

Ierótheos
Mitropolitul Nafpaktosului

Viata după moarte

Ierótheos

Mitropolitul Nafpaktosului

Viata după moarte

Ierótheos
Mitropolitul Nafpaktosului

Viata după moarte

Traducere din limba greacă:
Ilie Stănuș

EDITURA EGYMENITA
2020

Traducerea s-a făcut după originalul în limba greacă:

Μητροπολίτης Ναυπάκτου Ιερόθεος Βλάχος

Ἡ ζωή μετά τόν θάνατο

© Mitropolitul Ierótheos de Nafpaktos
și Sfânta Mănăstire Nașterea Maicii Domnului,
Levadia, Grecia

© Editura Egumenița pentru prezenta ediție

Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României

HIEROTHEOS VLACHOS, Mitropolit de Nafpaktos

Viața după moarte / Ierótheos, Mitropolitul Nafpaktosului ;
trad. din lb. greacă: Ilie Stănuș. - Galați : Egumenița, 2019

ISBN 978-606-550-358-8

I. Stănuș, Ilie (trad.)

Celor adormiți întru cuvioșie
și întru nădejdea vieții veșnice

Introducere

Mulți au observat că omul contemporan manifestă un interes considerabil față de viața de după moarte. Taina morții îl preocupă intens. Firește că acest fapt este legat de așa-numitele întrebări existențiale, care apar la toți, dar mai ales la tineri, și se regăsesc în următoarele întrebări: Ce sunt? Care e sensul vieții? Unde mă voi duce după moarte? Mai există viață după ieșirea sufletului din trup? etc.

Este cunoscut faptul că nu doar oamenii de astăzi sunt preocupați de aceste subiecte, ci în general oamenii din toate timpurile și generațiile. E semnificativ faptul că înșiși filosofi erau preocupați de originea vieții, de existența sufletului, de pătrunderea răului în lume și de moarte. Astfel, aceste subiecte, deși par a fi unele contemporane, totuși ele au preocupat dintotdeauna spiritul uman.

Dacă astăzi observăm o anumită înflăcărare în jurul acestui subiect, lucrul acesta se datorează mai mult nesiguranței pe care o are omul contemporan. Într-adevăr, când toate sentimentele de siguranță se năruiesc, când omul se simte dezamăgit din pricina unor întâmplări, este firesc ca întrebările existențiale să-l preocupe și mai mult.

Biserica s-a confruntat întotdeauna cu astfel de întrebări, dar mai ales cu întrebarea fundamentală și cu taina cea mai mare, care este taina morții. Întruparea lui Hristos avea deja ca scop biruința asupra stăpânirii morții și a diavolului. Biruința triumfătoare a lui Hristos asupra morții i-a dat omului putința de a o birui la rândul lui, în limitele vieții sale personale. Acest lucru este realizat prin Biserică.

Când Biserica vorbește despre moarte, nu o face ca să-i sperie pe oameni și să le creeze o stare de panică, ci o face ca să-i ajute să o depășească. De altfel, se știe că problema morții nu este întâmpinată cu ușurință, nici nu este un eveniment oarecare. Ne naștem cu stricăciunea și cu mortalitatea în fire. Prin naștere se naște omul concret, care urmează apoi să moară. Întreaga viață umană este o succesiune de decese. În general, bolile și degradarea trupului ne arată că tot timpul purtăm moartea asupra noastră. Chiar și unele reacții nepotrivite din partea noastră se datorează existenței morții. Prin urmare, când Biserica vorbește despre aceste subiecte, ea îl ajută pe om în mod eficient. Nu îi inspiră teamă și panică, ci nădejde și mângâiere. În felul acesta, el se bucură de viață.

Câteva dintre aceste întrebări, care îl preocupă pe omul de astăzi, cum ar fi: Ce este moartea? Ce este sufletul? Ce se întâmplă când sufletul se desparte de trup? Unde se duce sufletul după despărțirea de trup? Nu cumva ipostasul omului se destramă odată cu moartea? Ce este purgatoriul, ce este raiul și iadul? Ce se va întâmpla la a Doua Venire a lui Hristos? etc., vor fi dezbătute în cartea de față.

Aș vrea să fac câteva observații generale în această *Introducere*.

Pentru început, toate cele spuse în cartea de față sunt inspirate din învățătura Revelației dumnezeiești, așa cum a fost ea descoperită sfinților din toate timpurile și consemnată atât în *Sfânta Scriptură*, cât și în viețile și în învățăturile Sfinților Părinți. De altfel, Sfinții Părinți sunt purtători ai Revelației dumnezeiești.

Apoi, pe măsură ce dezvoltam fiecare capitol, nu a fost cu putință să evit unele repetări. De exemplu, când cineva abordează problema purgatoriului la Sfântul Marcu Eugenicul, atunci neapărat va trebui să vorbească și despre împărăția lui Dumnezeu, despre rai și iad. Însă trebuie să existe și un capitol aparte în care să fie dezvoltată problema raiului și a iadului. Apoi, în capitolul *Eshatologia diacronică* trebuie reluat, în orice caz, câte ceva din capitolele precedente. De altfel, știm foarte bine că problemele teologice, după cum este însăși viața, nu pot fi pe deplin separate și interpretate în afara contextului.

În plus, cititorul trebuie să știe că anumite pasaje din această carte sunt mai greu de înțeles, pentru că ele redau interpretarea și analiza teologică asupra acestor teme. Nu toate lucrurile pot fi simplificate. Când temele sunt simplificate foarte mult, atunci ele sunt denaturate și minimalizate. Dacă cititorul va întâlni unele dificultăți, să nu se descurajeze, ci să continue, fiindcă lectura îi va deveni mai ușoară și își va da ușor seama care este poziția Bisericii cu privire la problemele vieții și a morții, și ce se întâmplă după ieșirea sufletului din trup.

După cum am văzut, în această carte vom analiza teme care pornesc de la ieșirea sufletului din trup, până la viața de după cea de-a Doua Venire a lui Hristos. Însă „durata” aceasta este destul de grea, fiindcă se mișcă în interiorul tainei. Nu cunoaștem multe lucruri și nu e ușor ca toate să fie tâlcuite. Cunoaștem doar ceea ce ne-au descoperit Hristos și sfinții. Deoarece am întâmpinat anumite greutăți pe parcursul redactării acestei cărți, cititorul este rugat să fie îngăduitor.

Biserica, adică Trupul înviat al lui Hristos, este acel spațiu în care trăim biruința Lui triumfătoare asupra morții și ne aflăm încă de pe acum părtași la împărăția lui Dumnezeu, ca prin arvună. Binecuvântarea noastră, a tuturor, este de a trăi în Biserică așa cum vrea Hristos, Cel care este Capul ei, astfel încât să dobândim experiențele vieții veșnice, iar astfel nu va mai fi nevoie de analize intelectuale și de o înțelegere rațională în aceste probleme eshatologice. Atunci vom trăi o eshatologie diacronică.

Scrisă în Atena, pe 4 decembrie 1993, de sărbătoarea marelui Părinte al Bisericii Sfântul Ioan Damaschin, care este și imnograful troparelor de la slujba înmormântării.

Arhim. Ierotheos Vlachos

I

Parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr cu privire la viața de după moarte

În capitolele acestei cărți vor fi dezvoltate în mod detaliat teme legate de viața de după moarte, eshatologie și viața veșnică. Expunerea acestor teze va fi făcută potrivit învățaturii Sfinților Părinți ai Bisericii, care, firește, emană învățătura ortodoxă, întrucât sunt purtători ai Revelației dumnezeiești. Acolo unde va fi nevoie, vom face și o trimitere privitoare la tezele filosofice.

În primul capitol am făcut o introducere generală asupra temei care ne interesează, într-un mod cât mai clar cu putință. De aceea, în acest capitol premergător vor fi expuse, în idei scurte și cuvinte simple, tezele de bază ale temei „viața după moarte”, astfel încât cititorul să poată înțelege îndeajuns această temă, ca mai apoi să înainteze spre o lecturare și o înțelegere mai sârguincioase.

Considerăm că cel mai potrivit ajutor pentru a-l călăuzi pe cititor în tezele subiectului „viața după moarte” este faimoasa pildă a bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, rostită de Hristos. Prin urmare,

în cele ce urmează vom analiza această pildă într-un mod cât mai simplu cu putință.

Am fi putut folosi nenumărate citate patristice, care tâlcuiesc parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, dar nu vom face lucrul acesta fiindcă, așa cum s-a spus și mai înainte, scopul celor ce vor urma este să îl introducă pe cititor în învățătura Bisericii cu privire la viața de după moarte.

1. Parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr

Era un om bogat care se îmbrăca în porfiră și în vison, în toate zilele veselindu-se în chip strălucit. Iar un sărac, anume Lazăr, zăcea în fața porții lui, plin de bube, și-ar fi poftit să se sature din cele ce cădeau de la masa bogatului; cu toate acestea, înșși câinii, venind, ei îi lingeau bubele. Și a murit săracul și a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam. Și a murit și bogatul și a fost îngropat. Și în iad, fiind el în chinuri, își ridică ochii și-l vede de departe pe Avraam, și pe Lazăr în sânul lui. Și i-a zis, strigând: Părinte Avraam, ai milă de mine și trimite-l pe Lazăr să-și ude vârful degetului în apă și să-mi răcorească limba, că mă chinuiesc în această văpaie. Dar Avraam i-a zis: Fiule, adu-ți aminte că tu ți-ai primit pe cele bune în viața ta, și Lazăr, de asemenea, pe cele rele; iar acum, aici, el se mângâie, iar tu te chinuiești. Și peste toate acestea, între noi și voi prăpastie mare s-a întărit, încât cei ce vor să treacă de aici la voi să nu poată, nici de acolo să treacă la noi. Și el a zis: Atunci rogu-te, părinte, să-l trimiți în casa tatălui meu, că am cinci frați; să le dea lor mărturie, ca să nu vină și ei în acest loc de chin.

Dar Avraam i-a zis: Îi au pe Moise și pe profeți; să asculte de ei. Iar el a zis: Nu, părinte Avraam, ci dacă se va duce la ei cineva dintre morți, se vor pocăi. Și i-a zis: Dacă nu ascultă de Moise și de profeți, nici dacă ar învia cineva din morți, tot nu vor crede (Luca 16, 19-31).*

2. Analiza interpretativă a parabolei

Multe lucruri pot fi observate dacă cercetăm această faimoasă parabolă a lui Hristos. Cineva poate analiza dimensiunea socială, sau chiar să tragă nenumărate concluzii morale și moralizatoare. Însă noi vom insista mai cu seamă asupra subiectelor legate de viața de după moarte, adică vom face analiza eshatologică a parabolei.

În primul rând, așa cum reiese din parabolă, nu este vorba despre viața de după a Doua Venire a lui Hristos, ci despre viața sufletului cuprinsă între moartea omului, când sufletul iese din trup, și cea de-a Doua Venire a lui Hristos. Este vorba despre acea perioadă care se numește starea intermediară a sufletelor. Și alte cuvinte ale lui Hristos fac referire la cea de-a Doua Venire a Sa, atunci când va veni să judece oamenii, după ce mai înainte va fi avut loc învierea trupurilor, iar sufletele vor intra din nou în trupuri, astfel încât omul să se desfete de cele pe care le-a făcut în viață.

* Citatele biblice din traducerea de față au fost redactate după *Biblia sau Sfânta Scriptură, versiune diortosită după Septuaginta, redactată și adnotată de Bartolomeu Valeriu Anania*.

În al doilea rând, arată că moartea este reală în viața omului. Bogatul și săracul Lazăr au murit. Moartea este despărțirea sufletului de trup. Această stare se mai numește și somn, fiindcă moartea a fost desființată prin Învierea lui Hristos. Hristos, prin Patimile, Crucea și Învierea Sa, a desființat moartea în chip ontologic, și i-a dat putere omului să o depășească, trăind în Biserică. Faptul că moartea este un somn, o stare temporară, se vede din modul în care sfinții mor, de vreme ce toți își au nădejdea în Hristos, așa cum se poate vedea și la moaștele nestrucăcioase și făcătoare de minuni.

Nu Dumnezeu a creat moartea, ci moartea este un intrus în fire, fiindcă este rod al păcatului făcut de om și al îndepărtării lui de Dumnezeu. Există moarte trupească și moarte sufletească. Moartea sufletească este îndepărtarea harului lui Dumnezeu din suflet, iar moartea trupească este despărțirea sufletului de trup. Toți oamenii gustă din taina înfricoșătoare a morții, atâta timp cât toți moștenesc firea stricăță și muritoare, adică ne naștem ca să murim. Moartea este cel mai sigur și mai cert eveniment din viața noastră. Chiar și filosofii existențialiști contemporani spun că cel mai real eveniment este „existența ce duce spre moarte”.

Deși moartea este cel mai cert eveniment, cu toate acestea, ziua și ceasul morții sunt nesigure. Nimeni nu știe *când* va muri. Problema este că trebuie să trăim cum se cuvine, astfel încât *modul* în care vom muri să ne aducă viața veșnică.

În textul parabolei se spune așa: *și a murit săracul...*, așa cum *a murit și bogatul și a fost îngropat*.

Prin urmare, moartea este cel mai mare democrat fiindcă nu face nicio excepție.

În al treilea rând, sufletul lui Lazăr, după ieșirea sa din trup, a fost luat de îngeri și dus în sânul lui Avraam. Acest lucru arată că există îngeri, precum și îngerul păzitor al fiecărui om, care este ocrotitorul său personal, îngeri care iau sufletele oamenilor drepti și le duc la Dumnezeu.

Dimpotrivă, într-o altă parabolă se spune că sufletul păcătoșilor nepocăiți este luat de către diavoli. Bogatul nesăbuit a auzit glas de la Dumnezeu: *Nebunule!, în noaptea aceasta îți vor cere sufletul. Și cele ce-ai pregătit ale cui vor fi?* (Luca 12, 20). Verbul *vor cere* îi subînțelege pe „diavoli”, cei care cer sufletul omului păcătos ca să îl stăpânească veșnic.

Prin urmare, în acel ceas înfricoșător al morții, când sufletul se desparte în mod silit de armonia cu trupul, se petrec lucruri înfricoșătoare. Sufletele sfinților sunt luate de către îngeri, iar sufletele păcătoșilor – de către demoni. În învățătura Sfinților Părinți ai Bisericii se vorbește despre așa-zisele vămi, care sunt demonii, duhurile văzduhului care vor și urmăresc să stăpânească sufletele tuturor oamenilor pe veșnicie. Firește că sufletele sfinților, care s-au unit cu Hristos și care au pecetea Sfântului Duh, nu pot fi stăpânite de către demoni.

Prin vămi Părinții Bisericii înțeleg atât ura și mânia agresivă a demonilor, cât și existența patimilor care vor să fie satisfăcute, dar care nu pot fi satisfăcute din cauza lipsei trupului. Tocmai această stare sufocă sufletul omului, ce se află într-o neliniște îngrozitoare. Această tortură a sufletului se

aseamănă cu deplina izolare a unui om într-o închisoare, fără să aibă posibilitatea de a dormi, de a se hrăni, de a se întâlni cu un alt om etc. Atunci, realmente, patimile se sălbătesc dimpreună cu toată ființa omului.

Luarea în stăpânire a sufletelor oamenilor, atât de către îngeri, cât și de către demoni depinde de starea lor duhovnicească. Potrivit Sfinților Părinți, îngerii și sufletele sunt duhuri inteligibile în comparație cu trupul material, însă în comparație cu Dumnezeu au și ei o anume materialitate. De aceea îngerii se numesc ființe eterice și nu sunt întru totul materiali. De altfel, sufletul este zidit, adică este creat de Dumnezeu. Este nemuritor prin har, de vreme ce nemurirea este darul lui Dumnezeu față de el. Orice e zidit are un început și un sfârșit. Sufletul, fiind zidit, are un început concret, însă nu are și un sfârșit, fiindcă așa a vrut Dumnezeu.

În al patrulea rând, deși sufletul lui Lazăr a mers în sânul lui Avraam, iar sufletul bogatului în iad, Hristos spune în parabolă că Lazăr însuși a mers în sânul lui Avraam, și bogatul însuși a mers în iad. În continuare se spune că bogatul *îl vede de departe pe Avraam, și pe Lazăr în sânul lui*.

Detaliul acesta are o mare însemnătate, deoarece arată că, în ciuda despărțirii sufletului de trup, nu este desființat ipostasul, adică persoana omului. Sigur că sufletul nu a preexistat înaintea trupului, ci a fost creat în același timp cu trupul; iar mai mult decât atât, omul nu este alcătuit doar din suflet sau doar din trup. Așadar, în ciuda despărțirii temporare a sufletului de trup, omul nu este desființat.

Acest lucru reiese din faptul că sufletul își păstrează conștiința, iar mai mult decât atât – așa cum explică și Sfinții Părinți –, sufletul omului recunoaște elementele din care trupul său a fost alcătuit, care elemente se află acum în pământ sau, eventual, au fost risipite sau arse. La a Doua Venire, sufletul se va reuni prin harul lui Dumnezeu cu elementele trupului, va fi alcătuit omul întreg, și, firește, atât trupurile dreptilor, cât și ale celor nedrepti vor fi duhovnicești, adică nu vor avea nevoie de hrană, nu vor fi limitate de distanțe sau de alte neajunsuri. Învierea este un dar care se va da tuturor oamenilor, drepti sau nedrepti.

Trebuie observat faptul că în parabola aceasta Hristos menționează numele săracului, pe când numele bogatului este ignorat. Acest lucru arată că Lazăr, fiindcă trăiește cu Dumnezeu, soteriologic era o persoană, un adevărat ipostas, pe când bogatul, deși era om, cu toate acestea, soteriologic nu era ipostas. Acest fapt arată că omul adevărat este acela care are suflet, trup, dar și harul lui Dumnezeu în suflet și în trup. Pe când omul care nu-L are pe Duhul Sfânt este ontologic persoană, însă nu este persoană în relație cu Dumnezeu, din simplul motiv că s-a făcut rob față de lucruri. Mintea lui, în loc să se întoarcă la Dumnezeu, se întoarce spre materie și devine subjugat materiei.

În al cincilea rând, în parabolă se mai spune că bogatul, aflându-se în iad, l-a văzut pe Avraam și pe Lazăr în sânul lui. Prin aceste cuvinte Dumnezeu vrea să spună că bogatul l-a văzut pe Lazăr împreună cu persoana lui Avraam. Faptul de a se afla

cineva în sânul lui Dumnezeu înseamnă că este în comuniune cu El.

În sân, adică în interiorul pieptului, se află inima omului. Inima, care este izvorul vieții biologice, este simbolul iubirii. Cu cât iubirea este mai mare, cu atât și cunoașterea este mai mare, fiindcă iubirea și cunoașterea sunt strâns legate. Desigur, această iubire dă viață comuniunii și unirii. Astfel, faptul că cineva se află în sânul cuiva demonstrează că este legat de cel iubit, că există o unire între ei.

Deci faptul că Lazăr se afla în sânul lui Avraam arată într-un mod viu comuniunea acestuia cu Dumnezeu, comuniune care este legată de cunoaștere și de iubire. Deoarece am vorbit despre cunoașterea lui Dumnezeu, ne gândim la „comuniunea prin existență”. Nu este vorba de o cunoaștere cerebrală, ci de o cunoaștere legată de dragoste, de viața aceasta însăși.

Lazăr nu pare a se întrista din pricina încercării înfricoșătoare a bogatului, nu vede iadul, pe când bogatul vede slava raiului. Într-adevăr, cel care trăiește în lumina necreată, în contemplarea lui Dumnezeu, după cum spun Părinții, uită de lume. Lumina este atât de mare, atât de orbitoare încât nu lasă pe nimeni să mai vadă și altceva. Acest lucru nu înseamnă că sfinții nu se roagă pentru întreaga lume. Se roagă lui Dumnezeu, având desigur o comuniune mai strânsă cu El. Însă se află într-o stare care nu poate fi înțeleasă. Doar dacă o analizăm prin prisma experiențelor dumnezeiești ale sfinților o putem înțelege.

În al șaselea rând, în timp ce Lazăr se afla în sânul lui Avraam, bogatul ardea în iad. Desigur, îl va

ruga pe Avraam să-l trimită pe Lazăr ca să-i răco-rească limba, pentru că, așa cum spunea mai precis, mă chinuiesc în această văpaie.

Aici se vorbește de iad, și nu de focurile veșnice. Fiindcă focurile veșnice vor începe după a Doua Venire a lui Hristos și după Judecata viitoare, pe când sufletele păcătoșilor trăiesc experiența iadului după ieșirea lor din trup. Potrivit învățăturii Sfinților Părinți, iadul este un loc inteligibil, este pregustarea focurilor veșnice, atunci când omul are parte de energia arzătoare a lui Dumnezeu.

La Sinodul de la Ferrara-Florența s-au ținut debateri importante pe aceste subiecte, iar opiniile și învățătura Sfântului Marcu Eugenicul, care fac parte din Revelație, încă ni se mai păstrează. Focul în care ardea bogatul nu era așa-numitul purgatoriu al catolicilor, prin care trec toate sufletele oamenilor. Nu era un foc creat, ci unul necreat. Adică și păcătoșii au parte de razele Luminii necreate. Dar pentru că au murit fără pocăință, fără să fie vindecați, trăiesc lucrarea arzătoare a Luminii. Astfel, oamenii primesc același har, fie ca pe o lumină, fie ca pe un foc, potrivit cu măsura vindecării sau a bolii lor.

Mai trebuie precizat faptul că bogatul îl vedea pe Avraam și pe Lazăr în sânul acestuia, vedea slava lui Avraam, dar nu putea să aibă părtășie la această slavă. Dimpotrivă, Lazăr putea și să o vadă, și să aibă părtășie la această slavă. Punctul acesta este unul foarte important, pentru că ne arată că în cealaltă viață toți Îl vor vedea pe Dumnezeu, însă dreptii vor avea parte de comuniune, de părtășie, pe când păcătoșii nu vor avea parte de comuniune

sau părătie. Un exemplu ilustrativ este cuvântul lui Hristos privitor la dreptatea viitoare. Acolo cu toții Îl vor vedea pe Judecător, cu toții vor vorbi cu El, însă unii se vor desfăta de slava Sa, pe când alții vor trăi lucrarea arzătoare a harului dumnezeiesc.

În al șaptelea rând, bogatul se îngrijea de frații săi care erau pe pământ, în viață, și îl ruga pe Avraam să îl trimită pe Lazăr ca să le vestească pocăința. În ciuda despărțirii sufletului de lumea aceasta, există totuși cunoaștere și comuniune, este manifestat un interes. Acest fapt, dimpreună cu alte elemente, arată ceea ce spuneam mai devreme, și anume că parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr nu face referire la viața de după a Doua Venire a lui Hristos, ci la viața de după moarte, până la a Doua Venire. Este limpede că e vorba despre starea intermediară a sufletelor.

Sfinții își manifestă grija pentru lume într-un mod soteriologic. Prin mijlocirea harului lui Dumnezeu ei ne ascultă rugăciunile și le duc la Dumnezeu. De aceea noi ne rugăm sfinților. Prin sărbătorile care sunt închinare pomenirii lor arătăm că ei sunt sfinți, că s-au unit cu Dumnezeu, că așteaptă și învierea trupurilor lor, care încă de acum, prin neștiința lor, au parte de cele ale „veacului ce va să fie”. Și noi ne manifestăm grija față de cei adormiți. Ne rugăm sfinților să se roage lui Dumnezeu pentru noi, le cerem mijlocirile. Pe de altă parte, ne rugăm lui Dumnezeu pentru toți ceilalți adormiți, pentru a fi miluiți. În afara faptului că aceasta este o dovadă de comuniune între noi și ei, totodată acest lucru exprimă ceva și mai adânc.

Potrivit învățăturii Sfinților Părinți, când omul vine la pocăință, intră în etapa curățirii, înaintează continuu. Există o desăvârșire continuă, atât în așa-numita stare intermediară a sufletelor, cât și în viața de după a Doua Venire. Etapele vieții duhovnicești sunt curățirea, luminarea și îndumnezeirea. Sigur că aceste lucruri nu trebuie să fie înțelese ca stări ermetizate, ci ca părtășii la harul lui Dumnezeu. Dacă omul se luptă să se curețe, atunci harul lui Dumnezeu care îl curățește se numește lucrare curățitoare. Când mintea lui este luminată, înseamnă că primește lucrarea lui Dumnezeu care îl luminează și este numită lucrare luminătoare. Iar când se află în îndumnezeire, acest lucru se face prin harul lui Dumnezeu, care se numește îndumnezeitor. Parcursul acesta este neîntrerupt. Astfel, cei care s-au pocăit, înainte ca sufletul să iasă din trup, înaintează și devin mai încăpători față de harul necreat. Din motivul acesta săvârșim parastase și ne rugăm pentru cei adormiți.

Însă cei care, la ieșirea sufletului din trup, nu sunt pocăiți și fiindcă nu au vedere duhovnicească, trăiesc doar lucrarea arzătoare a lui Dumnezeu și, bineînțeles, nu pot avea părtășie niciodată la bunătate. Însă ne rugăm pentru toți, pentru că nu le cunoaștem starea duhovnicească lăuntrică.

În al optulea rând, în parabolă se mai spune că între acel loc, unde se afla Avraam, și iad, unde se afla bogatul, era *prăpastie mare* și nu era cu putință să treacă unul la celălalt.

Firește că nu e vorba despre un loc concret, ci, așa cum am arătat și mai devreme, este vorba des-

pre un mod de viață concret. Există o diferență clară între rai și iad, ca între două modalități concrete de viață.

În viziunea lui Dumnezeu, raiul și iadul nu există, ci doar în viziunea omului. Dumnezeu trimite harul Său tuturor oamenilor, de vreme ce El *face să răsară soarele Său peste cei răi și peste cei buni și face să plouă peste cei dreپți și peste cei nedreپți*. Dacă Dumnezeu ne poruncește să-i iubim pe toți oamenii, chiar și pe vrăjmașii noștri, e pentru că la fel face și El. E cu neputință să nu îi iubească și pe păcătoși. Însă fiecare om, potrivit cu starea sa duhovnicească, simte altfel iubirea lui Dumnezeu.

Lumina are două însușiri, cea luminătoare și cea arzătoare. Dacă un om are vedere bună, atunci el este ajutat de însușirea luminoasă a soarelui, a luminii, și se bucură de întreaga creație. Dar dacă este lipsit de vedere, atunci nu poate vedea și mai degrabă însușirea arzătoare a luminii. Tot așa va fi și în viața viitoare, ca și în viața sufletului după ieșirea sa din trup. Dumnezeu îi va iubi și pe cei care se chinuie în iad, dar aceștia nu vor putea să simtă această iubire ca lumină. O vor simți ca pe un foc, fiindcă nu vor avea ochi duhovnicești și vedere duhovnicească.

Un lucru asemănător se petrece și cu Sfânta Împărtășanie. Toți pot să se împărtășească, însă pentru cei pregătiți aceasta devine lumină și viață, iar pentru cei care se apropie cu nevrednicie devine judecată și osândă.

Acest lucru este înfățișat de către Biserică în reprezentarea celei de a Doua Veniri. În această pic-

tură putem vedea că din tronul lui Dumnezeu iese lumina în care se află sfinții, și din același tron izvorăște râul de foc în care se află păcătoșii nepocăiți.

De aceea, în Biserica Ortodoxă acordăm o mare importanță vindecării omului. Biserica este un spital duhovnicesc, o policlinică; vindecă ochiul duhovnicesc, care este mintea. Mintea boalește și trebuie să fie vindecată. Aceasta este întreaga lucrarea Bisericii.

În al nouălea rând, când bogatul l-a rugat pe Avraam să îl trimită pe Lazăr pe pământ ca să vestească fraților săi pocăința, Avraam nu i-a îndeplinit cererea și și-a justificat această poziție, spunând că atâta timp cât oamenii nu ascultă de Moise și de profeți, nici dacă ar învia cineva din morți, tot nu vor crede.

Omul trupesc nu poate să se pocăiască, indiferent de câte minuni ar vedea în viață. Trăiește în somnul aducător-de-moarte. Acest lucru e o realitate. Dacă libertatea omului nu este pusă în lucrare, nu poate exista pocăință. Toate se fac prin lucrarea lui Dumnezeu și prin conlucrarea omului.

De altfel, cel mai mare eveniment din istorie este întruparea lui Hristos, Învierea Sa și întemeierea Bisericii, care este Trupul lui Hristos cel înviat, Dumnezeu și Om. Dacă omul nu poate să fie insuflat de această realitate zguduitoare, dacă nu poate fi convins de viețile sfinților, care sunt și ei mădulare ale Trupului înviat al lui Hristos, nu va putea fi convins nici de cea mai mare minune.

Mântuirea și nașterea din nou a omului nu sunt rezultatul unor scamatorii, ci sunt rod al unor manifestări libere a voinței sale, rod al durerii, al luptei,

al multor sudori. Din păcate, în ziua de azi mulți oameni se mulțumesc cu vrăjitoria, cu lucrurile exterioare. Faptul ca cineva să fie convins de existența celeilalte vieți ține de sensibilitatea duhovnicească lăuntrică. Chiar dacă va învia un om, este foarte probabil ca acesta să fie luat drept o nălucire.

Astăzi se vorbește foarte mult despre așa-numitele „experiențe la limita morții”. Unii susțin că sufletul lor a ieșit din trup sau că atunci când era pe punctul de a ieși s-a întors apoi în trup. Ei povestesc câte lucruri înfricoșătoare au văzut și au întâmpinat.

În Biserica Ortodoxă spunem că au existat situații în care sufletul s-a întors în trup, adică a înviat prin puterea lui Hristos. Însă acestea sunt întâmplări excepționale, care nu se întâmplă oricui. Sunt sfinți care au avut astfel de experiențe înfricoșătoare, fiindcă au trăit pe propria piele ce este iadul și raiul, au trăit flăcările iadului, au văzut îngeri și demoni. După ce și-au revenit în fire, au trăit o viață de pocăință și au vestit pocăința și altora. Dar cele mai multe dintre aceste experiențe spunem că sunt fie demonice, fie roade ale unor trăiri sau dorințe refulate, fie închipuiri, fie sunt chiar efectele medicamentelor analgezice și a narcoticelor, care sunt administrate ca să nu sufere încercare cruntă a bolii lor. Într-adevăr, este nevoie de mult discernământ pentru ca cineva să deosebească aceste stări dacă ele vin de la Dumnezeu, de la diavol sau din tulburări psihologice sau fizice.

Noi, în Biserică, nu așteptăm să vedem învieri de sfinți sau experiențe de o asemenea natură pentru a crede, ci avem Sfânta Scriptură, viețile profeți-

lor, ale apostolilor și ale sfinților, avem cuvintele și învățăturile lor, așa cum avem și sfintele lor moaște, crezând în viața veșnică. Uneori, fiecare dintre noi este învrednicit de Dumnezeu să trăiască în inima sa ce este raiul și iadul.

Dincolo de toate acestea, păzim poruncile lui Hristos pentru a ne tămădui, astfel încât să rezolvăm multe probleme de ordin existențial, interpersonal, social sau ecologic. Punerea în aplicare a poruncilor lui Dumnezeu ne face să fim oameni echilibrați.

În al zecelea rând, în parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr este arătat și modul în care putem să ne tămăduim, astfel încât, după moarte și după a Doua Venire a lui Hristos, să-L trăim pe Dumnezeu ca lumină, și nu ca foc. Avraam i-a spus bogatului: *Îi au pe Moise și pe profeți; să asculte de ei*. Trebuie să păzim Legea și să ascultăm de profeții din toate timpurile.

Profetul este cel care, prin harul lui Dumnezeu, vede tainele „veacului ce va să fie”, gustă încă de pe acum din împărăția lui Dumnezeu. Astfel de profeți au existat atât în Vechiul Testament, cât și în Noul Testament. Aceștia au primit Revelația, aceștia au trăit împărăția lui Dumnezeu, au cunoscut tainele acesteia, iar apoi le-au descoperit poporului.

Profeții, care se identifică cu adevărații teologi (vorbitorii cu Dumnezeu) și cu Părinții duhovnicești, îi renasc pe oameni și îi conduc la viață. Povățuirea duhovnicească este legată și identificată cu renașterea duhovnicească a omului. Într-adevăr, nimeni nu poate să fie renăscut dacă nu va avea legături cu un om îndumnezeit, cu un profet.

Și în timpurile noastre mai există profeți care vestesc pocăința, care ne întorc mintea spre Dumnezeu, care ne arată un alt mod de gândire și de viață. Iar dacă nu putem să întâlnim un astfel de profet, avem la dispoziție cuvintele profeților, pe care citindu-le putem afla ce este împărăția lui Dumnezeu și ce trebuie să facem ca să ne desfătăm de ea.

Aceste idei generale, care sunt punctele de bază ale eshatologiei ortodoxe, au fost formulate aici foarte succint și simplu. Cititorul poate să găsească în capitolele care urmează analiza detaliată a acestor teze, argumentată pe baza învățăturii Sfinților Părinți. Dacă va avea în vedere aceste puncte de bază, va înțelege tot ceea ce va urma să citească.

II

Despărțirea sufletului de trup

Consider că acest capitol este foarte important deoarece constituie fundamentul elementelor pe care trebuie să le cunoaștem cu privire la suflet și la viața acestuia de după moarte. Deci aici vom vedea ce este sufletul, cum a fost creat, cum se desparte de trup prin intermediul morții, unde se află, cum se menține ființa omului după ieșirea sufletului din trup, ce sunt vămile văzduhului, despre care se vorbește în textele patristice, și alte adevăruri. De aceea s-a spus puțin mai devreme că acest capitol este destul de important și constituie fundamentul pentru subiectul general „viața după moarte”.

1. Definiția sufletului

Nu vom insista prea mult asupra acestui punct, fiindcă cititorul poate să recurgă la alte cărți ale mele, care vorbesc despre suflet, și să le studieze¹. Aici trebuie punctate doar chestiunile necesare, care ne introduc în subiectul nostru.

¹ Vezi Ierotheos VLACHOS, *Psihoterapia Ortodoxă. Știința Sfinților Părinți*, trad. rom. de Irina Luminița Niculescu, Ed. Învierea, București, 1998, p. 113 ș.u.

Sfântul Grigorie de Nyssa, când prezintă definiția sufletului, spune că acesta este o ființă creată, vie, inteligibilă, care transmite trupului organic și sensibil forță vitală, capabilă să perceapă simțurile, bineînțeles, atâta timp cât trupul va rămâne în viață². Sufletul transmite organismului forță vitală în scopul funcționării simțurilor³. Acest lucru arată că trupul este pus în mișcare prin forța și energia sufletului. Astfel, sufletul este zidit, născut, creat de Dumnezeu, este o ființă vie și inteligibilă, care transmite trupului viață, atâta timp cât unitatea dintre suflet și trup este menținută cu ajutorul și lucrarea lui Dumnezeu.

O definiție completă despre suflet ne-o dă cuviosul Nichita Stithatul. Acesta scrie așa: „Ființa sufletului, după cum s-a filosofat foarte frumos și de către alții, este simplă, netrupească, vie, nemuritoare, nevăzută, neobservată vreodată de ochii trupești, rațională și inteligibilă, fără formă, care se folosește de trup ca de-o unealtă, dându-i viață, mișcare, creștere, simțire și reproducere, care are mintea sa ca partea cea mai pură, ca generatoarea și emițătoarea limbajului; este liberă prin fire, are capacitatea de a voi și de a acționa, de a se schimba, adică având voința schimbătoare, fiindcă este creată”⁴.

² GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet și Înviere*, ΕΠΕ 1, 228; trad. rom. de Teodor Bodogae în: *Părinți și Scriitori Bisericești*, vol. 30, București, Edit. IBMBOR, 1998, p. 354-355.

³ IDEM, ΕΠΕ 1, 250; trad. rom.: p. 362.

⁴ NICHITA STITHATUL, *Μυστικά συγγράμματα*, Tesalonic, Edit. Παν. Χρήστου, 1957, p. 98.

Această definiție scoate la iveală câteva adevăruri. Inițial, spune că sufletul este zidit, creat de Dumnezeu, iar acest lucru se vede din faptul că este schimbător, are voință proprie, are posibilitatea de a alege între bine și rău. Posibilitatea alegerii, care constituie așa-numita voință gnomică, este un indiciu caracteristic al creării, de aceea este și nedesăvârșit prin fire în comparație cu ceea ce este necreat, cu Dumnezeu.

Apoi tot aici este prezentată și ontologia sufletului. Într-adevăr, sufletul este nevăzut pentru ochii trupești, este netrupesc și simplu. Nimeni nu poate vedea sufletul cu ochii trupești, ceea ce înseamnă că este inteligibil, iar în comparație cu trupul este simplu. Trupul omului este compus, alcătuit din elemente diferite, adică din apă, aer, pământ și foc, după cum susțineau și filosofi antici. De aceea, trupul, după ieșirea sufletului, se descompune în elementele din care a fost alcătuit. Sufletul este simplu, adică nu este compus din elemente diferite, și de aceea nu se descompune după ieșirea sa din trup.

Sufletul, deși este unul singur și indivizibil, cu toate acestea are multe puteri. Mintea ($\nu\omicron\upsilon\varsigma$) este partea cea mai curată a sufletului și este un creator al cuvântului. De aceea sufletul este rațional ($\lambda\omicron\gamma\iota\kappa\acute{\eta}$) și inteligibil ($\nu\omicron\epsilon\rho\acute{\alpha}$). Datorită puterilor și lucrărilor sale, sufletul dă viață, mișcare, simțire și energie trupului. De aceea, trupul este alcătuit și susținut de suflet. Trupul nu cuprinde sufletul în el pur și simplu, adică trupul nu este o închisoare pentru suflet, după cum spuneau filosofi antici, ci sufletul menține și dă viață trupului omenesc.

De aceea, prin voia lui Dumnezeu, îndată ce sufletul se desparte de trup, acesta din urmă moare și se descompune.

2. Crearea și nașterea sufletului

Unul dintre subiectele fundamentale care i-au preocupat atât pe filosofi antici, cât și pe primii teologi, este crearea sufletului. În general, au fost formulate trei teorii cu privire la originea acestuia⁵.

Prima teorie este cea a *preexistenței* sufletului. Potrivit acestei teorii, așa cum a fost ea formulată de Platon, sufletul aparține lumii ideilor (ἰδεῶν), deci a existat înaintea trupului. După căderea lui din lumea ideilor a fost închis în trup ca într-o temniță. De teoria preexistenței a fost legată și teoria reîncarnării. Biserica a respins atât teoria preexistenței, cât și punctul de vedere al reîncarnării, potrivit căruia sufletul se reîntoarce într-un alt trup până când se va purifica. Sfântul Grigorie de Nyssa critică această părere care spune că sufletul a preexistat și că din cauza unei înclinații spre rău a fost închis în trup. Potrivit acestei concepții, nici omul, nici vreun alt animal nu sunt creați dacă nu intră vreun suflet în ei. Dar pentru că această intrare a sufletului în corpuri are ca rezultat propria cădere din lumea ideilor, iar căderea are drept cauză răul, acest lucru arată că răul este cauza creării ființelor. Însă părerea aceasta este lipsită de fundament, înșelătoare și de

⁵ Vezi Athenagora KOKKINAKH, *Introducere în operele Sfântului Grigorie de Nyssa*, EIE 1, 84.

rea-credință, de vreme ce noi credem că Dumnezeu este cauza creației, și nu răul sau păcatul⁶. Răul nu este mai vechi decât viața. Începutul vieții este înțelepciunea lui Dumnezeu⁷.

Faptul că sufletul nu există înaintea trupului nu lasă să se înțeleagă că acesta este creat după crearea trupului, că sufletul ar fi mai tânăr decât trupul, atâta timp cât nimeni nu crede că trupul are de la sine energia de a se mișca și de a se dezvolta. Acest lucru arată că trupul poate să aibă viață și să se pună în mișcare doar cu ajutorul sufletului, care este deținătorul energiei vitale și cinetice. Așadar, în cadrul Bisericii Ortodoxe credem că atât sufletul, cât și trupul sunt create de Dumnezeu în același timp. „Credem că nașterea sufletului și a trupului au unul și același început”⁸.

Copacul crește doar dacă este pus în pământ. Așa cum pământul nu dă energie și putere, ci doar pune la dispoziție condițiile de creștere, tot așa stau și lucrurile și în cadrul temei pe care o studiem. Trupul îi oferă sufletului condițiile ca acesta să dea viață și mișcare. Puterea sufletului se manifestă potrivit cu statura trupului, exact așa cum forța altoiului sporește, puțin câte puțin, spre maturizare.

La început sufletul își manifestă forța nutritivă și de creștere în embrionul din pântecul mamei, apoi le dă celor care vin pe lume și văd lumina zilei darul

⁶ GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet...*, EΠE 1, 330-332; trad. rom. în: PSB 30, p. 389-390.

⁷ *Ibidem*, EΠE 1, 336; trad. rom.: p. 391.

⁸ *Ibid.*, EΠE 1, 342; trad. rom.: p. 394.

simțului, apoi apare, ca rod, puterea rațională, care se dezvoltă, desigur, în mod treptat. Astfel, susținem că alcătuirea omului este compusă din coexistența sufletului împreună cu trupul, fără ca sufletul să existe înaintea trupului sau trupul înaintea sufletului⁹.

A doua teorie cu privire la crearea sufletului este cea a *transplantării*, potrivit căreia „sufletul copilului este vlăstar din sufletul părinților”. Teoria aceasta a fost formulată atât de către filosofi epicuri, cât și de către câțiva eretici din antichitate. Nu putem susține opinia că sufletul embrionului este „parte din sufletul părinților ca o mlădiță din ramura lui Adam”. De fiecare dată când este conceput un embrion, suntem martorii repetării primei creații, a plasmuirii lui Adam. Atunci Dumnezeu l-a făcut pe Adam și îndată a suflat și *s-a făcut omul întru suflet viu* (Facere 2, 7). Același lucru se petrece și acum, cu deosebirea că Dumnezeu în loc să ia acum țărână din pământ, ia din sămânța bărbatului și din ovulul femeii, și îndată insuflă suflet. De altfel, este fundamentală învățătura Bisericii, potrivit căreia Dumnezeu conduce lumea în mod personal. Astfel, sufletul nu este consecința legăturii dintre bărbat și femeie, nu se transmite din existența părinților, ci este creat de Dumnezeu.

În acest punct trebuie să arătăm și o opinie pe care au avut-o câțiva eretici și filosofi antici, și care are legătură cu cele spuse aici cu privire la prima teorie, cea despre preexistența sufletului, după cum o analizează și o combate Sfântul Grigorie de Nyssa.

⁹ *Ibid.*, EII 1, 342-344; trad. rom.: p. 394-395.

Am spus mai devreme că, potrivit teoriei lui Platon, sufletele aparțin lumii ideilor și, datorită căderii acestora, ele sunt închise în trupuri. Au fost unii eretici care susțineau că sufletele căzute din lumea ideilor urmăresc momentul în care soții se împreunează ca să intre în trupurile care se concepe atunci. Sfântul Grigorie de Nyssa consideră că această teorie este una absurdă, deoarece, dacă soțul ar respinge contactul conjugal sau dacă soția s-ar feri de durerile nașterii, răul tot va pricinui căderea sufletului. Deci, dacă se întâmplă acest lucru, căsătoria dă prilej răului, despre care vorbeam, să acționeze asupra sufletelor. Și dacă nu ar exista căsătorie, răul tot ar putea influența sufletele.

De asemenea, mai apare o problemă. Dacă sufletul este aruncat din ceruri datorită răului și nu-și găsește un trup în care să intre, atunci va rătăci „lipsit de locuință și pribeag”, va rătăci neîncetat, fără să găsească un loc unde să se adăpostească. Tocmai din acest motiv și concepția aceasta, fiind judecată logic, este absurdă și irațională¹⁰.

A *treia* teorie cu privire la existența sufletului este cea a *creării*, adică sufletul este creat de Dumnezeu în momentul conceperii omului și se face simțit o dată cu creșterea embrionului, apoi a corpului și a omului matur, în general. Aceasta este concepția patristică și ortodoxă privitoare la existența sufletului. Este susținută, printre alții, și de Sfântul Chiril al Alexandriei. Astfel, sufletul este imaterial, este creat

¹⁰ *Ibid.*, EITE 1, 332-334; trad. rom.: p. 390.

de Dumnezeu, nu este parte din ființa lui Dumnezeu, ci Dumnezeu creează sufletul prin Duhul Sfânt. De aceea, și sufletul este creat, el este o creație.

3. Moartea și păcatul strămoșesc

Când vorbim de moarte și de păcatul strămoșesc, nu înțelegem că moartea a existat de mai înainte ca ceva natural în firea umană, după care a urmat păcatul strămoșesc, ci înțelegem că moartea e strâns legată de păcatul protopărintelui Adam, întrucât aceasta este consecința păcatului. Așadar, trebuie să vorbim aici despre moarte, care la început nu a fost naturală pentru om, ci a pătruns în firea lui și se manifestă ca un parazit.

În Sfânta Scriptură se spune, în repetate rânduri, că Dumnezeu nu a făcut moartea, ci moartea a intrat în lume prin păcatul lui Adam. Aș dori să citez doar două citate scripturistice.

Primul este preluat din Vechiul Testament. Spune așa: *Căci nu Dumnezeu a făcut moartea, nici că Se bucură de nimicirea celor vii. El a făcut toate lucrurile pentru ca ele să vieze, făpturile lumii sunt mântuitoare, în ele nu-i otravă de pieire, puterea morții nu domnește pe pământ; căci dreptatea e nemuritoare (Înțelepciunea lui Solomon 1, 13-15).* Nu e cu puțință ca moartea să provină de la Dumnezeu, pentru că Dumnezeu este bun. De aceea, când l-a zidit pe om, nu l-a zidit ca să moară. Firește, după cum putem vedea în tradiția patristică, nu l-a zidit nici muritor, nici nemuritor, ci l-a zidit dându-i puțință de a deveni muritor sau nemuritor.

Al doilea citat este preluat din *Epistola către Romani* a Apostolului Pavel: (...) *așa cum printr-un om a intrat păcatul în lume – și, prin păcat, moartea –, tot astfel moartea a trecut în toți oamenii... Dar de la Adam până la Moise moartea a domnit... (Romani 5, 12-14).* În acest citat se poate observa cum moartea este un intrus, un parazit în firea umană, ca rezultat și rod al păcatului adamic. Prin urmare, este vorba despre infiltrarea morții în firea umană, iar prin aceasta în întreaga creație.

Păcatul, din care s-a născut moartea, este căderea lui Adam din raiul desfătării. Când Dumnezeu i-a poruncit omului să nu mănânce din fructul oprit, l-a atenționat totodată: *căci în ziua în care vei mânca din el, cu moarte vei muri! (Facere 2, 17).* Și, într-adevăr, în urma acestui păcat moartea a pătruns în firea umană: mai întâi a pătruns moartea duhovnicească, adică despărțirea omului de Dumnezeu, iar apoi, moartea trupească, adică despărțirea sufletului de trup la timpul potrivit. În ziua când Adam a păcătuit, el a murit duhovnicește, iar mai târziu a murit și trupește.

Deși aceasta este poziția Sfintei Scripturi privitoare la moarte, și, desigur, în această viziune se mișcă și Sfinții Părinți, totuși, așa cum vom vedea în continuare, teologia apuseană analizează în mod diferit lucrurile. Aceasta consideră că moartea este pedeapsa lui Dumnezeu pentru păcat, iar moștenirea morții asupra întregului neam omenesc este socotită drept moștenire a vinei. Părintele Ioannis Romanidis, într-un studiu foarte interesant și original, a respins aceste păreri eronate ale teologiei catolice

și a prezentat învățătura Sfinților Părinți privitoare la aceste teme¹¹.

Teologii catolici, influențați de premisele lui Augustin, consideră că păcatul este consecința hotărârii lui Dumnezeu ca omenirea să fie vinovată și pedepsită din pricina păcatului săvârșit de Adam. Câțiva protestanți consideră moartea doar un simplu eveniment. Însă prin asemenea concepții se ajunge la concluzia că Dumnezeu este cauza morții¹².

De această concepție mai este strâns legată și o altă teorie, potrivit căreia diavolul este un instrument al lui Dumnezeu prin care Își îndeplinește hotărârea de a pedepsi neamul omenesc. Desigur, teologia catolică, având astfel de concepții și opinii, nu poate să interpreteze menirea întrupării lui Hristos, prin care stăpânirea morții și a diavolului a fost desființată, și nici nu poate interpreta corect menirea Tainelor și a întregii vieți bisericești.

Așa cum am arătat și mai devreme, din învățătura patristică reiese că moartea nu e pedeapsa lui Dumnezeu, ci rodul și rezultatul păcatului adamic. Prin cuvântul „moarte” înțelegem îndepărtarea și despărțirea omului de Dumnezeu, Cel ce este adevăratul izvor al vieții. Astfel, oricine se îndepărtează de viață, adică de Dumnezeu, moare. În acest sens, primul care a suferit moartea a fost diavolul. „Această moarte a suferit-o mai întâi satana, fiindcă pe bună dreptate a fost părăsit de Dumnezeu din

¹¹ Vezi Ioannis ROMANIDIS, *Păcatul strămoșesc*, trad. rom. de Gabriel Mândrilă, București, Edit. Sophia/Metafrază, 2017.

¹² *Ibidem*, p. 11-12.

cauza necredinței”, subliniază Sfântul Grigorie Palama. Diavolul cel omorât a transmis această moarte și omului, pentru că acesta din urmă a ascultat de sfatul său, nu s-a supus Dumnezeu și a pierdut harul¹³.

Sfântul Maxim Mărturisitorul va spune că, atunci când vorbim despre moarte, înțelegem cu precădere despărțirea de Dumnezeu. Această despărțire se face prin mijlocirea păcatului, întrucât boldul păcatului este moartea. Prin încălcarea poruncii lui Dumnezeu și prin îndepărtarea omului de El „a urmat în chip necesar și moartea trupului”¹⁴.

În același cadru se mișcă și Sfântul Ioan Damaschinul când precizează faptul că nașterea tuturor oamenilor provine de la Dumnezeu, iar stricăciunea și consecința acesteia, care e moartea, au provenit din relele noastre. „Moartea a fost introdusă mai degrabă prin om, adică prin călcarea lui Adam; la fel și cu celelalte pedepse”. Astfel, crearea omului este o faptă a puterii creatoare a lui Dumnezeu. Petrecerea și viețuirea noastră sunt o faptă a puterii de conservare și a lucrării Sale. Iar guvernarea universului este o faptă a lucrării Sale proniatoare. Moartea este consecința propriei noastre dorințe și răutăți, nu e fapta și pedeapsa lui Dumnezeu¹⁵.

¹³ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 16*, în *ETI* 9, 437; trad. rom. de Constantin Daniel în: *Omilii*, vol. 1, București, Edit. Anastasia, 2012, p. 186.

¹⁴ MAXIM MĂRTURISITORUL, *Capete despre dragoste*, în *Filocalia Românească*, vol. 2, trad. rom. de Dumitru Stăniloae, București, Edit. IBMOB, 2017, p. 104.

¹⁵ IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica*, trad. rom. de Dumitru Fecioru, București, Edit. IMBOR, 2005, p. 105.

Potrivit Sfântului Ioan Damaschin, păcatul a pătruns în lume „ca o fiară sălbatică și neîmblânzită, distrugând viața umană”¹⁶. Este foarte frumoasă această imagine ce exprimă, în mod reprezentativ, întreaga realitate. Moartea se aseamănă cu o fiară sălbatică neîmblânzită, care distruge și nimicește viața oamenilor. Într-adevăr, toți gustăm această sălbăticie a morții prin persoana celor dragi ai noștri.

Sfântul Grigorie Palama, a cărui opinie centrală asupra temei noastre am văzut-o mai devreme, vorbește foarte reprezentativ și cu o precizie uimitoare. Când Eva a auzit sfatul vicleanului diavol, „a văzut, a poftit, a mâncat, a murit, și l-a ademenit și pe bărbatul ei, făcându-l părtaș și la gustare, și la moarte”¹⁷.

Firește, când spunem că Adam a murit, nu înțelegem că firea omenească a fost nimicită de tot, ci spunem că la început a trăit moartea duhovnicească, iar apoi a gustat și moartea trupească, fără să sfârșească, bineînțeles, în inexistență. Omul este despărțit de Dumnezeu, trăiește în mod tulburător aceste urmări, dar fără să fie într-un totuș nimicit. Sfântul Macarie Egipteanul ne spune în acest sens că „nu spunem că el a pierit de tot, a murit și s-a nimicit; a murit față de Dumnezeu, dar trăiește după firea lui”¹⁸.

După ce Adam a păcătuit, Dumnezeu, din marea Sa iubire și milostivire, l-a îmbrăcat pe om a

¹⁶ *Ibidem*, p. 114.

¹⁷ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 40*, EIE 10, 542.

¹⁸ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii 12, 2*, *Filocalia*, EIE 7, 200.

veșminte de piele. În învățătura Sfinților Părinți observăm că aceste veșminte de piele sunt stricăciunea și mortalitatea care au intrat în trupul omului după săvârșirea păcatului. Stricăciunea sunt boli-le, slăbiciunile și suferințele vieții omenești, modul prin care omul este zămislit, conceput și născut; la urma urmei, este calea spre moarte¹⁹. De fapt, toată viața omului e un șir de morți succesive, e o moarte lentă²⁰.

Din cele pe care le-am înfățișat până acum reiese că nu Dumnezeu este cauza morții, ci păcatul pe care l-au săvârșit protopărinții în rai prin alegerea lor liberă. Însă învățătura patristică arată limpede că Dumnezeu a îngăduit pătrunderea morții în firea umană din dragoste și iubire de oameni.

Inițial putem spune că, imediat după ce a păcătuit, Adam putea muri și trupest. Însă Dumnezeu a îngăduit viața și după ce a păcătuit, „lăsându-i loc de pocăință”, adică i-a dat posibilitatea de a se pocăi și de a dobândi viața duhovnicească²¹. În felul acesta, toate necazurile care au legătură cu stricăciunea și cu moartea devin prilejuri pentru dorirea vieții celei de sus și pentru dobândirea comuniunii cu Dumnezeu.

¹⁹ Panayotis NELAS, *Omul, animal îndumnezeit*, trad. rom. de Ioan I. Ică jr, Sibiu, Edit. Deisis, 2009⁴, p. 77 ș.u.

²⁰ Gheorghios MANTZARIDIS, *Παλαμικά*, Ed. Πουρνάρα, Tesalonic, s.a., p. 49.

²¹ GRIGORIE PALAMA, *Către monahia Xeni*, trad. rom. de Ioan I. Ică jr în: *Scrieri II, Fecioara Maria și Petru Atonitul – prototipuri ale vieții isihaste și alte scrieri duhovnicești*, Sibiu, Edit. Deisis, 2005, p. 368.

Potrivit Sfântului Vasile cel Mare, Dumnezeu a îngăduit moartea ca omul să nu trăiască veșnic, mort fiind²². Acest punct de vedere a fost formulat de Biserică într-o rugăciune de iertare, care este rostită de către arhiereu la slujba înmormântării. Printre altele spune așa: „pentru ca răutatea să nu fie fără de moarte, din iubire de oameni ai poruncit amestecului și împreunării acesteia și acestei negrăite legături a Ta, prin venirea Ta cea dumnezeiască, să se desfacă și să se risipească”²³. Astfel, Dumnezeu, pentru ca răul să nu rămână veșnic, a îngăduit din iubire de oameni ca legătura negrăită dintre suflet și trup să se dezlege, prin voia Sa, adică să aibă loc moartea.

Trebuie să spunem câteva lucruri și despre problema moștenirii morții, pentru că și aici apare o diferență între teologia ortodoxă și cea catolică. Potrivit concepției catolice, moștenirea morții este moștenirea vinei, ca și cum omul a păcătuit în persoana lui Adam, iar apoi fiecare e cauza propriei sale morți. Dar în învățătura Sfinților Părinți se vede că nu e vorba de o moștenire a vinei, ci despre o moștenire a urmărilor păcatului adamic, care sunt stricăciunea și moartea. Atâta timp cât firea umană a slăbit din pricina păcatului adamic, este firesc ca orice om, care este o parte inseparabilă a acestei firi, să nu scape de stricăciunea care o stăpânește.

²² VASILE CEL MARE, *Că Dumnezeu nu este autorul relelor*, trad. rom. de D. Fecioru în: PSB 17, București, Edit. IBMBOR, 1986, p. 434-447.

²³ ****Panihida, Rânduiala înmormântării mirenilor*, București, Edit. IMBOR, 2006, p. 41.

De altfel, toate păcatele și patimile sunt strâns legate de stricăciune și moarte. Astfel, moartea nu este doar un rezultat al păcatului, dar și pricina acestuia. Această ultimă idee este spusă în ideea că, datorită stricăciunii și morții, pe care le moștenim de la părinți, se dezvoltă diferite patimi, cum ar fi iubirea de plăcere, iubirea de arginți și iubirea de slavă, și în general, datorită acestei morți, cădem în multe păcate²⁴. Având aceste premise, vom putea vorbi despre transmiterea morții, și nu a vinei, așa cum susține teologia catolică.

Augustin, care a influențat considerabil teologia scolastică apuseană și cu privire la problema moștenirii morții, susținea că noi am moștenit chiar păcatul lui Adam, pe când învățătura patristică ne spune că noi am moștenit urmările păcatului – stricăciunea și moartea –, care se transmit prin nașterea trupească. Potrivit Sfântului Ioan Gură de Aur, moștenirea biologică a stricăciunii, care a intrat în firea umană prin urmașii lui Adam, este justificată. „Făcându-se stricăcioși, tot astfel i-au născut și pe copii”²⁵. Același lucru îl arată și Sfântul Chiril al Alexandriei: „fiindcă a zămislit copii după ce a căzut în această (moarte), născându-se din el, am ajuns și noi stricăcioși ca dintr-unul stricăcios”²⁶.

²⁴ Vezi analiza în: Ioannis ROMANIDIS, *Păcatul Strămoșesc...*, p. 241 ș.u.

²⁵ IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Psalmi*, PG 55, 583.

²⁶ Θεωδόρου Ζήση, Ἄνθρωπος καὶ κόσμος ἐν τῇ οἰκονομίᾳ τοῦ Θεοῦ κατὰ τὸν ἱερὸν Χρυσόστομον, Edit. Fundația Patriarhală de studii patristice, Tesalonic, 1971, p. 120, nota 7.

Desigur, Sfântul Ioan Gură de Aur spune că noi botezăm și copiii, „chiar dacă nu au păcate”, ca să li se adauge „sfințenie, dreptate, înfiere, moștenire și frățietate, să fie mădulare ale lui Hristos și să devină sălaș al Duhului”²⁷.

Întruparea lui Hristos a avut loc ca moartea și păcatul să fie desființate, iar diavolul să fie biruit. Hristos a luat cu adevărat trup muritor și pătimitor ca să biruiască moartea. Prin Răstignirea și Învierea Sa a biruit moartea și i-a dat omului posibilitatea, unindu-se cu El, să o biruiască la rândul lui în viața sa personală. Acest scop este împlinit prin Tainele Bisericii. Nu îl eliberează pe om de așa-numita vină psihologică, nici nu-L înduplecă pe Dumnezeu pentru păcatul lui Adam, ci biruiesc moartea. Prin Sfântul Botez devenim mădulare ale Trupului înviat al lui Hristos, iar prin Sfânta Împărtășanie cu Trupul și Sângele lui Hristos primim medicamentul nemuririi. Nu doar sufletul se unește cu Dumnezeu, ci și trupul simte această schimbare și transformare sufletească și lăuntrică. Acest lucru se vede limpede în moaștele sfinților Bisericii.

Desigur, faptul că moartea rămâne și după Botez și Sfânta Împărtășanie are o însemnătate adâncă, pentru că, așa cum explică Sfântul Maxim Mărturisitorul, se petrece același lucru care s-a petrecut și în viața lui Hristos. În nașterea cea fără de păcat a lui Hristos stricăciunea trupului a rămas intenționat, datorită patimilor mântuitoare, pentru că numai în acest fel putea fi biruită moartea. Tot astfel și în

²⁷ *Ibidem*, p. 119.

cel botezat stricăciunea firii rămâne și după Botez, dar nu ca o osândire a firii păcătoase, ci ca mijloc de osândire și de desființare a păcatului²⁸. Prin Botez i se dă omului posibilitatea de a lupta de bună voie împotriva păcatului, care este indisolubil legat de stricăciunea și mortalitatea trupului. În acest sens, mântuirea omului este lucrarea lui Dumnezeu, dar și conlucrarea omului.

Toate cele prezentate până acum sunt înfățișate foarte reprezentativ de Apostolul Pavel în *Epistola către Romani*. Nu putem face aici o analiză completă la toate cele spuse de dumnezeiescul Apostol, dar vom marca pe scurt câteva puncte.

Locul care prezintă acest adevăr este următorul: *Că după omul cel lăuntric mă bucur de legea lui Dumnezeu; dar în mădularele mele o altă lege văd că se luptă cu legea minții mele și rob mă face legii păcatului, care este în mădularele mele. Om nenorocit ce sunt! Cine mă va mântui de trupul morții acesteia?... Mulțumesc lui Dumnezeu prin Iisus Hristos, Domnul nostru! Așadar, cu mintea eu însumi îi slujesc legii lui Dumnezeu, iar cu trupul, legii păcatului (Romani 7, 22-25).*

Dacă cineva cercetează cu atenție contextul în care sunt spuse aceste lucruri, va observa că Apostolul se referă, aici, la perioada de sub Lege, când prin legea lui Dumnezeu încerca să se elibereze de legea păcatului, și nu reușea. Însă tocmai lucrul acesta reușește să-l facă prin întruparea lui Hristos.

²⁸ Ἀρτεμίου Παντοσάβλιεβιτς, Τὸ μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τὸν ἅγιον Μάξιμον τὸν Ὁμολογητὴν, Ατὲνα, 1975, p. 109.

Așadar, aici se vede valoarea întrupării lui Hristos în relație cu legea Vechiului Legământ: că nu ne mântuim pur și simplu prin păzirea legii, ci prin părtășia la Învierea lui Hristos în viața noastră personală.

Din acest pasaj pe care l-am prezentat reiese limpede că omul lăuntric lucrează legea lui Dumnezeu și se bucură de legea lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă că are rugăciunea lăuntrică, lumina-re a minții. Știm foarte bine că rugăciunea minții o aveau și dreptii Vechiului Testament. Omul se curăță de patimi prin lege și dobândește pomenirea neîncetată a lui Dumnezeu.

Dar, cu toate că omul lăuntric se bucură de legea lui Dumnezeu, totuși el resimte în trup și legea păcatului. Această lege a păcatului este stricăciunea și moartea care creează prilejuri pentru stăpânirea păcatului. Bolile și suferințele, înclinarea și calea spre moarte dau patimilor sufletești posibilitatea de a se manifesta împotriva firii. Și diavolului dau prilejuri de a-l lupta pe om. Tocmai aceasta este mucenicia sfinților. De aceea, dumnezeiescul Apostol, exprimând suspinul tuturor dreptilor din Vechiul Testament, care se aflau sub stăpânirea morții și nu puteau să se elibereze prin lege, spune: *Om nenorocit ce sunt! Cine mă va mântui de trupul morții acesteia?...*

Această eliberare a avut loc prin întruparea lui Hristos, prin patimile și Învierea Sa, pe care omul le trăiește în Biserică. De aceea simte nevoia să-I mulțumească lui Dumnezeu din inimă. Apoi spune: *Fiindcă legea vieții duhului în Hristos Iisus m-a eliberat din legea păcatului și a morții (Romani 8, 2).* Ceea ce legea nu putea să facă a făcut Hristos prin osândirea

păcatului și a morții în trupul Său (*Romani* 8, 3). Astfel, omul devine și este numit duhovnicesc.

În încheierea acestei teme, vom spune că moartea nu a fost creată de Dumnezeu, adică omul nu a fost făcut muritor de către Dumnezeu, ci moartea, din îngăduința și iubirea lui Dumnezeu, a pătruns în firea umană ca un parazit, după ce Adam a săvârșit păcatul, astfel încât, prin moarte, răul să nu rămână nemuritor și veșnic. Moartea se moștenește datorită bolii firii umane, și nu se moștenește ca vină și pedeapsă a omului din partea lui Dumnezeu. La momentul prielnic, Dumnezeu, prin întruparea Fiului Său, a dat omului putința să desființeze moartea. La început, când moartea duhovnicească este desființată, omul se unește cu trupul înviat al lui Hristos prin Sfintele Taine, iar apoi se eliberează și de moartea trupească.

4. Taina ieșirii sufletului din trup

În tradiția Bisericii, moartea este numită taină. Și este cu adevărat taină, dar nu în sensul de Taine, prin mijlocirea cărora devenim părtași la harul necreat al lui Dumnezeu, ci în ideea că în timpul morții și după moarte se petrec lucruri tainice, pe care rațiunea omului nu le poate pătrunde acum.

Dincolo de aceasta, taina morții constă în faptul că unitatea dintre suflet și trup este ruptă. Cunoaștem foarte bine, din învățătura Bisericii, că există o legătură strânsă și o unitate între suflet și trup. Această unire s-a făcut la crearea omului, imediat după conceperea sa în pântecul mamei, și durează

până în momentul morții. Omul este o ființă psiho-somatică, ceea ce înseamnă că sufletul nu este omul în întregime, dar nici trupul nu constituie omul în întregime. Astfel, în clipa în care, prin moarte, sufletul se desparte de trup, se petrec lucruri tainice. Sufletul nu a subzistat înainte de crearea trupului, și de aceea nici nu vrea să trăiască fără el. Ieșirea sufletului din trup se petrece violent, iar aceasta este taina morții.

Desigur, noi considerăm că taina morții este înfricoșătoare pentru că rupe unitatea dintre cei dragi, pentru că pierdem o persoană dragă. Iar faptul acesta este un mare adevăr, pe care îl trăiesc cei care i-au pierdut pe cei dragi. Dar nu trebuie să uităm că, de fapt, caracterul înfricoșător al morții constă în această despărțire a sufletului de trup.

Vedem lămurit acest adevăr într-un tropar care este cântat la slujba înmormântării, alcătuit de Sfântul Ioan Damaschin. Acest tropar spune așa: „Cu adevărat, foarte înfricoșătoare este taina morții: cum sufletul se desparte în chip silit de trup, din armonia lor; cum, prin voință dumnezeiască, legătura cea mai firească se descompune din alcătuire”²⁹.

Aici sunt prezentate câteva adevăruri fundamentale. Primul adevăr este acela că există o legătură strânsă și firească între suflet și trup, o armonie deplină. Al doilea adevăr arată că această legătură este ruptă în mod silit. Iar această silnicie face ca taina morții să fie înfricoșătoare. De aceea, așa cum

²⁹ *** *Panihida, Rânduiala înmormântării călugărilor...*, p. 120; (trad. rev.).

vom vedea mai jos, sufletul tremură și este stăpânit de frică. Al treilea adevăr e că această rupere se petrece din voia lui Dumnezeu. Sigur că nu Dumnezeu este cauza morții, ci El a îngăduit ca ea să vină în viața omului, de vreme ce nimic nu se întâmplă în lume fără voia Sa.

Astfel, ceasul morții este înfricoșător pentru orice om. Moarte nu este înfricoșătoare pentru că părăsim această lume, de care am fost legați, ci pentru că intră în lucrare diferite taine, pe care mai înainte nu am putut să le percepem datorită grosimii organelor de simț ale trupului.

În acel moment critic, omul, fără să-și fi programat ceva, își înțelege foarte bine sinele. Întreaga sa viață, pe care a trăit-o, îi este înfățișată ca pe un ecran de cinematograf. Sfântul Ioan Scărarul spune că cei mândri, care credeau că sunt nepătimiși, „și-au văzut sărăcia (de virtute) în ceasul ieșirii din viață”³⁰. Adică cei mândri își văd atunci sărăcia lăuntrică a sufletului. Cu atât mai mult cei care au făcut multe alte fapte, care sunt săvârșite prin puterile sufletului și trupului. Un Stareț contemporan spunea că, în clipa morții, vom vedea și cea mai neînsemnată faptă pe care am făcut-o în viață, după cum putem vedea într-o fracțiune de secundă o mică impuritate într-un pahar cu apă.

Însă frica dinaintea tainei morții constă în aceea că, pentru om, începe o nouă viață. Firește, aceas-

³⁰ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXII*, 27, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: *Filocalia Românească*, vol. 9, București, Edit. IBMOB, 2013, p. 331.

ta are legătură și cu starea veșnică a sufletului și a trupului. Potrivit Cuviosului Teognost, clipa morții este o nouă naștere, de vreme ce omul, mai ales cel drept, iese ca dintr-un al doilea pântece întunecos, și se îndreaptă spre cele imateriale și luminoase. De aceea ne sfătuiește ca omul să se bucure pentru că trece, prin moarte, la bunătățile cele nădăjduite. Pe lângă acest lucru, ne sfătuiește că omul trebuie să fie cu luare aminte la „dracii necinstitori, care dau târcoale în jurul nostru”, care urmăresc până în ultima clipă să-i facă rău. Astfel, omul trebuie să se bucure, pentru că este dus la desfătarea bunătăților veșnice, dar și să fie trezvisor, să fie cu luare aminte la nesiguranța celor viitoare, datorită caracterului său schimbător³¹.

Este foarte important de spus că nu doar după ieșirea sufletului din trup, dar și când se apropie timpul ieșirii sufletului, potrivit mărturiei sfinților, omul trăiește diferite experiențe. Deoarece trăiește o situație limită, toate aceste stări sunt justificate. Adică poate avea parte de arătări ale sfinților, ale luminii dumnezeiești etc., dar și de arătări ale demonilor, care încearcă să-l înspăimânte și mai mult și să-l stăpânească.

Tot datorită iubirii de oameni a lui Dumnezeu, dreptii văd arătări ale sfinților, astfel încât, așa cum spune Sfântul Grigorie Dialogul, să nu își piardă curajul odată cu venirea morții, văzând cu cine ur-

³¹ TEOGNOST, *Despre făptuire, contemplație și preoție*, c. 65, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: FR 4, București, Edit. IBMOB, 2010, p. 310.

mează să se însoțească, și astfel „să se dezlege de legătura cărnii fără frică și durere”³². Iar aici se vede ceea ce spuneam mai devreme, că durerea este provocată de această despărțire, iar prin felul acesta se produce frica și descurajarea.

Sfântul Grigorie Dialogul povestește o întâmplare a unei oarecare Tarsila, care, în timpul morții ei, aflându-se și mulți oameni alături, L-a văzut pe Iisus venind. Atunci cu multă bunăvoință le-a spus tuturor celor care se aflau în preajmă: „Depărtați-vă, depărtați-vă, vine Iisus!”. Și văzând această vedenie, sufletul ei a ieșit din trup³³. Același sfânt mai povestește că o fetiță pe nume Musa, înainte ca sufletul ei să iasă, a văzut-o pe Maica Domnului venind spre ea. Atunci, cu chipul înroșit de rușine și cinste, și cu glas preablând, i-a răspuns: „Iată-mă, Doamnă, vin! Iată-mă, Doamnă, vin!”. Și în felul acesta și-a dat duhul³⁴.

În timp ce dreptii au astfel de vedenii dumnezeiești, care îi bucură și le pricinuiesc multă veselie, dimpotrivă, păcătoșii, care nu s-au curățit în timpul vieții, au vedenii demonice. Multe astfel de exemple se păstrează în învățătura patristică. Aș dori să pomenesc doar două dintre acestea.

Sfântul Grigorie Dialogul povestește o întâmplare despre cineva care se afla în pragul morții, și mulți monahi se adunaseră să se roage pentru el.

³² ****Everghetinos*, vol. 1, Muntele Athos, Edit. Sfânta Mare Mănăstire Vatoped, 2007, p. 105.

³³ *Ibidem*, p. 111.

³⁴ *Ibidem*, p. 113.

Cel care era pe moarte vedea un balaur care venise să-l mănânce, dar nu putea să facă pe deplin acest lucru datorită prezenței fraților, înghițindu-i doar capul. Frații îl îndemneau pe cel bolnav să-și facă cruce. Însă el răspundea că, deși voia să-și facă cruce, nu putea. Atunci frații s-au rugat, iar după puțin timp acel om a spus: „Dați mulțumită lui Dumnezeu! Căci, iată, balaurul care mă înhățase să mă mănânce a fugit prin rugăciunile voastre și n-a mai putut sta aici”³⁵.

A doua întâmplare este relatată în *Pateric*, în care un bătrân, ieșind din chilie ca să-și vândă ru-codelia, se așezase lângă poarta unui om bogat. Atunci a văzut „bărbați negricioși și înfricoșători”, care, venind călare pe cai negri și ținând în mâini ciomege de foc, au ajuns la poartă și, după ce au coborât de pe cai, au intrat în acea casă. Îndată ce bolnavul i-a văzut, a strigat: „Doamne, miluiește-mă și ajută-mi!”. Atunci aceia i-au spus că este târziu și nu mai e nădejde de mântuire, nici mângâiere. „Și astfel, smulgându-i sufletul cu sila, au plecat”³⁶.

Multe taine se petrec în momentul în care sufletul se pregătește să iasă din trup, care acum ne sunt necunoscute și, poate, chiar ni se par paradoxale. Însă nu putem să le negăm, pentru că sunt mărturii ale sfinților. De altfel, ne este cunoscută parabola lui Hristos privitoare la bogatul nesăbuit, care în timpul morții a auzit un glas de la Dumnezeu: *Nebunule!, în noaptea aceasta îți vor cere sufletul. Și cele ce-ai pregătit*

³⁵ *Ibid.*, p. 123.

³⁶ *Ibid.*, p. 131.

ale cui vor fi? (Luca 12, 20). De aceea, nu încapă nicio îndoială asupra acestui fapt. Sfântul Macarie Egipteanul spune: „Când sufletul omului iese din trup, se petrece o mare taină”³⁷. Aceste taine sunt puse în lucrare când sufletul se pregătește de ieșire.

Nu se petrec lucruri tainice doar înainte de moarte, ci și când sufletul iese din trup. Există texte ale Părinților care ne dezvăluie că sufletul, când iese din trup, uneori își face vădită despărțirea, dar și prezența sa în casa în care se află cel adormit. Acest lucru se întâmplă mai ales sfinților. Tot ceea ce vom relata în continuare va demonstra faptul că sufletul nu este doar o energie a trupului, ci este elementul duhovnicesc al existenței omului, care a fost creat de Dumnezeu, și datorită voii Sale nu va pieri niciodată.

Sfântul Filotei Kokkinos, când descrie fericitul sfârșit al Sfântului Grigorie Palama, spune că în timpul ieșirii sufletului din trup, o lumină neobișnuită a umplut camera în care se afla trupul Sfântului Grigorie, și i-a luminat și fața. Mai spune că doi intelectuali din Tesalonic, dintre care unul era preot, iar celălalt monah, având amândoi multe virtuți, au văzut acea strălucire „când sufletul a părăsit trupul”. Cu alte cuvinte, sufletul când a ieșit din trup a lăsat în urmă o strălucire. Însă tot poporul a fost martor la acea strălucire mai presus de fire de pe fața sa. Iar Sfântul Filotei, tâlcuind într-o manieră foarte teologică această întâmplare, spune că se datoră harului Duhului Sfânt, care se afla atât în suflet,

³⁷ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 22, 1, *Filocalia*, EΠΕ 7, 372.

cât și în trup³⁸. Firește că strălucirea acelei lumini era urmarea faptului că Sfântul Grigorie Palama a fost părtăș, dar și propovăduitor, al Luminii întregă viață.

Cuviosul Benedict, care este socotit omul lui Dumnezeu, a avut astfel de experiențe în viața sa. Se povestește că, pe când se afla în chilie, și-a ridicat ochii spre cer și a văzut sufletul cuvioasei sale surori „suindu-se la cer în chipul unui porumbel strălucitor”. Iar altădată, pe când se ruga la miezul nopții, a văzut dintr-o dată în cer o mare revărsare de lumină. A văzut toată lumea adunată, ca și cum ar fi fost sub o rază de soare, iar în același timp a văzut sfântul suflet al episcopului Gherman de Capua, „ca într-un glob de foc, înălțat la cer de către îngeri”³⁹.

Cam aceeași întâmplare o regăsim și în viața Sfântului Antonie cel Mare. În timp ce Sfântul Antonie mergea la Sfântul Pavel Tebeul ca să-i dăruiască veșmântul Sfântului Atanasie cel Mare, și în timp ce se apropia de peșteră, a văzut în ceruri cetele îngerești, ale Apostolilor, profeților, martirilor, iar în mijlocul acestora a văzut sufletul Cuviosului Pavel, strălucind mai mult decât strălucirea zăpezii, „care urca la ceruri cu multă bucurie”⁴⁰.

Faptul că doi sfinți, pe care i-am menționat mai devreme, au văzut și au recunoscut sufletul anumi-

³⁸ FILOTEI KOKKINOS, *Cuvânt la cel întru sfinți Părintele nostru Grigorie, arhiepiscopul Tesalonicului*, trad. rom. de Ioan I. Ică jr în: GRIGORIE PALAMA, *Tomusuri dogmatice, Viața, Slujba. Scrieri I*, Sibiu, Edit. Deisis, 2009, p. 614.

³⁹ ****Everghetinos*, vol. 1, p. 143-145.

⁴⁰ *Ibidem*, p. 137.

tor sfinți, arată că, dincolo de ieșirea sufletului din trup, ipostasul nu este desființat. Sfinții îi recunosc pe cei adormiți, când le văd sufletul. Dar faptul acesta, că ipostasul nu este desființat, îl vom analiza mai jos. Aici doar l-am menționat.

Ieșirea sufletului din trup, mai ales la sfinți, este însoțită de multe semne. Sfântul Grigorie Dialogul spune că este un fenomen obișnuit ca atunci când sufletele sfinților ies din trup, acestea să audă laude în ceruri. Iar acest lucru se întâmplă pentru ca ei „să nu simtă cum se petrece despărțirea de trup”⁴¹.

Un oarecare om, pe nume Servulus, în timpul ieșirii sufletului auzea psalmodiere în cer, încât i-a rugat pe cei de față să tacă: „Tăceți! Nu auziți cum răspund laude în cer?”. Și de asemenea se spune că, atunci când sufletul său a ieșit din trup, toți cei de față s-au umplut de bună-mireasmă. Tot locul acela izvora bună-mireasmă⁴². Același lucru s-a petrecut și cu Tarsila. Când sufletul ei a ieșit din trup, s-a revărsat „un asemenea miros de bună mireasmă minunată”, și toți au înțeles că „[Însuși] Izvorul bunei miresme” era prezent⁴³. Același lucru s-a petrecut și cu o femeie pe nume Redempta, când la adormirea ei a fost trimisă lumină din cer și i-a umplut chilia. Se auzea și un zgomot puternic încât tresărea ușa chiliei, ca și cum ar fi intrat o mulțime de oameni în chilie⁴⁴.

⁴¹ *Ibid.*, p. 105.

⁴² *Ibid.*, p. 107.

⁴³ *Ibid.*, p. 111.

⁴⁴ *Ibid.*, p. 109.

Acest lucru este firesc de vreme ce credem că există comuniune între cei vii și cei adormiți în Biserică. La Adormirea Maicii Domnului vedem cum se adună toți Apostolii. Dar acest lucru se poate observa și la marii sfinți. Sfinții și îngerii se află de față și le iau sufletul. Cu cât viața îi este slăvită, cu atât și adormirea sfântului respectiv îi este slăvită.

Am văzut până acum că se săvârșesc mari тайне în momentul apropierii morții, și mai ales când sfinții au simțit, în diferite moduri, ceasul în care sufletul dreptilor iese din trup. Acum trebuie să vedem cum sufletele sfinților sunt duse de îngeri, iar sufletele păcătoșilor nepocăiți sunt duse de viclenii demoni.

Sfântul Macarie Egipteanul învață că, dacă cineva este nepocăit în momentul morții, „vin cete de demoni, îngeri de-a stânga, puteri ale întunericului și iau sufletul acela și îl țin de partea lor”. Dimpotrivă, robii lui Dumnezeu, care sunt încă de pe acum îngeri și sunt înconjurați de duhuri bune, se învrednicesc în momentul ieșirii lor din trup ca „cetele îngerilor să ia sufletele acestora de partea lor, în veacul cel curat și astfel să le ducă la Domnul”⁴⁵. În alt loc, Sfântul Macarie Egipteanul spune că, atunci când sufletul nu are arvuna Duhului Sfânt în vremea ieșirii sale din trup, îl stăpânesc demonii și nu îl lasă să urce la ceruri⁴⁶.

Prin urmare, toți cei care au pecetea Duhului Sfânt și sunt creștini adevărați nu le este frică, ci se

⁴⁵ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 22, 2, *Filocalia*, ЕПЕ 7, 372.

⁴⁶ *Ibidem* 16, ЕПЕ 7, 308.

bucură, pentru că au casa cea nefăcută de mână, care este puterea Duhului Care locuiește în ei⁴⁷.

Însă această învățătură nu e doar a Părinților, ci este propovăduită și de gura nemincinoasă a lui Hristos. În parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr se spune că acesta din urmă a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam. *Și a murit săracul și a fost dus de îngeri în sânul lui Avraam (Luca, 16, 22)*. Însă în parabola bogatului nesăbuit, Hristos ne învață că sufletul păcătoșilor nepocăiți este luat de către demoni. Acesta este cuvântul pe care l-a spus bogatului nesăbuit: *Nebunule!, în noaptea aceasta îți vor cere sufletul. Și cele ce-ai pregătit ale cui vor fi? (Luca 12, 20)*.

Tradiția aceasta a fost preluată și de slujbele Bisericii. Este caracteristică o stihiră din slujba înmormântării, unde putem vedea lupta sufletului în momentul ieșirii din trup. Sufletul omului păcătos se întoarce spre îngeri și spre oameni, și nimeni nu mai poate să-l ajute.

Această stihiră zice așa: „Vai! Câtă luptă are sufletul când se desparte de trup! Vai, cât lăcrimează atunci, și nu este cine să-l miluiască pe dânsul! Către îngeri ridicându-și ochii, în zadar se roagă; către oameni mâinile tinzându-și, și n-are cine să-l ajute”⁴⁸.

Creștinul cunoaște această realitate, și de aceea, când citește *Pavecernița Mică* în fiecare seară înainte de somn*, o roagă pe Maica Domnului să îl ajute în

⁴⁷ Ibid. 5, EII 7, 124.

⁴⁸ ****Panihida, Rânduiala înmormântării miren timer...*, p. 35.

* *Pavecernița mică* este o slujbă foarte iubită și îndrăgită în Sfântul Munte și în Grecia, închinată Maicii Domnului (*n.tr.*).

ceasul morții pentru a scăpa de privirile viclenilor demoni: „Și în vremea ieșirii mele, ticălosul meu suflet îl păzește, întunecatele chipuri ale demonilor celor vicleni departe de la dânsul gonindu-le”.

Într-adevăr, după ieșirea sufletului din trup se petrec multe lucruri tainice, pe care nu putem acum să ni le închipuim și pe care ni le-au descoperit Sfinții Părinți, nu ca să ne sperie, ci pentru a ne încuraja, astfel încât să ne pregătim pentru acel ceas înfricoșător. Întreaga viață creștină este o pregătire pentru moarte. Firește că această pregătire nu trebuie făcută cu tulburare, ci cu bucurie și optimism, pentru că ea este inspirată de harul lui Dumnezeu și face viața mai umană. Dacă cineva se pregătește pentru moarte, știe cel mai bine cum să întâmpine toate câte i se vor întâmpla în viață, iar unul ca acesta este și cel mai sociabil om.

5. Trecerea sufletelor prin vămile văzduhului

De cele spuse mai devreme este legată și învățătura Sfintei Scripturi și a Sfinților Părinți cu privire la vămuirea sufletelor. În acest punct vom analiza în detaliu această temă despre înfricoșătoarea taină a morții. Firește, vom face acest lucru fiindcă, pe de-o parte, tema aceasta o întâlnim în întreaga tradiție biblico-patristică și este legată de realitatea, iar pe de altă parte, ca să ne pregătim pentru înfricoșătorul ceas al morții. Cele ce vor urma nu sunt scrise pentru a provoca angoasă, ci pentru a fi cultivată pocăința, care are ca urmare bucuria, fiindcă cel ce are darul Duhului Sfânt și este unit cu Hristos ocolește prezența și lucrarea înfricoșătoare a vănilor.

Potrivit învățăturii Părinților Bisericii, în momentul ieșiri din trup, dar și mai înainte, când este gata să iasă, sufletul simte prezența demonilor, care mai sunt numiți și „vămi”, și este cuprins de frică, văzând că trebuie să treacă prin vămi.

Desigur, trebuie să spunem încă de la început că vămile, adică demonii, nu au stăpânire asupra dreptilor, asupra acelor care s-au unit cu Hristos. Dreptii nu numai că nu vor trece prin așa-zisele vămi ale văzduhului, dar nici nu vor fi cuprinși de frica stârnită de acestea.

Toate acestea le vom vedea mai cu seamă când vom prezenta învățătura Sfinților Părinți. Denumirea aceasta de trecere a sufletului printre demoni, ca acțiune de vămuire, este preluată din practica vămilor din epoca Sfinților Părinți. Este bine să vedem puțin această temă pentru a înțelege de ce Părinții vorbesc despre vămi.

În epoca antică, vameși erau numiți cei care arendau taxele publice de la Stat, după care le încasau de la popor⁴⁹. Vameșii erau împărțiți în două clase. În prima clasă erau așa-numiții „publicani” sau „zeciuitori”, care reprezentau clasa cea mai bogată și puterea autorității. Iar în a doua clasă erau așa-numiții „vameși-taxatori”. Primii erau percepatorii generali publici, care cumpăraseră taxele de la Stat, pe când ceilalți erau funcționarii salariați ai publicanilor, care încasau taxele de la popor și le dădeau mai apoi acestor publicani.

⁴⁹ Vezi analiza detaliată în: Γ. Κωνσταντίνου, *Λεξικὸ τῶν ἁγίων Γραφῶν*, ed. Γρηγόρη, p. 966.

Vameșii-taxatori erau nedrepti pentru că încasau mai multe taxe decât trebuiau să dea apoi stăpânilor lor. De aceea aveau o faimă foarte rea în societatea antică. Platon spunea că vameșii sunt așa de nesuferiți când încasează taxele din cele impuse la nivel public, „ci când caută după cele ascunse, răscolesc și prin lucruri”⁵⁰. De aceea, când Teocrit a fost întrebat ce fiare sunt mai crude, a răspuns: „în munți – urșii și leii, în orașe – vameșii și defăimătorii”⁵¹.

Vameșii, când încercau să încaseze cât mai multe taxe cu putință și ca să nu-i scape pe unii ce nu puteau face față impozitului foarte apăsător și nedrept, născoceau diferite metode ca să-i prindă, adică stăteau la pândă pe străzi înguste și puneau mâna pe ei, silindu-i să le plătească datoriile. Este vorba despre o scenă foarte neplăcută și detestabilă pentru oamenii din acea vreme.

Părinții au folosit tocmai această imagine cunoscută și detestabilă ca să-i facă pe oamenii din acea vreme să înțeleagă în ce constă taina înfricoșătoare a morții și ce lucruri înfricoșătoare se petrec în momentul când sufletul se pregătește să plece, dar mai ales când iese din trupul omului. Sfântul Macarie Egipteanul vorbește într-un mod foarte semnificativ: „Așa cum vameșii pândesc pe străzile înguste și îi prind pe trecători și îi scutură, tot așa și demonii pândesc cu luare-arninte și prind sufletele când acestea ies din trup; iar dacă ele nu sunt curățite cu desăvârșire, nu sunt lăsate să urce la lo-

⁵⁰ PLUTARH, *Despre curiozitate* 518e.

⁵¹ IOAN STROBAEUS, *Antologia* III, 2.33.

cașurile cerului ca să-L întâlnească pe Stăpânul lor, fiindcă sufletele sunt trase în jos de către demonii văzduhului”⁵².

Sigur că imaginea vămilor aparține realității acelor vremuri. Însă învățătura potrivit căreia demonii, în momentul ieșirii sufletului din trup, încearcă să prindă sufletul omului se regăsește în multe texte scripturistice și patristice. Am văzut puțin mai devreme că, după moarte, sufletele dreptilor sunt luate de îngeri, pe când sufletele păcătoșilor nepocăiți sunt luate de demoni. Demonii au o astfel de ură îndreptată împotriva oamenilor încât ar vrea să-i stăpânească veșnic pe toți. Dar asupra dreptilor nu pot avea stăpânire.

Un citat fundamental, pe care Părinții Bisericii îl tâlcuiesc cu privire la vămi, este cel rostit de Hristos cu puțin timp înainte de patimile Sale: *căci vine stăpânitorul acestei lumi; și el întru Mine n-are nimic* (Ioan 14, 30). Stăpânitorul acestei lumi este diavolul. Se numește stăpânitor al lumii nu pentru că este realmente stăpânitor al întregii lumi, ci pentru că stăpânește lumea nedreptății. Hristos spune că diavolul nu are stăpânire asupra Lui. Desigur, se referă aici la diavol și la moarte.

Apostolul Pavel, când vorbește despre oamenii morți duhovnicește, despre cei lipsiți de harul lui Dumnezeu, scrie: *Iar pe voi, care erați morți prin greșalele și prin păcatele voastre în care ați umblat cândva după dumnezeul acestei lumi, după stăpânitorul puterilor văzduhului, adică duhul care lucrează acum în fiii*

⁵² MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 43, 9, *Filocalia*, EΠΕ 7, 580.

neascultării... (Efeseni 2, 1-2). Din acest citat reiese că oamenii sunt omorâți de păcate și de diavol.

De asemenea, diavolul mai este numit stăpânitor al văzduhului, pentru că se află în văzduh și îi luptă neîncetat pe oameni. Tocmai imaginea aceasta o au Părinții în vedere când spun că, după momentul ieșirii sufletului din trup, sufletul îl întâlnește pe stăpânitorul văzduhului, când se înalță la cer. În acest citat se mai spune că stăpânitorul acesta lucrează și acum în fiii neascultării.

Există multe pasaje în Vechiul Testament, pe care Părinții le folosesc ca să arate așa-numita vămuire a sufletelor. Aș dori să citez două dintre acestea. Primul este preluat dintr-un psalm al lui David, în care Profetul se adresează lui Dumnezeu, spunându-I: *Doamne, Dumnezeul meu, în Tine am nădăjduit, mântuiește-mă de toți cei ce mă prigonesc și izbăvește-mă, ca nu cumva ei asemenea unui leu să-mi răpească sufletul, nefiind cel ce mântuiește și nici cel ce izbăvește (Psalmi 7, 1-2)*. Celălalt citat se află în cartea Profetului Ieremia. Acolo se spune: *Dar asta-mi era în oase ca o văpaie-aprinsă; mă șubrelesc din toate-ncheieturile și cad sub propriile mele puteri. Ocara multora am auzit-o, a celor adunați prin preajmă (Ieremia 20, 9-10)*.

După expunerea acestor citate fundamentale, tâlcuite de Sfinții Părinți, vom recurge acum la învățătura lor despre așa-numita vămuire a sufletelor. Pentru început, vom prezenta învățătura lor despre vămi, după care vom vorbi despre tâlcuirea mistică privitoare la această stare. După cum se va vedea mai lămurit în cele ce urmează, sufletele dreptilor nu sunt stăpânite de frică, fiindcă au harul lui

Dumnezeu, iar demonii nu au stăpânire asupra lor. Sufletele celor nepocăiți sunt stăpânite de agonie și supuse înrâuririi demonilor, dar și lucrării patimilor. Există și demoni, dar prin vămuire se înțelege și lucrarea patimilor. Nu trebuie să uităm niciodată acest punct de vedere, fiindcă ignoranța acestuia creează idei greșite. Cititorul, când citește acest capitol, trebuie să fie atent îndeosebi la studiul învățăturii patristice.

Sfântul Vasile cel Mare, tâlcuind citatul din psalmi, *mântuiește-mă de toți cei ce mă prigonesc și izbăvește-mă, ca nu cumva ei asemenea unui leu să-mi răpească sufletul* (Psalmi 7, 1-2), spune că oamenii curajoși, care s-au luptat toată viața împotriva vrăjmașilor nevăzuți, spre sfârșitul vieții lor „vor fi căutați de stăpânitorul acestui veac”, ca să-i țină robi, dacă îi vor afla cu răni sau stigmatate sau însemne ale păcatelor. Dar dacă vor fi aflați nevătămați și neîntinați, atunci, „deoarece sunt de nebiruit, Hristos le va da odihna ca unor slobozi”. De aceea, cel care se află sub stăpânirea morții, fiindcă știe că „Unul este Cel Care ne mântuiește, Unul este Cel Care ne izbăvește”, strigă către Hristos, Cel ce mântuiește: *mântuiește-mă de toți cei ce mă prigonesc și izbăvește-mă, ca nu cumva ei asemenea unui leu să-mi răpească sufletul*. Iar Hristos, fiindcă era fără de păcat, a spus: *căci vine stăpânitorul acestei lumi; și el întru Mine n-are nimic*, însă pentru om este destul să spună că vine stăpânitorul lumii și are „lucruri puține și mici în mine”⁵³.

⁵³ VASILE CEL MARE, *Omilii la Psalmi 7, EΠΕ 5, 44-46*; trad. rom. în: PSB 17, p. 195.

Ceasul morții este înfricoșător, pentru că omul își amintește de păcatele sale, dar și fiindcă vede lucruri înfricoșătoare. Sfântul Ioan Gură de Aur mărturisește că există mulți oameni care povestesc vedenii înfricoșătoare, pe care cei plecați din această lume nu le pot îndura. Sunt așa de înfricoșătoare încât „și patul îl zguduie cu multă putere în timp ce stau așezați, și se uită cu frică la cei de alături”.

Adică de frica sufletului se cutremură și trupul, iar omul manifestă un comportament foarte agitat. Sfântul Ioan Gură de Aur mai adaugă că, dacă ne înspăimântăm când vedem oameni înfricoșători, cu atât mai mult ne vom înspăimânta în momentul ieșirii sufletului din trup, „la vederea îngerilor amenințatori și a puterilor cerești neîndurătoare...”. Sufletul care se desparte de trup plânge fără sens și în zadar⁵⁴.

Despre acest subiect vorbește și Sfântul Simeon Noul Teolog, precizând mai cu seamă că cel care are lumina lui Dumnezeu îi biruiește pe demonii care se apropie de el, pentru că demonii sunt arși de lumina dumnezeiască. Acest lucru se întâmplă și acum, atâta timp cât omul se află în contemplație și este îmbrăcat în lumina lui Dumnezeu. Într-o măsură mult mai mare se va întâmpla în vremea ieșirii sufletului din trup. Spune că omul nu va avea niciun folos de pe urma luptei duhovnicești pe care o duce, dacă diavolul nu va fi ars de lumina lui Dumnezeu. Lucrul acesta arată că esența și scopul vieții

⁵⁴ IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Matei*, trad. rom. de Dumitru Fecioru în: *PSB 23*, București, Edit. IBMBOR, 1994, p. 620.

duhovnicești este ca omul să se îmbrace cu lumina. Sfântul Simeon scrie așa:

„Dacă atunci când va veni stăpânul întunericului nu va vedea slava Ta fiind împreună cu mine și nu va fi rușinat cu totul de el, întunecatul, și ars de lumina Ta neapropiată, și dacă toate puterile potrivnice nu s-ar întoarce înapoi împreună cu el văzând semnul pecetii Tale, iar eu atunci voi trece încrezându-mă în harul Tău, netremurător întreg și mă voi apropia de Tine și voi cădea la Tine, – care va fi atunci folosul celor ce se fac acum întru mine?”⁵⁵.

Demonii, care și în ultima clipă vor să pună stăpânire pe sufletul omului, sunt caracterizați de Sfântul Diadoh al Foticeii drept căpetenii ale tararului, adică ale iadului. Omul care Îl iubește pe Dumnezeu nu va fi cuprins de frică, pentru că dragostea alungă frica și va trece liber de „căpeteniile iadului”. „Sufletul ce se veselește în dragostea lui Dumnezeu în ceasul dezlegării se înalță atunci cu îngerii păcii deasupra oștilor întunecate”⁵⁶.

Astfel, Sfinții Părinți nu se mulțumesc doar să sublinieze existența demonilor și furia lor agresivă împotriva oamenilor, ci ne arată și modalitatea prin care putem să scăpăm de amenințările lor. Prin spovedanie curată omul este eliberat de lași-

⁵⁵ SIMEON NOUL TEOLOG, *Imne* 28, SC 174, p. 310; trad. rom. de Ioan I. Ică jr în: *Imne, Epistole și Capitole. Scrieri III*, Sibiu, Edit. Deisis, 2001, p. 176-177.

⁵⁶ DIADOH AL FOTICEII, *Cuvânt ascetic despre viața monahală, despre cunoștință și despre dreapta socoteală duhovnicească*, c. 100, în *FR 1*, București, Edit. IBMOB, 2017, p. 465.

tate și de teamă. Se umple de iubirea lui Hristos, iar atunci este eliberat de răutatea demonilor. Diavolul nu mai are nicio putere asupra sa.

Avva Isaia îi numește pe demonii care se apropie de suflet, la ieșirea acestuia din trup, „stăpânitorii întunericului” și „stăpânitorii răutății”. Ne învață că atunci când sufletul omului iese din trup, îl însoțesc și îngerii. Însă atunci vin și puterile întunericului ca să-l întâlnească și să-l stăpânească. În acea clipă îngerii nu se luptă cu puterile întunericului, ci îl îngrădesc pe om cu faptele bune pe care acesta le-a făcut. Când omul îi biruiește pe demoni cu faptele bune pe care le-a făcut în viață, „îngerii se vor bucura cu el, când vor vedea că e izbăvit de stăpânirile întunericului”. De aceea, și Avva Isaia ne îndeamnă să iubim pacea, iubirea de oameni, cugătarea la Dumnezeu și la dreptatea Sa, să trecem cu vederea nevoile lumii și cinstirile ei etc.⁵⁷

În *Pateric* se află învățătura arhiepiscopului Teofil cu privire la tema care ne preocupă, unde spune că, în vremea ieșirii sufletului, are loc o judecată între îngeri și demoni. Demonii înfățișează „toate păcatele pe care le-a săvârșit, cu bună știință sau neștiință, de la naștere și până în ceasul său din urmă” și îl învinuiesc pe om. De asemenea, îngerii arată faptele bune pe care sufletul acelui om le-a făcut. Atunci sufletul, fiind judecat, se află cuprins de multă frică. Dacă biruiesc demonii, se va auzi rostindu-se: „Să fie luat de aici nelegiuitul, ca să nu vadă slava Domnului”. Dar dacă sufletul iese birui-

⁵⁷ ****Everghetinos*, vol. 1, p. 155-157.

tor și i se dă libertatea, demonii se rușinează, iar îngerii iau sufletul și îl duc „în bucuria și slava aceea nespusă”⁵⁸.

Întâlnim aceste idei în multe texte ale Părinților. Isihie Sinaitul se roagă ca atunci când vine căpetenia întunericului să găsească fărădelegi puține și neînsemnate⁵⁹. Ne învață că atunci când sufletul Îl are pe Hristos cu sine, „El va face izbăvirea lui degrabă”⁶⁰.

De asemenea, Cuviosul Teognost spune că dreptul urcă la cer în pace „spre îngerul luminos și vesel care vine din înălțime” și cu ajutorul lui trece neîmpiedicat prin văzduh, fără să fie păgubit cât de puțin „de duhurile răutății”⁶¹.

Sfinții Părinți ne învață lucrurile acestea nu din imaginație proprie, ci din experiențe descoperitoare. Uneori le-au descoperit lor alți sfinți, iar alteori, fiind luminați de Dumnezeu, au avut ei înșiși astfel de experiențe înfricoșătoare.

Sfântul Antonie a ajuns odată la măsura în care să vadă personal astfel de lucruri înfricoșătoare. Aflându-se în chilia sa, a fost răpit și s-a văzut pe sine cum iese din trup și umblă prin văzduh, condus, firește, de îngeri. Câțiva demoni amarnici și cumpliți la înfățișare i-au împiedicat să treacă și cereau socoteală pentru anumite fapte. Atunci cei care

⁵⁸ *Ibidem*, p. 159.

⁵⁹ ISIHIE SINAITUL, *Cuvânt despre trezvie și virtute*, FR 4, p. 82.

⁶⁰ *Ibidem*, p. 78.

⁶¹ TEOGNOST, *Despre făptuire, contemplație și preoție*, FR 4, p. 270.

îl conduceau pe Antonie cel Mare s-au luptat cu acei demoni cumpliți, spunând că de vreme ce toate câte făcuse de la naștere Dumnezeu i le-a iertat, să-l învinuiască doar pentru cele făcute din momentul în care a devenit monah. „Atunci, de vreme ce ei îl învinuiau fără a putea dovedi, drumul i s-a făcut slobod și fără de opreliște”⁶².

Într-o povestire înfricoșătoare a lui Antonie cel Mare sunt relatate următoarele lucruri: În timpul nopții un glas îl trezi pe Sfântul Antonie și îl îndemna să iasă din chilie și să privească. Atunci el vede aievea pe cineva, un „uriaș, hidos la înfățișare și înfricoșător”, care era diavolul, stând drept, cu mâinile ridicate, împiedicându-i pe alții să urce ținându-i în loc, în timp ce pentru alții scrâșnea din dinți, pentru că îi scăpau și urcau la cer. Această priveliște înfricoșătoare i s-a descoperit Sfântului Antonie și a înțeles că „trecerea este a sufletelor și că uriașul care stă în picioare este diavolul”⁶³.

Sfântul Ioan Scărarul descrie o priveliște înfricoșătoare, pe care a văzut-o pustnicul Ștefan, care trăirea în asceză pe muntele Sinai, aproape de peștera Profetului Ilie. În ajunul morții sale, pe când avea ochii deschiși, a căzut în extaz și privea în jurul patului său, când în dreapta, când în stânga. Cei de alături îl auzeau cum răspundea, ca și când cineva îl întreba. Uneori spunea: „Da, așa e, e adevărat, dar am pos- tit pentru aceasta atâția ani”. Alteori spunea: „Nu, mințiți, aceasta n-am făcut-o”. Alteori: „Da, aceasta e

⁶² *** *Everghetinos*, vol. 1, p. 153.

⁶³ *Ibidem*, p. 153-155.

adevărat, dar am plâns, am slujit”. Alteori zicea: „Cu dreptate mă învinuiți”. Alteori spunea: „Da, e adevărat, pentru acestea nu am ce să spun; dar la Dumnezeu este și milă”. Iar Sfântul Ioan Scărarul spune că a fost o priveriște înfricoșătoare și înspăimântătoare, „și o tragere la socoteală nevăzută și neîndurată”. Dar cel mai înfricoșător lucru a fost faptul că îl învinuiau de lucruri pe care nu le făcuse⁶⁴.

Din cele prezentate reiese că, în toată tradiția Bisericii, se vorbește despre existența vânilor, care sunt demonii, duhurile din văzduh, care nu numai în timpul vieții îl războiesc pe om din ură și răutate, ci mai ales înainte și după ieșirea din trup a sufletului.

Însă din tradiția Bisericii reiese limpede că demonii nu au stăpânire asupra oamenilor lui Dumnezeu, pentru că toți cei care sunt îmbrăcați cu Dumnezeu nu trec printr-un asemenea martiraj. Odată ce stăpânitorul acestei lumi nu a avut nicio putere asupra lui Hristos, același lucru se întâmplă și cu oamenii care sunt uniți cu Dumnezeu. De aceea și Părinții ne sfătuiesc că trebuie să trăim în duhul Bisericii, cu pocăință, spovedanie și lucrare duhovnicească, să trăim în Biserică și să adormim în duhul Bisericii, în credința ortodoxă, cu rugăciunile Părinților, astfel încât stăpânitorul întunericului și duhurile răutății să nu aibă stăpânire asupra noastră.

Un fapt cert este că, în timpul ieșirii sufletului din trup, se dă o luptă crâncenă, mai ales la oamenii care nu sunt îndeajuns de curați. E un lucru înfricoșător faptul că mulți oameni din ziua de azi mor

⁶⁴ IOAN SCĂRARUL, *Scara VII*, 50, FR 9, p. 214.

fără să aibă conștiința momentului cutremurător al morții. Adică bolile din zilele noastre, dar și puternica industrie farmaceutică denaturează constituția psihosomatică a omului și îi îngreunează trecerea cu atenție potrivită, frică de Dumnezeu și rugăciune în aceste momente critice. De asemenea, medicamentele ajută la înlăturarea suferinței pricinuite de boli, însă ele schimbă întreaga alcătuire psihosomatică și nu ne mai permit să avem conștiința acelor lucruri ca astfel să cerem milă de la Dumnezeu.

Aceste momente sunt foarte importante. De aceea, toți cei care au frica lui Dumnezeu și cunoștința acelor clipe critice se roagă ca să devină conștienți de starea din acel ceas. Într-adevăr, aceasta este o șansă ca omul să se pocăiască pentru toate câte a făcut, să ceară milă de la Dumnezeu. Trezvia este o lucrare foarte importantă în acele momente înfricoșătoare. De aceea Biserica se roagă lui Dumnezeu să ne izbăvească de „moarte rușinoasă”.

Însă existența vămilor trebuie văzută având în vedere două aspecte. Primul aspect este ura demonilor, iar celălalt – existența patimilor. În învățătura patristică găsim o altă interpretare a vămilor. Bineînțeles, fără ca învățătura despre existența stăpânitorilor întunericului și a duhurilor răutății să fie ignorată, aș dori ca în acest punct să ne îndreptăm atenția și spre învățătura mistică privitoare la vămi a Părinților Bisericii.

Am spus mai devreme că, atunci când sufletul omului urmează să plece din trup, este cercetat de amintirea păcatelor, pe care acesta le-a săvârșit în viață. Este pur și simplu o stare insuportabilă.

Sfântul Ioan Gură de Aur vorbește despre acest lucru. Spune că, în ultima zi din viața biologică a omului, „păcatele chinuie sufletul”, ele se amestecă cu sufletul. Este vorba despre patimile care „frământă inima”⁶⁵. Patimile caută satisfacere, dar omul nu poate să mai corespundă acestei cerințe. Este vorba despre o stare înfricoșătoare.

Această dorință nesatisfăcută a sufletului se intensifică și mai mult când acesta se desparte de trup. Sfântul Grigorie de Nyssa atribuie surorii sale Macrina tâlcuirea acestor lucruri. Spune că așa cum oamenii care au stat mai mult timp într-un loc murdar nu pot scăpa de scârba mizeriei, deși acum ei se află într-un loc aerisit, tot așa se întâmplă și cu sufletul care se desparte de trup. Iubitorii plăcerilor trupesti, deși s-au întors la viața subțire și fără formă, nu se pot elibera de duhoarea carnală. În momentul acela sufletul devine material, și astfel „durerea îl împovărează mai mult”. Sfântul Grigorie spune că, dacă e adevărată vorba unora, duhurile celor morți se fac văzute în locurile în care se află trupurile lor, este o dovadă că sufletul nu vrea să se despartă de viața trupestă, deși el a ieșit din trup. Parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, în care vedem că bogatul, cu toate că era în iad, se îngrijea de rudele sale, ne demonstrează că sufletele iubitorilor de plăceri trupesti nu pot să se despartă de patimile care constau în viața carnală⁶⁶.

⁶⁵ IOAN GURĂ DE AUR, *Omilii la Matei 54*, PSB 23, p. 619.

⁶⁶ GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet...*, EΠΕ 1, 298-300; trad. rom. în: PSB 30, p. 378-379.

Știm din tradiția ortodoxă că există patimi trupești și patimi sufletești. Fiindcă între suflet și trup există o unitate, din acest motiv există o relație și între patimile trupești și cele sufletești. Patimile sufletești se manifestă prin simțurile trupului. Când sufletul se eliberează de trup, acesta nu poate să-și mai satisfacă patimile. Patimile nesatisfăcute creează o durere insuportabilă și o stare sufocantă pentru suflet. Acest lucru creează un adevărat iad și o durere îngrozitoare. De aceea Sfinții Părinți îndeamnă la curățirea sufletului de patimi atâta timp cât omul se mai află în viața aceasta, astfel încât sufletul să fie izbăvit și liber după ieșirea sa. Din contră, sufletul trebuie să fie satisfăcut și atras de Dumnezeu.

Mai există și o altă problemă legată de suflet după ieșirea acestuia din trup. Sfântul Grigorie de Nyssa ne spune că orice ființă este atrasă de ceea ce se aseamănă cu ea, de ceea ce se înrudește cu ea. La fel și sufletul este atras spre ceea ce este dumnezeiesc și înrudit cu el, în situația în care acesta se înrudește cu Dumnezeu, purtând în el imitățile arhetipului. Sufletul, după ieșirea sa din trup, este liber de orice durere trupească. De aceea înaintarea sa spre cele dorite va fi ușoară și plăcută. Călătorește cu ușurință spre Dumnezeu. Dar dacă sufletul este legat de cele materiale și de piroanele patimilor, atunci îndură și suferă la fel cum suferă trupul în timpul cutremurului, când nu numai că este strivit sub greutatea dărâμάτων, dar este posibil să fie străpuns de diverse obiecte aflate pe pământ⁶⁷.

⁶⁷ *Ibidem*, ΕΠΕ 1, 310; trad. rom.: p. 382.

Tocmai acest fapt constituie martirajul greu al sufletului. Trăiește o groază – am spune noi –, o scindare. Pe de-o parte, vrea să urce la Dumnezeu și să se unească cu El, fiindcă este chipul Său, pe de altă parte însă, este îngreunat de patimile care-l străpung, îl apasă și-l chinuie. Învățătura aceasta este o parte din tâlcuirea Sfinților Părinți privitoare la vămile văzduhului.

Martirajul, pe care sufletul îl îndură când se desparte de trup este descris de Avva Dorotei într-un mod minunat și realist. Acesta spune că, în timpul vieții biologice, sufletul este mângâiat de patimile tumultului său. Se poate să simtă multă suferință, dureri mari și cumplite, dar se poate ca, datorită trupului și patimilor, sufletul să fie mângâiat și să i se aline durerea. Într-o astfel de stare melancolică și înfricoșătoare, omul „mănâncă, bea, doarme, se întreține cu alții, trăiește cu cei iubiți”. Așadar, este mângâiat doar într-o anumită măsură și poate ușor să uite de problema cea mai adâncă, de care ar trebui să fie preocupat. Dar când sufletul iese din trup, „rămâne singur cu patimile lui și deci e și chinuit pururea de ele”. Atunci sufletul este ars de chinul patimilor, este fărâmițat de ele și nu poate să-L pomenească pe Dumnezeu. Aceasta e o tragedie reală, pentru că atunci, datorită și absenței trupului, nu mai poate avea nici cea mai mică mângâiere.

În continuare, Avva Dorotei ne dă un exemplu extraordinar. Dacă un om se închide într-o chilie întunecoasă, fără să mănânce timp de trei zile, fără să bea, fără să doarmă, fără să vorbească cu alții, fără să cânte psalmi, fără să se roage, fără să-L pomenească

pe Dumnezeu, atunci va vedea „ce vor face patimile cu el”. Într-o asemenea stare sufletul se sălbăticește, omul devine cu totul sălbatic. Lucrul acesta e confirmat de diferite persoane care sunt încercate de martirajul torturilor și al înfricoșătoarei închisori. Dacă acest lucru are loc și în timpul legăturii sufletului cu trupul, cu atât mai intens va fi când sufletul iese din trup și rămâne singur cu patimile.

Avva Dorotei ne mai arată și înaginea omului bolnav, care arde din pricina febrei. Firește, lucrul acesta provoacă și alte complicații, mai ales dacă omul are o fire melancolică și suferă de discrazie. La fel se întâmplă și cu sufletul împătimit. „Nenorocitul e chinuit totdeauna de relele deprinderi din el, având pururea amara amintire și dureroasa îndeletnicire cu patimile, care-l ard și înfierbântă pururea”. Dar dacă, pe lângă acest chin și martiraj, mai adăugăm și iadul, demonii, focul și întunericul etc., atunci înțelegem care este martirajul și chinul sufletului după ieșirea sa din trup și după rămânerea în iad⁶⁸.

Toate cele spuse până acum ilustrează întocmai semnificația vănilor, despre care se vorbește în textele patristice. Pe de o parte, sunt patimile sufletului, care, din pricina lipsei trupului, nu pot fi satisfăcute și, firește, sufletul este sufocat de ele. Pe de altă parte, sunt viclenii demoni, care au prins putere asupra oamenilor împătimiți, și este firesc ca după ieșirea sufletului să aibă o stăpânire mai mare peste aceștia. Oamenii drepti, care de-a lungul vieții și-au

⁶⁸ AVVA DOROTEI, *Felurite învățături de suflet folositoare* XII, 2-3, FR 9, p. 681-683.

curățit sufletul și trupul de patimile sufletești și trupești, care s-au îmbrăcat cu arvuna Duhului și s-au unit cu Dumnezeu, scapă de stăpânirea vănilor, fiindcă demonii nu au nicio putere asupra lor. Sufletele dreptilor sunt conduse liber și neîmpiedicat la Dumnezeu, cu Care sunt unite.

Așadar, chestiunea nu e să ne temem de vămi, ci să ne vindecăm sufletul și existența de patimi, atâta timp cât suntem în lumea aceasta, ca să fim părtași la harul necreat al lui Dumnezeu, astfel încât ieșirea sufletului din trup să fie atunci o pricină de bucurie și desfătare*.

6. Starea intermediară a sufletelor

Viața sufletului între ieșirea sa din trup și a Doua Venire a lui Hristos, când acesta se va uni cu trupurile înviate, se numește starea intermediară a sufletelor. Adică sufletul se află într-un punct medial între viața biologică și alipirea din nou la trupurile nestricăcioase, după învierea acestora. Este vorba despre o stare neobișnuită, care este nefirească pentru suflet, de vreme ce trăiește separat de trupul cu care a fost unit imediat după crearea sa de către Dumnezeu.

Este nevoie de multă atenție când vorbim despre „starea intermediară a sufletelor”, fiindcă apusenii îi dau un alt sens. În timp ce noi vorbim despre starea intermediară a sufletelor în sensul pe care l-am menționat puțin mai înainte, catolicii înțeleg

* Vezi o analiză mai detaliată la pagina 394 (n.a.).

această perioadă ca fiind una în care toate sufletele trec prin așa-numitul purgatoriu, pentru a fi purificate. Potrivit învățăturii catolicilor, și sufletele dreptilor trec prin acest foc curățitor. Acum nu vom insista pe acest subiect fiindcă vom vorbi mai amănunțit într-un alt capitol al cărții de față.

Așadar, în cele ce urmează vom vedea mai detaliat *unde* și *cum* trăiesc sufletele oamenilor. Sunt întrebări care îi preocupă mult pe oamenii zilelor noastre. Desigur, nu ne facem iluzia că vom da răspunsuri exhaustive, atâta timp cât aceste lucruri sunt taine care vor fi descoperite pe deplin în viitor. Însă sfinții, care au fost învredniciți de Dumnezeu să fie înștiințați asupra unor adevăruri privitoare la aceste taine, ni le-au făcut cunoscute. Astfel, în continuare vom insista foarte mult, după cum facem de obicei, pe ceea ce spun Sfinții Părinți, ca să aflăm care sunt aceste lucruri importante.

Am mai spus că sufletele sunt zidite, adică sunt creații ale lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă că au un început precis, dar Dumnezeu a voit să fie fără sfârșit. De asemenea, sufletul este înzestrat cu partea inteligibilă a existenței omului, pe când trupul are partea sensibilă. Sufletul este imperceptibil față de simțurile trupului, dar nu este într-un tot imaterial. Sfântul Ioan Damaschin spune că și îngerii se numesc duhuri inteligibile, au ființă inteligibilă, se numesc netrupești, pentru că sunt comparați cu grosimea materiei, fiindcă „numai Dumnezeirea este în realitate imaterială și acorporală”⁶⁹.

⁶⁹ IOAN DAMASCHIN, *Dogmatica...*, p. 53.

Când vorbim despre cele acorporale, nevăzute și fără formă, le înțelegem în două moduri. Pe de-o parte, prin virtutea ființei, pe de altă parte, prin virtutea harului. Cele după ființă există prin natură lor, pe când cele după har există în comparație cu materia. Așadar, potrivit Sfântului Ioan Damaschin, acorporal, nevăzut și fără formă prin natură este doar Dumnezeu, pe când îngerii, demonii și sufletele oamenilor sunt acorporali, nevăzuți și fără formă prin har și „în comparație cu grosimea materiei”⁷⁰.

Prin urmare, sufletele sunt inteligibile, dar nu sunt duhuri ca Dumnezeu, ci sunt create și eterice. Așa cum îngerii sunt ființe eterice, deși sunt duhuri slujitoare, tot așa sunt și sufletele eterice. Potrivit cu acest înțeles spunem că, după ieșirea din trup, sufletele sunt preluate de îngeri sau demoni. Dacă aceștia din urmă ar fi fost doar ființe inteligibile, cum ar fi fost cu putință să preia sufletele?

S-au formulat multe teorii de către filosofi și diferite persoane religioase cu privire la starea sufletului de după ieșirea din trup, pentru că omul a încercat întotdeauna să găsească un răspuns la întrebările privitoare la viața de după moarte. Sfântul Dionisie Areopagitul descrie categoriile acestor persoane.

El spune că oamenii profani au formulat multe teorii legate de starea sufletului de după ieșirea sa din trup. Alții cred că trec în neființă, alții cred că legătura dintre suflet și trup este definitiv scindată, fapt pentru care aceștia nu vorbesc despre învierea

⁷⁰ *Ibidem*, p. 84.

trupurilor și unirea din nou a sufletului cu trupul, alții atribuie sufletelor legătura cu alte trupuri, crezând că sufletele se întrupează în alte corpuri, așa cum susține teoria reîncarnării sufletului sau metempsihoza trupurilor, iar alții consideră că cealaltă viață este asemănătoare acesteia, de vreme ce spun că cei asemenea îngerilor au hrană compatibilă cu viața stricăcioasă. În ultima categorie sunt incluși și milenariștii*. Dar Sfântul Dionisie Areopagitul consideră că toate aceste teorii despre viața sufletului de după moarte sunt rătăcirii. De aceea, spune într-un mod foarte explicit că nimeni dintre cei cu viață sfântă nu va cădea în astfel de rătăcirii⁷¹.

Există multe locuri în Sfânta Scriptură, unde se arată că sufletele trăiesc și după moarte. Ne este cunoscută minunea învierii săvârșite de Prorocul Ilie cu fiul văduvei din Sarepta. Prorocul s-a rugat lui Dumnezeu: *O, Doamne, Dumnezeul meu, sufletul*

* Adepți ai vechiului hiliasm (gr. χιλιασμός) sau ai recentului milenarism (lat. *millennium*), doctrină care se baza pe interpretarea literală a pasajului din *Apocalipsă* 20, 1-8. Aceștia susțineau că împărăția lui Dumnezeu va fi precedată de o perioadă de o mie de ani, în care Hristos va împărăți pe pământ doar cu cei aleși, adică împreună cu adepții milenarismului. De fapt, numărul 1000 din expresia „o mie de ani” (20, 2) simbolizează o perioadă foarte lungă, infinită, confirmată de o altă expresie din același context, „miile de ani” (20, 3), care nu mai lasă loc de vreo interpretare rigoristă. Această erezie a fost condamnată încă de la Sinodul I Ecumenic. Acestei categorii îi aparțin și Martorii lui Iehova (*n.tr.*).

⁷¹ DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre Ierarhia Bisericească*, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: *Opere complete*, București, Edit. Paideia, 1996, p. 97.

acestui copil să se întoarcă în el!. Iar după ce s-a rugat, *așa s-a făcut*, și copilul a înviat (3 Regi 17, 21-23). Faptul că sufletul copilului s-a întors înseamnă că a existat și după moarte, el nu trecuse în neființă. Observăm tocmai același lucru petrecut și cu învierea lui Lazăr, a fiului văduvei din Nain și a fiicei lui Iair. Sufletele lor s-au întors la cuvântul lui Hristos. Sfânta Scriptură vorbește adesea despre adormirea marilor bărbați ai Vechiului Testament, că duhul li s-a adăugat *la părinții lor* (Facere 25, 8).

În momentul Schimbării la Față a Domnului s-au arătat și cele două mari personalități ale Vechiului Testament, Moise și Ilie. Hristos l-a încredințat pe tâlharul care-L mărturisise: *Adevăr îți spun Eu ție: astăzi vei fi cu Mine în Rai!* (Luca 23, 43). Hristos ne încredințează, prin acest cuvânt, că sufletul există după moartea omului, el nu piere. Am putea să prezentăm multe citate, dar ne vom mărgini doar la câteva.

Întreaga tradiție patristică și experiența Bisericii confirmă această realitate, astfel încât un gând contrar ar constitui un obiect de necredință și respingere față de credința revelată. Cel care acceptă o idee contrară clatină, realmente, temelia credinței, de vreme ce ne luptăm să păzim poruncile lui Hristos în viața de zi cu zi, pentru a rămâne veșnic cu Dumnezeu. Cuviosul Nichita Stithatul spune: „așadar, trăiesc, după cum se spune, toți cei care au trăit evlavios, deși au plecat de aici”. Dar pentru a nu se forma vreo impresie că doar sufletele celor evlavioși trăiesc după moarte, continuă spunând că același lucru se petrece și cu sufletele oamenilor neevlavi-

oși și nedrepti. Nu doar cei evlavioși trăiesc după moarte, „ci și necinstitorii înșiși, primindu-și fiecare dintre ei răsplata cuvenită după fapte”⁷².

Un punct important, pe care Sfinții Părinți îl subliniază în lucrările lor, care în mod clar potrivit metempsihozei, ne arată că, deși sufletul omului se desparte de trup, cu toate acestea ipostasul său nu este nimicit. Atâta timp cât sufletul este creat de Dumnezeu împreună cu trupul, înseamnă că el este unic pentru fiecare om.

Cuvântul ὑπόστασις provine de la verbul ὑφίστημι și sensul lui inițial este acela de „a sta sub ceva, a menține”, înțelegând stabilitatea, temelia, baza etc. În limbaj teologic, ὑπόστασις înseamnă mai ales „existență”, „realitate” în comparație cu aparența⁷³. Potrivit Sfântului Ioan Damaschin, termenul „ipostas” înseamnă două lucruri. Primul lucru – existența, iar al doilea – existența aparte a fiecărui om⁷⁴. Adică omul este ipostas, are o existență reală, dar și fiecare om are o existență aparte, are propriile sale trăsături care îl deosebesc de ceilalți oameni, de celelalte ipostase.

De la crearea sa, omul constituie un ipostas-personă aparte, și acest ipostas nu este desființat nici atunci când moare. Sfântul Ioan Damaschin spune că ipostasul este îngemănarea dintre trup și suflet, care are loc la începutul existenței fiecărui om.

⁷² NICHITA STITHATUL, *Μυστικά συγγράμματα*, Tesalonic, Edit. Παναγιώτου Χρίστου, 1957, p. 125.

⁷³ LIDDELL-SCOTT, *A greek-english lexicon*, Oxford, Edit. Clarendon Press, 1996, s.v. 1895.

⁷⁴ IOAN DAMASCHIN, *Dialectica*, Edit. Παπαζήση, p. 116-117.

Adică omul este format din trup și suflet, care au fost unite de către Dumnezeu într-un singur ipostas, la începutul creării sale. Acest ipostas nu este scizionat nici măcar prin moarte. De aceea, „chiar dacă sufletul se desparte de om prin intermediul morții, ipostasul amândurora este unul și același”. Deși sufletul și trupul sunt despărțite, „rămân având întotdeauna un singur început al existenței și al ipostasului”⁷⁵.

De aceea și Domnul spune, în parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, că bogatul l-a văzut pe Lazăr în sânul lui Avraam, nu doar sufletul său. Deși sufletul lui Lazăr se afla în sânul lui Avraam, cu toate acestea era însuși Lazăr, de vreme ce sufletul omului nu este desființat prin moarte.

Învățătura potrivit căreia despărțirea sufletului de trup nu anulează ipostasul omului este întâlnită și la Sfântul Grigorie de Nyssa. Sfântul ne pune în față două exemple minunate.

Unul dintre exemple este preluat din arta picturii. Pictorul, pentru a reda înfățișarea unui eveniment sau a unei persoane, nu știe doar să amestece contrastele cromatice, ci și să le distingă pe cele amestecate. Are o vădită cunoaștere a particularității culorilor, negru, alb, roșu, galben, așa cum știe și ce reiese din amestecul unora cu altele. De asemenea, nu pierde cunoștința culorilor inițiale nici măcar după amestecul acestora. Același lucru se întâmplă și cu sufletul în relație cu trupul, care este format din mai multe elemente.

⁷⁵ *Ibidem*, p, 161-162.

Sufletul cunoaște însușirea naturală a elementelor care au stat la baza alcătuirii trupului și după destrămarea acestuia. Chiar și atunci când elementele ce alcătuiesc trupul se destramă și se separă în diferite părți, ele pot fi recunoscute, iar prin puterea cognitivă le atinge, se apropie de ele, până când aceste elemente se reunesc și se refac în trupul destrămat. Această reunire se va face prin cuvântul lui Dumnezeu la a Doua Venire. Aceasta este învierea trupului. Sufletul, deși este despărțit de trup, își amintește și își recunoaște elementele din care a fost alcătuit propriul său trup.

Celălalt exemplu este preluat din meșteșugul olăritului, și duce la aceeași concluzie, cum că sufletul nu întâmpină dificultăți în a-și distinge trupul printre alte obiecte străine. Diversele obiecte din lut sunt confecționate din același material. Deși provin din același lut, fiecare dintre ele își are particularitatea sa, fiindcă unul este ulcior, altul este amforă, un al treilea este farfurie sau bol etc. Toate aceste obiecte sunt recunoscute de către posesorii lor prin trăsăturile lor specifice. Dar dacă sunt sparte și amestecate, chiar și atunci ele pot fi recunoscute: ce bucățică este din amforă, ce bucățică este din ulcior etc., potrivit trăsăturilor lor specifice. Dacă cioburile de ceramică sparte sunt amestecate cu lutul neprelucrat, chiar și atunci sunt ușor de recunoscut pentru posesorii acestora.

Același lucru se petrece și cu sufletul, care, după despărțirea de trup și după descompunerea acestuia din urmă, își recunoaște propriul trup chiar dacă mădularele s-au amestecat cu mădularele altor trupuri, chiar dacă s-au unit cu elementele materiei

neprelucrate, cum ar fi apa, aerul etc. „Sufletul recunoaște întotdeauna trupul său, așa cum era el când avea chip”⁷⁶.

Acest lucru arată că moartea, adică despărțirea sufletului de trup, nu desființează ipostasul omului. Omul rămâne mai departe, în ciuda acestei despărțiri. Despărțirea sufletului de trup este o stare temporară, fiindcă aceste două elemente se vor uni din nou la a Doua Venire a lui Hristos. Prin urmare, în Biserica Ortodoxă nu putem accepta moartea și dispariția sufletului după despărțirea lui de trup, nici reîncarnarea acestuia în alt trup. Fiecare trup este legat de un singur suflet și fiecare suflet este legat de un singur trup, iar acestea două alcătuiesc un ipostas unic, un om concret. Când definim omul ca fiind un ipostas-persoană, înțelegem printre altele unicitatea și stabilitatea existenței lui.

Tocmai această învățătură privitoare la imposibilitatea desființării ipostasului este respinsă de orice teorie despre reîncarnare și metempsihoză, fiindcă astfel de opinii susțin că un suflet are mai multe trupuri și mai multe vieți. Sfântul Grigorie de Nyssa, când respinge această teorie, spune că toți cei care susțin astfel de lucruri „desconsideră firea umană”, deoarece acceptă că același suflet devine când om, când animal, când târâtoare, când plantă etc. Astfel de păreri sunt numite de Sfântul Grigorie de Nyssa flecăreli și prostii, și le combate printr-o serie de argumente.

⁷⁶ GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet...*, EΠΕ 1, 280-288; trad. rom. în: PSB 30, p. 373-376.

El spune că cei care susțin asemenea lucruri confundă însușirile firii, deoarece confundă iraționalul cu raționalul, sensibilul cu insensibilul. Ei consideră că același suflet este uneori rațional și intelectual, alteori cred că trăiește în cuiburi de târâtoare, alteori că devine carnivor sau că se înrudește cu păsările, alteori că decade în condiția lucrurilor insensibile sau că devine plantă sau că produce venin etc. Grozăvia e că omul, și numai o fiară sălbatică sau veninoasă de va vedea, va crede că face parte din propria specie și că este înrudită cu el. În cazul acesta viața devine foarte dificilă, fiindcă omul este uneori obligat să se poarte cu respect față de toate vietățile din jurul său, pentru că ar fi, chipurile, din aceeași specie și înrudire cu el, iar alteori este silit să se poarte cu duritate, dacă va crede că oamenii nu se deosebesc cu nimic de copaci, plante, animale etc. Atunci cum se va comporta față de natură dacă bănuiește că în ea s-ar putea să existe suflete omenești? De aceea, pe lângă alte motive, teoria metempsihozei este respinsă⁷⁷.

În Biserica Ortodoxă nu sunt acceptate astfel de concepții. Există, de asemenea, și hotărâri de condamnare. În *Sinodiconul Ortodoxiei*, printre altele, este scris așa: „Cei ce se proclamă pe ei înșiși drept cinstitori, dar introduc fără rușine sau mai degrabă fără evlavie în Biserica Ortodoxă și sobornicească necinstitele dogme ale Elinilor referitoare la sufletele omenești, la cer, la pământ, și la celelalte creaturi, să fie *anatema!*”.

⁷⁷ *Ibidem*, ΕΠΕ 1, 322-326; trad. rom.: p. 386-388.

Iar în altă anatematică scrie așa: „Celor care preferă înțelepciunea numită neghioabă a filozofilor din afară [profani] și, urmând profesorilor lor, primesc metempsihozele sufletelor oamenilor sau că și acestea pier în chip asemănător animalelor necuvântătoare și merg spre neființă, desființând prin acestea învierea, judecata și răsplătirea finală a celor făcute în viață, *anatema!*”⁷⁸.

Am putut observa, în mod detaliat, într-un alt loc al acestui capitol că sufletul omului, după ieșirea din trup, este luat fie de către îngeri și este dus în sânul lui Avraam, fie de către demoni și este dus în iad. Aceasta este realitatea, potrivit învățăturii Bisericii noastre.

Însă atât dreptii, cât și păcătoșii nu se desfată pe deplin de rai și de iad, ci pregustă din bucuria dreptilor, respectiv din durerea păcătoșilor. Sfântul Marcu Eugenicul spune că desfătarea sau fericirea sfinților, fie că o numim contemplare, părtășie, comuniune cu Dumnezeu sau împărăție, chiar dacă sufletul se bucură de ea după ieșirea din trup, totuși „este toată nedesăvârșită și cu lipsă, ca una care așteaptă reșezarea nădăjduită”. Este nedesăvârșită și parțială fiindcă sufletele, la a Doua Venire a lui Hristos, așteaptă să fie împreună și cu trupurile, ca astfel să fie slăvite cu desăvârșire împreună cu acestea⁷⁹.

⁷⁸ ****Sinodiconul Ortodoxiei*, trad. rom. de Ioan. I. Ică jr în: *Revista Teologică*, Sibiu, Edit. Ardeleană, nr. 2/2018, p. 272.

⁷⁹ MARCU EUGENICUL, *Răspunsurile aceluiași la nedumeriri-le și întrebările aduse lui de către cardinali și ceilalți dascăli latini în legătură cu omiliile rostite*, *Patrologia Orientalis*, vol. 15, Paris,

Sufletul, după ieșirea sa din trup, așteaptă venirea lui Hristos și judecata viitoare, atunci când va avea loc învierea trupurilor, dar pregustă acea stare după măsura faptelor sale, așteptând în locuri aparte, care trebuie să fie înțelese ca moduri de viață aparte. Sfântul Marcu Eugenicul spune că „fiecare dintre drepti și păcătoși se află în locurile cuvenite lor”. Dreptii viețuiesc ușor și liniștit împreună cu îngerii și cu Dumnezeu în rai, din care a căzut Adam. Iar păcătoșii se află în iad și viețuiesc în suărare și întristare nemângâiată, ca niște osândiți ce așteaptă hotărârea judecătorului. Nici dreptii nu se desfată în chip desăvârșit de împărăția cerurilor și nici păcătoșii de focurile veșnice⁸⁰. Putem vedea astfel făcându-se o comparație între rai și împărăția cerurilor, precum și între iad și focurile veșnice*. Dreptii intră în rai după moarte, iar după învierea trupurilor așteaptă împărăția cerurilor. Păcătoșii intră în iad după moarte, iar după învierea trupurilor și judecata finală vor intra în focurile veșnice.

Edit. Firmin-Didot et Cte, Imprimeurs-Éliteurs, 1920, p. 152; trad. rom. de Marcel Hancheș și Cristian Chivu în: *Opere*, vol. I, București, Edit. Pateres, 2009, p. 455.

⁸⁰ IDEM, *A doua apărare în fața latinilor, în care expune și credința adevărată a Bisericii grecilor*, PO 15, 110; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 553.

* În privința iadului, Sfinții Părinți au marcat deosebirea acestei stări de dinaintea și de după a Doua Venire și în plan lexical, deosebire care, din păcate, în cultul liturgic românesc nu se observă. Atât iadul din Vechiul Testament (în ebraică *šeol*), cât și cel dintre Învierea lui Hristos și a Doua Sa Venire au fost marcate, lexical, prin termenul ᾍδης (hades), preluat din mitologia greacă, pentru a-l deosebi de iadul ce va urma

Firește, nu poate fi vorba despre locuri sensibile, ci inteligibile. Știm că sufletul care iese din trup nu se manifestă prin simțuri, nu este mărginit de un loc sensibil, nu are nevoie de funcțiile trupului. Sfântul Marcu Eugenicul arată că atunci când spunem că îngerii locuiesc în cer nu înțelegem un loc corporal, „ci un loc mai presus de simțuri și inteligibil”, cu toate că îi spunem „loc”. De asemenea, întrebuintând un citat din Sfântul Ioan Damaschin, spune că locul inteligibil este „acela care este perceput cu mintea și există Firea cea inteligibilă și netrupească, unde Ea este de față și lucrează”. Acest loc inteligibil și acorporal, mai presus de ceruri și de lume, este locul îngerilor și al sfinților. Locul inteligibil este cel în care Dumnezeu lucrează și Își manifestă slava⁸¹.

Prin urmare, nu putem stabili un loc anume în care locuiesc sufletele sfinților și sufletele păcătoșilor. Folosim termenii de *rai* și *iad* pentru a arăta modul aparte de viață, de vreme ce dreptii au părtășie la slava lui Dumnezeu, pe când păcătoșii au parte de energia Sa arzătoare.

după Parusie, care este redat în greacă prin termenul κόλασις (=chin, pedeapsă). În acest context l-am redat pe ἄδης prin iad, iar pe κόλασις prin chinuri veșnice. Pentru „rai”, diferența este subliniată în ambele limbi. În greacă este folosit termenul de origine persană παράδεισος (=parc, grădină; paradis, rai), pentru a desemna raiul de dinainte de cădere și de după Învierea lui Hristos; și Βασιλεία τῶν Οὐρανῶν (=Împărăția cerurilor), des întâlnit în Evanghelii, care desemnează raiul de după a Doua Venire (*n.tr.*).

⁸¹ ID., *Răspunsurile aceluiași...*, PO 15, 153; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 457.

Sfântul Diadoh al Foticeii face o observație pe care trebuie să o adăugăm aici, pentru că are legătură cu starea sufletelor după ieșirea lor din trup în relație cu lumea materială. Spune că desăvârșirea omului constă în unitatea dintre suflet și trup, pe când a îngerilor constă în unitatea simplității firii. Din acest motiv, îngerii pot vedea nu doar tot ceea ce se află dincolo de spațiu, ci și tot ceea ce se află în cadrul spațiului. Deoarece au fire diafană, ei nu sunt văzuți de ființele care au fire îngroșată. Dar nu se întâmplă același lucru și în cazurile sufletelor. Când sufletul se desparte de trup, datorită faptului că nu este desăvârșit doar prin sine, „nu mai poate să le vadă pe cele din cadrul spațiului”. După despărțire „nu poate să le mai vadă pe cele pe care le vedea prin trup”⁸².

Desigur, faptul acesta nu înseamnă că nu-și mai amintesc și că nu se mai îngrijesc de noi. Bogatul se îngrijea în iad de rudele sale care trăiau, deși nu putea să le ajute. Adică cei adormiți își amintesc de oamenii cu care au avut legături în viață, se îngrijesc de ei, dar se află într-o altă dimensiune a spațiului și a timpului. Sufletele sfinților, fiindcă dispun de iubire și se află în comuniune cu Dumnezeu, cunosc prin El starea în care ne aflăm, ne ascultă, ne primesc rugăciunile și se roagă lui Dumnezeu pentru noi. Acest fapt are loc prin intermediul harului, datorită unității lor cu Dumnezeu. Aceasta nu este starea lor naturală.

⁸² DIADOH AL FOTICEII, *Vedenii*, în: *Φιλοκαλία Νηπτικῶν καὶ Ἀσκητῶν*, vol. 9, Tesalonic, Edit. Πατερικαὶ ἐκδόσεις «Γρηγόριος Παλαμᾶς», 1986, p. 342.

Dar ceea ce a subliniat Sfântul Diadoh reflectă diferența dintre sufletele oamenilor și îngerii.

Așa cum am spus mai înainte, sufletele păcătoșilor nepocăiți se află după moarte în iad (ᾠδης), care este altceva decât chinurile veșnice (κόλασις). Iadul este pregustarea chinurilor veșnice, este, ca să spunem așa, anticamera în care sufletele așteaptă ca niște osândiți să fie judecate. Sfântul Grigorie de Nyssa spune că prin denumirea de iad nu trebuie să înțelegem vreun loc anume, ci o stare a sufletului, fără formă și acorporal. „(...) nu credem că iadul pe care l-am amintit acum este astfel un loc, ci o stare a sufletului, fără formă și necorporală...”⁸³. Prin denumirea de iad nu numim altceva decât „mutarea într-un [loc] fără formă și nevăzut a sufletului”⁸⁴. Cu acest sens, Sfântul Nichita Stithatul denumeste prin cuvântul *iad* locurile neluminate și întunecate, temniță și închisoare⁸⁵.

Dacă sufletul nu s-a tămăduit câtă vreme a fost unit cu trupul, după moarte suferă și este chinuit de patimi, nu simte nicio mângâiere sau alinare, nu are părtășie la energia luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Iar acest fapt este întuneric, mod neluminat de viață, martiriu, tortură. Acesta este *iadul*.

Dimpotrivă, după ieșirea lor din viața aceasta, dreptii trăiesc în rai, în sânul lui Avraam, adică au

⁸³ GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet...*, ΕΠΕ 1, 296; trad. rom.: PSB 30, p. 378.

⁸⁴ *Ibidem*, ΕΠΕ 1, 274; trad. rom.: p. 370-371.

⁸⁵ NICHITA STITHATUL, *Μυστικά συγγράμματα...*, p. 125.

părtășie la energia luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Sfântul Nichita Stithatul spune că sufletele sfinților, care sunt curate și înmiresmate, asemănătoare cu Dumnezeu și pline de slavă dumnezeiască și de lumina cea mai pură, când ies din trup, strălucesc de faptele dreptății, de înțelepciune și de curăție, precum soarele. Aceste suflete merg „înălțate fiind de prietenii îngeri la lumina cea dintâi”⁸⁶. Lumina cea dintâi este Dumnezeul cel Întreit, Dumnezeirea persoanelor Sfintei Treimi, luminile secundare sunt îngerii și dreptii, care au părtășie la lumina cea dintâi.

Același cuget îl au toți Sfinții Părinți. Aș dori să-l pomenesc doar pe Sfântul Grigorie Palama care, punând întrebarea referitoare la locul în care se aflau duhurile sfinților din veac, răspunde retoric: „Nu se află în lumina cea mai presus de ceruri, dimpreună cu îngerii, desfătându-se de revărsarea luminii?”⁸⁷.

Spuneam mai înainte că sufletele oamenilor, după despărțirea de trup, se desfată de toate cele pe care le-au făcut și le-au trăit în viață, adică trăiesc stări similare modului lor de viațuire. Dacă s-au curățit, vor trăi energia luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, iar dacă nu s-au tămăduit, vor trăi energia arzătoare a lui Dumnezeu, vor intra într-un loc neluminat și întunecat, care se numește *iad*. Însă există un pasaj al Sfântului Andrei Criteanul

⁸⁶ *Ibidem*, p. 123-124.

⁸⁷ GRIGORIE PALAMA, *Συγγράμματα*, Παν. Χρήστου, vol. IV, p. 336.

în care se vorbește că prin iad vor trece și sufletele sfinților după ieșirea lor din trup. Sfântul spune același lucru și despre Maica Domnului.

Sfântul Andrei Criteanul ne învață că e limpede și indiscutabil faptul că sufletele tuturor oamenilor, chiar și ale sfinților „trec prin acel loc fără formă, însă nu sunt ținute acolo”, pe când sufletele păcătoșilor sunt ținute în acel loc neluminat și fără formă. Lucrul acesta se întâmplă pentru ca sfinții să cerceze și să fie inițiați în taina străină a Proniei dumnezeiești, adică în pogorârea la iad a Domnului, și pe lângă acest lucru să cunoască biruința lui Hristos asupra iadului și a morții⁸⁸.

Desigur, când această părere este pusă în lumina învățăturilor Sfinților Părinți, pe care le-am expus mai înainte, poate fi explicat în mod ortodox faptul că sufletele sfinților, care trec prin moarte, cu ajutorul harului lui Dumnezeu, sunt inițiate în chip tainic și folositor în biruința lui Hristos asupra morții și a viclenilor demoni. Aceasta este cea mai înaltă cunoaștere.

În concluzie, putem spune că starea intermediară a sufletelor este o perioadă de așteptare, de-a lungul căreia sufletele pregustă din cele pe care le așteaptă și care au legătură cu cele pe care le-au trăit, pe când se aflau unite cu trupurile. De aceea este nevoie să ne rugăm pentru cei adormiți, fiindcă au mare nevoie. Parastasele și rugăciunile Bisericii contribuie la acest scop. Sufletele sunt ajutate

⁸⁸ ANDREI CRITANUL, *Despre adormirea Fecioarei XII*, PG 97, 1049-1052.

într-un mod pe care nu îl știm cu exactitate. Totuși este de datoria noastră să îi pomenim în rugăciuni. Acum aceștia nu mai pot face nimic pentru ei. Noi, cei care trăim, putem să-i ajutăm. Să-i rugăm și pe sfinți, pentru că ei au mare îndrăzneală înaintea lui Dumnezeu, deoarece se află în lumina necreată.

7. Moartea pruncilor

Înainte de a încheia acest capitol, cred că este bine să cercetăm și subiectul despre moartea pruncilor, potrivit învățăturii Sfântului Grigorie de Nyssa. Acest subiect, după cum l-a dezvoltat Sfântul Grigorie de Nyssa și după cum îl vom prezenta și noi în continuare, are legătură cu toate cele spuse în acest capitol despre moarte și despre despărțirea sufletului de trup, pentru că, pe de o parte, sintetizează tezele fundamentale ale învățăturii Părinților cu privire la despărțirea sufletului de trup, despre care am vorbit puțin mai înainte; pe de altă parte însă, vor fi subliniate și alte laturi interesante, care ne preocupă.

Micul tratat al Sfântului Grigorie de Nyssa, cu titlul *Despre pruncii morți prematur*, era adresat guvernatorului Capadociei, Hierios, care își pusese următoarea întrebare: „ce se cuvine să știm despre pruncii răpiți din viață înainte de vreme și la care viața stă gata să se unească cu moartea”⁸⁹.

Când Sfântul Grigorie de Nyssa începe să elaboreze această temă, găsește prilejul să-l laude pe

⁸⁹ GRIGORIE DE NYSSA, *Despre pruncii morți prematur*, EΠΕ 8, 438 ș.u.; trad. rom. în: PSB 30, p. 411 ș.u.

guvernator cu vorbe frumoase, numindu-l „exce-lență” și „față cinstită”. Dincolo de formulele de po-litețe și de adresare, din introducerea lucrării reiese că guvernatorul Capadociei era înzestrat cu multe calități și daruri, întrucât se deosebea prin indife-rența față de averile materiale, dar și prin interesul față de sufletele oamenilor, pe care le avea în vistic-ria iubirii. Deci iubea poporul și nu era caracterizat de interese personale.

De asemenea, mai reiese din introducerea tex-tului că, pe vremea când redacta acest mic tratat, Sfântul Grigorie de Nyssa se afla la o vârstă înainta-tă. Se descria pe sine ca fiind un cal de cursă îmbă-trânit, care rămânea în afara stadionului. Dar spune că își va încorda atenția pentru a răspunde cererii guvernatorului.

Hierios avea pe lângă toate celelalte harisme și pe aceea de a căuta să se informeze amănunțit cu privire la lucrările economiei dumnezeiești: de ce viața unuia se întinde până la adânci bătrâneți, iar a altuia se termină imediat după venirea sa pe lume.

În realitate, această problemă este una de ordin existențial. Sfântul Grigorie o tratează într-un mod foarte frumos. Omul a venit pe lume prin naștere, a inspirat aerul, s-a însoțit cu plânsul – plânsetele sunt începutul vieții sale –, și înainte ca articulațiile să se întărească, așa drăgălaș cum e, moare, fie că a fost abandonat ca prunc, fie că s-a sufocat, fie că din cauza unei boli a încetat dintr-o dată să mai trăiască. Odată cu acest fapt se pune și întrebarea dacă sufletul copilului va fi judecat de către Judecător în-tocmai ca ceilalți oameni, dacă va primi răsplată în-

rouată cu roua binecuvântării sau dacă va arde în iad. Problema aceasta se pune deoarece pruncul nu a făcut nimic în viața sa, nici răul, nici binele. Unde nu e faptă, nu e nici răsplată. Prin urmare, fiindcă fapta și voința nu pot fi puse pe seama copiilor, nu există un motiv pentru care să dobândească ceea ce noi nădăjduim. Dacă, cu toate acestea, copilul intră în împărăția lui Dumnezeu, atunci se situează într-o poziție mai avantajoasă față de cei care au trăit și au suferit în viață. La gândul acesta, este de preferat să nu se trăiască prea mult.

După expunerea întrebărilor și a problematicii, Sfântul recurge în mod analitic la formularea răspunsului. Desigur, mărturisește încă de la început că aceste subiecte importante țin de cugetările de necercetat ale lui Dumnezeu, și de aceea exclamă dimpreună cu Apostolul: *O, adâncul bogăției și al înțelepciunii și al științei lui Dumnezeu! Cât sunt căile Lui de necercetat și judecățile Sale de nepătruns! Căci cine a cunoscut gândul Domnului sau cine a fost sfetnicul Lui?* (Romani 11, 33-34). Dar recurge totuși la redactare, fiindcă se încrede în harul dumnezeiesc care îi luminează pe toți cei care îl au. Fără să-și prezinte ideile într-un limbaj retoric și nefăcând uz de antiteze, recurge la elaborarea subiectului, într-o înșiruire logică de idei.

Primul punct pe care îl prezintă arată că firea umană provine de la Dumnezeu. De altfel, toate ființele își au cauza la Dumnezeu, și nu în ele însele. Firea necreată, care este proprie lui Dumnezeu, depășește orice noțiune dimensională, nu se mărește, nici nu se micșorează, și, desigur, depășește orice

definiție. Dimpotrivă, firea zidită este caracterizată de schimbare, adică se mărește și se micșorează. Firea umană este complexă, fiindcă este compusă din elemente eterogene, din inteligibil și sensibil, și este o asemănare însuflețită a puterii dumnezeiești și superioare. Firea inteligibilă este proprie puterilor îngerești și netrupești, care locuiesc în spațiul supracosmic, pentru că acest spațiu este cel mai potrivit pentru această fire netrupească. Aici, Sfântul Grigorie vorbește despre trupul îngerilor, pe care îl numește „trup ceresc, diafan, ușor și veșnic-mișcător”, pentru că firea inteligibilă este diafană, curată, neîmpovărată și ușoară în mișcări. Dimpotrivă, firea sensibilă nu este asemenea celei inteligibile. De aceea, pentru ca pământul să nu fie lipsit și văduvit de firea inteligibilă, Dumnezeu l-a creat pe om pentru ca elementul inteligibil să se unească cu cel sensibil în natura sa. Cu alte cuvinte, omul este suma întregii creații, de vreme ce este compus din elementul inteligibil și cel sensibil.

Al doilea punct este că omul a fost creat pentru a-L slăvi pe Dumnezeu în întreaga creație, prin intermediul firii inteligibile. După cum trupul se menține în viață cu hrană pământească, întrucât e pământesc, tot așa există și o viață inteligibilă, prin intermediul căreia firea noastră se menține. Așa cum intrarea și eliminarea hranei din trup lasă în acesta o forță, tot așa și partea inteligibilă primește viață prin părtășia la adevărata Ființă.

Prin urmare, viața potrivită firii inteligibile este părtășia cu Dumnezeu. Pentru orice lucru există un organ potrivit. Organul potrivit pentru desfătarea

de lumină este ochiul omului, și nu degetul sau alt mădular al corpului uman. Astfel, vederea lui Dumnezeu are loc prin elementul inteligibil al omului. Deci viața este părtășie și comuniune cu Dumnezeu. Firește, această părtășie înseamnă cunoașterea lui Dumnezeu, potrivit cu capacitatea sufletului de a o cuprinde. Desigur, necunoașterea lui Dumnezeu este lipsa de părtășie cu Dumnezeu.

Îndepărtarea de această viață este cădere și necunoaștere. După căderea omului, Dumnezeu lucrează în noi vindecarea răului. Este un lucru rău ca cineva să se îndepărteze de Dumnezeu și să nu mai fie în comuniune cu El, pe când, dinpotrivă, vindecarea acestui rău este reîntoarcerea la această viață și redobândirea comuniunii cu Dumnezeu. Așadar, vindecarea părții inteligibile din suflet este un lucru bun și, firește, cel care nu țintește la taina cuvântului evanghelic ignoră modalitatea de vindecare.

Ceea ce Sfântul Grigorie de Nyssa notează aici, și consider că acest lucru are mare importanță, este că organul potrivit pentru ca cineva să comunice cu Dumnezeu este partea inteligibilă a sufletului. Prin intermediul părții inteligibile, omul se află în părtășie cu Dumnezeu și dobândește cunoașterea Acestuia, iar acest lucru este viața omului. Dar deoarece căderea este înstrăinare de viață și slăbiciune a omului, adică moartea, este nevoie de vindecarea părții inteligibile a sufletului, astfel încât să poată vedea lumina și să dobândească părtășia cu Dumnezeu.

Firea umană a fost creată de Dumnezeu ca să nădăjduiască în această viață și să tindă spre ea. De altfel,

acesta este scopul creării omului, să se unească cu Dumnezeu. Astfel, desfătarea de această viață și îndeplinirea scopului omului, care este îndumnezeirea, nu este un schimb sau o recompensă, ci este starea firească. La fel este și cu lipsa de părtășie cu Dumnezeu, ea nu este o pedeapsă, ci o slăbiciune a sufletului omului și a întregii sale existențe.

Folosește exemplul cu ochii. Faptul că ochii pot să vadă nu înseamnă un premiu, ci este starea firească a ochiului sănătos. La fel și cu neputința de a vedea, ea nu este o condamnare sau urmarea unei pedepse, ci este boala omului. Din acest motiv, viața fericită este firească și proprie „celor care sunt curați în privința organelor de simț ale sufletului”. Însă toți cei care au ochii necurățiți duhovnicește, sunt ignoranți față de Dumnezeu, nu sunt în părtășie cu Dumnezeu, iar acest lucru nu este o pedeapsă, ci starea obișnuită a bolii în care se află partea inteligibilă a sufletului.

Al treilea punct, care are legătură cu cele spuse până acum, arată că binele așteptat este prin fire propriu neamului omenesc. Firește, această desfătare se numește, într-un oarecare fel, răsplată. Desfătarea de această viață nu este o chestiune care ține de dreptate, ci o stare firească a sănătății sufletului. Remarca aceasta este făcută ca urmare a întrebării cum va fi judecat pruncul sau în ce loc va fi pus, de vreme ce nu a făcut în viață nici răul, nici binele. Sfântul Grigorie de Nyssa spune că problema nu se pune în felul acesta, pentru că nu este o chestiune de dreptate, ci de starea firească a sănătății sau a bolii firii umane.

Acest fapt poate fi ușor înțeles printr-un exemplu. Să presupunem că doi oameni au suferit de o boală de ochi. Unul îndură tratamentul și toate cele indicare de știința medicală, chiar dacă sunt supărătoare, pe când celălalt nu doar că nu acceptă nicio recomandare din partea medicului, dar trăiește și necumpătat. Atunci primul se va desfăta de lumină, așa cum este firesc, pe când celălalt va fi lipsit de ea.

Din acest exemplu reiese limpede că desfătarea de acea viață este proprie firii umane, pe când boala ignoranței îi stăpânește pe toți cei care trăiesc după trup. Primul, care își îngrijește și își curățește ochii duhovnicești, spălându-și ignoranța – necurăția părții străvăzătoare a sufletului –, dobândește această viață firească. Celălalt, fiindcă evită curățirea și trăiește în plăcerile înșelătoare, face ca boala să devină greu de vindecat, se înstrăinează de fire, trăiește împotriva firii și nu se mai face părtaș la această viață firească, adică la comuniunea cu Dumnezeu.

Dacă acesta este parcursul și sfârșitul firesc al omului – care fie se tămăduiește, fie se îmbolnăvește potrivit cu modul său de viață, în ceea ce privește ochiul sufletului, trăind o viață potrivită alegerii sale –, cu pruncul lucrurile se petrec oarecum altfel. Atâta timp cât nu a avut parte de boală de la început, nu e nevoie să se curețe și să se vindece, trăiește potrivit firii și de aceea, neavând experiența răului, nu este împiedicat de nicio boală sufletească pentru a se desfăta de părtășia la Lumină.

Această învățătură a Sfântului Grigorie de Nyssa ne dă prilejul să subliniem, aici, faptul că sufletul omului nu este necurat prin naștere, ci curat.

Omul trăiește încă de la naștere luminarea minții. De aceea vedem că și copiii mici au rugăciunea minții, desigur, potrivit cu imaginile și reprezentările vârstei lor. Omul, când este creat, se află în starea de luminare a minții. Cu toții am observat că, de multe ori, există copii mici care se roagă, chiar și în somn. Un părinte aghiorit spune că atunci când copiii mici își îndreaptă atenția în altă parte și râd fără motiv, înseamnă că își văd îngerul păzitor. Ceea ce se petrece în viața sfinților, pentru care este ceva firesc să viețuiască împreună cu îngerii, se petrece și în viața copiilor mici.

De aceea teologia ortodoxă nu ne învață ceea ce învață teologia catolică, potrivit căreia omul moștenește vina păcatului strămoșesc. Noi considerăm că omul are, la naștere, minte curată, că mintea sa se află în luminare, iar aceasta este starea firească a lucrurilor. Moștenirea păcatului strămoșesc, după cum spuneam și în alt subcapitol, constă în faptul că trupul moștenește stricăciunea și mortalitatea, datorită cărora, cu trecerea timpului și pe măsură ce copilul crește, iar patimile se dezvoltă, partea inteligibilă a sufletului se întunecă. Într-adevăr, patimile dezvoltate, care sunt legate de stricăciune și mortalitate, precum și mediul nefavorabil al creșterii lor, întunecă partea inteligibilă din sufletul copiilor.

Sigur că există și întrebarea ce facem cu Sfântul Botez. Adică, de vreme ce copiii au minte curată, care se află în luminare, iar în plus de asta ei spun și rugăciunea minții, de ce îi mai botezăm?

Răspunsul, așa cum reiese din întreaga tradiție patristică, este că, prin mijlocirea Sfântului Botez nu

ne eliberăm de vina păcatului strămoșesc, ci ne centram în Trupul lui Hristos, în Biserică, dobândind puterea de a birui moartea. În felul acesta înțelegem botezul copiilor. Îi botezăm ca să devină mădulare ale Trupului lui Hristos, ca să depășească moartea, ca să biruiască veșmintele de piele: stricăciunea și mortalitatea. Adică pe măsură ce ei cresc, deoarece mintea lor se va întuneca din cauza patimilor și a mediului nefavorabil, vor avea puterea ca prin Hristos să biruiască moartea, să depășească patimile și să își curețe din nou partea inteligibilă a sufletului.

Dacă Taina Botezului lucrează în felul acesta în copii, pentru cei care se botează la o vârstă înaintată, prin pregătirea pentru Botez, inima li se curăță de patimi, după care prin Mirungere primesc luminarea minții. Dincolo de toate acestea, prin Botez ei intră în sânul Bisericii și dobândesc puterea, prin unirea cu Hristos și prin împărtășirea cu preacuratele Taine, de a birui moartea și de a ajunge la îndumnezeire. Cel mai adânc scop al Botezului, atât la copii, cât și la adulți, este să ajungă la îndumnezeire, care este dobândită doar în Hristos și în Biserică.

Deoarece această chestiune este destul de importantă, mi se va îngădui să citez cuvintele Sfântului Grigorie de Nyssa legat de curăția sufletelor copiilor: „copilul nevinovat nu este împiedicat de nicio boală a ochilor sufletești de a avea părtășie la lumină, pentru că se află în starea firească, neavând nevoie de sănătatea venită din curățire, pentru că nu a primit în suflet boala cea de la început”. Mintea copilului este curată, nu s-a îmbolnăvit, se osebește prin sănătatea și starea firească, și de aceea

nu este împiedicat în niciun fel să fie părtăș luminii dumnezeiești.

Sfântul Grigorie de Nyssa dă întotdeauna exemple din această viață ca să explice pe cea pe care o așteptăm. De aceea, susține că există o asemănare între modul acestei vieți și cel al vieții viitoare. Așa cum pruncii sunt alăptați și hrăniți la început cu lapte, iar mai apoi sunt hrăniți cu altă hrană, întrucât o hrană îi succedă alteia la timpul potrivit, la fel se întâmplă și cu sufletul. Este părtăș la viața duhovnicească de fiecare dată, potrivit cu vârsta și etapa sufletească. Lucrul acesta îl spune Apostolul Pavel, care i-a hrănit pe corinteni la început cu lapte, după care le-a dat hrană tare tuturor celor care ajunseseră la măsura vârstei inteligibile.

Diferența dintre prunc și bărbatul matur constă în ceea ce îl satisface pe fiecare. Bărbatul este satisfăcut de realizările pe care le are, de recunoașterea socială, de cadourile și prețuirea din partea celorlalți, de viața de familie, de distracții, de priveliști, de vânătoare etc., pe când pruncul este satisfăcut de lapte, de îmbrățișarea mamei, de legănarea liniștită, care îi aduce somnul dulce.

Același lucru se petrece și în cazul vârstei duhovnicești, legat de bunătățile duhovnicești. Toți cei care și-au hrănit sufletul în această viață cu virtuțile, în viața viitoare se vor bucura de dumnezeiasca desfătare, potrivit cu obișnuința dobândită în viața aceasta. Dar sufletul care nu a gustat virtutea și nici nu s-a îmbolnăvit din pricina răutății, poate și el să aibă părtășie la bunătate, în măsura în care poate cuprinde bunătățile cerești, întărit fiind de contemplarea Ființei.

Astfel, pruncii, deși nu au experiența răului, ei vor avea părtășie la cunoașterea dumnezeiască, la lumina dumnezeiască, întăriți fiind de contempla-rea lui Dumnezeu, de harul Său dumnezeiesc, și, firește, prin contemplarea lui Dumnezeu vor spori spre cunoașterea desăvârșită. De altfel, Dumnezeu Se arată tuturor, „dându-Se pe Sine după măsura cu care poate primi fiecare”.

Părerea Sfântului Grigorie de Nyssa este că sufletul tinde prin firea sa spre bine, spre părtășia la lumina dumnezeiască. Omul primește harul dumnezeiesc și bogăția dumnezeiască potrivit cu capacitatea sa. Lucrul acesta este independent de vârsta fizică la care se află omul și de mulțimea sau lipsa virtuților. Din această perspectivă trebuie să vedem starea viitoare a omului, și nu să comparăm viața virtuoasă a unui om matur cu viața unui copil sau a unei persoane imature. Cel care încearcă să facă o astfel de comparație „este imatur”, deoarece demonstrează că nu are argumente teologice.

Al patrulea punct, pe care îl analizează Sfântul este legat de întrebarea de ce Dumnezeu îngăduie ca pruncul să moară la o vârstă așa de fragedă. După ce mai devreme a demonstrat că, pentru a fi părtăș la lumina dumnezeiască, anii pe care îi vom trăi în lume nu joacă un rol foarte important, mai departe va arăta de ce Dumnezeu îngăduie plecarea imediată din această viață.

Răspunzând la această întrebare, Sfântul spune că nimeni nu poate să-L învinuiască pe Dumnezeu atunci când femeile își ucid pruncii pe care îi nasc din cauză că au rămas însărcinate în afara căsătoriei.

Însă situațiile în care copiii pleacă din această lume din cauza unei boli, deși părinții și-au manifestat interesul și grija, trebuie văzute prin perspectiva Proniei lui Dumnezeu. Pentru că Pronia desăvârșită este cea care nu doar îl vindecă pe om de suferințele întâmplătoare, ci îl și păzește să nu guste din cele care urmează să i se întâmple în viitor. Cel ce cunoaște viitorul, adică Dumnezeu, este firesc să-l împiedice pe copil să crească, astfel încât să nu oprească în răutate. Astfel, în aceste situații, Dumnezeu nu îngăduie ca pruncul să trăiască, tocmai pentru că El vede răul din viitorul pruncului. Iar Dumnezeu face acest lucru din dragoste și din iubire pentru oameni, fără să-l lipsească deloc de bunătățile viitoare, așa cum am putut vedea și mai înainte.

Pentru a face mai înțeleasă această iconomie a lui Dumnezeu, Sfântul Grigorie dă un exemplu frumos și reprezentativ. Să presupunem că există o masă îmbelșugată cu multe mâncăruri apetisante. Să mai presupunem că se află și un supraveghetor care cunoaște, pe de o parte, calitățile fiecărui fel de mâncare, care este vătămătoare și nepotrivită și care este bună de mâncat, iar pe de altă parte, cunoaște foarte bine temperamentul fiecărui comesean. Să mai presupunem că acest supraveghetor are autoritatea absolută să-l lase pe unul să mănânce din mâncăruri, iar pe altul să-l împiedice, astfel încât fiecare să mănânce ceea ce este potrivit cu constituția sa biologică, astfel încât nici celui bolnav să nu i se facă rău, și nici celui sănătos să nu îi cadă greu belșugul de mâncăruri. Dacă supraveghetorul constată că cineva s-a îmbătat de la prea multă băutură sau

altul începe să se îmbete, îl va scoate afară din acel loc. Există situații în care persoana dată afară din acel loc se revoltă împotriva supraveghetorului și-l acuză că din invidie îl lipsește de bunătăți. Dar dacă se uită cu atenție la cei care rămân înăuntru și care suferă de vomă și de dureri de cap din cauza beției, rostind cuvinte urâte, atunci îi va mulțumi supraveghetorului că l-a ferit de patima îmbuibării.

Acest exemplu se potrivește vieții omenești. Masa este viața omenească, pe care se află mâncăruri îmbelșugate. Însă viața nu este așa dulce ca mierea, ci are și unele mâncăruri neplăcute, așa cum este sarea, oțetul, care amărăsc viața omului. Unele mâncăruri întrețin starea de înfumurare, altele îi fac pe invitați să ajungă la excese, adică să-și piardă mințile, iar altora le provoacă vomă. Supraveghetorul acestei mese, care este Dumnezeu, îl scoate de îndată afară de la masă pe cel care s-a purtat cum se cuvine, astfel încât să nu devină la fel ca cei care suferă de necumpătarea desfătărilor din pricina lăcomiei lor.

În felul acesta, Pronia dumnezeiască vindecă bolile înainte ca ele să se manifeste, fiindcă Dumnezeu știe prin preștiința Sa că cel născut, când va crește mare, se va purta nepotrivit în această viață, și de aceea îl separă de acest ospăț al vieții. Cel abia născut este luat din viața aceasta ca să nu-și pună în practică lăcomia la masa acestei vieți. Vedem în această situație marea dragoste și iubire de oameni a lui Dumnezeu.

Al cincilea punct, care este continuarea celui anterior, este legat de întrebarea de ce Dumnezeu

este părtinitor în a alege, pentru că pe unul îl ia prin grija Proniei, iar pe altul îl lasă să ajungă rău, încât ajungem să ne dorim ca persoana aceasta să nu se fi născut. De ce, Dumnezeu, din iconomie, îl ia pe prunc din această viață, în timp ce tatăl său este lăsat să bea la ospățul acesta până la bătrânețe, vărșându-și răutatea atât în el, cât și în tovarășii săi de pahar?

Răspunzând la această întrebare, spune că tot ceea ce scrie este adresat „celor mai recunoscători”, adică celor cu recunoștință față de Dumnezeu și, firește, celor cu intenții bune. De altfel, toate acestea sunt taine pe care logica omenească nu poate să le înțeleagă tocmai pentru că „logica” lui Dumnezeu este diferită de logica omenească.

Sfântul Grigorie spune că toate cele pe care Dumnezeu le economisește nu sunt întâmplătoare și lipsite de vreo cauză. Dumnezeu este rațiune, înțelepciune, virtute și adevăr, și nu ar îngădui ceva lipsit de sens, decât virtutea și adevărul. Așadar, uneori copiii mici sunt luați devreme din această viață, din motivele pe care le-am prezentat, iar alteleori Dumnezeu îngăduie altceva, fiindcă urmărește un scop mai bun.

Dumnezeu îngăduie și lasă ca și cei răi să rămână în viață, astfel încât să se nască și un lucru folositor de pe urma lor. Amintind de situația poporului israelit, spune că Dumnezeu a îngăduit să vină asupra lui tirania egipteană pentru ca acest popor să primească o lecție, la fel cum a îngăduit și ca acest popor să plece din Egipt ca nu cumva să-și însușească obiceiurile egiptenilor. Pe nicovală, sub

loviturile de ciocan, chiar și cel mai dur metal, care nu poate fi topit în foc, poate primi forma unei unelte folositoare la ceva.

De asemenea, se mai confruntă cu încă un argument. Unii susțin că nu toți s-au desfătat în această viață de roadele răutății, nici cei virtuoși nu s-au bucurat de roadele virtuții. La această provocare, Sfântul Grigorie de Nyssa răspunde că cei virtuoși se vor bucura în cealaltă viață, comparând bunătățile lor cu pieirea celor osândiți. Lucrul acesta este spus în ideea că această comparație a celor contrare devine „adaos de veselie și sporire pentru cei virtuoși”. Desigur, asta nu înseamnă că ei se bucură de osânda altor oameni, ci sunt recunoscători lui Dumnezeu pentru mântuirea lor, fiindcă trăiesc fericirea virtuții, fericire comparată cu neplăcerile aduse de păcat și de patimi.

Așadar, copiii sunt răpiți din această viață mai înainte de vreme, din iconomia lui Dumnezeu, ca să nu cadă într-un rău mai mare. Dacă unii copii trăiesc și devin răi, acest fapt se datorează altor principii care însă se află în Pronia și înțelepciunea lui Dumnezeu. În orice caz, va rămâne un folos și de pe urma acestui fapt, fiindcă Dumnezeu nu face nimic lipsit de motiv și scop.

Cert este că pruncii care pleacă din această viață mai înainte de vreme nu se află într-o stare de durere, nici nu sunt egali cu cei care s-au luptat prin orice virtute ca să se curețe. Ei se află în Pronia lui Dumnezeu. De altfel, calea către Dumnezeu și părtașia la lumina necreată este starea firească a sufletului, și nu e cu putință ca pruncii să fie lipsiți de

această stare, întrucât ei pot ajunge la îndumnezeire prin puterea harului dumnezeiesc.

8. Concluzii

Concluzia generală a acestui capitol este că sufletul omului, când este creat de Dumnezeu, se află într-o stare de curăție, în luminare. Moartea, care nu este creația lui Dumnezeu, ci este alegerea cum-pănită a omului de a se îndepărta de Dumnezeu, este un lucru tulburător în viața omului, este un parazit care pricinuieste multă durere. Întruparea lui Hristos a avut drept scop biruința asupra morții. În pofida biruinței Sale asupra morții, omul gustă moartea, ca astfel să fie biruite patimile și păcatul din el. În Biserică gustăm depășirea morții. Dreptii care sunt legați de Hristos, Biruitorul morții, nu se tem de moarte când aceasta se apropie de ființa lor, nu sunt înspăimântați de demonii care vor să le răpească sufletul.

Ceasul morții pentru sfinți este ziua lor onomastică, întrucât acea zi este pentru ei sărbătoare și praznic. Taina înfricoșătoare a morții, care este despărțirea sufletului de trup, devine un ritual, o mutare de la starea cea mai nefericită la starea cea mai fericită, devine o trecere „de la moarte la viață”. Trupul omului de după moarte pur și simplu adoarme, fiindcă moartea este un somn foarte adânc, până la a Doua Venire a lui Hristos, când sufletele vor intra în trupurile înviate ca să se înfățișeze înaintea înfricoșătorului scaun de judecată al lui Hristos și să fie judecate.

Frica de moarte, care a fost cultivată de toți Părinții Bisericii, este întrebuințată ca să ajungem la lipsa fricii de moarte. Frica de moarte și de tot ceea ce este legat de aceasta stârnește pocăință. Nu este vorba de o frică psihologică, ci de moartea duhovnicească prin care ia naștere pocăința și care inspiră rugăciune și mântuire. Pocăința nu poate fi gândită fără frica de moarte. De aceea, toți cei care urmăresc premeditat să diminueze importanța acestei taine înfricoșătoare a morții îl îndepărtează pe om de la pocăință, lucru care înseamnă adevărata moarte a sufletului. Într-adevăr, frica de moarte îl conduce pe om la lipsa de frică și la biruința asupra morții.

III

Experiențe la limita morții

În capitolul anterior am putut vedea, în mod amănunțit, că ceasul morții este foarte tulburător pentru om, fiindcă sufletul se desparte de trupul cu care forma o unitate indestructibilă. Părinții Bisericii se pregătesc toată viața pentru acest ceas. Iar când se apropie această clipă, ei se roagă foarte mult.

În scrierile ascetice putem vedea că autorii acestora dau o mare importanță modului în care oamenii pleacă din această lume, dar mai ales sunt cu luare aminte dacă au plecat având conștiința morții. De asemenea, ei mai consideră că este foarte înfricoșător ca cineva să moară fără să înțeleagă că trece „de la moarte la viață”, fără să aibă această conștiință cultivată și, firește, fără să se roage lui Dumnezeu. De aceea, asceții preferă să fie singuri în acele clipe și să se roage.

În capitolul acesta vom reveni asupra subiectului, fiindcă dorim să vorbim despre așa-numitele experiențe la limita morții, în jurul cărora se face mult caz în lumea occidentală. După cum știm, descrierile unor persoane au provocat o impresie puternică, fiindcă, într-un oarecare fel, s-au reîntors la viață și au povestit ceea ce văzuseră acolo. Iar aceas-

tă impresie a provocat vâlvă, fiindcă în lumea occidentală existența vieții de după moarte a fost parțial uitată. Se considera că omul trece în neființă odată cu sfârșitul vieții biologice. După ce s-au obișnuit să epuizeze subiectul despre ființa omului doar la nivel rațional, ei descoperă acum o altă lume și sunt uluiți de acest fapt.

Aceste mărturii contemporane, așa-numitele experiențe la limita morții, nu au provocat o prea mare impresie în spațiul ortodox, fiindcă în scrierile Sfinților Părinți se vorbește despre asemenea probleme, și de aceea ele, sunt un subiect cunoscut. După cum am constatat până acum, Părinții descriu, pe cât este cu putință, situații care au legătură cu ieșirea sufletului din trup.

Desigur, trebuie subliniat faptul că au existat câteva învieri din morți, precum cea a fiul văduvei din Sarepta Sidonului, care a fost înviat de Prorocul Ilie, cele trei învieri pe care le-a săvârșit Hristos (învierea fiului văduvei din Nain, a fiicei lui Iair și a lui Lazăr), precum și învierea Tabitei săvârșită de Apostolul Petru prin puterea lui Hristos. Însă niciunul dintre aceștia, din câte știm, nu ne-a descris ce se petrece, mai exact, în momentul ieșirii sufletului din trup sau ce se întâmplă, mai precis, în cealaltă viață. Nu avem mărturii scrise nici măcar despre cum se simte sufletul când trăiește în afara trupului și ce sentimente îl stăpânesc atunci când revine în trup și continuă să trăiască în condițiile obișnuite. Toți cei care au înviat în momentul cutremurului, când Hristos a murit pe cruce, nu ne-au lăsat vreo experiență a celor trăite.

O explicație dată acestui fenomen este aceea că creștinii nu sunt stăpâniți de asemenea curiozități, fiindcă au cuvântul evanghelic și știu că, prin mijlocirea poruncilor lui Dumnezeu ei trebuie să se vindece, iar porunca Sa, așa cum reiese din parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, este limpede: *Îi au pe Moise și pe profeți; să asculte de ei*, de aceea nu sunt interesați să dea importanță acestor experiențe la limita morții. De altfel, cuvântul lui Avraam, adică al lui Dumnezeu: *dacă nu ascultă de Moise și de profeți, nici dacă ar învia cineva din morți, tot nu vor crede* (Luca 16, 29-31), nu poate fi crezut de către omul trupesc, chiar de-ar auzi și cele mai paradoxale lucruri. El este gata să le pună pe seama unei alte cauze.

Vom încerca, în continuare, să vedem foarte pe scurt despre ce este vorba în legătură cu aceste fenomene recente, care au fost constatate și înregistrate, dar raportându-le întotdeauna la concepția ortodoxă.

1. Experiențe la limita morții în zilele noastre

Există și mărturii mai vechi despre astfel de situații, însă senzația creată în ultima vreme în America, a pornit de la observațiile psihiatrului Moody. În urma acestui fapt și datorită interesului manifestat de către publicul cititor, au fost publicate și alte cărți, care fac referire la astfel de subiecte.

Moody a strâns mărturiile a o sută cincizeci de persoane și s-a concentrat, în cercetările sale, asupra cazurilor a cincizeci de persoane, care avuseseră

prilejul de a trăi astfel de experiențe la limita morții sau dincolo de moarte.

Cel care s-a ocupat într-un mod analitic și critic de opiniile lui Moody a fost părintele Serafim Rose, într-o carte a sa pe această temă. Este important să spunem că părintele Serafim, el însuși ortodox, abordează subiectele acestea prin prisma experienței patristice, iar opiniile sale sunt corecte. Are o pătrundere extraordinară și ne ajută să privim subiectul acesta printr-un cadru mai larg⁹⁰. Elementele folosite pentru prezentarea și analizarea acestor experiențe la limita morții sunt luate din cartea părintelui Serafim Rose.

Specialiștii occidentali au arătat faptul că unele persoane, în timpul morții sau când s-au reîntors din moarte la viață, au văzut lucruri paradoxale și ciudate, care nu pot fi explicate de medicina clasică.

Cauzele acestor experiențe sunt multiple.

Prima cauză este apropierea morții de existența omului. Când sufletul se apropie de ieșirea sa din trup, trăiește o nouă stare. Moartea este realmente un punct de graniță în viața omului. Atunci omul se află la limita dintre viața biologică și cea a sufletului separat de trup.

A doua cauză sunt apropierile duhurilor rele și bune, așa cum ne încredințează mulți sfinți pe care i-am menționat deja. Dacă, în timpul vieții, omul primește înrâuriri de la demoni, dar se află și în tovrășia îngerilor, lucrurile acestea se petrec într-o

⁹⁰ Serafim ROSE, *Sufletul după moarte*, trad. rom. de Constantin Jinga, București, Edit. Anastasia, 1996.

măsură mult mai mare în timpul despărțirii sufletului de trup.

Iar a treia cauză este aceea că progresul științei medicale le dă oamenilor posibilitatea să trăiască pentru câteva zile sau ore experiența morții clinice, potrivit terminologiei din știința medicală. S-a constatat faptul că numărul fenomenelor în care oamenii s-au reîntors la viață a crescut, din moment ce s-a considerat că sunt în moarte clinică, în urma resuscitărilor inimii, care încetase de a mai bate⁹¹.

Așadar, acestor cauze cunoscute, din care provin așa-numitele experiențe la limita morții, s-a adăugat și cauza legată de știința medicală. Dacă luăm în calcul și bolile cerebrale, precum și medicamentele puternice care sunt administrate celor grav bolnavi, putem să ne explicăm și unele halucinații manifestate în acele momente. Prin urmare, există o confuzie în toate aceste stări și nu putem clasifica sau defini cu ușurință o experiență anume.

Părintele Serafim Rose se concentrează asupra câtorva din punctele comune pe care Moody și le-a notat în urma descrierilor celor care au trecut prin astfel de experiențe. Există trei puncte comune.

În primul punct sunt cuprinse așa-numitele „experiențe ale ieșirii din trup”. Este vorba despre o experiență pe care toate aceste persoane au simțit-o ca pe o stare în care sufletul iese din trup, dar continuă să aibă conștiință proprie. Se află într-o lume în care simte o căldură plăcută și o ușurință, îi vede pe cei ce se află în jurul corpului decedat, dar nu

⁹¹ *Ibidem*, p. 17.

poate comunica cu ei. Sunt semnificative mărturiile a două persoane, pe care Moody le consemnează, iar părintele Serafim le prezintă.

O persoană povestește astfel: „Îi vedeam cum încearcă să mă readucă la viață. Era cu adevărat ciudat! Nu mă aflam prea sus; era ca și cum aș fi stat pe un soclu, dar nu cu mult deasupra lor; poate doar privind peste capetele lor. Am încercat să le vorbesc, dar niciunul dintre ei nu mă auzea, nimeni nu mă asculta”.

Cealaltă persoană: „Eram incapabil să ating ceva, să comunic într-un fel sau altul cu vreunul dintre cei care mă înconjurau. Este un sentiment de singurătate copleșitoare, de izolare totală. Mi-am dat seama că de acum sunt cu totul singur, doar eu însumi cu mine”⁹².

Al doilea punct comun privitor la experiențele de după moarte este „întâlnirea cu alții”. Adică, așa cum povestește Moody, sufletul simte pentru scurt timp această însingurare, fiindcă mai apoi simte că se întâlnește cu alții, de vreme ce nu doar după moarte, ci și înaintea morții vede deodată rude și prieteni decedați. O astfel de experiență este grăitoare:

„Doctorul se lăsă păgubaș și le zise rudelor mele că tocmai am murit... Mi-am dat seama atunci că în cameră se aflau mult mai multe persoane decât știam eu că sunt în realitate, unele dintre ele plutind în jurul tavanului camerei. Erau acolo toți cei pe care îi cunoscusem în viața mea, dar care muriseră deja. Mi-am recunoscut bunica, o fată pe care o cunoscu-

⁹² *Ibid.*, p. 19.

sem încă de pe când mergeam la școală și mulți alți prieteni și rude... Era o ocazie cu totul fericită și am simțit că toți veniseră acolo pentru a mă proteja sau a mă conduce”⁹³.

Al treilea punct comun al experiențelor de după moarte este „ființa luminii” sau „ființa luminoasă”. Toți cei care au avut astfel de experiențe descriu apariția unei lumini, a cărei strălucire creștea foarte repede. Toți o recunoșteau ca fiind un soi de ființă personală, plină de căldură și dragoste, care îl atrage ca un magnet pe cel decedat. Alții susțin că este Hristos, iar alții spun că sunt îngeri. Sunt grăitoare două astfel de mărturii.

Prima sună așa: „I-am auzit pe doctori spunând că am murit, și din acel moment am avut acea senzație de cădere, mai exact era ca și cum aș fi plutit... Totul era negru, numai că, la o oarecare distanță, puteam vedea acea lumină. Era o lumină foarte, foarte strălucitoare, dar nu prea mare la început. Se făcea din ce în ce mai mare, pe măsură ce mă apropiam de ea”

Cealaltă mărturie: „Eram afară din trup, nu am nicio îndoială în privința asta, pentru că îmi puteam vedea trupul pe masa din sala de operații. Sufletul îmi ieșise afară! M-am simțit foarte rău la început, din pricina asta, dar puțin mai târziu a apărut această lumină strălucitoare. Părea cam ștearsă la început, pentru ca să se transforme în cele din urmă într-o rază uriașă... La început, când a venit lumina, nu eram prea sigur de ce se întâmpla, dar apoi m-a

⁹³ *Ibid.*, p. 23.

întrebat, nu știu cum, dar cumva m-a întrebat dacă sunt pregătit să mor”⁹⁴.

Aceste exemple sunt semnificative. Arată că omul trăiește realmente în acele clipe existența unei alte lumi. Nu vom face aici o analiză critică pe marginea fiecărei experiențe, însă ceea ce ne dorim să subliniem este că toți confirmă că mai există și altceva în afară de ceea ce vedem prin simțuri și gândim rațional.

Când prezintă aceste date, părintele Serafim vine cu intervențiile sale critice, spunând că astfel de întâmplări similare se regăsesc și în experiența Bisericii. Însă, în același timp, notează că se poate crea și confuzie. Dar nu vom insista pe această latură.

De-a lungul slujirii mele pastorale, am auzit de la mulți oameni povestindu-se întâmplări asemănătoare. Uneori era vorba despre propriile lor experiențe din timpul unei boli grave, iar alteori erau mărturii ale apropiaților acestora, care îi supravegheau. Când eram mic, am fost odată martorul unei întâmplări. O femeie care era pe patul de moarte, dându-și sufletul, țipa și în același timp dădea din mâini ca și când ar fi vrut să alunge pe cineva.

Astfel de întâmplări se petrec în Sfântul Munte. Diferiți părinți aghioriți mi-au relatat ultimele clipe ale unor monahi sfinți sau păcătoși.

Rog a mi se îngădui să menționez o mărturie personală legată de boala vrednicului de pomenire Calinic, Starețul meu și Mitropolitul Edessei, mărturie ce are legătură cu subiectul analizat în acest capitol.

⁹⁴ *Ibid.*, p. 31-32.

După intervenția făcută pe creier pentru eliminarea tumorii, s-a produs o hemoragie și a intrat în comă profundă. Medicii care îl supravegheau au spus că se află între viață și moarte. Inima îi funcționa, însă mai respira doar cu ajutorul aparatelor. Dacă circulația oxigenului ar fi încetat, ar fi murit. Totul era probabil. Fie rămânea, pur și simplu, o legumă, fie murea, fie își revenea în fire. Când și-a revenit după câteva zile, ne-a povestit cu lacrimi în ochi și încordare o întâmplare înfricoșătoare.

Ne spunea că nu era vis, ci un fapt real. Adică avea conștiința că este vorba despre o realitate. Se vedea pe sine afară din trupul așezat pe pat, după cum ne vedea, de asemenea, și pe noi, care eram triști și ne pregăteam de înmormântare. Ne-a mai vorbit și despre o anumită asistentă dintre cele așa de multe, care se aflau în locul respectiv, și care îl măsura pentru a cumpăra sicriul. Își dădea seama că sufletul i-a ieșit din trup. Ne mai spunea că el însuși și-a făcut un trisaghion de înmormântare.

A mai avut și alte astfel de experiențe, dar cea pe care am menționat-o acum a fost cea mai grăitoare, potrivită pentru subiectul despre care discutăm acum. Desigur, nu știu dacă a fost o experiență „în afara trupului” sau o experiență la limita morții. Cert este că e vorba despre o situație ieșită din comun*.

* Vezi o analiză detaliată la pagina 396 (n.a.).

2. O analiză critică din perspectivă ortodoxă a acestor experiențe

Nu este ușor să judecăm astfel de situații, deoarece ele se află în afara sferei obișnuitului. De obicei, noi judecăm totul prin prisma propriilor noastre presupuneri și întotdeauna în limitele logicii. Se poate ca mulți dintre noi să fi considerat aparițiile de îngeri și de sfinți în viața unor oameni curați drept rezultat al unei încărcături sentimentale sau chiar drept stări de boală psihică. Dacă un om care gândește logic, sau chiar și un psihiatru, cercetează vedeniile unor oameni sfinți, poate să ajungă la concluzii eronate. Și totuși asemenea descoperiri care abundă atât în textele vechi, cât și în tradițiile orale contemporane, sunt adevărate.

Trebuie observat faptul că nu avem dreptul să respingem toate experiențele pe motiv că depășesc propriile noastre presupuneri. Desigur, trebuie să fim foarte atenți și să nu acceptăm orice experiență ca fiind adevărată, fiindcă ne pândește rătăcirea. Mai ales trebuie să credem în cuvântul revelat al lui Dumnezeu și să urmărim calea mântuirii noastre, lăsând necunoscutul pe seama Proniei lui Dumnezeu. Însă nu trebuie să ajungem la o ignoranță absolută, așa cum, din păcate, fac unii protestanți, care cred că sufletul după moarte se află în stare de inconștiență sau se grăbește să se afle imediat „cu Hristos”; dar nici să ne comportăm ca ateii, care consideră că sufletul este doar o simplă energie a trupului și dispare odată cu acesta⁹⁵.

⁹⁵ *Ibidem*, p. 14.

În tradiția Bisericii se păstrează câteva descrieri cu privire la viața din timpul morții și de după moarte. În capitolul precedent am arătat multe astfel de întâmplări. Aici vom insista doar asupra câtorva dintre ele, care sunt semnificative.

În *Pateric* ni se relatează ultimele clipe ale adormirii Avvei Sisoe cel Mare. Desigur, din prezentarea acestei întâmplări reiese că nu este vorba de o experiență „în afara trupului”, ci despre o experiență duhovnicească, fiindcă Sfântul încă se mai afla în simțiri și stătea de vorbă cu cei de față. Le povestea celor de alături că Avva Antonie venea în repetate rânduri la el, după care venea ceata profetilor, apoi ceata Apostolilor. De fiecare dată chipul său îi strălucea tot mai mult. La un moment dat, vorbea, iar când a fost întrebat de cei de lângă el, a spus că vorbește cu îngerii care veniseră să îi ia sufletul. De asemenea, spunea că îi ruga pe îngeri să nu-i ia încă sufletul, pentru că mai avea nevoie de pocăință. Apoi chipul său a strălucit ca soarele, și el însuși le-a descoperit că venise Însuși Domnul. Atunci și-a dat sufletul, s-a petrecut ceva ca un fulger și toată casa se umpluse de mireasmă⁹⁶.

În *Everghetinos* s-au păstrat două exemple cutremurătoare, care fac referire, în mod clar, la starea de după moarte și, mai ales, la așa-zisa viață „în afara trupului”.

Una dintre întâmplări vorbește despre un oarecare monah Petru, care, înainte de a locui în pustie,

⁹⁶ ****Patericul Egiptean*, Alba Iulia, Edit. Reîntregirea, 2014, p. 249.

„s-a îmbolnăvit și a murit”. Atunci a văzut chinurile iadului și întinderi nesfârșite cuprinse de foc. Desigur, i-a văzut și pe unii dintre stăpânitorii lumii acesteia spânzurați în văpaie. Însă un înger strălucitor nu l-a lăsat să fie aruncat în locul acela cuprins de flăcări. Iar, mai apoi, sufletul i s-a reîntors în trup. „S-a trezit din somnul morții veșnice” și a povestit toate câte a văzut și a dus o viață de pocăință⁹⁷.

A doua întâmplare vorbește despre cineva care voia să devină monah și care nu s-a supus rugămintilor mamei sale de a rămâne alături de ea, ci a plecat spunând că vrea să-și mântuiască sufletul. După puțin timp, i-a murit mama, după care a murit și el. Se spune că a căzut într-o boală grea care îl amenința cu moartea. În timpul acestei boli, „căzând ca într-un fel de leșin, a ieșit din trup și a fost răpit la judecată”. Atunci a întâlnit-o pe mama sa dimpreună cu cei judecați, adică în iad. Ea s-a minunat și l-a întrebat cum a ajuns în locul acela, de vreme ce s-a făcut monah ca să-și mântuiască sufletul. Și se mai povestește că s-a auzit un glas care porunceă să-l ia din acel loc, „și îndată s-a întors în sine și a povestit celor de față câte a văzut și a auzit...”⁹⁸.

Aceste două exemple fac referire la experiența de după moarte, la așa-numita stare „în afara trupului”. După cum vom vedea în continuare, aceste lucruri s-au întâmplat din iconomia lui Dumnezeu. De aceea spunem că nu putem să ignorăm astfel de experiențe, tocmai fiindcă le întâlnim și în tradiția bisericească.

⁹⁷ ****Everghetinos*, vol. 1, p. 121.

⁹⁸ *Ibidem*, p. 133.

Dar trebuie precizat că e o mare greșeală când socotim că sunt similare orice fel de experiențe, orice situații descrise, neavând posibilitatea de a le distinge, fiindcă unele provin din stări psihologice, altele din lucrări diavolești, iar altele sunt harul și binecuvântarea lui Dumnezeu. Putem în continuare să descriem câteva astfel de diferențe.

Există o diferență între experiențele așa-numitei „morți clinice” și experiențele în care pacienții s-au aflat doar în pragul morții⁹⁹. Moartea clinică este cea în care omul trăiește doar cu ajutorul aparatelor, iar medicii consideră că, în realitate, omul este mort. Doar inima îi mai este susținută prin diferite metode de resuscitare. Desigur, chiar și în această situație nu avem certitudinea că sufletul a ieșit din trup. Totuși este vorba despre o stare care se află la limita morții. Experiențele „celor din pragul morții” diferă de primele, fiindcă, de cele mai multe ori, oamenii sunt conștienți de starea lor, vorbesc, dar și când nu sunt conștienți, ei se află pe punctul de a pleca din această viață. Aceste două cazuri nu pot fi considerate similare.

Mai există și o altă diferență între halucinații, iluzii și faptele reale care se petrec atunci când sufletul se pregătește să iasă din trup. Iluziile și halucinațiile pot fi puse pe seama medicamentelor, a anumitor tipuri de boli sau a metodelor tehnice folosite. De asemenea, conștiința joacă un rol în trăirea întâmplărilor reale.

⁹⁹ Serafim ROSE, *op.cit.*, p. 17.

Părintele Serafim Rose spune că scriitorii, care au fost preocupați de aceste fenomene, au constatat faptul că, de obicei, toți cei care au o limpezime duhovnicească văd arătări de oameni decedați sau de ființe spirituale. Acest lucru arată că acești oameni sunt conștienți de mediul lor în care se află.

Există totuși o diferență fundamentală între halucinații și faptele reale. De obicei, toți cei care au halucinații văd oameni care se află în viață, pe când cei care au experiențe autentice văd persoane care nu mai sunt în viață.

De asemenea, mai notează că experiențele cu mai multă coerență și cu un caracter metafizic mai evident se întâmplă persoanelor care nu au halucinații, ci au contact cu realitatea fizică¹⁰⁰.

Mai există încă și diferența dintre arătările demonice și arătările dumnezeiești. Categoria aceasta nu face parte din cele precedente, ci este vorba despre vederea îngerilor sau demonilor. Există multe astfel de exemple pe care le-am menționat deja și, prin urmare, nu e nevoie să mai revenim asupra lor.

Ceea ce e foarte important este că nu trebuie să considerăm similare toate experiențele din timpul morții sau de după moarte, nici să le punem pe seama unei singure cauze, fiindcă în felul acesta se creează multă confuzie.

¹⁰⁰ *Ibidem*, p. 22.

3. Deosebirea experiențelor

Toate cele menționate până acum ne conduc la aflarea unui mod de a deosebi aceste stări. În punctul acesta noi, ortodocșii, fiindcă avem o tradiție vie, ne aflăm într-o poziție mai avantajoasă, deoarece putem deosebi aceste fenomene.

Evangelistul Ioan îi îndeamnă pe creștini într-una din epistolele sale sobornicești: *Iubiților, nu dați crezare oricărui duh, ci puneți duhurile la-ncercare, dacă sunt de la Dumnezeu (1 Ioan 4, 1).*

În teologia ortodoxă, acordăm o mare importanță virtuții discernământului, pentru că, atunci când aceasta există, este limpede că omul are harul lui Dumnezeu. Teologia adevărată constă în posibilitatea de a discerne duhurile, dacă acestea provin de la Dumnezeu sau de la Lucifer. De aceea s-a spus că un astfel de teolog, care poate să discearnă gândurile, vedeniile, este un părinte duhovnicesc nerătăcit.

Faptul că discernământul presupune cunoaștere duhovnicească și viață duhovnicească reiese din învățătura Sfinților Părinți. Sfântul Maxim Mărturisitorul spune că nepătimirea vine din înfrânare, iar rodul nepătimirii este discernământul¹⁰¹.

Sfinții Părinți acordă mare importanță discernământului, pentru că este legat de cunoașterea adevărată. Potrivit Sfântului Diadoh al Foticeii, faptul de a discerne fără greșală răul de bine este lumina

¹⁰¹ MAXIM MĂRTURISITORUL, *Capete despre dragoste* II, 25, în: FR 2, București, Edit. IBMBOB, 2017, p. 87.

cunoașterii¹⁰². Sfântul Ioan Scărarul spune că discernământul este „făclie în întuneric, întoarcerea celor rătăciți, luminarea celor cu vederea scurtă”. Cel cu discernământ este descoperitor al sănătății și curățitor, adică vindecător al bolii¹⁰³. Faptul că virtutea discernământului are mare valoare reiese și din cuvântul Sfântului Antonie, când spune că există unii oameni care și-au topit și și-au umilit trupurile prin asceză, dar fiindcă nu dobândiseră harisma discernământului „s-au îndepărtat de Dumnezeu”¹⁰⁴.

Prin urmare, se pare că discernământul este darul lui Dumnezeu și este legat de starea duhovnicească a omului. Sfântul Ioan Scărarul spune că, pentru cei începători în viața duhovnicească, discernământul este legat de cunoașterea adevărată a sinelui; pentru cei înaintați este legat de simțirea duhovnicească ce discerne fără greșală binele propriu-zis de binele natural și de cel potrivnic; iar pentru cei desăvârșiți este legat de cunoașterea care există prin luminarea dumnezeiască, ce luminează și cele ce se află în alții în chip întunecos¹⁰⁵.

Toate cele ce au fost spuse cu privire la discernământ au ca scop să arate că nu e ușor să judecăm orice experiență descrisă de persoane care se află la sfârșitul vieții. Faptul acesta este o harismă a marilor duhovnici care văd adevărul în profunzime și

¹⁰² DIADOH AL FOTICEIL, *Cuvânt ascetic despre viața monahală...*, c. 6, FR 1, p. 405.

¹⁰³ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXVI*, II, 22, FR 9, p. 410.

¹⁰⁴ ****Patericul Egiptean...*, p. 11.

¹⁰⁵ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXVI*, I, 1, FR 9, p. 367.

care nu analizează pur și simplu la suprafață. Aceștia își dau seama dacă este vorba de un rezultat al unei stări psihologice bolnave a omului, dacă este arătarea diavolului sau dacă este, într-adevăr, un rod al arătării lui Dumnezeu sau al sfinților. Tocmai din această cauză e greu să ne ocupăm de analiza experiențelor din timpul morții sau de după moarte.

Există însă câteva puncte exterioare care descriu și definesc aceste experiențe. Când Hristos vorbește despre profeții mincinoși, care vin în piei de oaie, însă pe dinlăuntru sunt lupi răpitori, îi îndeamnă pe ucenici în felul următor: *După roadele lor îi veți cunoaște*. Orice pom bun face roade bune și orice pom rău face roade rele. Pomul bun nu poate face roade rele, nici pomul rău nu poate face roade bune (*Matei 7, 15-18*).

Așadar, criteriul constă în roadele rezultate. Dacă în urma unei vedenii stăpânesc în inimă pacea și liniștea, este o dovadă că aceasta provine de la Dumnezeu. Dar dacă această vedenie aduce tulburare, este semn că provine de la diavol. Același lucru se întâmplă și în ceea ce privește patima mândriei. Dacă omul se mândrește după o astfel de experiență, e o dovadă că e stăpânit de-o lucrare vicleană, pe când cel insuflat de harul lui Dumnezeu se smerește și mai mult, iar, de obicei, nu vorbește.

De aceea, orice experiență este evaluată potrivit vieții pe care omul o trăiește ulterior. Acest adevăr reiese din cele două exemple pe care le-am menționat mai înainte din *Everghetinos*.

Monahul Petru, care a murit și a văzut grozăvia iadului, după care a revenit la viață, a simțit că lu-

crul acesta s-a întâmplat tocmai ca el să se pocăiască. Îngerul care nu îl lăsase să fie aruncat în foc i-a spus: „Du-te și vezi cum vei trăi după acestea, luând aminte la tine însuți”. Sfântul Grigorie Dialogul spune că Dumnezeu a îngăduit această moarte prin minunata Sa purtare de grijă „ca să nu moară veșnic”. Este un fapt probabil ca oamenii, după revenirea lor din vedenia iadului, să nu fie conduși spre pocăință, ci spre mai multă osândă, și astfel, întorcându-se în viața aceasta, după ce au văzut acele lucruri cumplite, „să rămână tot neîndreptați. Lor nu le mai rămâne nici un cuvânt de dezvinovățire”¹⁰⁶.

Iar celălalt monah, care s-a întors în viața aceasta, după ce și-a văzut mama alături de cei osândiți, zăvorându-se într-o chilie, s-a îngrijit de mântuirea sa, „pocăindu-se și tânguindu-se cu inima pentru cele pe care le săvârșise în trândăvie mai înainte”. De asemenea, se mai spune că se pocăia așa de mult încât unii care-l vedeau îl rugau să iasă pentru puțină vreme din chilie ca să nu sufere vreo vătămare „din pricina jelierii sale fără măsură”¹⁰⁷.

După asemenea experiențe nimeni nu poate să rămână nemișcat și nestrăpuns la inimă. Dacă se întâmplă așa, și mai ales dacă se mândrește, atunci fie au fost cu adevărat experiențe demonice, fie a fost un semn de la Dumnezeu, dar îl denaturează și se întoarce împotriva lui. Este posibil ca o astfel de experiență să devină cauza pedepsei sau a unei osândiri mai mari.

¹⁰⁶ ****Everghetinos*, vol. 1, p. 121-123.

¹⁰⁷ *Ibidem*, p. 133.

Dar și în situația Starețului meu pot confirma că ne-a spus doar o singură dată ceea ce văzuse, după care nu a mai amintit nimic. Însă întâmplarea aceasta i-a adus o pocăință nemăsurată și uimitoare. Nu mai putea judeca pe nimeni. Simțea că se află sub judecata lui Dumnezeu. Iar când, odată, i-am spus o vorbă necugetată, el s-a mâniat fiindcă l-am lipsit de curăția minții și fiindcă i-am dat prilejul să judece, în timp ce el, așa cum mi-a mărturisit, era osândit, sub judecată. Îmi spunea în repetate rânduri că, dacă Dumnezeu îl va face bine și se va învrednici din nou să slujească, nu va mai predica, ci va urca în amvon și va striga: „Dumnezeule, milostiv fii mie, păcătosului”. Ajunsese la smerenie și pocăință adâncă. Tocmai de aceea sunt încredințat că experiența aceea, pe lângă întreaga sa asceză și viață nepătimitoare, l-a făcut să aibă parte de un sfârșit cuvios.

Totuși, dacă este greu să ne dăm seama de felul și de caracterul vedeniei, este nevoie, după cum ne îndeamnă Sfinții Părinți, să alergăm la cei care au experiență și cunoaștere în viața duhovnicească. În astfel de probleme, psihiatrii și specialiștii în domeniul lumii sufletești nu își au locul. Aceștia pot doar să bănuiască și să perceapă că totuși există ceva dincolo de această viață, însă sunt neputincioși să pună un diagnostic adevărat și fără greșală.

Ca o încheiere a acestui subiect, putem spune că omul care pășește spre moarte simte o altă realitate, pe care, probabil, o ignorase până atunci. Noi credem că viața adevărată este cea pe care o vedem. Însă, întrucât există o creație inteligibilă, cât și sensibilă, există și o lume dincolo de lumea simțurilor și a

celor palpabile, și care nu este percepută de rațiune și de simțuri. Astfel, cel care este condus spre moarte este condus spre realitate, spre adevăr. Minciuna este legată de închistarea noastră în lumea simțurilor și a celor palpabile. Însă mintea omului nu trebuie să-și piardă timpul fără rost cu diferite arătări sau vedenii. Mintea trebuie să aibă pomenirea neîncetată a lui Dumnezeu, care este legată inseparabil de conștiința păcătoșeniei. De aceea, mintea noastră nu trebuie să fie furată de așa-numitele situații „supranaturale”. Iar dacă cineva are vreo experiență, nu trebuie să se bizuiască exclusiv pe ea. Sfinții, care dispun de curăția minții, chiar și atunci când au experiența vederii lui Dumnezeu, își văd propria stare rușinoasă. În cartea părintelui Sofronie Saharov, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, se subliniază în mod repetat adevărul că mintea sa, în ciuda vederii luminii necreate și a altor experiențe, era întoarsă spre păcătoșenia sa, și nu era deranjată de diferite situații ispititoare.

Sfântul Isaac Sirul spune că „cel care s-a învrednicit să se vadă pe sine e mai bun decât cel care s-a învrednicit să vadă pe îngeri”. Iar cel care s-a învrednicit să-și vadă păcatele „e mai bun decât cel ce scoală morții prin rugăciunea lui”¹⁰⁸.

Nu avem niciun folos dacă vedem îngeri sau înviem morți, dar nu ne cunoaștem pe noi înșine și nu ne înviem pe noi din patimi și păcate. Dumnezeu îngăduie petrecerea noastră în viață ca să ne pocăim și să gustăm din împărăția cerurilor.

¹⁰⁸ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* XXXIV, FR 10, București, Edit. IBMBOR, 1981, p. 194.

IV

Nemurirea sufletului

Într-un capitol precedent am vorbit în mod detaliat despre ce înțelegem mai exact prin expresia „moarte trupească”. Despărțirea sufletului de trup, care are loc datorită stricăciunii și morții omului, și care este rod al păcatului săvârșit de către protopărinți, se numește moarte.

Și totuși, în pofida acestei despărțiri, ipostasul omului nu este desființat. Omul este alcătuit din suflet și trup, adică *om* înseamnă cele două elemente unite una cu cealaltă. Sufletul se numește sufletul omului, iar trupul – trupul omului. Așa cum Dumnezeu menține lumea prin energiile Sale necreate, tot așa și sufletul menține trupul care este unit cu el. În teologia patristică se spune că starea omului „după chip” este mai puternică decât starea îngerilor „după chip”, tocmai pentru că omul are minte, rațiune și duh, duh care dă viață trupului unit cu sufletul, lucru care nu se întâmplă și cu îngerii¹⁰⁹.

¹⁰⁹ GRIGORIE PALAMA, *150 capete despre cunoașterea naturală, despre cunoașterea lui Dumnezeu, despre viața morală și despre fapte*, c. 38, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: FR 7, București, Edit. IBMBOR, 1977, p. 448.

După ieșirea sa din trup, sufletul rămâne nemuritor. Vedem adeseori în texte liturgice și patristice vorbindu-se despre nemurirea sufletului. Sufletul omului nu moare niciodată în mod ființial, adică nu o să existe vreodată un timp în care, ontologic, va înceta să mai existe.

Sigur că și filosofia a vorbit despre nemurirea sufletului, dar o vedea prin altă prismă și o încadra într-o altă perspectivă. De aceea, în cele ce urmează vom încerca să observăm cum privea filosofia nemurirea sufletului și cum o privește teologia ortodoxă.

1. Nemurirea sufletului din perspectiva filosofiei

În filosofie se face o distincție radicală între materie și realitate. Există o învățătură de bază a filosofiei, potrivit căreia doar ceea ce este nenăscut și neschimbător poate fi nemuritor și real, fiindcă tot ceea ce are un început în timp are și un sfârșit¹¹⁰. Trupul omului aparține lumii materiale, pe când sufletul aparține lumii reale, a ideilor. Astfel, sufletul este nemuritor în contrast cu trupul, care este muritor. Atâta timp cât sufletul este nemuritor, potrivit filosofiei, rezultă că e și nenăscut și necreat, întrucât aparține lumii ideilor. Sufletul nu are nicio legătură cu fenomenele supuse stricăciunii, fiindcă aparține realității imuabile fără început¹¹¹.

¹¹⁰ Ioannis ROMANIDIS, *Păcatul strămoșesc...*, p. 43.

¹¹¹ *Ibidem*, p. 47.

Starea sufletului în trup, adică rămânerea acestuia în trupul omului, fie este considerată naturală, „fiindcă sufletul este o scânteie a sufletului universal, iar prin urmare este nemuritor, imuabil și nenăscut”, așa cum spuneau stoicii, dar și pentru că „sufletul este chipul nenăscut al genului și nedespărțit de materie”, așa cum susținea Aristotel; fie este considerată împotriva firii „pentru că trupul este închisoarea sufletului”, potrivit lui Platon¹¹². În orice caz, un lucru e cert, că sufletul, potrivit filosofiei antice, aparține lumii ideilor și că nu are vreo legătură cu materia, din care face parte trupul omului.

Trebuie, în special, să atragem atenția asupra concepției platonice cu privire la suflet, concepție care a predominat mai mult și pe care o întâlnim și la religiile orientale, potrivit căreia sufletul a căzut din lumea ideilor și a fost închis în trup, devenind astfel închisoarea sufletului. Potrivit învățăturii platonice, căderea omului constă în această întemnițare a sufletului în trup. Sufletul nemuritor și necreat a fost înglobat în trupul material și muritor. De aceea sufletul pătimește și suferă.

Însă Dumnezeu, Care este Unul, fără ca El Însuși să Se miște, atrage înspre El pe cele necreate. Răul nu este nimic altceva decât tendința inexplicabilă spre cele mutabile și spre materie, adică spre direcția opusă Unului¹¹³. Acest fapt înseamnă că sufletul, care este necreat și se află în lumea ideilor, s-a

¹¹² *Ibid.*, p. 47-48.

¹¹³ *Ibid.*, p. 46.

îndepărtat de această lume a realității. De atunci Dumnezeu îl atrage spre această lume necreată și neschimbată, îl cheamă să se reîntoarcă, după ce a fost eliberat din temnița trupului în care fusese închis. Iar aceasta este mântuirea sufletului, potrivit concepției platonice. Este întoarcerea sufletului în lumea necreată.

Aceasta este, în linii generale, învățătura despre nemurirea sufletului, potrivit filosofiei. După cum vedem, întreaga concepție filosofică privitoare la nemurirea sufletului este cuprinsă în trei puncte. În primul rând, sufletul este nenăscut, întrucât aparține lumii ideilor, și prin urmare, este necreat. În al doilea rând, sufletul omului are mare valoare în comparație cu trupul, adică predomină așa-numitul dualism, întrucât sufletul este scos în evidență, pe când trupul este depreciaț, fiind considerat un rezultat al căderii și al stricăciunii. De aceea, potrivit concepției filosofiei antice, trupul nu are nicio valoare sau importanță, ci, dimpotrivă, este foarte rău, fiindcă reține sufletul nemuritor și necreat în interiorul materiei și nu îl lasă să se întoarcă în lumea din care a venit. Însă, potrivit unei asemenea teorii, omul este desființat, iar materia este considerată rea și de lepădat. Iar în al treilea rând, în cadrul filosofiei nu se poate vorbi despre învierea trupului. De aceea, când Apostolul Pavel a vorbit pe Areopag despre învierea morților, a fost luat peste picior. Tocmai de aceea această învățătură a creștinismului a zguduit toate temeliile metafizicii.

2. Nemurirea sufletului în teologia ortodoxă

Am subliniat mai înainte că termenul *nemurire* este întâlnit atât în Sfânta Scriptură, cât și în textele tradiției noastre, adică în cult și la Sfinții Părinți. Însă diferă foarte mult de înțelesurile pe care le are în filosofie. Vom încerca să facem un mic comentariu prezentând cele patru înțelesuri pe care le are cuvântul *nemurire*.

Primul sens al nemuririi este legat de nemurirea prin fire, adică de ceva care nu are început și sfârșit. Sub acest înțeles, singurul nemuritor prin fire este doar Dumnezeu, fiindcă El nu are început și sfârșit, este etern, adică dincolo de veacuri. De aceea cântăm în Biserică „Sfinte fără-de moarte...”. Apostolul Pavel, când vorbește despre Hristos, Dumnezeul cel adevărat, spune: *Cel ce singur are nemurire și locuiește întru lumină neapropiată (1 Timotei 6, 16)*.

Al doilea sens al nemuririi este legat de nemurirea prin har, adică de ceva care are început, dar nu are și sfârșit, fiindcă Dumnezeu a dat acest har și putere. Pe baza acestui sens vorbim noi despre nemurirea sufletului, care este legată de veșnicie. Acest lucru înseamnă că ceea ce are un început are neapărat și un sfârșit. Sufletul omului a fost creat de Dumnezeu, în consecință, are un anumit început. Însă Dumnezeu, creând sufletul, a voit să nu aibă sfârșit. Așadar, în timp ce Dumnezeu este nemuritor prin fire, sufletul omului, deși e creat, este nemuritor prin har, adică este veșnic și nu are sfârșit. Prin urmare, deși sufletul se desparte de trup prin intermediul morții, în fond ipostasul omului nu este

desființat, sufletul nu încetează de a mai exista, ci trăiește și așteaptă a Doua Venire a lui Hristos ca să intre în trupul înviat, și astfel omul să trăiască întreg și veșnic.

Al treilea sens al nemuririi sufletului este legat de existența harului lui Dumnezeu în el. Sufletul există, dar, în același timp, este unit și cu harul lui Dumnezeu, trăiește în Dumnezeu. Și sufletele păcătoșilor există în mod ontologic, însă ele nu au parte de energia îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Acest lucru arată că sufletele păcătoșilor trăiesc veșnic, dar fără Dumnezeu. Aceasta este așa-numita moarte duhovnicească. În acest sens, Sfântul Vasile cel Mare spune că păcatul este „moartea nemuririi”. Nu în sensul că sufletul moare ontologic și dispare, ci, deși trăiește, totuși nu are parte de harul lui Dumnezeu.

Al patrulea sens al nemuririi este legat de unirea întregului om (suflet și trup), când are veșnic părtășie la Învierea lui Hristos.

În general, putem spune că sufletele oamenilor, drepti și nedrepti, sunt veșnice și nemuritoare prin har. Omul este alcătuit în întregime din suflet și trup, dar datorită faptului că sufletul nu constituie omul în întregime, ci este doar sufletul omului, și pentru că nici trupul nu constituie omul în întregime, ci doar trupul omului, de aceea sufletul, după ieșirea din trup, așteaptă a Doua Venire a lui Hristos ca să intre în trupul înviat, și astfel om în întregime, trup și suflet, trece la viața nemuritoare în Hristos sau așteaptă veșnicia fără să fie părtăș și la lucrarea necreată și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Sfântul Maxim Mărturisitorul va spune că dreptii vor

trăi viața veșnică în chip frumos, pe când păcătoșii vor trăi viața veșnică în chip tragic.

Comparând cele spuse despre concepțiile filosofiei privitoare la nemurirea sufletului, putem nota faptul că există o diferență confuză între filosofie și teologie pe tema nemuririi sufletului. Potrivit tradiției ortodoxe, sufletul nu este nenăscut și nezidit, nici nu a existat mai întâi în lumea neschimbată a ideilor, ci este zidit, întrucât a fost creat într-un moment anume. Sufletul este nemuritor, dar nu pentru că a preexistat înaintea trupului, nici pentru că este însușirea lui firească, ci pentru că așa a vrut Dumnezeu. De la crearea sa, Dumnezeu i-a dăruit nemurirea ca să nu aibă sfârșit. Așadar, nemurirea este o însușire a sufletului, însă după har, nu după fire.

Apoi în tradiția ortodoxă nu separăm sufletul de trup în mod dialectic, de vreme ce nu avem conceptul de dualism, ci omul întreg este alcătuit din suflet și trup. Sufletul nu este omul în întregime, ci este doar sufletul omului. De aceea nici nu dăm întâietate sufletului în detrimentul trupului.

Dacă suntem atenți, vom constata că toate Tainele Bisericii îl sfințesc în întregime pe om, care este alcătuit din suflet și trup. Nu considerăm trupul o temniță a sufletului, ci o creație a lui Dumnezeu, care după cădere a purtat veșminte de piele (*cf. Facere 3, 21*), adică stricăciunea și mortalitatea. Însă prin Învierea lui Hristos, omul întreg, incluzând trupul, dobândește puterea de a învia.

Astfel, ceea ce, dinspre latura soteriologică, are mare importanță nu este atât supraviețuirea sufletului după moarte, cât nemurirea lui prin har, pen-

tru că toți vor trăi, chiar și cei păcătoși; nici măcar învierea trupurilor, pentru că și trupurile păcătoșilor vor fi înviate, ci viața în Hristos după moarte și după învierea trupurilor. Prin urmare, nemurirea sufletului și a omului capătă un alt înțeles în soteriologia ortodoxă. Nu prelungirea vieții are importanță, și nici viața după moarte, ci depășirea morții, care se realizează prin viața în Hristos.

Trupul și Sângele Mântuitorului este și se numește, potrivit Sfinților Părinți, „medicamentul nemuririi”, pentru că dobândim puterea de a trăi veșnic în Hristos. De aceea simțim nemurirea sufletului ca pe un dar al lui Dumnezeu, iar nemurirea ca părtășie la Trupul înviat al lui Hristos. Dacă nu privim din această perspectivă problema nemuririi, atunci ne aflăm în afara teologiei ortodoxe și suntem cuprinși de confuzia filosofiei, care îl lasă pe om nemântuit.

3. Tnitopsihismul și Biserica Ortodoxă

În Biserica veche s-a răspândit, datorită unor eretici, în special gnostici, erezia tnitopsihistă*, care i-a influențat și pe unii scriitori bisericești din vechime. Sfântul Ioan Damaschin scrie în lucrarea sa *Despre erezii* că „tnitopsihiști” se numesc cei care „socotesc sufletul omenesc asemenea cu cel al dobitoacelor și spun că acesta piere odată cu trupul”¹¹⁴.

* Această erezie susținea că și sufletul este muritor. De la grecescul θνητοψυχισμός, θνητός (=muritor) și ψυχή (=suflet) (n.tr.).

¹¹⁴ IOAN DAMASCHIN, *Despre erezii*, ΕΠΕ 2, 302.

Desigur, concepția aceasta nu a fost acceptată de Biserică, întrucât în toată Sfânta Scriptură există locuri în care putem vedea că sufletul după moarte, adică după ieșirea din trup, rămâne veșnic datorită voii lui Dumnezeu, după cum mai reiese și faptul că sufletul omului se deosebește în mod clar de așa-zisul suflet al animalelor.

După cum știm din studiul textelor scripturistice și patristice, cuvântul *suflet*, referitor la animale, are doar sensul de *viață*, iar sufletul lor are doar energie, nu și ființă*. Animalele au doar energie sufletească. Și de aceea nu au minte și rațiune. Pe când oamenii au suflet atât prin ființă, cât și prin energie, de aceea au minte, rațiune și duh, iar duhul dă viață trupului unit cu sufletul.

În paralel cu această formă de tnitopsihism, potrivit căruia se credea că sufletul moare odată cu trupul, dar va învia din nou împreună cu acesta în momentul învierii trupurilor, există și o formă mai moderată de tnitopsihism, așa-numitul

* În acest caz, termenul *ființă* (οὐσία) trebuie înțeles exclusiv teologic, și nu filosofic. *Ființa* omului nu este întocmai ca *ființa* lui Dumnezeu. *Ființa* lui Dumnezeu este necreată, iar a omului este creată. Prin urmare, omul are *ființa* în alt fel decât *ființează* Dumnezeu, dar o are prin părtășie la *ființa* Lui. Ca atare, animalele au doar o *energie* (ἐνέργεια) de viață irațională. Omul are *ființă* rațională, fiind *după chipul* lui Dumnezeu. De aceea el este cel care pune nume animalelor, fiindcă ele nu se pot desemna pe ele însele, nu au rațiune. Rațiunea este un atribut al *ființei*, al *usiei*. Animalul neavând *chip* sădit în el, în sensul acesta nu are *ființă*. Are doar *energia* care este caracteristică vieții (βίος). *Chipul* este caracteristic *ființei* (n.tr.).

psihopanihism*, potrivit căruia sufletele se află după moarte într-o stare de letargie și somnolență. Firește că ambele forme ale ereziei au fost condamnate de Biserică¹¹⁵.

La sfârșitul anilor '50, a avut loc o dezbatere interesantă cu privire la trinitopsihism, cu ocazia susținerii lucrării de doctorat a părintelui Ioannis Romanidis, la Facultatea de Teologie din Atena. Sigur că dezbaterrea s-a extins pe mai multe domenii de studiu, însă aici vom insista puțin pe tezele sale cu privire la nemurirea sufletului.

Într-un capitol aparte, din cercetarea sa cu titlul „Menirea omului”, acesta vorbește despre „desăvârșirea morală”, „desăvârșire și cădere” și „nemurire”. Abordează subiectul nemuririi pentru că despre aceasta vorbesc și filosofi, însă, după cum am spus mai devreme, într-un mod diferit față de învățătura Bisericii.

În lucrarea sa de doctorat, părintele Ioannis Romanidis susținea ideea că sufletul este nemuritor, însă prin har, nu prin fire, de vreme ce este creat, și nu necreat, având un început concret. Scria lucrul acesta pentru a nu se crea o confuzie între filosofie și teologie, fiind vorba doar de un subcapitol din tema generală dezvoltată. Face distincția între ființa și energia lui Dumnezeu, între cădere, păcat și în-

* Ψυχο-παννυχία, cuvânt compus din ψυχή (=suflet) și παννυχία (=veghe, priveghere, moțăire), în ideea că sufletele se află într-o stare de veghe amestecată cu somn, (*n.tr.*).

¹¹⁵ Vezi P. TREMBELA, *Δογματική*, vol. 1, Atena, Edit. Zoi, 1959, p. 482.

dumnezeirea omului¹¹⁶. Aceste teze generale și centrale ale sale, care sunt ortodoxe, i-au problematizat pe unii teologi care fuseseră inconștient îndotrinați de teologia scolastică din Apus. Pentru ei păreau să fie cel puțin învățături nou-apărute, necunoscute până atunci. Este de prisos să mai spunem că această lucrare a fost o revelație, unul dintre primele studii care dezvăluiau robia babiloniană în care se afla „teologia ortodoxă din Grecia”, sub influența teologiei și problematicii apusene. De aceea a și stârnit un sentiment aparte.

Ca urmare, aceștia și-au format o părere potrivit căreia părintele Ioannis Romanidis, prin pozițiile sale, accepta concepțiile trinitopsihiștilor. Desigur, trebuie remarcat faptul că acești teologi – fiind influențați de concepțiile teologiei scolastice și de tezele apologeticii iluministe, care respingea din alte motive metafizica teologiei apusene – au răstălmăcit tezele părintelui Ioannis, fiindcă nu puteau pătrunde învățătura ortodoxă dezvoltată în lucrarea sa.

Răspunzând acestor acuzații, părintele Ioannis Romanidis subliniază, în scrisorile sale, unele aspecte interesante. Am dori să le notăm pe cele mai importante.

Pentru început, subliniază faptul că teologii apuseni au o concepție eronată despre Dumnezeu și despre energiile Sale în lume, precum și despre nemurirea sufletului. Ne-a fost dat mai înainte prilejul să vedem care erau concepțiile filosofiei despre nemurirea sufletului și care au înrâurit și teologia

¹¹⁶ Ioannis ROMANIDIS, *Păcatul strămoșesc...*, p. 186.

scolastică apuseană. În continuare, arată că niciunul dintre Părinți nu se îndoiește de nemurirea sufletului. Însă din învățătura lor reiese ideea că sufletul, când se desparte de energia îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, „cu toate că trăiește veșnic în iad și în pedeapsă, este mort. În felul acesta, cei care trăiesc acum fără energia îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, deși trăiesc, sunt morți”. Astfel, în învățătura patristică se vorbește despre moartea sufletului, nu în sensul ontologic și existențial al sufletului, ci în sensul de nepărtășie a sa la energia îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Mai departe dă diferite citate din scriitorii antici și din Părinți, cum ar fi Sfântul Iustin Martirul și Filosoful și Sfântul Irineu. Spune că ei vorbesc despre moartea sufletului ca despărțire a omului de Dumnezeu, fără să fie trinitopsihiști și trihotomiști. Când se spune că omul are și duh, nu înseamnă că duhul este o componentă a omului, adică omul ar fi alcătuit din suflet, trup și duh, ci că acest duh este harul lui Dumnezeu pe care protopărinții îl pierduseră. Prin urmare, omul are suflet și trup, iar duhul este harul lui Dumnezeu.

De aceea încheie prin concluzia: „Este o mare nedreptate să fiu acuzat de trinitopsihism de vreme ce atâția Părinți acceptă caracterul muritor prin fire și nemuritor prin har al sufletului și al îngerilor”.

Toate acestea sunt spuse în virtutea faptului că există iad veșnic, deoarece Dumnezeu îl vrea și îl îngăduie potrivit cu faptele și cu purtarea omului. Dacă omul s-a vindecat, atunci va trăi energia luminoasă și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, iar dacă nu s-a curățit, va trăi energia arzătoare a harului Său.

Pe lângă acestea, părintele Ioannis Romanidis susține că ideea pe care o întâlnim în operele Părinților cu privire la moartea sufletului ca despărțire și lipsire de harul lui Dumnezeu, și nu ca inexistență a sufletului, a fost semnalată și de părintele George Florovsky, căruia îi urmează și „care face distincția între viața sufletului și existența veșnică a sufletului în iad. Potrivit concepției sale, a exista nu este același lucru cu a trăi. Omul poate să moară prin moartea veșnică a iadului, și astfel să fie privat de viață, însă nu poate să fie privat de existență, fiindcă așa a rânduit Dumnezeu”.

Cercetând lucrarea de doctorat a părintelui Ioannis Romanidis cu privire la tema care ne preocupă, vom putea stabili trei concluzii generale.

Prima concluzie: doar Dumnezeu este nemuritor prin fire ca viață prin Sine, pe când sufletele oamenilor și îngerii sunt nemuritori prin har. De altfel, îngerii, după cum spune Sfântul Ioan Damaschin, „sunt nemuritori nu prin fire, ci prin har, fiindcă, după fire, tot ce are început are și sfârșit”¹¹⁷. Ceea ce se întâmplă cu îngerii se întâmplă și cu sufletele oamenilor, fiindcă și ele au un început determinat și sunt create.

A doua concluzie: potrivit filosofiei grecești, sufletul poate să fie nemuritor nu pentru că așa a vrut Dumnezeu, Care l-a creat, ci doar atunci când există o dovadă că acesta este necreat, fără început și nemuritor prin sine. Însă, potrivit Părinților, sufletul este nemuritor nu datorită capacității sale na-

¹¹⁷ *Ibidem*, p. 187.

turale, ci pentru că așa a vrut Dumnezeu. Prin urmare, „nemurirea celor mântuiți și a celor pedepsiți depinde de voința și de lucrarea lui Dumnezeu, nu de firea prin ea însăși a sufletului”. Existența raiului veșnic și a iadului veșnic se datorează voinței lui Dumnezeu și depinde de starea omului¹¹⁸.

A treia concluzie: toți cei care nu au harul lui Dumnezeu, se numesc și sunt considerați morți duhovnicește, deși trăiesc veșnic, fiindcă despărțirea omului de Dumnezeu este moarte duhovnicească¹¹⁹.

Prin urmare, în Biserica Ortodoxă vorbim despre nemurirea sufletului, însă nu prin premisele filosofiei și ale teologiei scolastice din Apus. Nu trebuie să se creeze vreo confuzie între filosofie și teologie. Din toate câte am spus mai sus reiese clar faptul că sufletul este nemuritor, fiindcă așa a vrut Dumnezeu, iar omul, care este alcătuit din suflet și trup, trebuie să rămână veșnic nemuritor, fiind părtăș la energia necreată și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu.

¹¹⁸ *Ibid.*, p. 190-191.

¹¹⁹ *Ibid.*, p. 192.

V

Purgatoriul

Despărțirea sufletului de trup este, realmente, o mare taină. Am putut vedea mai înainte ce se întâmplă când se apropie acest ceas, ce se întâmplă mai exact când sufletul se află în punctul limită, adică atunci când se pregătește să iasă din trupul omului și ce urmează după ieșirea sa. Acestea sunt taine pe care ni le-a descoperit Hristos și pe care ni le-au confirmat sfinții Bisericii. În *Viețile Sfinților* întâlnim multe exemple care fac trimitere la aceste chestiuni decisive.

Catolicii au dezvoltat o teorie despre purgatoriu, potrivit căreia sufletele tuturor oamenilor, drepti și păcătoși, după ieșirea din trupuri vor trece prin așa-numitul foc curățător. În tradiția patristică se vorbește despre curățirea inimii, dar este înțeleasă diferit. Teoria catolicilor despre purgatoriu este o răstălmăcire și denaturare a citatelor în cauză din Sfânta Scriptură și din Părinții Bisericii, și care a fost folosită în alte scopuri.

Este bine să vedem diferența dintre ortodocși și catolici pe această temă a purgatoriului. Este una dintre temele care ne interesează în această carte.

La Sinodul de la Ferrara-Florența (1438-1439), care s-a ținut în scopul unirii Bisericii, a fost pus

în discuție printre alte subiecte și cel al purgatoriu-lui, în care s-a văzut diferența dintre ortodocși și catolici în acest punct. În continuare, vom urmări această dezbatere, precum și tezele Sfântului Marcu Eugenicul al Efesului, fiindcă prezintă un interes aparte.

Consider necesar ca mai întâi să fac câteva precizări.

În primul rând, subiectul va fi abordat în întregime pe baza învățăturii Sfântului Marcu Eugenicul, care a fost protagonistul taberei ortodoxe la acest Sinod, ale cărui hotărâri finale nu au fost acceptate de Biserica Ortodoxă.

În al doilea rând, înainte de a expune în detaliu învățătura Sfântului Marcu, trebuie să vedem, din punct de vedere istoric, cum a luat naștere Sinodul și cum a fost abordat subiectul acesta. Fără aceste lămuriri va fi greu să-i urmărim învățătura.

În al treilea rând, fiindcă vom vedea care sunt opiniile Sfântului Marcu Eugenicul cu privire la subiectul purgatoriuului în asociere cu chinurile veșnice și cu împărăția cerurilor, nu vom face prea multe trimiteri la alți Părinți ai Bisericii. De altfel, subiectele acestea despre rai, iad, împărăția lui Dumnezeu și viața veșnică vor fi cercetate în alte capitole ale cărții de față. Eventualele tautologii, care sunt inevitabile, ne vor ajuta să ne consolidăm cunoștințele pe marginea acestor discuții fundamentale.

1. Dezbaterile de la Ferrara-Florența cu privire la purgatoriu

Problema purgatoriului a fost primul subiect discutat de ortodocși și catolici la Ferrara. Ceremonia de deschidere a Sinodului a avut loc în 9 aprilie 1438, însă dezbaterile s-au ținut mai târziu, mai concret în luna iunie a aceluiași an. Vom urmări aceste dezbateri potrivit practicelelor grecești ale Sinodului și informațiilor lui Silvestru Siropoulos, care sunt autentice.

Date fiind diferențele existente între „Biserici”, s-a preferat să se înceapă de la chestiunea purgatoriului. Reprezentantul catolicilor, cardinalul Julianio Cesarini, a spus că ar trebui mai întâi să se înceapă cu analiza primatului papal, adică întâietatea Papei, dar a considerat că e mai bine să discute „despre purgatoriu, pentru ca să fim și noi purificați prin cuvintele rostite despre acesta”. Sfântul Marcu Eugenicul a fost de acord cu ideea aceasta, dar a vrut să afle de unde au preluat catolicii tradiția aceasta, de când cred în ea și care este, mai exact, concepția lor asupra acestui subiect¹²⁰.

Înainte de a începe dezbaterile cu privire la purgatoriu, Sfântul Marcu l-a întrebat pe împăratul Ioan Paleologul cum ar dori să li se răspundă catolicilor, „într-un spirit combativ și contestatar,

¹²⁰ Sylvestre SYROPOULOS, *Les „Mémoires” du grand ecclésiarque de l'Église de Constantinople, sur le concile de Florence (1438-1439)*, Paris VIIe, Edit. Centre National de la Recherche Scientifique 15, Paris VIIe, 1971, p. 272.

sau într-un spirit conciliant?”. Împăratul a răspuns: „afirmați toate drepturile noastre într-un spirit combativ”¹²¹. Lucrul acesta este foarte important, fiindcă, așa cum vom vedea mai departe, a fost preferată cealaltă metodă, adică metoda concilierii, întrucât, între timp, Sfântul Marcu a fost nevoit să tacă pe parcursul dialogului legat de purgatoriu.

Delegațiile s-au întrunit pe 4 iunie pentru a analiza această chestiune. Opiniile catolicilor au fost expuse de către cardinalul Juliano. A spus că „există foc curățitor, și în veacul de acum, prin care sufletele celor care au păcate ce pot fi iertate se curăță, conlucrând și Biserica prin rugăciunile preoților, dar ele mai sunt izbăvite de chinurile veșnice și cu ajutorul Liturghiilor și al milosteniei”.

Mai în detaliu, el a spus că există trei locuri și categorii. Prima categorie este cea a sfinților, ale căror suflete după moarte se află în cer, a doua categorie este cea a păcătoșilor nepocăiți care se află în iad, așa cum e sufletul lui Iuda. Mai există un loc intermediar în care se află sufletele acelor oameni care au păcate ce pot fi iertate, fiindcă s-au spovedit, s-au împărtășit cu Sfintele Taine, însă „sunt dator cu un canon”. Sufletele acestor oameni trec prin focul curățitor¹²².

Potrivit lui Siropoulos, acesta a mai spus, printre altele, că sufletele oamenilor care s-au pocăit și

¹²¹ *Ibidem*, p. 280.

¹²² J. D. MANSI, *Sacrorum Consiliorum Nova Et Amplissima Collectio*, vol. 31A, Graz-Austria, Edit. Akademische Druck-U. Verlagsanstalt, 1961, col. 486.

s-au spovedit autentic, însă nu au reușit să-și ducă la bun sfârșit canonul dat de duhovnicul lor, și nici nu au arătat vreun rod al pocăinței pentru izbăvirea de păcate, „se curăță prin focul purificator, unele mai repede, altele mai târziu, în funcție de păcate, iar după ce au fost curățite se duc spre desfătare”¹²³.

Catolicii și-au prezentat aceste opinii folosind diferite citate din Sfânta Scriptură și din Părinții Bisericii. Din Sfânta Scriptură au citat din Apostolul Pavel: *lucrul fiecăruia se va face cunoscut; îl va vădi Ziua; fiindcă el în foc se descoperă, și focul însuși va lămurii cum anume e lucrul fiecăruia. Dacă lucrul pe care cineva l-a zidit deasupra rămâne, acela plată va primi; dacă lucrul cuiva va fi ars, păgubit va fi; el însă se va mântui, dar așa ca prin foc (1 Corinteni 3, 13-15)*. De asemenea au folosit și multe citate din Sfinții Părinți ai Bisericii¹²⁴.

Din aceste opinii reies foarte limpede trei lucruri. În primul rând, când catolicii vorbesc despre purgatoriu, îl deosebesc cu claritate de focul veșnic, fiindcă vorbesc despre un foc „din veacul acesta”, înainte de a Doua Venire a lui Hristos. În al doilea rând, focul acesta este creat, nu este vorba despre energia necreată a lui Dumnezeu. Iar în al treilea rând, sufletele oamenilor se curăță prin acest foc. Tezele ortodocșilor le vom vedea în cadrul dialogului, cu precădere în învățătura Sfântului Marcu Eugenicul, pe care le vom expune într-un alt subcapitol din capitolul de față.

¹²³ Sylvestre SYROPOULOS, *op.cit.*, p. 280.

¹²⁴ J. D. MANSI, *op.cit.*, col. 486.

După ce cardinalul Juliano și-a expus aceste opinii, a vorbit mai apoi Sfântul Marcu. Silvestru Siropoulos scrie că Sfântul Marcu a spus, printre altele, că până atunci ei crezuseră că latinii susțineau altceva, însă acum aud lucruri diferite. Sfântul a spus mai exact: „din expunerea Preasfinției voastre găsesc mică diferența dintre noi și voi în acest punct, și nădăjduiesc că va fi îndreptată și aceasta, așa cum va binevoi Dumnezeu”. Firește, după cum scrie și Siropoulos, a vorbit în felul acesta din considerente de conciliere și pentru a crea o atmosferă prietenoasă¹²⁵. Însă a cerut totuși aceste opinii și în scris, pentru a putea da un răspuns.

În practicalele care au fost adăugate în colecția *Mansi*, imediat după susținerile din această primă sesiune, sunt expuse toate cele discutate în următoarea sesiune, care a avut loc în 14 iunie, când au răspuns ortodocșii. Siropoulos a consemnat o întâmplare care dezvăluie întreaga mentalitate ce predomină în acel moment, dar și prezintă, într-un spirit viu, cauza pentru care Sfântul Marcu a evitat să dea vreun răspuns în cadrul acestor sesiuni, în timp ce Mitropolitul Visarion al Niceei a preluat rolul de exponent al opiniilor ortodoxe.

Între ortodocși au avut loc discuții interminabile cu privire la ce răspunsuri trebuiau date opiniilor catolice legate de purgatoriu. Într-un final, Sfântul Marcu și Visarion al Niceei au scris câte un text, după care ambele au fost citite într-un sinod ținut doar între ortodocși. Împăratul a ales între cele două scrieri.

¹²⁵ Sylvestre SYROPOULOS, *op.cit.*, p. 282.

A poruncit să fie luată introducerea din scrierea lui Visarion și orice altceva ce pare a fi folositor, iar din lucrarea Sfântului Marcu să fie luate cele mai multe, tot ceea ce e mai bun, și astfel să fie alcătuită „scrierea ce va urma să fie dată”. De atunci „a început scandalul dintre episcopul Efesului și cel al Niceei”¹²⁶.

Visarion a preluat cuvântul, dar au intervenit și alții. De aceea se spune, în practice, că „grecii s-au apărat asupra acelor puncte”¹²⁷. Însă se pare că, la început, cuvântul principal l-a avut Visarion al Niceei, din ceea ce ne informează Siropoulos. El le spunea că Sfântul Marcu a scris discursuri foarte bune, cu care a combătut opiniile catolicilor. Catolicii i-au cerut atunci Sfântului Marcu să le răspundă care este opinia și învățătura Bisericii Ortodoxe despre cei care se mută din această viață. Însă Sfântul Marcu „nu spunea nimic, fiind împiedicat de împărat să facă acest lucru”. Catolicii insistau să afle cauza pentru care Sfântul Marcu nu vorbea și îl provocau să vorbească, dar Sfântul „era asuprit, fiind împiedicat de porunca împăratului ca de un căpăstru, și se afla în dificultate”. Atunci a preluat cuvântul Visarion, și, mai mult decât atât, s-a îndepărtat de locul în care stătea împreună cu Sfântul Marcu „și a șezut într-un loc aparte, unde se aflau și autoritățile invitate, amintite mai sus”¹²⁸.

Și din această împrejurare reiese situația dificilă în care se afla Sfântul Marcu, atâta timp cât, pe de-o

¹²⁶ *Ibidem*, p. 284.

¹²⁷ J. D. MANSI, *op.cit.*, col. 486.

¹²⁸ Sylvestre SYROPOULOS, *op.cit.*, p. 286-288.

parte, era oprit de împărat de-a mai vorbi, iar pe de altă parte, devenise obiectul invidiei și urii lui Visarion. Totuși Sfântul Marcu a dat răspunsuri reușite pe parcursul următoarelor dezbateri. Siropoulos scrie: „Dar noi ne minunăm de felul în care Mitropolitul Efesului dădea repede soluțiile, însoțite de descrieri reprezentative, fără să știe de mai înainte cele pe care Ioan avea să le propună”¹²⁹.

Dar să urmărim acest dialog interesant între ortodocși și catolici, care s-a ținut la Ferrara pe subiectul purgatoriului.

Visarion primise poruncă de la împărat să răspundă opiniilor catolicilor. A început cu analizarea citatului apostolic: *dacă lucrul cuiva va fi ars, păgubit va fi; el însă se va mântui, dar așa ca prin foc (1 Corinteni 3, 13-15)*. Lucrurile care vor urma să fie arse – spunea el – sunt faptele și viața oamenilor care au trăit în această lume. Focul despre care se vorbește în citatul apostolic este focul veșnic al veacului viitor, și nu poate fi vorba despre un altfel de foc. „Focul acela despre care vorbește Apostolul este cel din veacul viitor, nu din cel prezent”. De asemenea, verbul *σωθήσεται* (*se va mântui*) nu se referă la mântuire, la apocatastază, ci înseamnă că „nu va fi nimicit”. Adică păcătosul nu va fi nimicit, ci va rămâne „în foc, chinându-se veșnic”¹³⁰.

Catolicii susțineau că există un foc în veacul acesta, prin care se dobândește curățirea sufletului, și un foc în veacul care va urma și care nu va fi cură-

¹²⁹ *Ibidem*, 288.

¹³⁰ J. D. MANSI, *op.cit.*, col. 486-487.

țitor, ci veșnic. De asemenea, mai spuneau că focul din veacul acesta este universal, adică „toți se curăță prin foc”. Cel care are păcate multe se curățește în mai mult timp, pe când cel care are păcate puține se curățește „în mai puțin timp și este eliberat, conlucrând în același timp și Biserica”¹³¹.

Din răspunsurile catolicilor s-a văzut că Sfântul Marcu avea dreptate, fiindcă, după ce a ascultat expunerea de început a cardinalului Juliano, a spus că ortodocșii știau ceva despre învățătura latinilor cu privire la purgatoriu, iar acum aflau cu totul altceva după această expunere. Așa cum reiese de aici, există o diferență. În această dezbatere s-a dovedit faptul că se vorbea despre două focuri, despre cel de acum și despre cel viitor, și că toți oamenii trec prin purgatoriu.

Atunci ortodocșii au răspuns că în Biserica Ortodoxă nu se face nicio distincție între focul de acum și cel veșnic. În interpretarea ortodoxă a citatului apostolic se înțelege focul veșnic, că sufletele păcătoșilor merg într-un loc întunecat, într-un loc al întristării „și se întristează parțial, se chinuie fiindcă sunt lipsite de lumina dumnezeiască”, însă se curăță prin cererile și rugăciunile Bisericii. Curățirea aceasta și odihna nu se produc printr-un foc curățitor, ci prin lucrarea rugăciunii, a cererii și a milosteniei.

De-a lungul dezbaterilor au fost observate două diferențe între ortodocși și catolici. Prima constă în faptul că ortodocșii vorbeau despre un loc de chin și întristare, pe când catolicii vorbeau despre „chin

¹³¹ *Ibidem*, col. 487.

și curățire prin foc”. A doua diferență este legată de ceea ce spun ortodocșii că sufletele păcătoșilor nepocăiți nu iau parte încă de acum în mod deplin la chinuri, de vreme ce așteaptă și învierea trupurilor, așa cum nici sufletele sfinților nu se desfătă încă de acum, pe deplin, de bunătăți. Se vor desfăta de bunătăți în mod deplin atunci când, la înviere, se vor uni cu trupurile. Catolicii spuneau că sufletele păcătoșilor nu se chinuie pe deplin fiindcă așteaptă și unirea cu trupurile ca să se chinuie veșnic împreună cu acestea. Dar sufletele sfinților „s-au desfătat de cununa desăvârșită în ceruri”, și atunci se vor veseli veșnic, „îmbrăcați fiind cu trupurile lor”¹³².

Catolicii au cerut opiniile ortodocșilor în scris, pentru a le cerceta și a le discuta mai târziu. S-au ținut și alte întâlniri pentru a discuta acest subiect, cum s-a întâmplat pe 25 iunie, precum și pe 27 ale aceleiași luni.

Subiectul central al primelor întâlniri a fost citatul apostolic, în care se vorbește despre mântuirea *ca prin foc*. Ortodocșii se bazau pe tâlcuirea Sfântului Ioan Gură de Aur la acest citat, pe care o vom vedea în următorul subcapitol, atunci când vom expune amănunțit învățătura Sfântului Marcu despre purgatoriu. Totuși, atunci când catolicii s-au întors la dezbateri, au susținut că verbele σωθήσεται (*se va mântui*) și σωσον (*mântuiește!*) „se referă la bine, și nu la rău”. Au dat și citate scripturistice din care reiese că expresia *se va mântui* presupune „mântuirea, ajutorul, izbăvirea de rele și odihnă”. În sensul

¹³² *Ibid.*, col. 487.

acesta este ilustrativ cuvântul lui David: *mântuiește-l pe robul Tău, pe cel ce nădăjduiește-n Tine (Psalmi 85, 2)*, precum și strigătul Apostolului Petru când se cufunda în mare: *Doamne, mântuiește-mă! (Matei 14, 30)*¹³³. Ortodocșii au contraargumentat cu alte citate, care aveau înțeles diferit.

În această primă fază a dezbaterilor, ortodocșii nu au vrut să-și dezvăluie întreaga învățătură asupra acestui subiect, „ci doar și-au expus pe ocolite întrebările și răspunsurile”. Prin această modalitate au vrut să se ajungă la prelungirea lucrărilor sinodale, „până când vor sosi ambasadorii regilor”¹³⁴. Papa trimisese ambasadori la regii Venetiei pentru a trimite ajutor la Constantinopol, fiindcă se aflau în cumpănă. Din acest motiv, ortodocșii au prelungit dezbaterile și nu și-au expus pe deplin părerile.

Cu toate acestea, ortodocșii au discutat între ei „dacă sfinții s-au desfătat pe deplin de bunătăți sau dacă nu s-au desfătat”. Lucrul acesta a avut loc pe 16 iulie 1438. Împăratul le-a cerut în scris opiniile, iar pe lângă toate acestea „s-a aprins o lungă cearță”. Într-un final, a predominat opinia „că s-au desfătat și nu s-au desfătat; că, pe de-o parte, sufletele s-au desfătat pe deplin ca suflete, urmând, pe de altă parte, să se desfete într-un mod mai desăvârșit împreună cu trupurile lor la înviere, și atunci vor străluci ca soarele sau ca lumina prin care Domnul nostru Iisus Hristos a strălucit pe muntele Tabor”¹³⁵.

¹³³ *Ibid.*, col. 490.

¹³⁴ *Ibid.*, col. 491.

¹³⁵ *Ibid.*, col. 491.

Dezbaterea cu privire la purgatoriu a fost continuată și în Florența, unde se mutase între timp sediul Sinodului. Bineînțeles, nu vom analiza în capitolul acesta toate cele dezbătute acolo, ci doar cele afirmate privitor la purgatoriu, care au constituit unul dintre subiectele dezbătute. În Florența au ajuns la o propunere care părea să fie conciliantă. Potrivit acestei propuneri, „sufletele dreptilor s-au desfătat de cununa desăvârșită în ceruri, ca suflete în sine, iar [sufletele] păcătoșilor [au primit] osânda desăvârșită; iar cele de mijloc se află în tortură, fie că e foc, fie întuneric și confuzie, fie altceva, nu contestăm”¹³⁶.

Propunerea aceasta este conciliantă, fiindcă se vede că, în dezbateri, catolicii reveneau mereu la aceleași lucruri. Catolicii au înmânat un act scris prin care îi îndemneau pe ortodocși să-l semneze, iar apoi „facă-se unirea”. În acest act se spune, referitor la purgatoriu, că acest foc, de care au parte cei care s-au pocăit și s-au spovedit, există. O frază importantă este interesantă prin faptul că arată diferența dintre catolici și ortodocși. Catolicii susțineau că ceata sfinților, care nu are nevoie să treacă prin purgatoriu, „vede îndată ființa lui Dumnezeu”. De asemenea, mai susțineau că toți cei care se curăță, după ce vor trece prin purgatoriu, vor fi învredniciți și ei să „vadă îndată ființa lui Dumnezeu”.

Aici mai este prezentată opinia franco-latinilor potrivit căreia sfinții văd ființa lui Dumnezeu, pe când în tradiția ortodoxă se face deosebire între ființa și energia lui Dumnezeu, și se spune clar că oamenii

¹³⁶ *Ibid.*, col. 1004.

au părtășie la energia necreată a lui Dumnezeu, și nu la ființa Sa. Faptul că în învățătura expusă la Sinodul de la Ferrara-Florența se vorbește despre un foc curățitor temporar, care îl curățește pe om și îl conduce spre părtășia la ființa lui Dumnezeu, arată că purgatoriul, potrivit catolicilor, este o realitate creată și că omul poate ajunge să aibă părtășie la ființa lui Dumnezeu. Însă știm bine că în învățătura ortodoxă curățirea este rezultatul energiei necreate curățitoare a lui Dumnezeu, pe când luminarea și îndumnezeirea sunt părtășia la energia luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, și nu la ființa Sa.

Se înțelege, așadar, că învățătura despre purgatoriu este legată de identitatea eretică dintre ființa și energia lui Dumnezeu, ceea ce o face să fie cea mai mare absurditate a catolicilor și principala lor abatere de la teologia Părinților. Într-adevăr, dacă vom analiza cu atenție toate diferențele dintre catolici și ortodocși, vom înțelege clar că toate acestea se concretizează într-una singură, în adevărul despre ființa și energia lui Dumnezeu.

La întâlnirile neoficiale ale ortodocșilor cu catolicii, în cadrul cărora a fost dat actul pentru a fi semnat, astfel încât să se realizeze mai apoi unirea, ortodocșii erau dispuși să răspundă în ce privea tema purgatoriului, dar nu și în ceea ce privea tema „despre ființa și energia dumnezeiască”. În practicele grecești este scris: „ne-au forțat să acceptăm actul, dar neavând noi poruncă împărătească nu l-am acceptat”¹³⁷.

¹³⁷ *Ibid.*, col. 1008.

S-au ținut multe dezbateri legate de purgatoriu. Deși asupra altor probleme s-a ajuns la o înțelegere, totuși nu cădeau de acord asupra subiectului despre purgatoriu și săvârșirea dumnezeieștilor daruri. Desigur, ortodocșii au spus la un moment dat privitor la purgatoriu: „cât despre purgatoriu, nu suntem dezbinați din cauza acestuia, și nici nu e nevoie de acest lucru”¹³⁸. Catolicii voiseră să includă problema purgatoriului în hotărârile care vizau acordul și unirea. Au fost și câțiva membri din delegația ortodocșilor care voiau de asemenea să adauge și problema purgatoriului în hotărâri ca să se termine această sesiune de lucru, dar împăratul a reacționat¹³⁹. Într-un final, s-a menționat în hotărârile Sinodului că dreptii dobândesc cerul imediat după moarte, cei care au căzut în păcate de moarte fără să se pocăiască „co-boară de-ndată în iad”, iar cei care au păcătuit și s-au pocăit, însă fără să fi reușit să aducă roade vrednice de pocăință, „sufletele acestora se vor curăți după moarte”. Sufletele lor se vor ușura și vor fi eliberate din pedepse prin rugăciunile celor vii, prin sfintele jertfe și prin milostenii¹⁴⁰.

Firește, hotărârea aceasta nu a fost semnată de Sfântul Marcu Eugenicul al Efesului, nici de câțiva care erau de acord cu el, precum nici de unii care plecaseră mai devreme din Florența. „Unirea Bisericilor” care se făcuse la Ferrara-Florența nu s-a realizat până la urmă, iar lucrul acesta a fost o mare

¹³⁸ *Ibid.*, col. 1010-1012.

¹³⁹ *Ibid.*, col. 1016.

¹⁴⁰ *Ibid.*, col. 1029-1032.

binecuvântare pentru Ortodoxie. Poporul ortodox, clericii și laicii care trăiau în tradiția ortodoxă, s-a opus acestei uniri, iar, ca urmare, toate actele semnate cu privire la purgatoriu nu au fost acceptate.

Sinodul din Constantinopol din 1722 se distinge printr-o enciclică trimisă ortodocșilor din Antiohia, în care se vorbește, printre altele, și despre problema purgatoriului. E vorba despre un text sinodal de o mare importanță și valoare.

Se spune că, deși catolicii susțineau trei locuri în care sufletele oamenilor merg, „noi, cei binecredincioși, urmând adevărul și respingând astfel de inovații, mărturisim și acceptăm două locuri [care sunt] pentru sufletele oamenilor, raiul și iadul, pentru cei dreapți și pentru cei păcătoși, așa cum ne învață și dumnezeiasca Scriptură. Dar nicidecum nu admitem un al treilea loc, purgatoriul, fiindcă nici Scriptura, nici dumnezeieștii Părinți nu ne-au învățat așa ceva. Însă credem că în aceste două locuri sunt multe și diferite locașuri... Și nimeni dintre învățătorii Bisericii nu ne-a transmis sau învățat despre un astfel de purgatoriu, ci toți vorbesc despre un singur loc de pedeapsă, despre iad, așa cum învață că este un singur loc luminos și strălucitor – raiul. Însă în amândouă aceste locuri există lăcașuri diferite, așa cum am spus; și pentru că sufletele sfinților și ale dreptilor merg fără îndoială în rai, cele ale păcătoșilor [merg] în iad, dintre care cei necredincioși și care au făcut păcate de neiertat se chinuie pe veci, iar cei care au căzut în păcate mijlocii și care pot fi iertate nădăjduiesc să dobândească libertatea după mila nemărginită a lui Dumnezeu. De aceea, pentru

unii ca aceștia, adică pentru cei care au făcut păcate mijlocii și pot fi iertate, Biserica face rugăciuni și cereri, Liturghii, parastase și milostenii, pentru ca sufletele acestea să primească ajutor și ușurare. De fiecare dată când Biserica se roagă pentru sufletele celor adormiți, nădăjduim că aceștia vor avea parte de iertare de la Dumnezeu, însă nu prin foc și purgatoriu, ci prin dumnezeiasca iubire de oameni, așa cum știe bunătatea infinită a lui Dumnezeu”¹⁴¹.

Din toate cele spuse reiese limpede că în învățătura catolicilor despre purgatoriu există două puncte interesante, care ilustrează diferența față de învățătura ortodoxă. Primul punct arată că acest foc purificator se deosebește de focul veșnic al iadului, lucru care nu reiese de niciunde din Sfânta Scriptură sau din tradiția patristică. Al doilea punct: deoarece se spune că prin intermediul focului purificator oamenii ajung la vederea ființei lui Dumnezeu și pentru că, potrivit învățăturii catolicilor, ființa se identifică cu energia, atâta timp cât se vorbește despre *actus purus* și despre energia creată, prin urmare, așa-numitul purgatoriu este unul creat. Vom vedea mai jos care au fost premisele de la care a luat naștere învățătura aceasta a catolicilor și ce consecințe are ea în viața duhovnicească. Însă trebuie precizat că diferă categoric de teologia Părinților Bisericii.

¹⁴¹ Ioannis ROMANIDIS, *Κείμενα Δογματικῆς καὶ Συμβολικῆς Θεολογίας* [=Texte de Teologie Dogmatică și Simbolică], Tesalonic, Edit. Πουρναρά, 1972, p. 574-576.

2. Învățătura Sfântului Marcu Eugenicul cu privire la purgatoriu

Sfântul Marcu, mitropolitul Efesului, a fost unul dintre protagoniștii Sinodului de la Ferrara-Florența, susținător al învățăturii patristice ortodoxe cu privire la toate subiectele discutate. Dacă studiem învățătura sa, vom constata în mod vădit că este un susținător al învățăturii ortodoxe și, în special, un susținător al teologiei Sfântului Grigorie Palama. Cu această ocazie putem vedea valoarea teologiei sale.

Era firesc să fie preocupat și de problema purgatoriului și să își expună concepțiile ortodoxe asupra acestui subiect. Deoarece toate cele spuse de el sunt vrednice de luat în seamă și au legătură cu multe dezbateri teologice pe acest subiect, de aceea vom face o analiză mai detaliată a lor.

Învățăturile pe care le vom analiza sunt cuprinse în două omilii păstrate ale Sfântului Marcu și, firește, sunt omiliile pe care le-a prezentat în dezbaterile de pe durata Sinodului de la Ferrara, precum și vreo câteva capitole care sunt rezumatul întregii sale învățăături, prin care respinge învățătura catolicilor cu privire la existența purgatoriului.

Prima omilie este intitulată în felul următor: „A preaînțeleptului și preaînvățatului Kir Marcu Eugenicul al Efesului, combatere a capetelor latine pe care ei le-au înfățișat în legătură cu focul purgatoriului”¹⁴². După cum reiese de aici, este vorba despre omilia pe care Sfântul Marcu a redactat-o

¹⁴² PO 15, 39-60; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 499-547.

imediat după stabilirea problematicii, bineînțeles, la ordinul dat de împărat. A doua omilie este intitulată: „A preaînțeleptului și preaînvățatului Kir Marcul Eugenicul al Efesului, a doua apărare în fața latinilor, în care expune și credința adevărată a Bisericii grecilor”¹⁴³. Capitolele sunt denumite astfel: „Zece silogisme care arată că nu este foc curățitor”¹⁴⁴.

Desigur, este foarte greu să prezentăm analitic întreaga învățătură a Sfântului Marcu pe tema aceasta. Necesită o lucrare aparte pentru a fi analizate toate ideile sale. Totuși, voi urmări însă în continuare să expun tezele generale despre purgatoriu, încercând să nu le modific conținutul. Consider ca fiind foarte important acest fapt pentru că, din păcate, cunoaștem foarte puține lucruri cu privire la purgatoriu, iar ceea ce s-a scris, de multe ori, nu exprimă pe deplin concepția ortodoxă asupra acestui subiect.

a) Este necesară o dezbatere dogmatică

Începându-și a doua omilie, Sfântul Marcu subliniază necesitatea unei cercetări adevărate a problemelor dogmatice neclare. Scribe în această privință: „Cu adevărat, de multă cercetare și împreună căutare au trebuință câte sunt neclare între dogme și care au fiecare de partea lor spre susținere argumente tari și serioase”¹⁴⁵.

¹⁴³ PO 15, 108-151; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 549-645.

¹⁴⁴ PO, vol. 17, Paris, Edit. Firmin-Didot et Cte, Imprimeurs-Éliteurs, 1923, p. 422-425; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 443-453.

¹⁴⁵ MARCU EUGENICUL, *A doua apărare...*, PO 15, 108; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 549.

Cercetarea asupra unor probleme dogmatice disputate trebuie făcută în adevăr, fără viclenie, aducând de fiecare dată cele mai puternice argumente. Dintr-o astfel de dezbatere va fi mult de câștigat, fiindcă adevărul va fi descoperit. „Așadar, și câștigul dobândit dintr-o asemenea împreună căutare este mare”¹⁴⁶. Sfântul Marcu susține că va fi mare câștigul dacă ambele părți vor avea ca obiectiv căutarea adevărului, nu cearta, dacă nu vor căuta cu orice preț să devină învingători, ci, dimpotrivă, dacă vor suporta chiar cu bucurie să fie combătuți¹⁴⁷. Prin aceste cuvinte îi mustră de fapt pe latini, fiindcă aceștia urmăreau tocmai contrariul. Nu căutau adevărul cu privire la purgatoriu, ci, pur și simplu, încercau să-și impună propriile lor păreri, așa cum făceau și în alte chestiuni.

Când amintește despre sinodul apostolic, care a fost convocat pentru a se stabili dacă trebuie sau nu să fie tăiați împrejur și creștinii proveniți dintre păgâni, dar mai ales atunci când amintește despre dezbaterile care s-a ținut între Apostoli și despre unitatea de cuget de după sinod, Sfântul Marcu spune că și ei trebuie, la rândul lor, să urmărească pacea și unitatea de cuget în aceste dezbateri, chiar dacă dezbaterile se va prelungi¹⁴⁸.

Așadar, dezbaterile dogmatice este necesară atunci când există argumente și când există interes pentru pace și unitatea de cuget. Dar dacă predomină cearta și încercarea de impunere a oricărei păreri,

¹⁴⁶ *Ibidem*, PO 15, 108; trad. rom.: p. 549.

¹⁴⁷ *Ibid.*, PO 15, 108; trad. rom.: p. 549.

¹⁴⁸ *Ibid.*, PO 15, 108-109; trad. rom.: p. 549-551.

atunci nu poate exista niciun folos. Acest criteriu este necesar în orice dezbateră dogmatică. Fiindcă, dacă Duhul Sfânt nu lucrează și dacă nu predomină pacea pe parcursul dezbaterilor, este imposibil ca adevărul să fie găsit.

b) Există rai și iad

Învățătura despre purgatoriul catolicilor este legată de învățătura despre rai și iad, de aceea ambele subiecte sunt cercetate împreună.

Sfântul Marcu respinge existența purgatoriu-lui, aducând ca argument parabola bogatului nemilosiv și a săracului Lazăr, relatată de către Hristos. Sufletul lui Lazăr se află în sânul lui Avraam, pe când sufletul bogatului se află în iad. Sfântul Marcu spune că Domnul a ilustrat în această parabolă, prin sânul lui Avraam, „starea preaînaltă în fericita odihnă a prietenilor lui Dumnezeu”, iar prin iad a reprezentat „osânda cea de pe urmă și pedeapsa veșnică a păcătoșilor”. Firește că prin această parabolă Hristos „nu a mai lăsat să existe între acestea un alt loc de chinuire vremelnică”. Prin urmare, există doar rai și iad, nu și un alt loc temporar de chinuri. De fapt, potrivit acestei parabole, între rai și iad există o prăpastie mare¹⁴⁹.

Nicăieri în Sfânta Scriptură nu apare că, imediat după despărțirea sufletului de trup, urmează raiul, iadul și purgatoriul. Când sufletul omului se despar-

¹⁴⁹ IDEM, *Combatere a capetelor latine pe care ei le-au înfățișat în legătură cu focul purgatoriului*, PO 15, 58; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 543.

te de trup, fiind netrupesc și imaterial, „nu e firesc să fie pedepsit de un foc trupesc”, de vreme ce trupul s-a stricat deja. Însă după înviere, după ce sufletul va fi intrat din nou în trupul nestricăcios și întreaga creație se va fi schimbat, iar după ce focul se va fi împărțit în două, în foc luminător și foc arzător, omul va avea parte atunci de chinurile veșnice, precum și demonii, fiindcă și ei au o anumită materialitate, sunt învăluiți de grosime, având trupuri eterice și de foc¹⁵⁰. Prin urmare, există doar rai și iad, nimic altceva care să fie intermediar. Această pregustare a lor începe încă de la despărțirea sufletului de trup.

Desigur, în Sfânta Scriptură se vorbește despre iadul de dinaintea întrupării lui Hristos și a desființării morții prin jertfa de pe cruce a lui Hristos. Dar nici acest iad, așa cum este el descris în Sfânta Scriptură, nu poate fi identificat cu purgatoriul catolicilor. Iadul este un loc inteligibil, fiindcă sufletele nu au formă¹⁵¹. Sufletele dreptilor au fost ținute în iad până la venirea Mântuitorului, doar datorită păcatului strămoșesc, „nu ca în foc și în pedeapsă, ci ca în temniță și în închisoare”¹⁵². Așadar, nu poate fi vorba despre purgatoriu, așa cum spun catolicii.

Existența unui tip de purgatoriu între rai și iad este legată, într-o oarecare măsură, de învățătura cu privire la apocatastază, deoarece cultivă moleșeala în cei trândavi. Apocatastaza și sfârșitul chinurilor

¹⁵⁰ *Ibidem*, PO 15, 58-60: trad. rom.: p. 543-545.

¹⁵¹ ***Θρησκευτική καί Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία, vol. 8, Atena, Edit. Ath. Martianos, s.a., col. 1014.

¹⁵² MARCU EUGENICUL, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 59; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 545.

veșnice, așa cum le-a susținut Origen, și care au fost preluate și de unii scriitori bisericești din vechime, au fost condamnate și anatematizate de către Sinodul V Ecumenic, fiindcă pe cei trândavi îi face și mai trândavi, fiindcă doar în felul acesta ei nădăjduiesc să se izbăvească de chinuri. În același fel trebuie respinsă de către Biserică și învățătura despre purgatoriu, deoarece dă impresia că oamenii nu trebuie să se lupte în această viață, în ideea că oricum va urma o altă curățire. „De aceea, pentru aceleași motive ar trebui lepădată din Biserică și dogma focului curățitor, ca una care naște trândăvie în cei silitori și îi înduplecă să nu se lupte în tot chipul în viața aceasta ca să se curețe, de vreme ce e așteptată o altă curățire”¹⁵³.

Când analizează problema purgatoriului și a iadului, susținând învățătura Bisericii, Sfântul Marcu spune că, după moarte, nici dreptii nu vor avea parte pe deplin de acea stare fericită, nici păcătoșii nu vor fi conduși în chinurile veșnice, în care vor fi munciți veșnic, ci amândouă stările „vor avea loc în chip necesar după acea din urmă zi a Judecății și după învierea tuturor”. Acum și dreptii, și păcătoșii „se află în locurile cuvenite lor”, însă dreptii se află în cer, având odihnă și libertate, dimpreună cu îngerii, și pregustă din împărăția cerurilor, însă păcătoșii se află închiși în iad, așteptând cu întristare și mâhnire nemângâiată, ca niște osândiți, hotărârea Domnului, văzând însă chinurile veșnice¹⁵⁴.

¹⁵³ *Ibidem*, PO 15, 60; trad. rom.: p. 547.

¹⁵⁴ IDEM, *A doua apărare...*, PO 15, 109-110; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 553.

Din învățătura Sfântului Marcu reiese că nu există o stare intermediară a sufletelor, așa cum susțineau catolicii, cum că ar exista intercalat între rai și iad un loc aparte în care se află purgatoriul, ci că există o stare intermediară a sufletelor prin faptul că, după ieșirea sufletului din trup, dreptii așteaptă desfătarea desăvârșită a raiului, pe când păcătoșii așteaptă hotărârea finală a Judecătorului și chinurile din urmă. Însă desfătarea dreptilor de vederea lui Dumnezeu după ieșirea sufletului din trup este într-o măsură mai mare decât era în viața aceasta. El scrie în acest sens că dreptii se desfată după moarte de fericita contemplare a lui Dumnezeu, „și de strălucirea trimisă de acolo și mai desăvârșit, și mai curat decât mai înainte, când petreceau în viața aceasta”¹⁵⁵.

Pentru a susține această idee, Sfântul Marcu aduce multe citate din Sfânta Scriptură și din Părinții Bisericii. La judecata finală, care va avea loc după a Doua Venire a lui Hristos, dreptii vor auzi următoarele cuvinte: *Veniți, binecuvântații Părintelui Meu, moșteniți împărăția cea pregătită vouă (Matei 25, 34)*. Lucrul acesta înseamnă că nu au moștenit-o imediat după ieșirea sufletului din trup. De altfel, dacă ar fi moștenit-o nu ar mai fi fost nevoie să aibă loc învierea trupurilor, venirea Judecătorului și acea judecată universală înfricoșătoare¹⁵⁶.

De asemenea, Apostolul Pavel scrie: *Pentru că noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, pentru ca fiecare să primească după cele*

¹⁵⁵ *Ibidem*, PO 15, 110; trad. rom.: p. 553.

¹⁵⁶ *Ibid.*, PO 15, 112; trad. rom.: p. 557.

ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău (1 Corinteni 5, 10). Aceasta înseamnă că înainte de judecata aceea și înainte de a ne înfățișa în fața lui Hristos, și mai ales pentru că sufletul trăiește fără trup, „nimeni nu ia răsplătirea pentru ceea ce a lucrat prin trup”¹⁵⁷.

Întrebându-se dacă dreptii au primit, după ieșirea sufletului din trup, bunătățile, iar păcătoșii pedeapsa, Sfântul Atanasie cel Mare răspunde: „Nicidecum, ci însăși bucuria pe care o au acum sufletele sfinților este o bucurie parțială, după cum și întristarea pe care o au păcătoșii este pedeapsă parțială”¹⁵⁸.

Sfântul Marcu ajunge la concluzia că nici dreptii nu se află în bucuria deplină a acelor bunătăți, nici păcătoșii nu au primit osânda desăvârșită și nu au fost trimiși în chinurile veșnice. De altfel, înainte de învierea trupurilor, ei sunt nedesăvârșiți „și oarecum tăiați în două și lipsiți de trup”. Doar după intrarea sufletelor în trupurile nestricăcioase vor primi răsplata și laudele pentru izbânzile lor¹⁵⁹.

În consecință, între rai și iad, în care vor ajunge dreptii și păcătoșii imediat după ieșirea sufletului din trup, adică după moartea biologică, nu există un alt foc purificator creat. Această dogmă a latiniilor nu poate fi fondată pe baza tradiției bisericești.

c) Nu există purgatoriu

Toate cele ce s-au spus nu constituie singurul argument adus pentru inexistența purgatoriului.

¹⁵⁷ *Ibid.*, PO 15, 113; trad. rom.: p. 559.

¹⁵⁸ *Ibid.*, PO 15, 111; trad. rom.: p. 555.

¹⁵⁹ *Ibid.*, PO 15, 114; trad. rom.: p. 563.

Fiind purtător al tradiției ortodoxe, Sfântul Marcu respinge cu argumente ferme teoriile latinilor și prezintă învățătura ortodoxă referitoare la subiectul acesta.

Inițial, susține că nicăieri în Sfânta Scriptură și în tradiția patristică nu se vorbește despre existența purgatoriului. Unde se vorbește despre foc, este înțeles focul necreat și veșnic, de care vor avea parte păcătoșii după a Doua Venire a lui Hristos. Însă despre subiectul acesta vom vorbi puțin mai jos. Aici trebuie precizat faptul că învățătura catolicilor despre purgatoriu, înainte de a Doua Venire a lui Hristos, nu este cu putință să fie susținută și, mai ales, dovedită în Sfânta Scriptură.

Cum că este cu putință ca sufletele să se izbăvească de păcat prin unele pedepse curățitoare provocate de vreun foc curățitor „încă nu l-am aflat scris în mod explicit nici în rugăciunile și cântările ce se fac pentru ele, nici în cuvintele dascălilor Bisericii”¹⁶⁰. Desigur că în unele texte, pe care catolicii le-au folosit, se vorbește despre acest subiectul, totuși textele sunt reinterpretate, după cum vom vedea mai jos, într-o altă tradiție interpretativă.

Putem întâlni în textele patristice ideea că cei păcătoși și nepocăiți „sunt pedepsiți în parte”, dar care nu au căzut încă în chinurile veșnice. În textele Scripturii și ale Sfinților Părinți se vorbește despre întristarea celor aflați în starea intermediară, în care se chinuie și sunt pedepsiți, sau se vorbește despre

¹⁶⁰ IDEM, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 40; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 501.

rușinare și mustrarea conștiinței, sau despre căință ori închisoare și întuneric, sau despre frică și teama de viitor, sau chiar și numai despre amânarea contemplației dumnezeiești, prin analogie cu faptele săvârșite, însă nicidecum nu se vorbește despre „vreun foc trupesc, care să pedepsească și să curețe sufletele netrupești”¹⁶¹. Niciunul dintre Părinții Bisericii, care au tâlcut textele acestea scripturistice, nu a spus că aici se vorbește despre focul purificator al catolicilor¹⁶².

În predica de pe munte, Domnul spune că cel care îl va numi nebun pe fratele său *vrednic va fi de gheena focului*. Sfântul Marcu spune că Domnul „nu în purgatoriu îl trimite, ci în gheenă”. Mai învață că acela va da socoteală pentru orice cuvânt spus în deșert „în vremea judecății, nu că va fi curățit prin foc”¹⁶³.

În Sfânta Scriptură se spune că vederea lui Dumnezeu este răsplata desăvârșită pentru cei care s-au curățit cu inima, potrivit cuvântului lui Hristos, *Fericiți cei curați cu inima, că aceia vor vedea pe Dumnezeu* (Matei 5, 8). Firește, există măsuri de contemplare a lui Dumnezeu prin analogie cu măsura curățirii. Prin urmare, nu toți oamenii au aceeași măsură de curățire, nici nu este nevoie, firește, de focul curățitor în cazul în care unii sunt lipsiți de curățire. În întreaga Scriptură „cei curățiți mai puțin vor vedea

¹⁶¹ ID., *A doua apărare...*, PO 15, 118; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 571.

¹⁶² *Ibidem*, PO 15, 133; trad. rom.: p. 603.

¹⁶³ *Ibid.*, PO 15, 150; trad. rom.: p. 643.

mai puțin pe Dumnezeu". Oamenii vor vedea pe Dumnezeu în funcție de măsura curățirii. Tocmai din acest motiv nu e nevoie de o altă curățire după despărțirea sufletului de trup¹⁶⁴.

Prin urmare, în Sfânta Scriptură nu se vorbește în mod categoric despre existența vreunui foc curățitor temporar după ce sufletul se desparte de trup, dar nici nu se armonizează această învățătură inovatoare a catolicilor cu duhul Scripturii. Nu există purgatoriu între moartea fiecărui om și a Doua Venire a lui Hristos.

d) Învățăături teologice care combat existența purgatoriului

Omiliile Sfântului Marcu Eugenicul despre problema purgatoriului sunt foarte bogate și, firește, e dificil să fie expuse în această cercetare succintă a învățăturii sale pe care o facem acum. De aceea, vom fi nevoiți să avem o abordare concisă și fragmentară. Însă, în ciuda dificultăților de prezentare în ansamblu a învățăturii Sfântului Marcu, ne străduim să nu schimbăm nimic, ci să analizăm ideile generale cu privire la acest subiect, de care suntem interesați în momentul de față.

La finalul primei omilii expune, în concluzie, motivele pentru care nu este posibil ca purgatoriul să existe așa cum îl înțeleg catolicii: creat, temporar și situat între moartea omului și a Doua Venire a lui Hristos. Motivele sunt următoarele:

¹⁶⁴ *Ibid.*, PO 15, 144-145; trad. rom.: 629-631.

Primul. Întrucât dorul după Dumnezeu, însăși iubirea aceasta, îi curăță pe oameni și îi face asemănători cu Dumnezeu, de ce nu se întâmplă același lucru și după moarte, ca acest dor să le curețe păcatele mici, și de ce este nevoie de un foc curățitor?

Al doilea. Este propriu bunătății lui Dumnezeu să nu treacă cu vederea nicio faptă bună neînsemnată sau să pedepsească vreun păcat neînsemnat. Însă fapta bună neînsemnată, printre păcatele mari, nu dobândește nicio răsplată. Nici nu este nevoie ca răul neînsemnat, pentru cei care au realizat fapte mărețe, să fie pedepsit. Tocmai din acest motiv nu este nevoie de purgatoriu.

Al treilea. O faptă bună neînsemnată nu poate pricinui răsplată păcătoșilor, ci doar o deosebire în pedeapsă. Același lucru se întâmplă și în cazul sfinților. Un rău neînsemnat pentru aceștia nu aduce pedeapsa, ci o deosebire în desfătare. Prin urmare, dacă există o deosebire în desfătare pentru drepti și o deosebire în pedeapsă pentru păcătoși, nu poate exista un motiv pentru existența purgatoriului.

Al patrulea. Urmarea celor spuse anterior este că vederea lui Dumnezeu este dobândită în același fel de către toți oamenii, însă acest lucru depinde de diferența și măsura curățirii. Prin urmare, pentru cei care sunt lipsiți de curățire „nici nu e nevoie de foc curățitor”.

Al cincilea. Sfântul Grigorie Teologul, în cuvântarea sa la Sfintele Paști, spune răspicat și limpede că nu există curățire „dincolo de noaptea aceasta”, adică nu mai există nicio posibilitate de curățire după această viață, pe care o numește noapte.

Al șaselea. În cuvântarea sa, Sfântul Grigorie Teologul spune că este de preferat să ne curățim aici și nu să fim trimiși în muncile iadului, fiindcă atunci „va fi vremea pedepsei, nu a curățirii”. Prin urmare, reiese clar că nu există curățire după ieșirea sufletului din trup, ci doar chinurile veșnice.

Aș șaptelea. În parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr, Hristos „nu a mai lăsat să existe între acestea (rai și iad) un alt loc de chinuire vremelnică, ci doar o prăpastie mare și de netrecut se ridică între cele două, înfățișând opoziția lor extremă și de neapropiat”.

Al optulea. Nu este posibil ca sufletul netrupesc și imaterial să fie chinuit de un foc trupesc, după eliberarea sa din trup. Acest foc veșnic va exista după a Doua Venire a lui Hristos și după înălțarea trupului nestricăcios.

Al nouălea. Iadul în care se pogorau sufletele sfinților din Vechiul Testament nu era de tipul focului și al pedepsei, ci de tipul temniței și al închisorii. În același fel, „un asemenea iad... nu va stăpâni după moarte” sufletele celor care nu au păcătuit mult. Adică cei care au păcătuit puțin vor trăi ca într-o temniță și închisoare până la a Doua Venire a lui Hristos, așteptând judecata finală, după care va începe iadul. Din acest motiv nu este necesar un foc curățitor.

Al zecelea. Cuvioșii Părinți, care au trăit pe pământ deopotrivă cu îngerii și au fost inițiați prin vedenii, vise și minuni în tainele pedepsei veșnice și a necredincioșilor și păcătoșilor, după cum descrie parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr,

nu au pomenit „nicidecum nimic despre un foc curățitor și trecător”.

Al unsprezecelea. Dogma despre purgatoriu trebuie lepădată, pentru că îi conduce pe oameni la trândăvie și îi face să nu se mai lupte pentru curățire în această viață, așteptând o curățire viitoare, la fel cum a fost lepădată și dogma despre apocatastază, pentru că îl conducea pe om la aceleași rezultate¹⁶⁵.

Aceleași argumente le dezvoltă și în silogismele sale despre inexistența purgatoriului, din care reies motivele pentru care nu putem accepta existența unui asemenea foc temporar și creat. În aceste silogisme, argumentele Sfântului Marcu sunt concentrate în trei puncte.

Primul argument spune că întreaga Scriptură și Tradiția Bisericii învață că există o deosebire în vederea lui Dumnezeu, în funcție de curățirea omului în această viață. Cu cât omul este mai curățit, cu atât vede într-un mod mai desăvârșit slava lui Dumnezeu. Drept urmare, gradul de contemplare a lui Dumnezeu este mai mare sau mai mic, în funcție de curățire. Cel care are și anumite păcate „vede și el pe Dumnezeu, fără să aibă nevoie de foc curățitor”, fiind suficient în acest scop iubirea de oameni a lui Dumnezeu, firește, într-o măsură analogă. Însă învățătura despre purgatoriu desființează această deosebire în vederea slavei lui Dumnezeu, fiindcă, dacă oamenii din această categorie trec prin focul curățitor vremelnic, toate sufletele dreptilor „sunt

¹⁶⁵ IDEM, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 56-60; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 539-547.

în aceeași vedere a lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă fericirea”. Însă faptul acesta e o minciună, deoarece Hristos a spus că în împărăția Tatălui Său *multe locașuri sunt* (Ioan 14, 2).

Al doilea argument arată că nu este posibil ca voința omului să se schimbe prin vreun foc curățitor, după plecarea din această viață. „Și mișcarea voinței și a faptelor sunt restrânse în chip necesar la viața aceasta”. Voința poate fi schimbată atâta timp cât omul se află în viața aceasta, dar oriunde se va afla după moarte va rămâne neschimbată. „Și din pricina aceasta are parte de răsplată sau de pedeapsă, și nu mai merge prin focul curățitor.” Dacă în vederea fericirii se cere dreapta așezare a voinței, iar focul curățitor nu poate schimba voința din rea în bună, fiindcă acest lucru se poate realiza doar atât cât omul trăiește în această viață biologică, atunci focul curățitor nu aduce nimic în plus” pentru fericire”. Acest lucru mai înseamnă că oamenii tot nu se pot curăți prin purgatoriu.

Al treilea argument arată că, așa cum există deosebire în desfătarea de împărăția cerurilor, tot astfel există deosebire și în pedeapsă. Și, după cum am spus mai sus, binele neînsemnat al păcătoșilor nu poate să aducă răsplată, „ci numai deosebire în pedeapsă”. Așa și răul neînsemnat pentru drepti „nu produce pedeapsă, ci numai deosebirea în bucurie”. Din acest motiv nu este posibil să existe foc curățitor, așa cum spun catolicii¹⁶⁶.

¹⁶⁶ ID., *Zece silogisme care arată că nu este foc curățitor*, PO 17, 422-425; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 443-453.

e) Tâlcuirea unui citat apostolic

Catolicii au întrebuințat diverse citate scripturistice pentru a susține existența purgatoriului. Tocmai din acest motiv, Sfântul Marcu Eugenicul tâlcuiește în omiliile sale aceste citate scripturistice în duh ortodox și demonstrează că, în realitate, latinii le-au răstălmăcit pentru a-și consolida noua doctrină.

Citatul principal care a fost pus în discuție este cel extras din *Epistola întâi către Corinteni*, în care se vorbește despre încercarea faptei prin foc. Mai exact Apostolul Pavel scrie: *Dar fiecare să ia seama la felul cum zidește; că o altă temelie nu poate nimeni să pună în afara celei puse, care este Iisus Hristos. Iar dacă pe această temelie zidește cineva cu aur, cu argint, cu pietre scumpe, cu lemn, cu fân, cu paie, lucrul fiecăruia se va face cunoscut; îl va vădi Ziua; fiindcă el în foc se descoperă, și focul însuși va lămuri cum anume e lucrul fiecăruia. Dacă lucrul pe care cineva l-a zidit deasupra rămâne, acela plată va primi; dacă lucrul cuiva va fi ars, păgubit va fi; el însă se va mântui, dar așa ca prin foc (1 Corinteni 3, 10-15).*

Acest citat, după cum spune și Sfântul Marcu, deși pare să introducă focul curățitor, „de fapt îl nimiceste mai mult decât orice”. Argumentele care demonstrează acest lucru sunt următoarele. Primul: Apostolul Pavel l-a numit foc probator, nu purificator. Al doilea: toate faptele, chiar și cele bune, și cele mai de cinste vor trece prin acest foc, iar acest fapt este limpede că nu toate au trebuință de curățire. Al treilea: Apostolul spune că în timp ce faptele celor răi vor fi arse, iar aceștia pedepsiți, totuși, potrivit interpretării latinilor, cei care sunt purificați

vor avea de câștigat. Al patrulea: toate cele spuse de Apostol vor avea loc în ziua Judecății și a veacului viitor, prin urmare nu e vorba de vreun foc curățător între rai și iad. De altfel, nicăieri în Sfânta Scriptură nu se spune lucrul acesta. De asemenea, Hristos este categoric când spune: *Și vor merge aceștia la osânda veșnică, iar dreptii la viața veșnică* (Matei 25, 46).

Prin urmare, este vorba de fapt de harul necreat al lui Dumnezeu, care îi luminează pe cei drepti și îi arde pe păcătoși. Sensul acesta este favorizat și de citate din Sfânta Scriptură, pe care Sfântul Marcu le expune. Profetul David spune: *Foc înaintea Lui va arde și vișor mare fi-va împrejuru-I* (Psalmi 49, 3). Apoi: *Foc va merge înaintea-I și de jur-împrejur îi va arde pe vrăjmașii Săi* (Psalmi 96, 3). Iar Profetul Daniel scrie: *Râu de foc curgea ieșind de dinaintea-I* (Daniel 7, 10).

O deosebită importanță o are fraza Apostolului Pavel: *dacă lucrul cuiva va fi ars, păgubit va fi; el însă se va mântui, dar așa ca prin foc*. Tâlcuind această frază, Sfântul Marcu spune că lucrul pe care focul îl va arde și-l va nimici într-un tot este dispoziția sau energia rea. *Se va păgubi* se referă la poverile cele rele pe care le aveau păcătoșii, iar *se va mântui* se referă la menținerea lor în existență. Scrie în acest sens: „și îi va mântui, adică îi va menține în existență și îi va păstra pentru totdeauna, fără să piară împreună cu răutatea lor”¹⁶⁷.

Acest lucru înseamnă că harul lui Dumnezeu îi va menține și pe păcătoși, va restabili firea lor și

¹⁶⁷ IDEM, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 45-47; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, 513-517.

vor rămâne și aceștia veșnic în chinuri. Prin urmare, *mântuirea* se referă la menținere.

Această interpretare a Sfântului Marcu Eugenicul nu este arbitrară, ci este învățătura Sfinților Părinți ai Bisericii. Sfântul Marcu trimite la tâlcuirea Sfântului Ioan Gură de Aur și la învățătura lui Vasile cel Mare cu privire la focul veacului viitor.

Sfântul Ioan Gură de Aur, cel care este gura lui Pavel, precum și Apostolul Pavel este gura lui Hristos, când tâlcuiește această frază a Apostolului Pavel, scrie așa: „Căci *se va mântui* păcătosul, zice, *ca prin foc*, adică va rămâne pedepsit în foc și nu va pieri laolaltă cu faptele și dispozițiile cele rele”¹⁶⁸. Nu este străin de învățătura ortodoxă faptul că omul este persoană, că niciodată nu poate fi condus la inexistență, la neființă, și că Hristos, prin Învierea Sa, le-a dat tuturor oamenilor, drepti și nedrepti, ca dar al Său învierea care va avea loc la a Doua Sa Venire, că va avea loc restabilirea firii, iar nu a voinței, și că în timp ce dreptii se vor desfăta de „binele veșnic”, păcătoșii vor primi „răul veșnic”.

Sfântul Vasile cel Mare, tâlcuind versetul *Glasul Domnului, cel ce taie pară de foc* (Psalmi 28, 7), spune că, focul având două proprietăți, luminătoare și arzătoare, glasul Domnului va tăia acest foc „fiindcă focul pedepsei este fără lumină, iar lumina desfătării rămâne fără puterea arzătoare”¹⁶⁹.

Prezentând acest citat din Vasile cel Mare, Sfântul Marcu spune că faptele strălucite și luminoase

¹⁶⁸ *Ibidem*, PO 15, 47; trad. rom.: p. 519.

¹⁶⁹ *Ibid.*, PO 15, 47; trad. rom.: p. 519.

ale dreptilor vor fi și mai strălucitoare, iar dreptii vor deveni moștenitori ai luminii. Însă păcătoșii vor fi păgubiți prin lepădarea faptelor lor, pe când aceștia „se mântuiesc cu o mântuire mai rea decât pierzania, rămânând pentru totdeauna în foc (căci aceasta înseamnă în mod propriu și cuvântul «a se mântui»), ca să nu creadă, din pricină că ar fi vreo putere stricătoare în foc, că și ei pier odată pentru totdeauna”¹⁷⁰. În același timp, Sfântul Marcu spune că, dacă este vreun interpret care prin cuvântul *mântuire* înțelege scăparea de pedeapsă, iar trecerea prin foc o înțelege purificare, acesta „se arată înțelegând totul pe dos”¹⁷¹.

Potrivit Sfântului Marcu Eugenicul, tâlcuirea Sfântului Ioan Gură de Aur este cea mai însemnată și cu aceasta sunt de acord toți învățătorii Bisericii. Astfel, tâlcuirea hrisostomică este „mai exactă și mai adevărată decât toate”¹⁷². În acest cadru, însuși Sfântul Marcu adaugă o tâlcuire, care este legată de întâmplările petrecute în Corint, și care i-au dat prilejul Apostolului Pavel să spună acest cuvânt.

Sfântul Marcu susține că Apostolul Pavel se referă, în situația dată, la acel creștin din Corint care desfrâna. Era unul dintre dascăli, care, deși a căzut într-un păcat mare, „își ținea totuși în același timp vrednicia de dascăl, pentru că avea susținători nu ușor de disprețuit și se încredea în înțelepciunea cea

¹⁷⁰ *Ibid.*, PO 15, 48; trad. rom.: p. 519.

¹⁷¹ *Ibid.*, PO 15, 48; trad. rom.: p. 521.

¹⁷² IDEM, *A doua apărare...*, PO 15, 134; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 605.

din afară și în bogăție”¹⁷³. Astfel, reiese că Apostolul avea în vedere pe un dascăl care, deși păcătuse, continua totuși să predea, având încredere în înțelepciunea cea din afară și în bogăția intelectuală. Această interpretare a dedus-o din cele spuse în capitolul în cauză din epistola Apostolului Pavel.

Așadar, potrivit Sfântului Marcu, cuvântul acesta „își îndreaptă atenția în chip vădit către cel ce a desfrânat”. Un astfel de dascăl nu doar că nu va primi răsplata pentru învățătura sa, dar și fapta învățăturii va fi arsă. Însă acesta va rămâne să fie judecat pentru faptele sale. „Dar un astfel de dascăl nu va fi nimicit dimpreună cu propriul său lucru, ci va fi *mântuit* și va rămâne și se va înfățișa Judecătorului și va da seama de cele făptuite și va sta sub pedeapsa veșnică, nefolosindu-se de nimic din lucrul acelei învățături, ca una ce a fost nimicită... și el va fi *mântuit* cu o mântuire mai rea decât pieirea. Căci mai bine era lui dacă n-ar fi existat, nici ar fi fost *mântuit* vreodată, de vreme ce poartă cu sine o asemenea materie”¹⁷⁴.

Trebuie precizat că Sfântul Marcu folosește în repetate rânduri cuvântul Sfântului Ioan Gură de Aur, că prin mântuire se înțelege „va rămâne”. „(...) *mântuirea* să fie înțeleasă numai în acest mod: că acela nu se va nimici împreună cu fapta, ci, nimicindu-se aceea, el va rămâne”. Omul acesta se va înfățișa în fața judecătorului „ars de jur împrejur”. De altfel, focul acesta despre care vorbește Apostolul Pavel este doar probator, „însă nu acela însuși îi va primi

¹⁷³ *Ibidem*, PO 15, 134; trad. rom.: p. 607.

¹⁷⁴ *Ibid.*, PO 15, 136-137; trad. rom.: p. 611-613.

în veșnicie pe păcătoși”¹⁷⁵. Sfântul Marcu deosebește în mod clar focul probator al judecății, din timpul celei de-a Doua Veniri a lui Hristos, de focul veșnic al iadului. Firește, focul judecății nu este creat, ci neCreat. Cred că această discernere arată pe de-o parte încercarea judecății făcute de Însuși Hristos, pe de altă parte, însușirea arzătoare a energiei lui Dumnezeu, care se datorează stării duhovnicești a omului.

Sfântul Marcu respinge părerea potrivit căreia cuvântul *mântuire* nu este folosit pentru cele rele, ci doar pentru cele bune, și dă ca exemplu un citat din Iov. Solul merge la Iov după nenorocire ca să-i vestească întâmplările, spunându-i: *eu singur m-am mântuit (σωθείς) și-am venit să-ți dau de veste (Iov 1, 15)*. S-a mântuit, a scăpat de nenorocire și s-a dus să-i vestească răul¹⁷⁶.

Prin urmare, cuvântul apostolic nu poate sprijini doctrina purgatoriului, așa cum spun latinii. Se referă clar la judecata viitoare, la osândire și la menținerea păcătosului, adică la trecerea prin foc fără să piară cu faptele rele.

f) Citate patristice în dialog

Catolicii, pentru a-și susține învățătura inovatoare despre purgatoriu, s-au folosit și de citate

¹⁷⁵ *Ibid.*, PO 15, 138; trad. rom.: p. 615.

¹⁷⁶ *Ibid.*, PO 15, 139; trad. rom.: p. 619. În versiunea românească a Bibliei este tradus astfel: *Eu singur am scăpat și-am venit să-ți dau de veste*. În textul grec este vorba despre verbul σωζεσθαι, care are sensul inițial de „a fi scăpat”, după care în creștinism îl primește și pe cel de „a fi mântuit” (n.tr.).

patristice, pe durata dialogului. Acest lucru s-a datorat faptului că ortodocșii au cerut să afle pe ce își întemeiază ei învățătura aceasta care este străină de Biserica Ortodoxă. Vorn vedea însă că, în realitate, latinii denaturau citatele Părinților, după cum făceau, de altfel, și cu citatele scripturistice.

Nu voi face o analiză extinsă asupra acestui aspect al subiectului, ci doar îl voi explica, trăgând și concluziile necesare.

Latinii foloseau „unele cuvinte ale celui de-al cincilea Sinod Ecumenic”, în care pare că acceptă învățătura Fericitului Augustin și a Sfântului Ambrozie. În continuare au folosit citate din Sfântul Grigorie Dialogul, rugăciuni ale lui Vasile cel Mare, cuvinte ale Sfântului Grigorie al Nyssei, precum și cuvinte ale dumnezeiescului Dionisie Areopagitul, ale lui Epifanie cel Mare și ale grăitorului de Dumnezeu Damaschin. De asemenea, se vorbește și despre fericitul Teodoret¹⁷⁷.

Folosindu-se de toate aceste citate, latinii ajunseră la concluzia că dreptatea dumnezeiască nu lasă nimic nepedepsit, și de aceea este nevoie să existe un alt loc, în care să fie pedepsiți și curățiți cei care nu au fost pedepsiți în această viață și nici nu vor mai fi pedepsiți în cer sau în iad. Așadar, latinii spun: „e nevoie de un alt loc anume, unde trebuie să se facă această curățire, prin care fiecare, devenind curat, să se înalțe de îndată la desfătarea cerească”¹⁷⁸.

¹⁷⁷ IDEM, *Combatere a capetelor latine...*, p. 48-55; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, 523-537.

¹⁷⁸ *Ibidem*, PO 15, 55; trad. rom.: p. 537.

Sfântul Marcu Eugenicul, purtător al tradiției ortodoxe și tâlcuitor autentic al Scripturilor și al cuvintelor patristice, analizează și tâlcuiește în mod ortodox toate aceste citate, respingând concepțiile latinilor. Acesta demonstrează clar că în niciunul din aceste citate patristice nu se vorbește despre existența așa-numitului foc chinuitor.

Prin urmare, existența purgatoriului nu este justificată nicăieri. Pur și simplu, încercând să-l susțină cu argumente, au denaturat și au răstălmăcit cuvintele patristice.

Astfel, Sfântul Marcu demonstrează că unele citate patristice nu vorbesc în mod clar despre purgatoriu așa cum vorbesc cele care provin de la Augustin și Sfântul Ambrozie, iar altele au fost răstălmăcite, precum cele ale Sfinților Vasile cel Mare, Dionisie Areopagitul, Ioan Damaschin, Grigorie de Nyssa etc.

Desigur, trebuie precizat că Sfântul Grigorie de Nyssa nu vorbește despre restabilirea tuturor lucrurilor în mod filosofic și eretic, așa cum vor să-l prezinte unii cercetători contemporani, fiind influențați de tradiția interpretativă apuseană, ci el se încadrează în tradiția bisericească ortodoxă. Acest lucru îl vom vedea în alt capitol.

De asemenea, și faptul că latinii folosesc citate de la Sinodul V Ecumenic devine un obiect de critică și de mustrare din partea Sfântului Marcu, susținând că nu este cu putință ca marele Sinod Ecumenic să stabilească o asemenea învățătură.

În continuare, Sfântul Marcu încheie în felul următor: „Căci nici Scriptura, nici al V-lea Sinod

Ecumenic nu ne-a predat o îndoită pedeapsă și un îndoit foc”¹⁷⁹.

În a doua omilie, Sfântul Marcu analizează detaliat această problemă, prezentând atât diferite citate patristice, care fac referire la cele viitoare, fără să se vorbească limpede despre purgatoriu, cât și învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa, și faptul cum Biserica a făcut față la această problemă fundamentală. Dar încă nu este momentul potrivit pentru a o dezvolta.

Sfântul Marcu susține că, în privința acestui subiect, latinii înțeleg greșit și falsifică învățătura patristică. Latinii nu pornesc de la premise ortodoxe pentru a-i înțelege pe Părinții Bisericii, de aceea greșesc în hermeneutica lor.

Desigur, în învățătura ortodoxă se vorbește despre iertarea păcatelor și valoarea parastaselor. Pe acestea două, latinii nu pot să le înțeleagă cu adevărat. În continuare vom face o scurtă referire la această învățătură a Bisericii.

În tradiția ortodoxă, iertarea păcatelor este izbăvirea de iad și de pedeapsă. Această iertare este dobândită prin trei modalități și în trei timpuri diferite. Prima este în timpul Botezului, a doua după Botez prin întoarcere și plâns, iar a treia după moarte prin rugăciuni, binefaceri și prin tot ceea ce săvârșește Biserica lui Hristos.

Iertarea prin Botez nu implică osteneală și este egală pentru toți. Este lucrarea harului și nu solicită fapte de la om, ci numai credință. Iertarea de după

¹⁷⁹ *Ibid.*, PO 15, 54; trad. rom.: p. 535.

Botez se face prin osteneală, și necesită pocăință și zdrobire de inimă din partea omului. Iertarea de după moarte este și aceasta ostenitoare, fiindcă este strâns legată de pocăința „și de conștiința care îl lovește și lipsirea dureroasă de bunătați”, însă este lipsită de pedeapsă de vreme ce nu este cu putință să existe iertare și pedeapsă în același timp.

Pentru prima și a treia iertare lucrează mai mult harul lui Dumnezeu, contribuie și rugăciunile, dar este „foarte puțin ceea ce aducem noi”. A doua iertare se face prin harul lui Dumnezeu, dar mai mult prin propria noastră lucrare: „cea din mijloc, din contră, puțin are de la har, și are trebuință de foarte multă lucrare din partea noastră”. De asemenea, prima iertare, cea prin Botez, diferă de ultima, cea după moarte, pentru că prima iertare implică iertarea tuturor păcatelor, pe când ultima implică doar iertarea păcatelor care nu sunt de moarte, și mai ales a celor pentru care omul s-a pocăit în timpul vieții biologice.

Aceasta este învățătura Bisericii Ortodoxe, așa cum spune Sfântul Marcu, și de aceea se roagă pentru iertarea celor adormiți. Îl roagă pe Dumnezeu să ierte păcatele creștinilor care s-au pocăit, care s-au săvârșit în credință, fără să stabilească asupra lor nicio pedeapsă, deoarece știe că pentru astfel de păcate „bunătatea dumnezeiască covârșește cu mult rațiunea dreptății”. Prin urmare, în Biserica Ortodoxă vorbim despre bunătatea lui Dumnezeu, și nu despre satisfacția dreptății dumnezeiești¹⁸⁰.

¹⁸⁰ *Ibid.*, PO 15, 55-56; trad. rom.: p. 537-539.

Legat de iertarea păcatelor este și subiectul parastaselor. Biserica Ortodoxă săvârșește parastase pentru creștinii adormiți și se roagă lui Dumnezeu pentru ei, însă într-un mod diferit și din motive diferite față de catolici. Cu alte cuvinte, nu este posibil ca purgatoriul catolicilor să aibă vreo legătură cu parastasele care se fac în Biserica Ortodoxă. Purgatoriul presupune curățirea prin pedeapsă, parastasele presupun desăvârșirea pe calea nedesăvârșită a omului în scopul îndumnezeirii. Sfântul Marcu ne dă informații interesante cu privire la această problemă.

Parastasele se țin în Biserica Ortodoxă pentru toți oamenii care au adormit în nădejdea învierii și în credința în Iisus Hristos. Așadar, parastasele și rugăciunile Bisericii sunt de folos tuturor celor adormiți, drepti și nedrepti, sfinți și păcătoși. Desigur, rugăciunea care se spune diferă de la creștin la creștin. Adică pentru sfinți facem parastase și aducem colivă în ziua pomenirii lor, dar pentru că avem dovezi de sfințenie și pentru că au intrat în ceata sfinților, rugăciunea este diferită. Nu-L rugăm pe Dumnezeu să-i miluiască, ci ne rugăm „pentru cinstire și pomenire” și cerem binecuvântările lor.

Sfântul Marcu scrie despre folosul rugăciunilor și al parastaselor: „le facem deopotrivă pentru toți cei adormiți în credință, și spunem că tuturor ele le împlinesc și le aduc ceva, și spre toți trece puterea și folosul dintre ele”¹⁸¹. Prin urmare, rugăciunile se fac pentru toți cei adormiți în credința ortodoxă.

¹⁸¹ IDEM, *A doua apărare...*, PO 15, 118; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 571.

Mai întâi Biserica se roagă pentru cei păcătoși, care au fost închiși în iad, „spre a avea parte de o oarecare mică ușurare, chiar dacă nu au parte de izbăvirea desăvârșită”. Se roagă mai ales pentru cei adormiți în credință, „oricât de păcătoși ar fi fost”. Desigur, există și situații în care unii sfinți s-au rugat și pentru necredincioși, însă „Biserica lui Dumnezeu pentru unii ca aceștia, nu se roagă nicidecum”¹⁸². Cei păcătoși și închiși după moarte în iad au folos în urma acestor rugăciuni, pe de-o parte, fiindcă nu au fost osândiți definitiv și nici nu au primit hotărârea Judecătorului, pe de altă parte, pentru că nu au ajuns în chinurile veșnice, lucru care se va întâmpla după a Doua Venire a lui Hristos. Dacă lucrul acesta este valabil pentru cei păcătoși, cu mult mai mult parastasele și rugăciunile îi ajută pe cei care s-au pocăit, dar care nu au ajuns să se curețe deplin și să ajungă la luminarea minții. Dacă aceștia au păcate mici și ușoare, vor fi reasezați în ceata dreptilor sau vor rămâne acolo unde se află, adică în iad, și „le ușurează apăsarea și îi înalță iarăși către nădejdi mai bune”¹⁸³.

Însă parastasele și rugăciunile Bisericii îi ajută și pe cei dreپți și pe cei care au viețuit în chip cuvios. Aceasta este o învățătură de bază a Bisericii noastre. Sfântul Marcu susține că rugăciunile de la Sfânta Liturghie arată că „puterea acestor rugăciuni și mai cu seamă a jertfei celei de taină trece și asupra celor ce deja se bucură de fericirea cea de la Dumnezeu”.

¹⁸² *Ibidem*, PO 15, 119; trad. rom.: p. 573.

¹⁸³ *Ibid.*, PO 15, 120-121; trad. rom.: p. 575.

Acest lucru reiese dintr-o rugăciune a Sfântului Ioan Gură de Aur din cadrul Dumnezeieştii Liturghii: „Încă aducem Ție această slujbă cuvântătoare pentru cei adormiți în credință: strămoși, părinți, patriarhi, proroci, apostoli, mucenici, mărturisitori, pustnici, și pentru tot sufletul cel drept care s-a săvârșit în credință”. Când ne rugăm pentru sfinți, chiar dacă nu cerem bunătăți, ci mulțumim pentru ei* și „facem aceasta spre slava lor, și așa, într-un oarecare fel, și pentru ei se face jertfa și trece și asupra lor”¹⁸⁴.

Într-un alt loc, Sfântul Marcu cercetează în mod detaliat care este folosul sfinților în urma încercării focului care se află întotdeauna la Dumnezeu, și care este de fapt energia Sa necreată. Scrie așa: „Căci un astfel de foc pe sfinți – de vreme ce nu poartă asupra lor niciun însemn sau faptă a răutății – îi arată mai strălucitori, fiind ei probați prin el, precum aurul în cuptor...”¹⁸⁵. Se vede limpede din acest citat, precum și din alte citate asemănătoare ale Sfinților Părinți, că sfinții strălucesc mai mult și devin mai încăpători în ceea ce privește părtășia la slava lui Dumnezeu.

Sfântul Marcu se folosește și de citatul din Sfântul Dionisie Areopagitul, din care reiese că ierarhul se roagă și pentru cei care s-au săvârșit în viețuirea

* Adică îi mulțumim lui Dumnezeu că i-a făcut sfinți și nădăjduim că și pe noi ne va face. *Vezi nota 21 din Opere, vol. I, p. 510 (n.tr.).*

¹⁸⁴ MARCU EUGENICUL, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 43-44; trad. rom.: p. 509-511.

¹⁸⁵ *Ibidem*, PO 15, 46; trad. rom.: p. 517.

dumnezeiască. Adăugând acest citat, Sfântul spune că puterea rugăciunilor, și mai ales a jertfei celei tainice, trece „și asupra celor ce au viețuit drept și cuvios”. Lucrul acesta se explică fiindcă, în relație cu desăvârșirea, și sfinții sunt nedesăvârșiți și, prin urmare, pot deveni mai încăpători în ce privește slava dumnezeiască. Scrie așa: Puterea rugăciunilor și a Dumnezeieștii Liturghii trece și la cei drepti și care au viețuit în chip cuvios, „și asta pentru că și ei sunt nedesăvârșiți și primesc pururea o sporire în bine și nu au parte încă de fericirea desăvârșită”¹⁸⁶.

Așadar, rugăciunile Bisericii trec la toți, și la cei păcătoși, și la cei drepti, însă lucrează asupra fiecăruia în mod diferit, în funcție de starea duhovnicească pe care a dobândit-o fiecare în viața aceasta. Sfântul trage următoarea concluzie: fiindcă rugăciunile Bisericii trec la toți, nu este nevoie să acceptăm purgatoriul. Curățirea și mântuirea sunt lucrate de bunătatea și iubirea de oameni a lui Dumnezeu¹⁸⁷.

Această învățătură a Sfântului Marcu este ortodoxă și corespunde multor texte din Părinți. Nu intenționăm să o expunem aici în detaliu. Ceea ce trebuie subliniat este că, potrivit învățăturii ortodoxe, sunt trei etape de desăvârșire duhovnicească, adică curățirea inimii, luminarea minții și îndumnezeirea omului. Planul de îndumnezeire a omului este nedesăvârșit. Omul primește întotdeauna o îmbunătățire la starea sa duhovnicească. Procesul acesta va conti-

¹⁸⁶ IDEM, *A doua apărare...*, PO 15, 121; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 575-577.

¹⁸⁷ *Ibidem*, PO 15, 121; trad. rom.: 575-577.

nua și în viața viitoare. Prin urmare, când omul intră în etapa curățirii prin pocăință, dar, din pricina morții, nu poate să-și ducă la bun sfârșit curățirea și să ajungă la luminare, lucrul acesta va fi făcut prin rugăciunile și parastasele făcute de Biserică. Adică va exista o desfășurare continuă în părtășia la energia curățitoare, luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Așa trebuie înțelese majoritatea întâmplărilor pe care le întâlnim în viața sfinților, în care vedem că rugăciunea lor i-a ajutat pe fiii lor duhovnicești. Dacă ne gândim că acest ajutor este luminarea minții și că, firește, acest lucru este, în primul rând, iertarea păcatelor, atunci putem da o explicație acestor întâmplări.

g) Focul veșnic este necreat

Nicăieri la Părinți nu apare că există un foc pedepsitor și chinuitor, prin care oamenii trec după moarte, mai ales cei care nu au ajuns să-și ducă până la capăt canonul. În învățătura Părinților, așa cum am văzut, se spune limpede că există împărăția cerurilor și chinurile veșnice după a Doua Venire a lui Hristos, și o pregustare a acestora după ieșirea sufletului din trup. Până la a Doua Venire a lui Hristos, Biserica săvârșește parastase, a căror putere trece la toți cei care au adormit în credință, fie că sunt păcătoși, fie că sunt dreți sau sfinți. Însă niciunde nu se spune că există și purgatoriu pentru creștinii pocăiți, dar care nu și-au desăvârșit pocăința.

Sfântul Marcu spune că atunci când în Sfânta Scriptură și în textele patristice se vorbește despre

foc, este înțeles focul chinurilor veșnice, care este, bineînțeles, necreat, nu creat. Nu poate fi vorba despre ceva creat, de vreo realitate creată, ci despre energia lui Dumnezeu, care este trăită ca foc de către cei nevindecați.

Într-un loc din prima sa omilie susține următoarele: „Iar dacă undeva în astfel de cântări și rugăciuni s-a făcut pomenire și de foc, nu de vreunul trecător și care are putere curățitoare, ci de însuși focul veșnic și de pedeapsa cea fără de sfârșit, sfinții cer de la Dumnezeu să fie izbăviți cei adormiți în credință...”¹⁸⁸.

Focul acesta despre care se vorbește în textele bisericești nu este un foc temporar, ci foc veșnic. Citând din Sfântul Grigorie Teologul, spune: „nu vremelnice și trecătoare, ci mai chinuitoare și mai îndelungate”¹⁸⁹.

Așadar, focul iadului nu este trupească sau creat, ci necreat. Lumina pentru cei vrednici este contemplarea lui Dumnezeu, spune Sfântul Marcu. Firește, această lumină este slava necreată a lui Dumnezeu. Sfântul Marcu leagă lumina necreată de focul iadului. Spune că focul veșnic nu este trupească, la fel cum nu este nici „lumina pentru cei vrednici, care este contemplarea Lui”. Analizând învățătura aceasta, susține că sfinții Bisericii „au înțeles în chip mai alegoric” focul veșnic și chinurile nesfârșite. Este vorba de alegorie, pentru că nici lumina dreptilor nu este

¹⁸⁸ IDEM, *Combatere a capetelor latine...*, PO 15, 42; trad. rom. în: *Opere*, vol. I, p. 507.

¹⁸⁹ *Ibidem*, PO 15, 50; trad. rom.: p. 527.

trupească, nici focul păcătoșilor nu este creat și trupesc. Sunt fapte reale și stări adevărate, însă nu sunt stările pe care le cunoaștem din lumea sensibilă.

Desigur, Sfânta Scriptură folosește multe imagini pentru a arăta starea celor din iad, precum este focul, viermele, târâtoarele și scrâșnirea dinților. Toate acestea descriu alte realități. Prin foc, sfinții înțeleg necunoașterea lui Dumnezeu: „căci acolo nici focul nu este trupesc, nici întunericul cel mai din afară nu e nimic altceva decât necunoașterea lui Dumnezeu”. Firește, când vorbește despre necunoașterea lui Dumnezeu, înțelege nepărtășia cu El, întrucât știm că păcătoșii Îl vor vedea pe Dumnezeu, adică vor avea vederea Sa, însă nu vor fi în părtășie cu Dumnezeu, și, prin urmare, vor avea parte de necunoaștere. De altfel, cunoașterea lui Dumnezeu în tradiția ortodoxă este părtășia cu El. Viermele sau vreun „neam de târâtoare veninos și mâncător de trupuri” reprezintă chinuirea celor din iad de către conștiință și de către acea amară părere de rău. Același lucru vrea să spună și prin scrâșnirea dinților, adică reprezintă tristețea, tânguirea cea amară și nebunia celor mânioși¹⁹⁰.

Așadar, este limpede că oriunde se vorbește despre foc în tradiția bisericească, este înțeles focul veșnic și necreat. Lucrul acesta înseamnă că nu poate fi vorba despre vreun foc curățitor temporar, ci despre trăirea harului necreat ca foc, datorită necurățirii omului. Tocmai din motivul acesta nu este

¹⁹⁰ IDEM, *A doua apărare...*, PO 15, 130; trad. rom. în: *Opere*, vol. I..., p. 597.

cu putință să existe purgatoriu, așa cum îl înțeleg catolicii.

În general, putem spune că învățătura Sfântului Marcu Eugenicul, cu privire la viața omului după ieșirea sufletului din trup, așa cum reiese ea din omiliile sale de la Sinodul din Ferrara-Florența, este bine încadrată în tradiția Bisericii Ortodoxe. Sfântul Marcu este un tâlcuitor autentic al învățaturii ortodoxe, pentru că el însuși este un purtător al tradiției ortodoxe. Așadar, se dovedește faptul că purgatoriul catolicilor este slavă deșartă, o învățătură nouă, o doctrină inovatoare, care nu poate fi împropriată de Biserica Ortodoxă. Sfântul Marcu se dovedește a fi și în această discuție un tâlcuitor autentic al tradiției ortodoxe.

3. De unde a apărut învățătura catolicilor despre purgatoriu

Un punct important din subiectul nostru vizează cauzele care i-au condus pe catolici la învățătura despre purgatoriu. Lucrul acesta este necesar, fiindcă, așa cum credem, apariția acestei învățături nu este întâmplătoare.

Trebuie avut în vedere că, după cum reiese din cercetarea acestui subiect, învățătura despre purgatoriu este bine încadrată în întreaga teologie catolică și s-a dezvoltat în întreg mediul catolic. Prin urmare, nu este un fapt întâmplător, ci un simptom al teologiei occidentale, așa cum s-a dezvoltat ea după ruperea de teologia ortodoxă. Am avut deja posibilitatea să vedem acest fapt în analizele precedente,

însă acum îl vom cerceta într-un mod mai vast și mai analitic.

Putem nota cinci cauze care au împins gândirea teologică occidentală spre învățătura despre purgatoriu.

Prima cauză este lipsa teologiei niptice*. După îndepărtarea de teologia ortodoxă și, mai ales, de tradiția niptică cu privire la curățirea inimii, luminarea minții și contemplarea lui Dumnezeu, teologia catolică și-a creat premisele dezvoltării învățăturii despre purgatoriu.

Lucrul acesta este spus în virtutea faptului că în teologia niptică și isihastă a Bisericii Ortodoxe se vorbește despre energia lui Dumnezeu care îl curățește pe om ca un foc. Harul lui Dumnezeu dobândește, în funcție de lucrarea pe care o face, o anumită denumire: energie curățitoare, luminătoare sau îndumnezeitoare. Cu alte cuvinte, atunci când energia necreată a lui Dumnezeu îl curățește pe om se numește curățitoare, când îl luminează se numește luminătoare, iar când îl îndumnezeiește se numește îndumnezeitoare.

Însuși Hristos a spus: *Foc am venit s-arunc pe pământ, și cât aș vrea să fie-acum aprins!* (Luca 12, 49). Iar Apostolul Pavel scrie: *Căci Dumnezeul nostru e foc mistuitor* (Evrei 12, 29).

* Denumirea de teologie niptică provine de la termenul grecesc νῆψις (=trezvie), care este virtutea monahală a păzirii minții în stare de trezvie, de veghe continuă. A se vedea Arhim. EMILIANOS SIMONOPETRITUL, *Sfântul Isihie: Cuvânt despre trezvie* (n.tr.).

Sfântul Ioan Scărarul, exprimând întreaga tradiție niptică referitoare la acest subiect, spune că trăim harul lui Dumnezeu ca foc, apoi ca lumină. Focul mai presus de ceruri, când vine în inimă, pe unii îi arde pentru nedeplinătatea curățirii, iar pe alții îi luminează „pentru măsura desăvârșirii la care au ajuns”. Același foc se numește „foc mistuitor și lumină mistuitoare”. De aceea unii au ieșit din rugăciune ca și cum ar fi ieșit dintr-un cuptor încins simțind o ușurare de mizerie, iar alții, după ce termină rugăciunea, se simt ca și cum ar fi ieșit luminați din lumină și îmbrăcați în veșmântul smereniei și al veseliei¹⁹¹.

Într-un alt loc, Sfântul Ioan Scărarul spune că toată osteneala noastră se consumă până când focul lui Dumnezeu intră în locul cel sfânt, adică în inimă. Dumnezeu este foc care mistuie „toată aprinderea (necuvenită) și mișcarea, gândurile de mai înainte (prejudcățile), împietrirea și întunecarea dinăuntru, văzută și gândită”¹⁹².

În general, în toată tradiția bisericească se vorbește despre focul care intră în inimă, adică despre harul necreat al lui Dumnezeu, pe care omul îl simte în inima sa curățindu-l de patimi¹⁹³. Desigur, focul acesta este necreat, adică este harul necreat al lui Dumnezeu care arde patimile și curățește inima. De aceea se și numește har curățitor și se manifestă pe parcursul luptei omului în scopul vindecării sale.

¹⁹¹ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXVIII*, 52, FR 9..., p. 474.

¹⁹² *Ibidem* XXVI, 7, p. 369.

¹⁹³ Ierotheos VLACHOS, *Terapia Ortodoxă...*, p. 202 ș.u.

Prima etapă a vieții duhovnicești este esențială. De asemenea, același foc, adică harul necreat al lui Dumnezeu, va lucra și asupra celor adormiți care au intrat în etapa de curățire, dar care nu au reușit să se curețe. Astfel, prin mijlocirea parastaselor și a rugăciunilor Bisericii, așa cum am spus și mai sus, omul se curățește și urcă spre etapele desăvârșirii duhovnicești, întrucât desăvârșirea este infinită.

Catolicii, fiindcă au pierdut teologia niptică și nu au mai trăit empiric aceste stări, au răstălmăcit textele patristice. Ei au constatat că în textele Sfintei Scripturi și ale Sfinților Părinți se vorbește despre focul care îl curățește pe om și care continuă și după moarte în favoarea celor care veniseră la pocăință și intraseră în etapa de curățire. Neavând ei experiența duhovnicească a acestei învățături, au răstălmăcit citatele patristice, ajungând astfel să vorbească despre un foc creat al pedepsei, prin care vor trece oamenii. Cu toate acestea, este limpede că termenul acesta are altă semnificație în învățătura patristică ortodoxă.

A doua cauză care a generat apariția învățăturii despre purgatoriu este identificarea ființei cu energia lui Dumnezeu, fapt care a creat multe rele în mediul apusean.

Cunoaștem foarte bine, din teologia ortodoxă, că Dumnezeu are ființă și energie. Nu există ființă fără energie. Dacă ființa este necreată, atunci și energia este necreată. Dar dacă ființa este creată, și energia acesteia este creată. Ființa lui Dumnezeu este necreată, și de aceea spunem că și energia Sa este necreată. Iubirea, pacea, dreptatea etc. sunt energii

ale lui Dumnezeu care, desigur, nu sunt lipsite de ipostas, ci ipostatice, întrucât nu este posibil să existe vreo energie fără ipostas, în virtutea faptului că Cel care lucrează este persoană. Acest adevăr teologic ne ferește de multe pericole și abateri eretice.

Dimpotrivă, în Apus nu se face această distincție. Teologii scolastici, în încercarea lor de a apăra simplitatea lui Dumnezeu și, în același timp, de a păstra intactă distincția dintre Dumnezeu și lume, identifică energia lui Dumnezeu cu ființa Sa, și o numesc *actus purus* (energie pură), iar în același timp percep energia proniatoare și mântuitoare a lui Dumnezeu ca pe una creată. În felul acesta, potrivit teologiei apusene, Dumnezeu nu are o legătură reală cu lumea prin energia Sa necreată, ci doar prin mijloace și energii create. Însă această învățătură clatină întreg fundamentul și conținutul mântuirii omului¹⁹⁴.

Dacă vom analiza cu atenție toate diferențele dintre Biserica Ortodoxă și catolici, vom constata că acestea se datorează acestei probleme teologice critice. Tocmai acest lucru reiese și din învățătura catolicilor despre purgatoriu. Mai întâi de toate, ei vorbesc despre trăirea focului curățitor, care este creat, fiindcă Dumnezeu nu are o comuniune directă cu creația, iar mai apoi vorbesc despre vederea ființei necreate a lui Dumnezeu de către cei curățiți prin el. Datorită faptului că oamenii trec prin purgatoriu, ajung la vederea ființei lui Dumnezeu. Dar această învățătură, fiindcă vorbește despre mântuire, anu-

¹⁹⁴ Ioannis ROMANIDIS, *Păcatul strămoșesc...*, p. 76 ș.u.

lează în mod forțat distincția dintre creat și necreat, dintre starea după fire și starea după har.

Însă în Biserica Ortodoxă, mântuirea se identifică cu părtășia omului la harul îndumnezeitor necreat și la energia lui Dumnezeu. Așadar, mântuirea este reală, iar Dumnezeu rămâne Dumnezeu.

A treia cauză. Învățătura despre purgatoriu este legată de tradiția franco-latină, după cum este ea exprimată de așa-numita teologie scolastică. Într-adevăr, teologia scolastică, desprinzându-se de teologia empirică, isihastă și niptică a Bisericii Ortodoxe, a creat multe probleme în Apus.

Potrivit teologiei apusene, care se bazează pe învățătura Fericitului Augustin, păcatul strămoșesc este moștenit de la Adam de către toți urmașii, iar dreptatea lui Dumnezeu a osândit întreaga omenire la iad și a impus pedeapsa prin moarte¹⁹⁵. Prin urmare, potrivit tradiției franco-latine, iadul și moartea sunt pedeapsa lui Dumnezeu și nu o slăbiciune a omului, după cum învață teologia ortodoxă.

O consecință a acestei învățăături constă în faptul că franco-latinii au ajuns la această teorie despre iad și purgatoriu. Crezând că cei din iad nu Îl văd pe Dumnezeu, franco-latinii au perceput focul iadului ca fiind creat. Prin prisma aceasta trebuie văzut iadul în mediul apusean, în care păcătoșii se vor chinui în focul creat al iadului. În felul acesta, franco-latinii și-au imaginat lumea pe trei niveluri, constituită din cerul neschimbător pentru cei fericiți,

¹⁹⁵ IDEM, *Ρωμηνισμὸς*, Tesalonic, Edit. Πουρνάρα, 1975, p. 93.

din pământul schimbător ca loc de încercare a oamenilor și din infernul schimbător pentru cei care se chinuiesc și se curăță¹⁹⁶.

Firește că franco-latinii, după cum am văzut puțin mai înainte, vorbeau și despre vederea ființei lui Dumnezeu de către drepti și de către cei curățiți. Cu alte cuvinte, cei mântuiți vor vedea prin intermediul harului și al propriei lor rațiuni pe Dumnezeu și arhetipurile ființelor care se află în El. Prin această vedere a ființei dumnezeiești sufletele vor fi eliberate de partea poftitoare, de partea irascibilă și de schimbare, și astfel vor deveni fericite fără să se mai schimbe vreodată¹⁹⁷.

Este de prisos să mai spunem că Biserica Ortodoxă nu împărtășește aceste opinii, odată ce în Dumnezeu nu există arhetipurile ființelor. Dumnezeu creează, proniază și mântuiește lumea prin energia Sa necreată.

De asemenea, franco-latinii nu au înțeles corect teologia apofatică și au perceput-o mai mult ca pe o teologie speculativă. În teologia ortodoxă, slava lui Dumnezeu este exprimată în termeni antitetici: lumină-beznă, foc-întuneric. Prima antiteză exprimă slava dreptilor, iar a doua exprimă starea păcătoșilor. Aceste antiteze sunt întrebuințate nu pentru că în Dumnezeu ar exista antiteze, ci pentru a putea fi exprimat adevărul, că nu există nicio asemănare între creație și slava necreată a lui Dumnezeu¹⁹⁸.

¹⁹⁶ *Ibidem*, p. 96.

¹⁹⁷ *Ibid.*, p. 95.

¹⁹⁸ *Ibid.*, p. 99.

Aceste premise ale teologiei franco-latine i-au condus pe teologii apuseni la învățătura despre purgatoriul prin care vor fi pedepsiți păcătoșii, iar după ce se vor fi pocăit vor ajunge astfel la vederea ființei lui Dumnezeu. De aceea susținem că dogma despre focul curățitor al latinilor este dependentă de structurile fundamentale ale teologiei scolastice apusene.

A *patra* cauză este învățătura catolicilor despre satisfacerea dreptății dumnezeiești. Potrivit lui Anselm de Canterbury, necesitatea pedepsirii și a mântuirii omului este o nevoie a firii dumnezeiești. Contrar învățăturii Sfinților Părinți, în care se vorbește despre păcat ca fiind o slăbiciune, iar despre mântuire ca fiind iubirea lui Dumnezeu, prin care se dobândește vindecarea omului, bineînțeles, în conlucrare cu acesta, Anselm vorbește despre jignirea dreptății lui Dumnezeu și despre ispășirea acesteia¹⁹⁹.

O astfel de concepție a catolicilor cu privire la mântuirea omului urma să-i conducă la învățătura despre purgatoriu și despre pedepsirea omului, astfel încât Dumnezeu să fie îmbunat. Firește, această învățătură schimbă întreaga viață duhovnicească, fiindcă o așază la nivelul unei tranzacții comerciale și într-o relație între cei ofensați de păcat și cei care au căzut în el.

A *cincea* cauză a apariției învățăturii despre purgatoriu se datorează structurării politico-economice a papalității. După ce franco-latinii au pierdut teologia empirică a Bisericii de Răsărit și s-au desprins

¹⁹⁹ IDEM, *Păcatul strămoșesc...*, p. 133 ș.u.

de tradiția niptică și isihastă a Bisericii Ortodoxe, era de așteptat să ajungă într-o stare antropocentrică. Concepția feudală cu privire la formarea societății, avântul construcțiilor și ascensiunea economică, conflictul cu puterea politică etc. au contribuit la dogma despre purgatoriu. În felul acesta poporul este asuprit, însă „Biserica” este ajutată prin reconstruirea clădirilor.

Legătura dintre purgatoriu și interesele materiale a provocat dezamăgirea poporului față de papalitate. Se spune că teoria purgatoriului a fost născocită în scopul finalizării Catedralei „Sfântul Petru” din Roma și pentru întreținerea curții papale. Trebuie însă observat faptul că dogma despre purgatoriu nu a fost născocită pur și simplu pentru ca poporul să fie exploatat, fiindcă, așa cum am văzut mai înainte, ea se încadrează foarte bine în teologia scolastică franco-latină. În orice caz, a fost folosită în scopuri economice.

În urma acestei analize putem ajunge la următoarea concluzie. Așa cum teologia ortodoxă constituie o unitate, așa spune chiar un cerc, iar când vrei să atingi un punct din acest cerc atingi tot cercul, tot așa se întâmplă și în cazul teologiei franco-latine. Toate dogmele inovative ale acesteia sunt legate între ele și sunt stabilite pe același fundament.

Faptul acesta arată că pierderea teologiei isihaste și respingerea teologiei empirice și terapeutice au creat multe rele în mediul catolic. Dogma cu privire la purgatoriu nu este străină față de pierderea învățăturii cu privire la distincția indisolubilă dintre ființa și energia lui Dumnezeu.

Purgatoriul este rod și rezultat al teologiei scolastice franco-latine și nu are nicio legătură cu teologia ortodoxă, așa cum a lăsat-o Hristos, cum au trăit-o Apostolii și cum ne-au transmis-o Sfinții Părinți.

VI

A Doua Venire a lui Hristos

Toate evenimentele care sunt legate de a Doua Venire a lui Hristos se numesc eshatologice, fiindcă fac trimitere la ziua de apoi*, adică la toate cele care vor avea loc după sfârșitul acestei lumi. De obicei vorbim despre sfârșitul istoriei, dar aceasta nu exprimă pe deplin realitatea, fiindcă istoria nu se mărginește doar la evenimentele istorice, ci se referă și la viața sfinților. Viața sfinților după moarte, precum și viața oamenilor după a Doua Venire a lui Hristos, nu constituie așa-numita perioadă post-istorică, ci este tot o perioadă istorică și cuprinde istoria sfinților. Așa cum lumea nu este distrusă, ci înnoită, așa cum omul nu dispare, ci este transfigurat, tot așa și istoria nu se epuizează niciodată, ci își schimbă conținutul și viața.

Când vorbim despre evenimentele eshatologice, ne referim mai ales la toate cele care vor avea loc odată cu a Doua Venire a lui Hristos, când va judeca oamenii. Prin urmare, așteptăm acele evenimente eshatologice, dar mai putem spune că, din perspectiva modului de viață, cele din urmă sunt

* În greacă ἐσχάτη ἡμέρα (esháti iméra) = ziua din urmă, ziua de apoi (*n.tr.*).

prezente, fiindcă sfinții se desfată încă din această viață de împărăția lui Dumnezeu. Așa cum vom constata în continuare, sfinții pregustă încă de pe acum toate cele care vor fi descoperite în așa-zisele timpuri din urmă. Din punct de vedere cronologic, așteptăm evenimentele eshatologice, însă din punctul de vedere al trăirii, evenimentele eshatologice sunt prezente și trăite de către sfinți.

În capitolul acesta ne vom ocupa de trei subiecte concrete, care sunt legate de evenimentele eshatologice și care sunt în relație cu a Doua Venire a lui Hristos. În primul rând, vom vorbi, în linii generale, despre a Doua Venire a lui Hristos; în al doilea rând, vom dezvolta adevărul teologic despre învierea trupurilor; iar în al treilea rând, vom vedea care sunt evenimentele Judecății, care are legătură cu venirea lui Hristos și învierea trupurilor.

1. Venirea plină de slavă a lui Hristos

În toată tradiția scripturistică și patristică se spune că Hristos va veni din nou în lume ca să-i judece pe oameni. Este un adevăr care nu poate fi negat de către creștini.

Însuși Hristos spune în pericopa despre judecata viitoare că va veni din nou plin de slavă: *Iar când va veni Fiul Omului întru slava Sa (Matei 25, 31)*. Prepoziția *când* nu exprimă o condiție, ci temporalitatea, care arată că venirea mult-slăvită a lui Hristos în lume este încadrată în timp. În alt loc Hristos a spus: Și atunci Îl vor vedea pe Fiul Omului venind pe nori (Marcu 13, 26).

În *Faptele Apostolilor*, unde este relatată înălțarea lui Hristos, se spune că îngerii le-au zis ucenicilor plini de uimire: *Bărbați galileeni, de ce stați privind la cer? Acest Iisus, Care S-a înălțat de la voi la cer, așa va și veni, cum L-ați văzut voi mergând la cer (Faptele Apostolilor 1, 11)*. Modul în care S-a înălțat la cer va fi același cu cel în care va veni din nou pe pământ.

Apostolul Pavel învață că toți cei care vor trăi atunci, când va veni Fiul Omului, și, bineînțeles, toți cei care vor fi drepti, vor fi răpiți în nori ca să-L întâmpine pe Domnul în văzduh (*1 Corinteni 4, 17*). Iar în *Apocalipsă* este scris: *Iată, El vine cu norii, și fiecare ochi Îl va vedea (Apocalipsa 1, 7)*.

Citatele acestea, care sunt reprezentative, arată că cei credincioși cred cu tărie în venirea lui Hristos pe pământ pentru a-i judeca pe oameni, atunci când se va apropia sfârșitul acestei lumi și începutul vieții celei noi. De aceea mărturisim în Simbolul Credinței: „și iarăși va să vină cu slavă, să judece viii și morții, a Cărui împărăție nu va avea sfârșit”.

În Sfânta Scriptură există multe citate care descriu venirea lui Hristos. Vom expune doar câteva, pe cele mai semnificative.

Mai întâi de toate, a Doua Venire a lui Hristos se mai numește ziuă, adică ziua Domnului și ziua Judecății. Apostolul Petru scrie: *Ziua Domnului va veni (1 Petru 3, 10)*. În altă parte, Apostolul Pavel o numește ziua *Domnului nostru Iisus Hristos (1 Corinteni 1, 8)*, în altă parte *ziua lui Hristos (Filipeni 1, 10)*, iar în altă parte ziua care le va vădi pe toate (*1 Corinteni 3, 13*). Evanghelistul Ioan o numește ziua judecății (*1 Ioan 4, 17*). Se numește ziuă pentru că în compa-

rație cu viața aceasta, care este întuneric, exprimă o nouă realitate. Imaginea zilei nu e străină de imaginea soarelui. Se numește ziua pentru că Hristos este soarele dreptății, Care Se va arăta atunci.

Evangelistul Ioan leagă această zi de evenimentele eshatologice și o numește *ziua de apoi*. În *Evangelia după Ioan*, Însuși Hristos vorbește despre ziua de apoi. Într-un loc spune că va învia pe om în ziua de apoi (*Ioan* 6, 39), iar în alt loc spune că cuvântul Său îi va judeca pe oameni în ziua de apoi (*Ioan* 12, 48). Aici, cuvântul *ziua*, care este determinat de adverbul cu prepoziție *de apoi*, exprimă mai mult ultima zi înainte de începutul împărăției lui Dumnezeu. Prin urmare, are o legătură mai strânsă cu sfârșitul acestei vieți.

Ziua Domnului este strâns legată de venirea lui Hristos. Tocmai din acest motiv sunt folosite și alte citate pentru a arăta această realitate. Este caracterizată ca ziua arătării slavei lui Dumnezeu (*Tit* 2, 13). De asemenea, se mai numește ziua *arătării Domnului nostru Iisus Hristos* (*1 Timotei* 6, 14). Alteori este legată de cuvântul *venire*, fiindcă va fi de față Hristos. Ucenicii L-au întrebat pe Hristos: „(...) și care este semnul venirii Tale și al sfârșitului veacului?” (*Matei* 24, 3).

În ziua aceea va avea loc descoperirea slavei lui Dumnezeu, și toți oamenii, și cei care au ignorat-o până atunci, o vor vedea. Apostolul Petru vorbește despre descoperirea slavei lui Dumnezeu (*1 Petru* 4, 13), iar Apostolul Pavel vorbește despre arătarea Domnului nostru Iisus Hristos *din cer cu îngerii puterii Sale* (*2 Tesaloniceni* 1, 7).

Aceste citate, pe care le-am amintit mai devreme, arată credința Bisericii care se sprijină, atât pe cuvintele revelatoare ale lui Iisus Hristos, cât și pe asigurarea din partea apostolilor că va veni cu siguranță ziua aceea în care va avea loc sfârșitul acestei lumi, și că va veni Hristos să judece oamenii care vor fi înviați, după ce sufletele lor vor fi intrat din nou în trupuri și se vor fi înfățișat la înfricoșătorul scaun de judecată.

Deși este sigur că Hristos va veni să judece oamenii, cu toate acestea, după cum reiese din Sfânta Scriptură, ziua aceea este necunoscută, ziua cea mare și vădită. Însuși Hristos le-a spus apostolilor: *Iar despre ziua aceea și despre ceasul acela nimeni nu știe, nici îngerii din cer, nici Fiul, ci numai Tatăl* (Marcu 13, 32). Iar când ucenicii, după Învierea Sa, au crezut că ziua aceea a și venit, ferindu-i de înțelegeri greșite, El le-a spus: *Nu al vostru este să știți anii sau vremile pe care Tatăl întru a Sa stăpânire le-a pus...* (Faptele Apostolilor 1, 7).

Desigur, când Hristos spune că nimeni nu cunoaște ceasul acela decât numai Tatăl, nu dă de înțeles că nici El, ca Dumnezeu, nu îl cunoaște. Doar oamenii și îngerii nu îl cunosc. Dar toate cele pe care Tatăl le cunoaște le cunoaște și Fiul. Sfântul Simeon Noul Teolog, când tâlcuiește acest lucru, spune: „nimeni nu știe decât numai Sfânta Treime, Dumnezeu întreit – Tatăl, Fiul și Duhul Sfânt, Care au ființă și fire comune – cunosc ceasul în care va avea loc sfârșitul lumii și în care va veni Hristos. Prin cuvântul Său, cum că Fiul nu cunoaște acel ceas, Hristos „a spus

că nu-l știe potrivit umanității Lui, iar nu potrivit Dumnezeirii Sale”²⁰⁰. Adică, aici, Hristos face referire la firea umană, și nu la Dumnezeirea Sa, vrând să arate limpede că elementul creat nu poate cunoaște ziua și ceasul sfârșitului lumii și al venirii Sale.

Ziua și ceasul celei de a Doua Veniri a lui Hristos nu doar că sunt necunoscute, dar vor veni și pe neașteptate. Când Hristos descoperă acest adevăr, spune că va veni ca un fulger. Așa cum fulgerul apare dintr-o dată de la un capăt până la celălalt, tot așa va fi și Fiul Omului în ziua Sa (Luca 17, 24).

Apostolul Pavel folosește altă imagine pentru a arăta că venirea lui Hristos e neașteptată. Această imagine este preluată din practicarea furtului. Așa cum un fur nu dă niciun semn, ci pătrunde în casă pe neașteptate, la fel se va întâmpla și în ziua aceea: *căci voi înșivă știți bine că precum un fur noaptea, așa vine ziua Domnului* (1 Tesaloniceni 5, 2). La timpul potrivit o va arăta fericitul și unicul Stăpânitor, Împăratul împăraților și Domnul domnilor (1 Timotei 6, 15) în ziua arătării Sale.

Caracterul surprinzător al acelei zile reiese și din alte citate ale Sfintei Scripturi. Când Hristos învață despre necunoașterea acelei zile mărețe a arătării Sale, spune că doi oameni se vor afla pe câmp, și unul va fi luat, iar celălalt va fi lăsat. Două femei vor fi la moară și vor treiera. Una va fi luată, iar cealaltă va fi lăsată (Matei 24, 40-41). Apostolul Pavel,

²⁰⁰ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 2, SC 122, 344-346; trad. rom. de Ioan I. Ică jr în: *Discursuri teologice și etice. Scrieri I*, Sibiu, Edit. Deisis, 2001², p. 170.

referindu-se la această realitate, spune că toți cei care vor trăi în ziua aceea și care nu au murit se vor schimba într-un timp foarte scurt, într-o clipire de ochi. *Iată, taină vă spun vouă: Nu toți vom muri, dar toți ne vom schimba, deodată, într-o clipire de ochi, la trâmbița de apoi (1 Corinteni 15, 51-52).*

În ciuda necunoașterii și a caracterului surprinzător al acelei zile, există câteva trăsături care vădesc venirea ei. Nimeni nu poate cunoaște pe deplin acest fapt, dar în măsura pregătirii și a trezviei poate să înțeleagă din trăsăturile exterioare acuitatea acelor vremuri. Acestea sunt descrise de Însuși Hristos (*Matei 24*).

Semnele cele mai la îndemână, așa cum le descrie Hristos, arată că Evanghelia va fi propovăduită în tot pământul, că va stăpâni multă dezbinare între oameni peste tot și că vor apărea mulți profeți mincinoși. Anticristul, prin semnele și minunile sale, va urmări să-i rătăcească chiar și pe cei aleși. Vor veni războaie, persecuții, foamete, cutremure etc.

Trebuie totuși să spunem că și din aceste fapte este greu să înțelegem când va fi sfârșitul lumii și venirea lui Hristos. Biserica dezvoltă elementul eshatologic, dar a stabilit în același timp că nu este o chestiune ușoară ca evenimentele fiecărei generații să fie interpretate. Doar cei luminați și care au descoperire de la Dumnezeu cunosc într-un mod nedeslușit că este vorba despre evenimente care premerg venirii lui Hristos, doar cu scopul de a conduce poporul la pocăință și spre întoarcerea la Dumnezeu.

Prin urmare, Biserica are convingerea că Hristos va veni iarăși ca să judece oamenii, însă ziua și ceasul

rămân necunoscute. Doar cei care au mintea luminată pot, într-un mod vag, să cunoască din diferite evenimente că se apropie acele zile, dar, din nou, nu cunosc venirea acestei zile, potrivit încredințării categorice a lui Hristos. De aceea, evităm să stabilim în cadrul Bisericii Ortodoxe ani și date în care credem că se vor întâmpla aceste evenimente eshatologice.

În aceste cadre se poziționează și Sfinții Părinți. În continuare, vom expune câteva puncte foarte importante din învățătura patristică.

Primul. Cuvântul despre judecata oamenilor care va urma după venirea lui Hristos este „cu anevie de tâlcuit”, potrivit Sfântului Simeon Noul Teolog, pentru că nu este vorba despre cele de față și văzute, ci despre cele viitoare și nevăzute. De aceea, cei care vorbesc și cei care ascultă au nevoie de multă rugăciune, de multă râvnă, de multă curăție a minții. Lucrul acesta este necesar pentru ca cei care vorbesc să cunoască foarte bine lucrurile, iar cei care le ascultă să poată să le asculte cu pricepere²⁰¹.

Acest cuvânt al Sfântului Simeon Noul Teolog, la care vom face trimitere și mai târziu când vom vorbi despre judecata viitoare, prezintă destul interes, fiindcă se fac multe greșeli privitor la acest subiect. Sunt oameni care vorbesc despre evenimentele eshatologice într-un mod destul de antropocentric și, de multe ori, denaturează citatele Sfintei Scripturi și pe cele ale Părinților, creându-se în acest fel rătăcirii, dar și deznădejde printre oameni. La fel

²⁰¹ *Ibidem* 10, SC 129, 258; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 308.

sunt și alții care înțeleg cuvintele scripturistice și patristice potrivit felului lor de a percepe lucrurile. De aceea, este nevoie de pricepere duhovnicească, de mult discernământ ca acest cuvânt să devină înțeles și să ducă la pocăință. Tot ceea ce duce la teamă psihologică și deznădejde omenească nu este ortodox. Dimpotrivă, ceea ce este adevărat și ortodox îl duce pe om, prin teama duhovnicească, la nădejdea în Dumnezeu, la pocăință și rugăciune.

Al doilea. Sfântul Simeon Noul Teolog spune că ziua venirii lui Hristos se numește ziua Domnului nu pentru că este ultima din zilele pământești, nici pentru că în ziua aceasta va veni Hristos, nici chiar pentru că în această zi va avea loc judecata oamenilor, „ci fiindcă Însuși Dumnezeu și Stăpânul a toate va străluci atunci cu Slava Dumnezeirii Sale”. Așadar, ziua aceasta se numește ziua Domnului datorită strălucirii luminii Dumnezeirii, și nu pur și simplu datorită venirii Sale. Așa cum stelele se sting pe durata zilei din pricina strălucirii soarelui sensibil, la fel se va întâmpla și în ziua aceea. Toate cele văzute se vor retrage și Îi vor face loc Făcătorului cerului și al pământului. Iar Cel care acum este nevăzut pentru toți, va fi atunci doar El „Zi și Dumnezeu”. Va fi astfel pentru sfinți zi de bucurie veșnică. Pentru păcătoși însă, care în timpul vieții nu au văzut această lumină prin intermediul curățirii, Hristos va fi de neapropiat și în viitor²⁰².

Al treilea. În Sfânta Scriptură, când se vorbește despre venirea lui Hristos, sunt înfățișate fulgere,

²⁰² *Ibid.* X, SC 129, 260; trad. rom.: p. 308-309.

nori, trâmbițe, tronuri și alte imagini. Sfântul Grigorie Palama spune că acest cuvânt despre a Doua Venire a lui Hristos este unul caracterizat de bunăvoință. Bineînțeles, toate aceste evenimente depășesc mintea și percepția umană. Hristos cunoaște în mod desăvârșit toate cele care vor urma să se întâmple, însă le „coboară totuși la puterea de înțelegere a celor învățați de El, prin cuvinte potrivite”²⁰³. Firea umană s-a familiarizat cu aceste evenimente sensibile, și astfel poate să înțeleagă evenimentele eshatologice. De aceea, Hristos din bunăvoință se folosește de astfel de imagini și reprezentări.

Va exista, desigur, judecata, va exista bucuria dreptilor și durerea păcătoșilor, va exista de asemenea raiul și iadul, dar acestea toate nu vor fi sensibile, odată ce știm foarte bine din tradiția Sfinților Părinți că nu poate fi vorba despre lucruri create. Chiar și focul iadului nu este unul creat și sensibil, ci unul necreat. Cititorul trebuie să aibă puțină răbdare până când va studia capitolul în cauză al cărții de față, intitulat *Raiul și iadul*, ca să vadă cum sunt înțelese toate aceste realități.

Astfel, nu trebuie să ne oprim la exemplele sensibile și să pierdem esența celor spuse. Desigur, nici să privim pur și simplu la esența acestor lucruri, disprețuind exemplele. Dacă Hristos S-a folosit de ele, trebuie să rămânem și noi în acest punct și să explicăm sensul cel mai adânc al lor, povățuindu-i pe oameni la pocăință, nu la lipsa de teamă.

²⁰³ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 4, ЕΠΕ 9, 110*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 1..., p. 41.

Al patrulea. A Doua Venire a lui Hristos este comparată cu prima Sa venire. Când vorbim despre Prima Venire înțelegem întruparea lui Hristos, iar când vorbim despre a Doua Venire înțelegem venirea lui Hristos pentru a judeca omenirea. Există o diferență clară între Prima și a Doua Venire.

Sfântul Grigorie Palama prezintă diferența dintre cele două venituri. Spune că, la Prima Venire, slava Dumnezeirii era ascunsă în trupul pe care l-a luat de la noi în scopul mântuirii noastre. Chiar și acum, slava Dumnezeirii Sale este ascunsă la Tatăl, împreună cu trupul Său cel asemenea cu Dumnezeu. Însă atunci, la a Doua Venire, „toată slava Sa va fi descoperită”. Atunci Se va arăta strălucitor, luminând împrejur marginile lumii cu razele Dumnezeirii Sale. Când tâlcuiește cuvântul lui Hristos, *când va veni Fiul Omului întru slava Lui, și toți sfinții îngeri cu El*, spune că la cea dintâi venire a Sa i-a adus pe îngeri înconjurat fiind de cetele îngerești, dar nu vădit, ținându-le în frâu zelul împotriva vrăjmașilor lui Dumnezeu. Însă la a Doua Venire va veni pe față, dimpreună cu îngerii, în toată slava și măreția Sa²⁰⁴.

Al cincilea. În operele Sfântului Simeon Noul Teolog putem găsi un alt adevăr legat de a Doua Venire a lui Hristos, dar mai ales legat de judecata oamenilor. Sfântul Simeon arată în mod detaliat că a Doua Venire a lui Hristos și judecata viitoare vor avea loc în special pentru păcătoșii care trăiesc în patimi și păcate, nu însă și pentru sfinți, care de pe acum trăiesc Venirea lui Hristos. Toți cei care sunt

²⁰⁴ *Ibidem*, ЕΠΕ 9, 120; trad. rom.: p. 45-46.

fii ai acelei lumini și care se fac fii ai zilei ce va veni, „pentru aceștia ziua Domnului nu va veni niciodată”. Desigur, Hristos va veni să judece oamenii, dar aceștia au fost judecați din această viață și nu va mai urma alt scaun de judecată pentru ei. Venirea lui Hristos va fi motiv de bucurie și veselie. Când creștinul păzește poruncile lui Hristos în frică și cutremur și trăiește cu pocăință, se înrudește cu acea lumină, și astfel trece, de fapt, prin judecată încă din această viață. Cel îndumnezeit este botezat de focul dumnezeiesc și de Duhul Sfânt „și se face cu totul curat, cu totul neîntinat, și, începând de atunci, fiu al luminii și al zilei, nu al unui simplu om muritor”²⁰⁵.

Voi adăuga un citat minunat al Sfântului Simeon Noul Teolog, fiindcă nu pot să-l trec cu vederea neexplicat, dar nici nu este cu putință să fie prezentat cu propriile mele cuvinte. „Un astfel de om nu este judecat la Judecata și dreptatea viitoare, căci este judecat dinainte; nu este vădit de lumina aceea, căci a fost luminat mai înainte; nu este încercat sau ars intrând în focul acela, căci a fost încercat mai înainte; nici nu socotește că atunci i s-a arătat Ziua Domnului, căci din convorbirea și unirea cu Dumnezeu s-a făcut în întregime zi minunată și strălucită”²⁰⁶.

Cuvântul Sfântului Simeon este minunat. Aș dori să explic faptul că judecata are loc, în esență, încă din această viață. Omul care vede lumina este

²⁰⁵ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 10, SC 129, 266-268; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 311-312.

²⁰⁶ *Ibidem* 10, SC 129, 268; trad. rom.: 311-312.

botezat cu Duhul Sfânt și nu mai ține cont de ziua Domnului, fiindcă prin unirea sa cu Dumnezeu este întru totul zi minunată și strălucită. Trebuie să menționăm cuvântul $\sigma\upsilon\nu\upsilon\upsilon\sigma\acute{\iota}\alpha$ (=unire, co-ființare), care arată comuniunea omului cu Dumnezeu. În realitate, dacă omul întreg este zi minunată și strălucită, dacă este în întregime lumină, nu poate să mai distingă venirea zilei. Ziua aceasta este propriul său mod de existență.

Așadar, a Doua Venire se va înfățișa în felul acesta mai ales păcătoșilor, care au trăit în timpul acestei vieți în patimi și nu au păzit poruncile Domnului. Pentru sfinți este o stare firească, fiindcă o trăiesc încă de acum. Desigur, și sfinții așteaptă a Doua Venire a lui Hristos ca să fie înviate și trupurile lor – care și acum trăiesc nestricăciunea –, astfel încât omul deplin să guste din darurile cele bogate ale zilei celei mari și ale arătării slăvite a Domnului nostru Iisus Hristos.

Prin urmare, a Doua Venire a lui Hristos este un eveniment de netăgăduit, fiindcă este mărturisit de cuvântul descoperitor al lui Dumnezeu, de încredințarea apostolilor și de trăirile sfinților, care încă de acum trăiesc împărăția lui Dumnezeu.

2. Învierea morților

Strâns legată de a Doua Venire a lui Hristos este și învierea morților, care este o credință foarte puternică a Bisericii. De aceea mărturisim în Simbolul Credinței: „aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie”.

Când vorbim despre învierea morților, înțelegem învierea trupurilor, adică sufletele vor intra iarăși în trupurile moarte și vor prinde viață, și astfel omul va fi realcătuit în întregime. Lucrul acesta este firesc și justificat, pentru că sufletele nu mor nicio dată ontologic, pentru că nemurirea sufletului este un dar pe care Dumnezeu l-a dat încă de la început. Trupurile mor, de aceea prin expresia „învierea morților” înțelegem întotdeauna învierea trupurilor.

În acest punct se observă și abordarea diferită pe care o are filosofia și teologia ortodoxă în ceea ce privește învierea morților. Filosofia clasică nu poate să accepte vreodată concepția potrivit căreia trupurile vor învia, tocmai fiindcă ea crede în sufletul nemuritor prin fire și în trupul muritor prin fire. Potrivit concepției filosofiei antice, sufletul nemuritor prin fire, care se afla mai înainte în lumea ideilor, a fost închis în trup ca într-o temniță, și, prin urmare, mântuirea și izbăvirea sufletului sunt eliberarea acestuia de trup. Datorită acestei înțelegeri, trupul este rău, iar încarcerarea sufletului în acesta constituie și exprimă căderea sa.

Astfel se explică reacția atenienilor când Apostolul Pavel a vorbit despre învierea morților, sus pe Areopag. Apostolul Pavel a vorbit despre Hristos, Care va veni să judece lumea. Printre altele a spus: (...) *pentru că a hotărât o zi când într-o dreptate va să judece lumea prin Bărbatul pe Care El L-a rânduit, tuturor dându-le încredere prin aceea că L-a înviat din morți.* În acest moment, atenienii l-au întrerupt, așa cum arată *Faptele Apostolilor*: *Și auzind ei despre învierea morților, unii l-au luat în râs, iar alții au zis: „Despre*

asta te-om asculta și altă dată..." (Faptele Apostolilor 17, 31-32). Această reacție era legată de neînțelegerea lor a învățăturii despre învierea trupurilor moarte.

Însă în toată tradiția scripturistică și patristică se vede limpede că învierea trupurilor va avea loc în mod cert, astfel încât omul va fi realcătuît în întregime, nepierzându-și, desigur, ipostasul după despărțirea sufletului de trup.

Vom încerca, în continuare, să vedem pe scurt ce spune Sfânta Scriptură și Tradiția Patristică despre învierea trupurilor, dar și cum vor fi trupurile în viața de după a Doua Venire a lui Hristos. Se va vedea că lucrul acesta constituie credința sigură și punctul de bază al tradiției ortodoxe. De altfel, asumarea firii umane de către Hristos și îndumnezeirea acesteia, faptul că trupul pe care Hristos l-a luat din Maica Domnului este asemănător Dumnezeirii, după cum și firea dumnezeiască și cea omenească sunt tot timpul unite în Hristos, arată valoarea trupului. Trupul nu a fost rău de la început, nu a fost temniță pentru suflet, ci este o creație concretă a lui Dumnezeu.

Mai întâi de toate, trebuie să prezentăm câteva citate din Sfânta Scriptură în care se vorbește despre învierea trupurilor.

Profetul Isaia mărturisește: *Morții vor învia, cei din morminte se vor scula și cei ce sunt în pământ se vor veseli* (Isaia 26, 19). În cartea Profetului Iezechiel este prezentat un eveniment minunat al învierii trupurilor, în care se poate vedea cum, prin cuvântul lui Dumnezeu, oasele uscate au dobândit nervi, carne, piele, apoi li s-a dat duh, adică sufletul (Iezechiel 37, 1-14).

Acest eveniment minunat arată că învierea morților va avea loc în timpul celei de a Doua Veniri a lui Hristos. De aceea, Biserica a rânduit să se citească această pericopă la slujba din Vinerea Mare, după ce facem înconjurul bisericii. Învierea lui Hristos este începutul propriei noastre învieri, fiindcă, prin moartea și Învierea Sa, Hristos a biruit stăpânirea morții și a dat tuturor oamenilor ca dar învierea ce va să fie.

Iudeii aveau convingerea neclintită că în viitor va avea loc învierea morților. Este grăitor faptul că, la întâlnirea dintre Hristos și Marta, sora lui Lazăr, după moartea acestuia din urmă, Hristos a încredințat-o că fratele ei va învia. Atunci Marta I-a răspuns: *Știu că va învia, la înviere, în ziua de apoi (Ioan 11, 22-24).*

Cele trei învieri pe care le-a făcut Hristos, adică a fiicei lui Iair, a fiului văduvei din Nain și a lui Lazăr, precum și propria Sa înviere, care s-a săvârșit prin Dumnezeirea Sa, sunt încredințări și prevestiri ale învierii tuturor oamenilor din timpul celei de a Doua Veniri a lui Hristos.

În învățătura lui Hristos găsim multe citate care fac trimitere la învierea morților. Într-o cuvântare a Sa, Hristos a spus: *vine ceasul când toți cei din morminte Îi vor auzi glasul (Ioan 5, 28).* În alt loc a spus: *Eu sunt învierea și viața (Ioan 11, 25).*

Această învățătură este preluată de apostoli și este răspândită în epistolele lor. În special, Apostolul Pavel vorbește de multe ori despre învierea trupurilor în epistolele sale, adresate Bisericilor pe care le-a înființat și care din cauza faptului că se aflau în medii idolatre, în care era răspândită concepția

că trupul este rău, fuseseră influențate de aceasta. Vom prezenta câteva citate reprezentative.

În *Epistola către Romani* vorbește despre răscumpărarea trupului, prilej cu care atinge și subiectul învierii trupului: *și noi înșine suspinăm lăuntric, nerăbdători așteptând înfierea, răscumpărarea trupului nostru (Romani 8, 23)*. În *Tesaloniceni* spune că învierea va avea loc prin puterea lui Hristos, la a Doua Sa Venire. *Ca la un semn poruncitor, la glasul arhanghelului și-n trâmbița lui Dumnezeu, Însuși Domnul Se va pogori din cer, și cei morți întru Hristos vor învia întâi (1 Tesaloniceni 4, 16)*.

În textele Sfintei Scripturi nu vedem doar învățătura Bisericii cu privire la învierea morților de la a Doua Venire a lui Hristos, ci și cum vor fi aceste trupuri. Știm din întreaga tradiție ortodoxă că trupurile vor fi duhovnicești.

Hristos spune că, în viața viitoare, oamenii nu vor mai avea elementele carnalității. Știm că, după cădere, omul a purtat stricăciunea și mortalitatea, iar ca urmare, modul de procreare, de concepere și de alăptare aparține vieții de după cădere, pe care Dumnezeu l-a binecuvântat în scopul înmulțirii neamului omenesc. Însă după înviere, toate aceste condiții vor fi desființate, iar oamenii vor petrece întocmai ca îngerii. Hristos spune: *dar cei ce se vor învrednici să dobândească veacul acela și învierea din morți nici nu se însoară, nici nu se mărită. Că nici să moară nu mai pot, fiindcă sunt la fel cu îngerii și sunt fii ai lui Dumnezeu, fiind fii ai învierii (Luca 20, 35-36)*.

Trupurile sfinților, deși pregustă încă de pe acum slava lui Dumnezeu, fiindcă au harul necreat

al lui Hristos, se vor transfigura atunci și vor deveni trupuri de slavă. Apostolul Pavel spune că Hristos *va schimba trupul nostru de smerenie spre a-l face după chipul trupului Său de slavă* (Filipeni 3, 21). Așa cum trupul lui Hristos strălucește datorită Dumnezeirii, tot așa vor străluci și trupurile dreptilor în cer. Desigur, va exista o mare diferență între trupul lui Hristos și trupurile sfinților, fiindcă trupul divino-uman a devenit izvor al harului necreat al lui Dumnezeu, pe când trupurile sfinților se sfințesc prin harul lui Dumnezeu. De altfel, știm bine din tradiția noastră că omul primește îndumnezeirea, pe când Hristos dăruiește îndumnezeirea.

Locul în care Apostolul Pavel dezvoltă învățătura despre învierea morților este *Epistola întâi către Corinteni*. Se pare că unii corinteni erau influențați de idei filosofice cu privire la trupul uman. Apostolul Pavel scrie că, dacă trupurile nu vor învia, atunci nici Hristos nu a înviat din morți (1 Corinteni 5, 12-16).

Apoi răspunde unor întrebări, puse probabil de corinteni, despre cum vor învia morții și ce trup vor avea (1 Corinteni 15, 35-41). Răspunzând acestor întrebări, dă exemple din lumea sensibilă. Omul seamănă un grăunte mic, iar Dumnezeu îi dă acestui grăunte un trup diferit. Argumentul este că omul nu sădește grâu, ci sămânță, iar din această sămânță iese un trup diferit, în funcție de sămânță. Același lucru se va întâmpla și la învierea morților. Învierea trupurilor va avea loc prin puterea lui Hristos, iar trupurile, firește, deși vor fi aceleași, vor avea o lucrare diferită. Morții vor învia nestricăcioși, pentru că, așa cum spune Apostolul, *trebuie ca ființa aceasta*

stricăcioasă să se îmbrace în nestricăciune și ființa aceasta muritoare să se îmbrace în nemurire (1 Corinteni 15, 53).

Este foarte important că Apostolul Pavel prezintă detaliat starea trupurilor din timpul învierii morților. Le scrie corintenilor: *se seamănă întru necinste, învie întru slavă; se seamănă întru slăbiciune, învie întru putere; se seamănă trup firesc, învie trup duhovnicesc. Dacă există trup firesc, există și trup duhovnicesc (1 Corinteni 15, 43-44).* Aici se vede diferența dintre trupul omului dinainte și după moarte, și trupul de după înviere, la a Doua Venire a lui Hristos*.

Putem vedea în acest citat apostolic cele patru trăsături, pe care trupul le va avea după înviere. Prima: va fi nestricăcios în opoziție cu stricăciunea vieții biologice. A doua trăsătură: va fi slăvit în opoziție cu necinstea. A treia: va fi puternic în opoziție

* σῶμα ψυχικόν, *trup firesc*, textual: *trup sufletesc*, după cum îl traduce și *Biblia de la 1914*. *Biblia Sinodală* și *Biblia Anania* îl traduc prin *trup firesc*, pentru a-l pune mai clar în opoziție cu trupul duhovnicesc. Este vorba despre omul trupes, care nu L-a dobândit pe Duhul Sfânt și care a rămas la stadiul de om însufletit, care a primit doar suflarea, puterea de viață. Adjectivul ψυχικόν (=sufletesc; firesc) derivă din substantivul ψυχή (=suflet), care provine la rândul lui de la verbul ψύχω (=a sufla). Dumnezeu a suflat asupra lui Adam și i-a dat suflet (*Facerea 1, 24*), urmând ca acesta să ajungă la asemănarea cu Dumnezeu, adică să-L dobândească pe Duhul Sfânt, de unde va deveni om duhovnicesc. Astfel, putem observa diferența dintre omul firesc sau sufletesc, având doar trup și suflet/suflare, și omul duhovnicesc, plin de Duh Sfânt. În cartea *Facerii* se relatează că Dumnezeu a spus (textual): *Să scoată pământul suflare vie (ψυχὴν ζῶσαν) după fel (Facerea 1, 24)*, adică ființe vii, animale. Și de aici putem observa ideea de om sufletesc, care are doar suflare, precum animalele (*n.tr.*).

cu slăbiciunea. Iar a patra trăsătură: va fi duhovnicesc în opoziție cu primul, care era trup firesc. Acest lucru arată că trupul vieții biologice era stricăcios, necinstit, slab și firesc, adică era condus de lucrările firești, pe când trupul învierii va fi nestricăcios, slăvit, puternic și duhovnicesc.

Dacă tâlcuim învățătura Apostolului Pavel pe baza tradiției patristice, putem spune că trupurile oamenilor de după înviere vor fi nestricăcioase, nu vor avea nevoie de mâncare și de somn, nu vor fi supuse schimbărilor. Părinții spun că vor fi precum trupul lui Hristos, care a ieșit din mormânt, fără să fie observat de cineva, care intra și ieșea din foișor prin ușile încuiate, nu avea nevoie de mâncare, străbătea distanțe mari etc. Desigur, Hristos a mâncat după Înviere nu fiindcă avea nevoie, ci pentru ca ucenicii să înțeleagă că nu era nălucire. Hrana aceea a fost arsă de Dumnezeu, fiindcă nu exista aparat digestiv și toate funcțiile care sunt trăsături ale stricăciunii și mortalității.

Și trupul păcătoșilor va elimina stricăciunea și mortalitatea, dar nu va fi duhovnicesc și slăvit, așa cum este al sfinților. Firește, și trupul sfinților va avea parte de slavă potrivit cu starea sufletului. Apostolul Pavel spune: *stea de stea se deosebește în strălucire (1 Corinteni 15, 41)*. Așa cum una este lumina soarelui, alta lumina lunii și alta lumina stelelor, tot așa va fi și cu slava sfinților. În funcție de curățire, luminare și îndumnezeire, pe care omul le-a dobândit în această viață, va străluci și în viața veșnică. Nu poate fi vorba despre vreo părtinire din partea lui Dumnezeu, ci omul va primi harul în

funcție de capacitatea sa de a-l cuprinde. Dumnezeu Își va trimite harul tuturor, iar fiecare va străluci potrivit cu starea sa duhovnicească.

În aceste cadre trebuie să observăm și faptul că toți oamenii vor dobândi atunci o singură vârstă. Cântăm într-un tropar: „și toți vor deveni o vârstă”. Acest lucru arată că toți oamenii vor dobândi vârsta unui om matur. Pruncul care a adormit la o vârstă fragedă, dar și cel care a adormit la adânci bătrâneți vor avea aceeași vârstă care, așa cum se spune, va fi vârsta lui Hristos. În orice caz, este un lucru firesc să dobândească vârsta unui om matur, în jur de treizeci de ani.

Sfântul Simeon Noul Teolog scrie într-un imn de-al său că sufletele oamenilor, care se vor uni din nou cu trupurile lor, „vor găsi fiecare după vrednicia lor sălașul său plin de lumină sau de întuneric”. Cele care și-au aprins candela încă din această viață se vor afla în lumina neînserată, iar cele care au fost necurate și au avut ochii inimii orbi nu vor vedea lumina dumnezeiască. Iar trupurile sfinților vor fi vase sfinte ale Duhului Sfânt. Așa cum au fost aici curățite foarte, tot așa vor învia acum slăvite „strălucind și fulgerând ca lumina dumnezeiască”²⁰⁷.

Aș fi putut să adaug învățătura multor sfinți, atât despre viața veșnică și certitudinea învierii trupurilor, cât și despre cum va avea loc învierea acestora. Însă mă voi mulțumi să adaug doar învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa cu privire la învierea trupurilor.

²⁰⁷ SIMEON NOUL TEOLOG, *Imne* 50, SC 196, 178; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 264-265.

Vom vedea câteva subtilități ale acestei învățături, care este destul de limpede și de explicită.

Mai întâi de toate, Sfântul Grigorie de Nyssa învață că, atunci când vorbim despre „înviere”, „sculare” sau „schimbare”, și când folosim multe alte denumiri, ne referim la trupul care este supus stricăciunii, și nu la suflet, care, fiind nestricăcios și nemuritor, nu urmează să învieze, fiindcă nu moare²⁰⁸.

Învierea trupurilor este legată și de învierea tuturor mădulelor, care din diverse cauze au fost distruse. În ziua învierii, chiar și acea parte a trupului omenesc, care înainte cu mii de ani a fost mâncată de păsările răpitoare, va fi găsită „nelipsind”. Dar și acele mădule, pe care le-au mâncat balenele și rechinii și toate vietățile maritime, vor învia împreună cu omul. Trupurile care au fost arse de foc și mâncate de viermi în morminte, și, în general, toate trupurile nimicite de stricăciune „vor fi date afară din pământ întregi și depline”²⁰⁹. Așadar, toate mădulele lipsă se vor întregi, iar omul va deveni deplin. Acest fapt arată că vom avea propriul nostru trup, dar care nu va mai fi supus stricăciunii și morții.

Toate acestea vor avea loc negreșit, fiindcă sunt legate de crearea omului de către Dumnezeu. Dumnezeu nu l-a plăsmuit pe om ca să moară, însă moartea este rezultatul și rodul păcatului. Dacă păstorul oilor dorește ca turma sa să fie sănătoasă și aproape nemuritoare, dacă văcarul, prin felurite

²⁰⁸ GRIGORIE DE NYSSA, *La Sfintele Paști*, EΠE 10, 436; trad. rom. de ierom. Agapie Corbu în: *Omilii la praznice împărătești*, Arad, Edit. Sf. Nectarie, 2010, p. 123.

²⁰⁹ *Ibidem*, EΠE 10, 410-412; trad. rom.: p. 110.

îngrijiri, dorește să-și înmulțească boii, iar căprarul dacă voiește să se nască doi iezi dintr-o capră, toți țințesc spre ceva folositor; același lucru îl vrea și Dumnezeu. Din toate aceste exemple este limpede că Dumnezeu vrea să refacă „zidirea stricată”²¹⁰.

În această omilie, care a fost rostită în ziua de Paști, și care vorbește despre Învierea lui Hristos, precum și despre învierea trupurilor la a Doua Venire a lui Hristos, Sfântul Grigorie de Nyssa susține că învierea morților va avea loc negreșit și că acest lucru nu este cu neputință la Dumnezeu, iar apoi analizează modul în care ea va avea loc. Toate cele spuse de Sfântul Grigorie sunt foarte importante și le vom expune pe scurt.

Învierea trupurilor este cu putință să fie înfăptuită din mai multe motive.

În primul rând. Dumnezeu, Care va învia trupurile morților, este Cel care l-a creat pe om din țărână. Noi, spune Sfântul Grigorie, considerăm creația ca fiind un fapt dat, dar dacă ne gândim mai bine, vom vedea că este ceva minunat. Într-adevăr, țărâna subțire a fost modelată și a devenit trup, și din aceeași materie s-au făcut oasele, pielea, grăsimea și părul, adică în timp ce trupul e unitar, mădulele sunt diverse. Descrie apoi textura diferită a fiecărui mădular al trupului. În timp ce plămânul este moale, ficatul e tare și roșu, inima este un organ vârtos etc.

Dar este paradoxal că Eva a fost făcută dintr-o mică parte, din coasta lui Adam. Cum adică coasta a devenit cap, picioare, mâini etc? Dumnezeu, Care

²¹⁰ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 416; trad. rom.: p. 112.

l-a creat pe om în felul acesta, are puterea să-l creeze din nou și să îndrepte mădularul trupului care s-a stricat. De altfel, Însuși Dumnezeu este atât Creatorul primei zidiri, cât și al celei de a doua zidiri. De aceea, faptul de a crede în cele spuse de Dumnezeu și de a nu analiza modurile și cauzele care depășesc puterile omenești este o trăsătură a celor recunoscători și înțelepți²¹¹.

În al doilea rând. Diferitele exemple care se află în natură arată că Dumnezeu este atotputernic și că nimic nu este cu neputință și de neizbutit pentru El. Atotputernicia lui Dumnezeu reiese din natura felurită și compusă. Întreaga natură strigă măreția lui Dumnezeu și puterea Sa. Învierile pe care le-a săvârșit Hristos, precum învierea lui Lazăr mort de patru zile, a fiului văduvei din Nain și a fiicei lui Iair, demonstrează că este cu putință să-i învieze, în acest mod, pe toți oamenii, atunci când El va voi acest lucru. Meșterul care creează o statuie poate să creeze și altele. Tot așa și Hristos, Care a înviat trei oameni, poate să-i învieze pe mulți alții. De aceea, la întrebarea cum vor învia morții, răspunde printr-o altă întrebare: „cum s-a sculat Lazăr cel de patru zile mort?”²¹².

Nu doar din prima zidire se vede puterea și atotputernicia lui Dumnezeu, ci și din ceea ce se săvârșește, în continuare, în natură. Știm că nașterea unui om este rod al lucrării lui Dumnezeu. Prin harul lui Dumnezeu, omul este zămislit, este con-

²¹¹ *Ibid.*, EΠΕ 10, 416-418; trad. rom.: p. 113.

²¹² *Ibid.*, EΠΕ 10, 420-422; trad. rom.: p. 114-115.

ceput, se naște și crește. Sfântul Grigorie de Nyssa spune că învierea morților poate avea loc în modul în care omul se naște. Este destul de paradoxal, după rațiunea umană, cum sperma, care la început este fără formă, dobândește, în continuare, formă și se formează, în parte, mădulele corpului uman. Dacă din spermă se formează omul, nu este deloc incompatibil ca materia, care se află în morminte și care are o formă, să se înnoiască de îndată în vechea conformație, iar țărâna să devină din nou om, așa cum s-a întâmplat la prima creație²¹³.

Unii oameni consideră neverosimilă reînvierea trupurilor și alcătuirea omului de după moarte, însă consideră foarte firească conformația embrionului și dezvoltarea omului prin nașterea naturală. Dar, dacă a doua alcătuire este cu putință să aibă loc, la fel este cu putință și în cazul celei dintâi, de vreme ce Însuși Dumnezeu este Cel care o creează și pe prima, și pe a doua.

Mai dă ca exemplu și cazul olarului, când acesta face din lut obiecte frumoase, în urma unui proces de prelucrare, după care intră cineva în atelierul său și le sfărâmă. Însă olarul priceput, dacă vrea, poate să repare ceea ce s-a petrecut, făcând din nou aceleași obiecte, nu însă de o calitate mai inferioară față de cum au fost ele mai înainte. Este o nebunie să credem că olarul, care este o făptură așa de mică a puterii lui Dumnezeu, poate să facă un asemenea lucru, dar să nu credem că Dumnezeu poate să-l învieze pe cel mort.

²¹³ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 422-424; trad. rom.: p. 116.

Apostolul Pavel folosește imaginea bobului de grâu, care cade în pământ și moare, iar din el răsare un spic mare. Sfântul Grigorie ajustează în mod minunat această imagine. După ce analizează minuțios ce se petrece cu acel bob mic de grâu și câte taine sunt ascunse în el, spune că este minunat cum cu un bob uscat de grâu, când putrezește, se petrec lucruri minunate, atâta timp cât el singur cade în pământ și răsare înmulțit. Înnoirea omului este mai lesne decât înnoirea grâului. Omul nu dobândește nimic în plus față de ceea ce a avut²¹⁴.

Sfinții Părinți se folosesc de multe imagini din natură și le prezintă turmei lor duhovnicești. Lucrul acesta îl vedem în multe din omiliile lor, precum și în omilia Sfântului Grigorie, pe care o studiem în acest subcapitol. Pentru a demonstra că învierea morților este posibilă, analizează foarte frumos, realist și reprezentativ, în culori vii și cu talent literar, cum copacii, pe durata iernii, sunt uscați, însă odată cu începutul primăverii înfloresc și devin locaș pentru păsările care se adună în ei și îi înveselesc pe oameni. Chiar și târâtoarele și șerpii se ascund, pe durata hibernării, în pământ, iar de-ndată ce se apropie timpul potrivit și se face auzit un trăsnet, care răsună ca un semn de viață, atunci ies cu iuțime și lucrează cele specifice lor. Așa cum șerpii se trezesc din hibernare la auzul acestui trăsnet de viață, la fel și trupurile moarte primesc în ele sufletele și vor învia, atunci când trâmbița lui Dumnezeu va răsună.

²¹⁴ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 424-426; trad. rom.: p. 116-118.

Mai face o descriere minunată a omului de la naștere până la moarte. Atrage atenția că viața oamenilor, precum și a animalelor, suferă schimbări și prefaceri. Omul, după nașterea sa, se dezvoltă continuu, dobândește unele funcționalități, și pe parcurs ce crește și ajunge la capătul vieții, devine din nou un prunc care gângurește, vorbește neînțeles și se târăște în patru labe, la fel ca la începutul vieții. Toate acestea arată că omul și înainte de moarte are parte de schimbări peste schimbări, prefaceri și înnoiri²¹⁵. Același lucru se va petrece și la înviere. Dacă ceea ce e stricat se desface prin legea stricăciunii, cu atât mai mult se va înnoi prin puterea lucrării lui Dumnezeu.

Dar și somnul, care este necesar pentru odihna de zi cu zi, precum și scularea din somn, indică taina învierii morților. De altfel, somnul este o imagine a morții, iar vegherea este imaginea învierii. Mulți au caracterizat somnul ca fiind frate al morții, pentru că omul se comportă atunci ca un mort, ca unul lipsit de simțuri. Nu-i recunoaște pe prieteni și pe dușmani, nu-i observă pe cei care se află în preajmă, de aceea oricine poate ușor să le facă rău celor ce dorm. Când omul se trezește, își recapătă, treptat, puterile și arată ca și cum ar fi revenit la viață. Dacă, pe durata zilei și a nopții, omului i se întâmplă schimbări și prefaceri, este lipsit de înțelegere și îndărătnic să nu credem în Dumnezeu, Care făgăduiește „înnoirea cea de pe urmă”²¹⁶.

²¹⁵ *Ibid.*, ЕПЕ 10, 428-430; trad. rom.: p. 118-119.

²¹⁶ *Ibid.*, ЕПЕ 10, 430-432; trad. rom.: p. 120.

Din toate aceste exemple reiese că învierea trupurilor este un fapt firesc. Așa cum considerăm firească nașterea omului, și schimbările din natură, dezvoltarea plantelor și, în general, așa cum considerăm firești toate lucrurile care se petrec în natură, tot așa de firesc trebuie să privim și înnoirea și crearea din nou a omului, învierea trupurilor, pentru că Dumnezeu, Care le-a făcut pe primele, poate să le facă și pe cele de apoi.

În al treilea rând. Trupul, după ieșirea sufletului din el, nu se nimicește în totalitate. Se descompune „în cele din care a fost alcătuit”, odată ce este alcătuit din patru elemente, apă, aer, foc și pământ, dar nu dispare. Într-un alt capitol am putut vedea opiniile Sfântului Grigorie de Nyssa potrivit cărora sufletul, deși se desparte de trup, își amintește de elementele și măduarele trupului său, intră în contact cu acestea, iar la timpul potrivit, prin puterea lui Dumnezeu, le va reuni și va alcătui trupul duhovnicesc. Acest fapt arată că, în ciuda despărțirii sufletului de trup, ipostasul nu este desființat.

În această omilie, pe care o studiem acum, Sfântul Grigorie de Nyssa spune că trupul nu dispare în totalitate, ci se descompune în elementele din care a fost alcătuit, „și acum se află în apă, în aer, în pământ și în foc”. Faptul că elementele principale rămân, și în acestea se adună tot ce a mai rămas din cele patru elemente după descompunerea omului, arată că, în general, se păstrează și părțile alcătuitoare. Iar când aceste patru elemente, din care omul este alcătuit, se adună în elementele lor principale, păstrându-se iarăși elementele principale, se păstrează și părțile alcătuitoare.

Știm foarte bine că întreaga lume a fost făcută din nimic, din materia inexistentă. Dacă pentru Dumnezeu este ușor să creeze iarăși ceva din nimic, este și mai ușor să creeze din elementele existente. În felul acesta, fiindcă aceste elemente principale există, lui Dumnezeu Îi este cu putință să-l creeze iarăși pe om²¹⁷.

În al patrulea rând. Sfântul Grigorie de Nyssa, când vorbește despre învierea trupurilor, folosește și exemple pornind de la părerile oamenilor din timpurile sale. Mulți considerau că este firesc ca trăsăturile trupurilor, care au putrezit, să se transmită descendenților, și chiar trăsăturile trupurilor străine să se transmită în alte trupuri, necrezând că este posibil ca aceleași trăsături să se înnoiască în cei care le-au avut cândva. Voi expune cuvântul Sfântului Grigorie de Nyssa, pentru că merită observat. Spune că este de neacceptat „faptul că trăsăturile lor proprii se vor reface înnoindu-se și vor reveni la viață la cei ale căroră erau odinioară”²¹⁸.

Observând acest citat, putem constata că, la învierea trupurilor, oamenii își vor lua propriul trup împreună cu trăsăturile specifice, însă transfigurate. Atâta timp cât trupul va fi înviat „în putere și nestricăciune”, înseamnă că nu va purta asupra sa stigmatul stricăciunii, ale mortalității și ale slăbiciunii. Firește, alte detalii asupra acestui subiect nu cunoaștem, dar cred că cele adăugate sunt foarte grăitoare.

²¹⁷ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 432; trad. rom.: p. 120-121.

²¹⁸ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 442; trad. rom.: p. 126.

În al cincilea rând. Sfântul Grigorie de Nyssa insistă însă foarte mult asupra faptului că învierea morților e necesară și pentru buna viață a oamenilor. Pentru că, dacă moartea este sfârșitul vieții, atunci ucigașul, cel care a săvârșit adulter, lacomul, cel ce blestemă, călcătorul de jurământ, mincinosul, nemilosul vor deveni mai răi, vor spori în răutate. Dacă nu există înviere, nu există nici judecată. Dacă nu există judecată, atunci se pierde și frica de Dumnezeu și, firește, unde nu există înțelepciune, „acolo dănuiește diavolul cu păcatul”²¹⁹.

Astfel, când Biserica vorbește despre viața viitoare și despre judecată, sporește în oameni frica de Dumnezeu. Această frică face viața mai umană. De aceea, învățătura despre moarte și învierea trupurilor îl face pe om un element social. Cel care alungă frica ajunge supus demonilor, jucăria patimilor.

Concluzia e că învierea morților va avea loc. Aceasta mărturisește cuvântul lui Dumnezeu, aceasta ne-a descoperit Dumnezeu, aceasta ne-au încredințat sfinții prin viața și învățătura lor, aceasta mărturisește și experiența umană. De aceea cinștim trupul. Ne manifestăm respectul față de el, îl iubim, ne luptăm să ne curățim de păcate, astfel încât și acesta să fie slăvit. Isihasmul Părinților niptici se distinge prin faptul că se concentra și asupra trupului, pe care-l prețuim foarte mult. Lucrul acesta îl observăm și în operele Sfântului Grigorie Palama.

Cinstea față de trupul uman se manifestă și prin înhumarea acestuia. În Biserica Ortodoxă nu a fost

²¹⁹ *Ibid.*, ЕПЕ 10, 434; trad. rom.: p. 122.

adoptată arderea sau incinerarea trupurilor, ci înhumarea. Desigur, după cum am spus și mai înainte, potrivit învățaturii Sfântului Grigorie de Nyssa, chiar dacă trupurile au fost arse, ele vor învia, dar dacă omul, de bunăvoie, dorește arderea trupului, arată că nu crede în învierea acestuia. Nu este deloc ciudat că, acolo unde a predominat arderea trupurilor, au predominat concepții cum că trupul este închisoarea sufletului care trebuie eliminat, pentru ca sufletul să fie eliberat. Noi cinstim trupul, îl înhumăm și așteptăm învierea lui. Sfinții adorm cu nostalgia învierii. Ei mărturisesc: „aștept învierea morților și viața veacului ce va să fie”.

3. Judecata viitoare

A Doua Venire a lui Hristos și învierea morților sunt strâns legate de judecata viitoare. Toți creștinii se vor înfățișa înaintea înfricoșătorului scaun de judecată al lui Hristos.

În Simbolul Credinței mărturisim că Hristos va veni cu slavă „să judece viii și morții”. Această credință este o învățătură centrală a Bisericii, după cum vom constata în cele ce urmează. Bineînțeles, în toate adunările liturgice și la Sfânta Liturghie se vorbește despre înfățișarea înaintea tronului lui Dumnezeu. Preotul se roagă: „Sfârșit creștinesc vieții noastre, fără durere, neînfruntat, în pace și răspuns bun la înfricoșătoarea judecată a lui Hristos, să cerem”.

În continuare, vom avea ocazia să subliniem faptul că, deși folosim imagini din viața de tribunal, judecata va avea însă un caracter mai mult revela-

tor și dezvăluitor al stării duhovnicești a omului. De altfel, toate imaginile folosite au caracter simbolic. După cum vom vedea, Hristos și sfinții se folosesc de astfel de imagini pentru a-i ajuta pe oameni să înțeleagă, într-un mod explicit, acea zi înfricoșătoare, în cadrul căreia vor intra în contact cu realitatea. Prin urmare, fără a lăsa aceste imagini la o parte, trebuie să pătrundem în esența și conținutul lor.

Potrivit Sfântului Simeon Noul Teolog, „mult este... cuvântul despre judecată și cu anevoie de tâlcuit, fiindcă nu este despre cele de față și văzute, ci despre cele viitoare și nevăzute”. Cele prezente sunt văzute, pe când cele viitoare sunt nevăzute, de aceea sunt necesare curăția minții, rugăciunea multă și râvna multă²²⁰.

În Sfânta Scriptură se vorbește mult despre judecata viitoare, care este punctul de plecare pentru viața veșnică și iadul veșnic. Sunt cunoscute parabolele pe care le-a rostit Hristos, parabola celor zece fecioare, a neghinei și a nunții. Nu este ușor și posibil să analizăm toate aceste lucruri. Însă le vom expune pe cele mai semnificative.

Hristos a încredințat poporul că El va judeca oamenii în veacul viitor. *Tatăl nu judecă pe nimeni, ci toată judecata I-a dat-o Fiului (Ioan 5, 22)*. Iar lucrul acesta nu este independent de faptul că Hristos este prototipul omului, atâta timp cât omul este chipul lui Hristos, dar și nașterea din nou a omului a avut loc prin Hristos. El a luat firea umană, a pățimit, S-a

²²⁰ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 10, SC 129, 258; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 308.

răstignit, a înviat și S-a înălțat. Așadar, El va fi judecătorul oamenilor.

În cuvântarea sa, Apostolul Petru declară că a primit poruncă de la Hristos să spună că El va fi judecătorul oamenilor. Și El ne-a poruncit să propovăduim poporului și să mărturisim că El este Cel rânduit de Dumnezeu să fie judecător al celor vii și al celor morți (*Faptele Apostolilor*). Aceeași învățătură o propovăduiește și Apostolul Pavel pe Areopag, când spune: *pentru că a hotărât o zi când întru dreptate va să judece lumea prin Bărbatul pe Care El L-a rânduit, tuturor dându-le încredere prin aceea că L-a înviat din morți (Faptele Apostolilor 17, 31).*

Din aceste citate apostolice reiese că Hristos va fi judecătorul oamenilor. Un citat similar din Apostolul Pavel este și îndemnul către ucenicul său Timotei: *Așadar, te conjur în fața lui Dumnezeu și a lui Hristos Iisus Cel ce va să judece viii și morții, și pe arătarea Lui și pe împărăția Lui (2 Timotei 4, 1).* A Doua Venire se mai numește *arătare* și *împărăție*, care sunt legate de judecata celor vii și adormiți, adică a celor care au murit mai înainte și a celor care vor trăi în acel ceas.

Relația dintre a Doua Venire a lui Hristos și tron arată măreția lui Dumnezeu și puterea lui Hristos de a judeca oamenii, dar și frica oamenilor dinaintea judecății și a Judecătorului. Hristos a folosit această imagine când a spus că, după venirea Sa dimpreună cu îngerii, *va șede pe tronul slavei Sale (Matei 25, 31).*

Tronul, care este simbol al lui Dumnezeu și al slavei Sale, dar și al puterii pe care o are asupra oamenilor, își are originea în cultul divinităților din

antichitate și în cultul împăratului roman ca zeu. Dar și în Vechiul Testament, precum și în *Apocalipsa* Sfântului Ioan. Profetul și Împăratul David scrie într-unul din psalmi: *Dar Domnul rămâne în veac, întru judecată Și-a pregătit scaunul și lumea o va judeca întru dreptate, după îndreptar va judeca popoarele (Psalmi 9, 7-8).*

Există o reprezentare care se numește „pregătirea tronului”*, și care este legată de Golgota. Din secolul al XI-lea, reprezentarea „pregătirii tronului” a fost legată de a Doua Venire a lui Hristos și de judecata viitoare²²¹.

Înțelesul tronului, care amintește de tronul imperial și de tribunale, a fost strâns legat de judecata viilor și morților de către Hristos, și îl întâlnim în multe locuri din epistolele Apostolului Pavel. Când Apostolul face trimitere la faptul că toți suntem rugători, robi ai lui Hristos, și că nu trebuie să-i judecăm pe ceilalți, spune: *toți ne vom înfățișa înaintea scaunului de judecată al lui Dumnezeu (Romani 14, 10).* Creștinii din Roma, cărora le este adresat acest cuvânt, aveau cunoștință și experiență despre ce însemna tronul împăratului și al judecătorului. Același lucru îl spune și creștinilor din Corint: *Pentru că noi toți trebuie să ne înfățișăm înaintea scaunului de judecată al lui Hristos, pentru ca fiecare să primească după cele ce a făcut prin trup, ori bine, ori rău (2 Corinteni 5, 10).*

* În reprezentările iconografice românești această reprezentare este denumită *Etimasia* sau *Tronul Etimasierii* (n.tr.).

²²¹ ***Θρησκευτική και Ἠθική Ἐγκυκλοπαιδεία..., vol. 5, col. 953-955.

Fiindcă judecata finală a oamenilor va avea loc și fiindcă adevăratul Judecător este Hristos, creștinii trebuie să evite să-i judece pe semenii lor, pe ceilalți frați ai lor. Apostolul Pavel scrie: *Cel ce mă judecă pe mine este Domnul. Așadar, nu judecați ceva înainte de vreme, înainte de a veni Domnul, Cel ce va aduce la lumină pe cele ascunse ale întunericului și va vădi gândurile inimilor* (1 Corinteni 4, 4-5). În acest citat, în afara faptului că Hristos este adevăratul Judecător al oamenilor, este prezentat în același timp și felul în care va judeca. Cel care este lumina adevărată, va descoperi prin arătarea Sa toate voințele și dorințele care se află în inimă.

Într-un alt loc, Apostolul Pavel vorbește despre judecata care va fi făcută de către sfinți. Scrie: *Oare nu știți că sfinții vor judeca lumea?* (1 Corinteni 6, 2). Acest citat arată din nou felul în care va avea loc judecata. Nu este vorba de o judecată lumească, în care va fi rostită acuzația, cu martori pentru acuzații și apărare, iar mai apoi va fi pronunțată decizia. Imaginea judecății viitoare este preluată din practica de tribunal, însă conținutul său este diferit. Arătarea soarelui dreptății le va descoperi pe toate, toți vor fi dezgoliți de caracteristicile exterioare. De asemenea, va avea loc o comparație între sfinți și păcătoși. În sensul acesta se spune că sfinții vor judeca lumea. Toate acestea le vom vedea în cele ce urmează, atunci când vom vorbi despre modul în care Părinții tâlcuiesc citatele Sfintei Scripturi, referitoare la judecata viitoare.

Cunoaștem parabola nunții pe care a rostit-o Hristos. Când împăratul a intrat în încăperea unde

erau cei chemați la nunta fiului său, a văzut și pe cineva care nu avea haină de nuntă. După ce l-a muștrat spunând: *Prietene, cum de ai intrat aici fără să ai haină de nuntă?*, a poruncit să-i lege mâinile și picioarele și să-l arunce în focul cel de dinafară, unde va fi *plângerea și scrâșnirea dinților* (Matei 22, 1-14).

Potrivit tâlcuirii pe care o face Sfântul Grigorie Palama acestei parabole, nunta se referă la a Doua Venire a lui Hristos și la împărăția cerurilor. Intrarea Împăratului, Care este Însuși Dumnezeu, este „chipul judecății viitoare la vremea de apoi”. Veșmântul nunții duhovnicești, care era necesar pentru cei chemați, este virtutea. Și, firește, când Sfinții Părinți, vorbesc despre virtute, înțeleg roadele Duhului Sfânt, și nu o virtute omenească de suprafață. Cel care nu va avea veșmântul virtuților nu doar că nu va fi vrednic de împărăția lui Dumnezeu, dar va fi și pedepsit. Nu doar sufletul se va arăta nevrednic de acea cămară nupțială, ci și trupul, dacă nu a trăit în înfrânare, feciorie și cumpătare. Pedeapsa pentru lipsa veșmântului de nuntă este legată de îndepărtarea de sălășluirea și împreună-petrecerea cu cei care se bucură. Este vorba despre despărțirea de Dumnezeu și de nepărtășia la harul Său.

Faptul că mâinile și picioarele sunt legate, la porunca Împăratului, arată apăsarea omului sub șirurile de păcate săvârșite în această viață. Chinul de neîndurat și durerea mare, pe care le simte omul când face păcate încă de acum, vor continua și în cealaltă viață. Aruncarea în întunericul cel mai dinafară arată că este „mai departe de Dumnezeu, ca unul care în această viață nicio faptă a luminii n-a lucrat”.

El nu poate avea părtășie la lumină în acea zi, fiindcă nu a săvârșit faptele luminii. Asta arată că omul se desparte de Dumnezeu. Întunericul în care va fi condus este sinonim cu focul nestins, cu viermii neadormiți, cu plângerea și scrâșnirea dinților. Toate acestea descriu „chinurile de neîndurat care țin și apasă sufletul și trupul”, și strigătele jalnice din neîncetatele și fără de folos păreri de rău, adică se vor căi pentru faptele pe care le-au făcut, dar nu va fi cu putință să fie niciodată mângâiate, iar pocăința să fie împlinită²²².

Pericopa judecății viitoare este unică și foarte expresivă, și pentru că este învățătura lui Hristos, este într-un tot autentică. Nimeni nu poate să o respingă și să vrea să mai fie creștin, pentru că acest cuvânt despre judecată iese din însăși gura nemincinoasă a lui Hristos (*Matei* 25, 31-46).

Nu vom prezenta textul Evangheliei în care este descrisă judecata viitoare, ci vom face trimitere la tâlcuirea făcută de Sfântul Grigorie Palama, iar prin mijlocirea acestei tâlcuiri vom vedea și conținutul pericopei.

Când Hristos va veni cu slavă și înconjurat de îngeri, îi va despărți pe oameni așa cum face păstorul: dreptii vor fi așezați de-a dreapta Sa, iar păcătoșii nepocăiți de-a stânga Sa. Judecata se va face pe baza iubirii sau a urii pe care au arătat-o față de frații lor, care se aflau în situații dificile. Întrebarea este următoarea: de ce milostenia este singurul criteriu?

²²² GRIGORIE PALAMA, *Omilia* 41, *EIE* 10, 574-576; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 3..., p. 80-81.

Și este oare, la urma urmei, cu dreptate ca oamenii să fie mântuiți prin milostenie, pe când ceilalți să fie osândiți la moarte veșnică numai și numai pentru că nu au arătat compasiune față de semenii lor?

Sfântul Grigorie Palama analizează minunat această pericopă, prin filtrul întregii experiențe bisericești. Spune că dreptii se vor desfăta de împărăția lui Dumnezeu, nu doar pentru un mic act de milostenie pe care l-au arătat, ci pentru întreaga lor ființă născută din nou. Faptul acesta reiese din trei lucruri.

În primul rând, din faptul că sunt numiți oi. Prin acest termen arată că sunt drepti, blânzi, îngăduitori și că au mers pe calea cea dreaptă și bătătorită a virtuților, adică L-au urmat pe Hristos, adevăratul Păstor al oamenilor. Și nu doar pentru că L-au urmat, ci s-au și asemănat cu El, Mielul lui Dumnezeu. Asta arată că, toată viața lor, au păzit poruncile lui Dumnezeu, dar și că au fost pregătiți mereu să meargă „la moartea cea pentru bine”. Dintre aceștia, unii sunt *fii* ai lui Dumnezeu, fiindcă au păzit „nașterea din nou cea tainică, din Dumnezeu”, iar alții – *plătiți*, fiindcă au dobândit din nou harul prin sudoarea pocăinței și a smereniei.

În al doilea rând, dreptii au cerut, în timpul vieții, iubire, care este plinirea legii și virtutea care întrece toate celelalte virtuți și care este începutul acestora. Iubirea de oameni este expresia omului renăscut, mai ales când aceasta are loc în cadrul iubirii de Dumnezeu.

În al treilea rând, pe drepti îi caracterizează și smerenia. Pentru că, deși Hristos le amintește de

vrednicia lor, aceștia nu o simt. Smerenia este legată de iubire. Dreptii se simt nevrednici de laude. Prin urmare, dreptii arată prin toate aceste trăsături că au fost uniți cu Dumnezeu, renăscuți duhovnicește.

Contrariul se întâmplă celor păcătoși, care vor sta de-a stânga lui Hristos. Nu sunt osândiți doar pentru lipsa unor mici fapte de iubire și filantropie, ci pentru motive contrarii celor pentru care au fost lăudați cei drepti.

În primul rând, îi numește pe păcătoși capre „pentru că sunt peste măsură de cutezători și fără rânduială și rătăcitori pe țărmurile abrupte ale păcatului”. Așa cum caprele urcă pe locuri stâncoase, tot așa se petrece și cu cei păcătoși. Păcătoșii nepocăiți nu au dobândit cugetul lui Hristos, nu au devenit oi povățuite de Păstorul cel adevărat, ci au preferat neorânduiala și viața nesăbuită, nu s-au asemănat cu mielul lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă că nu au dobândit caracterul jertfitor față de frații lor.

În al doilea rând, nu au dat dovadă de dragoste de oameni și de iubire, ceea ce înseamnă că nu au fost născuți din nou de către Duhul Sfânt. Dimpotrivă, au dat dovadă de ură. După cum iubirea este plinirea tuturor virtuților, tot așa și ura și faptele urii, modul lipsit de afecțiune și gândul neîmpărtășit „reprezintă plinirea păcatului”. Păcătoșii sunt osândiți din pricina mizantropiei, fiindcă din aceasta ies toate relele.

În al treilea rând, păcătoșii se disting prin mândrie, care este legată de modul lipsit de afecțiune. Și atunci când sunt învinuiți de lipsa lor de afecțiune, în loc să se poarte cu smerenie, reacționează și se

îndreptătesc pe ei înșiși. Asta arată că mizantropia a devenit firea lor.

Tocmai din acest motiv, dreptii intră în împărăția lui Dumnezeu, iar păcătoșii sunt trimiși în focul veșnic. Analizând acest punct, Sfântul Grigorie Palama spune că dreptii se desfată de viața veșnică: „vor avea viață, și vor avea cu prisosință”. „Viață” se referă la vierea împreună cu Dumnezeu; „cu prisosință” arată că sunt fii și moștenitori ai împărăției lui Dumnezeu, adică are părtășie la aceeași slavă și împărăție. Păcătoșii nu vor avea parte de părtășia cu Dumnezeu. În același timp, vor via împreună cu demonii și vor fi dați focului chinuitor²²³.

Sfântul Simeon Noul Teolog, tâlcuind această pericopă, spune că Hristos se referă la ceva mai adânc și mai esențial. Faptul că îi mustră pe păcătoși, fiindcă era flămând și nu I-au dat să mănânce, sau era însetat și nu I-au dat să bea, arată că era flămând de mântuirea lor, iar acestora nu le-a păsat.

Omul, prin faptul că a fost creat de Dumnezeu după chipul și asemănarea Sa, și prin intrarea sa în Biserică, adică în Trupul lui Hristos, este strâns legat de Dumnezeu. Mai ales prin Sfintele Taine, omul devine mădular al Trupului lui Hristos. Așadar, când acesta nu trăiește potrivit poruncilor lui Dumnezeu, este ca și cum L-ar lăsa pe Hristos flămând și însetat.

Sfântul Simeon spune că Hristos flămânzea după întoarcerea și pocăința omului, însă acesta din

²²³ IDEM, *Omilia 4, ЕΠΕ 9, 122 ș.u.*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 1..., p. 46 ș.u.

urmă nu l-a astâmpărat foamea. Hristos a însetat după mântuirea omului, iar acesta nu l-a dat posibilitatea să o guste. Omul nu l-a îmbrăcat pe Hristos, fiindcă el însuși era gol de faptele virtuose. Creștinul, fiind mădular al lui Hristos, când este lipsit de aceste virtuți, este ca și cum ar lăsa mădulele lui Hristos dezvelite. Hristos a fost închis în temnița strâmtă, murdară și întunecoasă a inimii omului, care nu a vrut să-l cerceteze sau să-l scoată la lumină. Datorită propriei sale trândăvii și lipse de fapte bune, creștinul știa că Hristos era neputincios, dar nu l-a slujit prin fapte bune²²⁴.

Hristos dorește, în mod real, mântuirea omului, pentru că este creația Sa, pătimind multe din iubire pentru mântuirea acestuia. În același timp, prin Sfântul Botez, creștinul devine mădular al Trupului Său. Când omul nu răspunde acestei dorințe a lui Hristos și rămâne în întunericul păcatului, se osândește pe sine. Ne impresionează cuvintele Sfântului Simeon, care spune că Hristos se află în temnița strâmtă, întunecoasă și murdară a inimii. Harul lui Dumnezeu rămâne, în mod real, prin Sfântul Botez, în adâncul inimii omului. Însă din cauza păcatelor, pe care le săvârșim după integrarea noastră în Biserică, harul dumnezeiesc este înăbușit. Astfel, Hristos Se aseamănă cu un întemnițat în inimă. Tocmai asta va fi și iadul omului.

În acord cu aceste cuvinte este și tâlcuirea Sfântului Grigorie Palama la parabola celor zece fecioa-

²²⁴ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 10, SC 129, 306; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 327.

re, rostită de Hristos. Potrivit parabolei, cele cinci fecioare înțelepte, care aveau untdelemn în candelă, au intrat la nuntă, pe când cele cinci fecioare nebu-ne, care nu aveau untdelemn, nu s-au învrednicit de această mare bucurie (*Matei* 25, 1-3).

Potrivit Sfântului Grigorie Palama, intrarea în împărăția lui Dumnezeu depinde de fecioria, nu doar trupească, ci mai cu seamă sufletească. Această feciorie sufletească poate fi trăită de oricine. Fecioria este lucrată prin asceză, înfrânare și prin diferite lupte pentru dobândirea virtuții. Este nevoie însă și de mâini care să țină candelă aprinsă, precum și untdelemn. Mâinile sunt partea făptuitoare a sufletului, adică pocăința, încercarea de curățire a sufletului. Candelă aprinsă sunt mintea în care va fi cunoașterea veghetoare, care se sprijină pe partea făptuitoare a sufletului și se afierosește, prin viață, lui Dumnezeu și intră în contact cu strălucirile care vin din El. Se vede de aici că este vorba despre curățirea inimii și luminarea minții. Rugăciunea minți și comuniunea neîntreruptă cu Dumnezeu sunt legate de strălucirile care vin din Dumnezeu. Este nevoie însă și de untdelemn din belșug, care este iubirea, întâi-stătătoarea virtuților²²⁵.

Din toate cele expuse până acum, după ce am analizat câteva citate sugestive, care fac trimitere la judecata viitoare, potrivit cu tâlcuirea Părinților Bisericii, reiese că judecata viitoare nu este o procedură tipică de tribunal, așa cum vedem în sălile de

²²⁵ GRIGORIE PALAMA, *Omilia* 4, *ΕΠΕ* 9, 126; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 1..., p. 48-49.

judecată, ci este expresia și descoperirea prin Hristos a stării duhovnicești interioare a omului. Cel renăscut din Duhul Sfânt se va arăta atunci pe sine curat față de toți oamenii, va fi vădită înrudirea sa cu Hristos strălucind și iradiind, pe când cel care nu a fost renăscut, și mai ales cel care are mintea întunecată și neluminată va fi vădit înaintea tuturor oamenilor, pentru că nu va fi în părtășie cu Dumnezeu. Așa cum soarele sensibil le vădește pe toate, tot așa și venirea adevăratului Soare al dreptății va fi adevărata descoperire a dorințelor și dispozițiilor lăuntrice ale oamenilor. Acest lucru îl vom vedea mai ales în învățătura Sfântului Simeon Noul Teolog.

Pentru început, trebuie subliniat din nou faptul că *Hristos este împărăția cerurilor*. El este adevărata lumină, care va străluci la venirea Sa, când va judeca oamenii. Sfântul Simeon Noul Teolog, referindu-se la Hristos, spune: „Tu, Hristoase, ești împărăția cerurilor, Tu ești pământul celor blânzi, Tu ești verdeața raiului, Tu ești camera de nuntă dumnezeiască, Tu ești patul de nuntă cel negrăit, Tu ești masa tuturor, Tu ești pâinea vieții, Tu ești băutura cea nouă...”. Mai adaugă că Hristos, Care este soarele neapropiat, va străluci în mijlocul sfinților, iar atunci toți vor străluci pe măsura credinței, a faptei, a nădejzii, a iubirii, a curățirii și a luminării, care vin de la Duhul Său. Diferitele lăcașuri care sunt în rai vor fi socotite ca „măsurile iubirii și vederii Tale”²²⁶.

²²⁶ SIMEON NOUL TEOLOG, *Imne* 1, SC 156, 168; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 55.

Așadar, în funcție de curățirea duhovnicească, omul va iradia de strălucirea lui Dumnezeu. Venirea soarelui dreptății printre oameni va vădi toate. În acest fel este înțeles și cuvântul Apostolului Pavel: *viața voastră este împreună cu Hristos ascunsă-n Dumnezeu. Când Hristos, viața voastră, Se va arăta, atunci și voi împreună cu El vă veți arăta întru slavă* (Coloseni 3, 3-4). Similar cu acesta este și un alt cuvânt al Apostolului Pavel: *căci pe cele ce le fac ei întru ascuns, rușine este chiar a le spune. Dar toate cele osândite fățiș sunt vădite de lumină* (Efeseni 5, 12-13). Toți cei care au săvârșit în viață cele dumnezeiești se vor afla în lumină, iar lucrătorii relelor, așa cum învață Sfântul Simeon Noul Teolog, „vor fi în întunericul pedepselor”, iar în mijlocul lor va fi o prăpastie mare²²⁷.

Astfel, Hristos, prin arătarea Sa, va descoperi modul de viață al oamenilor, întreaga lor existență, ceea ce se află în adâncul inimii. Această descoperire este viața veșnică și chinul veșnic, prima reprezintă părtășia cu Dumnezeu, iar a doua este legată de lipsa de părtășie și de comuniune cu Dumnezeu.

Ceea ce se va întâmpla în cealaltă viață, la judecata viitoare, se întâmplă încă de acum. Sfântul Grigorie Palama spune că Hristos este soarele dreptății, lumina neapropiată, adevărată și veșnică. În aceasta se află acum doar sufletele sfinților, pe când atunci, în viața viitoare, ele se vor afla împreună cu trupurile lor. Cei care nu se pocăiesc acum, deși se desfată de soarele sensibil și au parte de mângâiere de la celelalte creații ale lui Dumnezeu, viețuiesc în

²²⁷ *Ibidem*, SC 156, 166; trad. rom.: p. 55.

afara luminii, iar atunci, în viața viitoare, se vor afla foarte departe de Dumnezeu și vor fi dați chinurilor veșnice²²⁸.

Prin urmare, ceea ce va fi în cealaltă viață poate fi trăită încă de acum. De aceea Sfântul Simeon Noul Teolog Îi cere lui Dumnezeu să-i dea harul Său încă de acum, ca arvună, ca să se desfete de El și în viața viitoare: „și învrednicește-mă încă de aici să slujesc Ție, Mântuitorul meu, și să primesc Duhul Dumnezeuiesc, arvuna împărăției, iar acolo să mă desfăt de cămara Ta de nuntă, de slava Ta, văzându-Te pe Tine, Dumnezeul meu, în toți vecii”²²⁹.

De acest aspect sunt preocupați toți sfinții. Ei nu se tem de moarte, ci de toate cele ce vor urma după aceasta, și mai ales în timpul celei de-a Doua Veniri a lui Hristos. Nu-i preocupă atât momentul morții cât felul în care vor pleca, adică starea în care se vor afla în acea clipă, fiindcă aceasta va avea consecințe veșnice.

Sfântul Simeon spune că se teme și se cutremură să nu moară având mintea oarbă. Chiar dacă cineva vede lumina sensibilă, după învierea sa, nu va avea niciun folos de la lumina ochilor dacă nu va avea ochi duhovnicești ca să-L vadă pe Dumnezeu. Într-o astfel de situație, omul, când iese dintr-un întuneric, trece într-un alt întuneric și va fi pe veci despărțit

²²⁸ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 27, EIT 10*, 186-188; trad. rom. de Parascheva Grigoriu în: *Omilii*, vol. 2, București, Edit. Anastasia, 2012, p. 78-79.

²²⁹ SIMEON NOUL TEOLOG, *Imne 27, SC 174*, 70-72; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 110.

de Dumnezeu²³⁰. Astfel, arătarea lui Dumnezeu ca soare va descoperi *goliciunea duhovnicească* a omului. Acum avem posibilitatea, prin diferite modalități, să ne acoperim propria goliciune duhovnicească, însă atunci toate vor fi descoperite. Sfântul Simeon Noul Teolog prezintă adevărul într-o cateheză a sa, spunând că omul nu va avea niciun folos de pe urma înlesnirilor materiale, sensibile și intelectuale, pe care, eventual, le are în viață.

Pune multe întrebări, cum ar fi: unde vor fi atunci ospețele bogate, diversele haine prețioase sau înfumurarea stăpânitorilor etc. Aș dori să atrag atenția asupra observației că atunci va fi descoperită goliciunea sufletească a omului. El întreabă: „Unde numele cele mari? Unde sfințenia pe care suntem socotiți sau pe care socotim acum că o avem? Unde lingușitorii și ironicii care ne numesc sfinți și tulbură urma pașilor noștri?”²³¹.

Mulți dintre noi avem iluzia că suntem sfinți, că suntem plini de virtuți, și mai sunt și unii lingușitori care cultivă această slavă deșartă. Însă atunci vor fi descoperite toate, și toți oamenii își vor vedea propria goliciune.

Există multe lucruri care, în această viață, acoperă goliciunea sufletului și orbirea inimii noastre. De multe ori, acest fapt se realizează datorită înțelepciunii și cunoașterii lumii acesteia. Credem că suntem cineva, deși, în esență, suntem morți față de

²³⁰ *Ibidem* 1, SC 156, 164; trad. rom.: p. 54.

²³¹ IDEM, *Cateheze* 29, SC 113, 188; trad. rom. de Ioan I. Ică jr în: *Cateheze. Scrieri II*, Sibiu, Edit. Deisis, 2003², p. 312.

Dumnezeu, nu avem nimic bun. Atunci toate vor fi descoperite. Întreabă Sfântul Simeon Noul Teolog: „Unde păruta înțelepciune a celor cu vază în cunoștința și înțelepciunea lumii? Unde părerea de sine și iluzia de a fi ceva, când nu suntem nimic?”²³². Tocmai din acest motiv îi va cuprinde mare frică și cutremur pe cei leneși, moi și trândavi.

Așadar, fericit este acel om care trăiește în pocăință și se consideră pe sine „mai prejos decât toată zidirea”, fiindcă „atunci va sta împodobit de-a dreapta Lui”²³³. Doar cei împodobiți cu harul lui Dumnezeu vor sta de-a dreapta tronului dumnezeiesc.

Când Sfântul Simeon vorbește despre veșminte și golicie, nu înțelege doar existența sau lipsa virtuților, ci pe Duhul Sfânt, însăși lumina lui Dumnezeu. Atunci noaptea va fi luminată ca o zi, fiecare casă și peșteră, cerul și pământul vor fi desființate, și astfel toți cei care nu s-au îmbrăcat cu Hristos, adică „cei ce n-au primit lumina... și nu vor fi dinainte în ea și nu vor fi ei înșiși lumină”, vor fi atunci vădiți goi și plini de rușine. Orice faptă, bună sau rea, orice gând și cuget de la naștere și până la ultima suflare vor fi vădite. Toate vor fi descoperite dinaintea oamenilor²³⁴.

Aici ne impresionează faptul că vor fi vădiți, în special, cei care nu au văzut lumina încă din această viață și nu au devenit ei înșiși lumină. Prin urmare, problema nu este de natură morală, ci duhov-

²³² *Ibidem*, SC 113, 190; trad. rom.: p. 312.

²³³ *Ibid.*, SC 113, 190; trad. rom.: p. 312-313.

²³⁴ *Ibid.* 28, SC 113, 140-142; trad. rom.: p. 293-294.

nicească și existențială. Goliciunea este legată de lipsa părtășiei la lumină încă din această viață. De aceea Sfântul Simeon ne îndeamnă să intrăm, prin pocăință, pe poarta cea strâmtă „și să vedem lumina dinăuntrul ei” încă din această viață²³⁵. Vederea luminii necreate nu este un lux al vieții duhovnicești, ci esența și scopul acesteia.

Din învățătura Sfântului Simeon Noul Teolog reiese încă ceva care se leagă de cele spuse mai sus. Atunci când păzim poruncile lui Dumnezeu suntem conduși la Lumină. Așadar, nepăzirea poruncilor ne depărtează de lumină și ne trimite în întuneric. În realitate, *poruncile lui Dumnezeu* îl vor osândi pe om. Cuvântul lui Dumnezeu este viu și rămâne în veci. Cuvântul lui Dumnezeu trecut cu vederea „va sta atunci în fața fiecăruia din noi și va judeca pe oricine nu l-a păzit”. Judecata se va face prin poruncile lui Dumnezeu, care îi vor arăta pe cei credincioși și pe cei necredincioși. În realitate, cei necredincioși se vor osândi pe ei înșiși pentru faptele pe care le-au făcut. Atunci nu-l va mai ajuta pe om nici înțelepciunea, nici cunoașterea omenească, nici eleganța vorbirii, nici banii sau agonisirea bunurilor pământești²³⁶.

În tradiția scripturistică și patristică putem vedea încă un mod în care oamenii vor fi judecați la judecata viitoare. Se spune că oamenii *vor fi osândiți de sfinți*. Întâlnim acest lucru și în cuvântul lui Hristos

²³⁵ *Ibid.*, SC 113, 142; trad. rom.: p. 294.

²³⁶ IDEM, *Imne* 31, SC 174, 396-398; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 194.

adresat ucenicilor: „*Adevăr vă spun că voi, cei ce Mi-ați urmat Mie, la nașterea din nou a lumii, când Fiul Omului va ședea pe tronul slavei Sale, veți ședea și voi pe douăsprezece tronuri, judecând pe cele douăsprezece seminții ale lui Israel...*” (Matei 19, 28).

Același lucru îl susține și Apostolul Pavel. Învinuindu-i pe creștini că recurg la tribunale lumești pentru a-și rezolva diferitele probleme, spune: *Oare nu știți că sfinții vor judeca lumea?* (1 Corinteni 6, 2). Dar cum este înțeleasă această judecată făcută de sfinți?

Sfântul Simeon ne dă și în acest caz un răspuns. Spune că fiecare om, când se află în fața vieții veșnice și a acelei lumini negrăite, va vedea „pe cel asemenea lui și va fi judecat de el”. Toți oamenii care au trăit pe pământ, în diferite feluri, vor fi comparați cu alți oameni, care au trăit împreună cu ei în aceleași condiții de viață. Unii au trăit după voia lui Dumnezeu, pe când alții I-au tăgăduit poruncile. Acest lucru arată că nu va fi posibilă nicio justificare a condițiilor grele de viață, și de aceea nu au putut trăi după dreptatea lui Dumnezeu.

În acest fel, părinții vor fi judecați de părinți, rudele și prietenii de rudele și prietenii lor, frații de frați, bogații de bogați, săracii de săraci, cei căsătoriți de cei care au strălucit în viața de familie etc. Când păcătoșii vor vedea păcătoși pocăiți, desfrânații care nu s-au pocăit vor vedea desfrânați pocăiți, când împărații vor vedea împărați sfinți etc. și, în general, când fiecare va vedea că s-a mântuit cel asemenea lui, deși a avut aceeași fire, aceleași mâini și ochi, aceleași condiții de viață, acest fapt va

fi pentru el osândire de sine, nu va mai avea niciun argument sau justificare²³⁷.

Cuvântul Sfântului Simeon, pe care îl voi expune cu exactitate, este foarte grăitor: „Deci astfel fiecare dintre noi, păcătoșii, vom fi judecați de fiecare dintre sfinți, așa cum credincioșii vor fi judecați de credincioși și păcătoșii care nu se căiesc de cei care poate au păcătuit mai mult, dar s-au căit fierbinte”²³⁸.

Este înfricoșător ca cineva să-l vadă în acel moment, în slava lui Dumnezeu, „pe cel ce fusese odinioară tuns împreună cu el și împreună cu acesta mâncase și băuse, având aceeași vârstă, aceeași meserie”, că este asemănător cu Hristos, iar el însuși să fie într-o stare contrară. Atunci nu va mai putea spune nimic²³⁹.

Tocmai asta vrea să arate faptul că vom fi judecați de sfinți. Pocăința lor ne va mustra, precum și traiul în aceleași condiții ca ale noastre, având în vedere că ei s-au arătat vase ale Preasfântului Duh și L-au imitat pe Hristos în toate. Nicidecum nu vom mai putea să ne îndreptăm.

O altă chestiune pe care o observăm la Sfântul Simeon Noul Teolog este aceea că atunci, la judecata viitoare, vor fi lipsiți de viața veșnică toți cei care *nu au primit pe Duhul Sfânt*. Nu doar cel care a păcătuit poate fi lipsit de rai. Este posibil ca cineva

²³⁷ ID., *Cateheze* 5, SC 96, 434-436; trad. rom. în: *Cateheze. Scrieri II...*, p. 94-95.

²³⁸ *Ibidem*, SC 96, 458; trad. rom.: p. 102.

²³⁹ *Ibid.*, SC 96, 458; trad. rom.: p. 102.

să nu fi păcătuit, dar dacă nu are virtuțile, care sunt rod al Duhului Sfânt, unul ca acesta va fi lipsit de viața veșnică, va fi scos din rai și se va duce în iad. Iese în evidență acest cuvânt al Sfântului Simeon: „Chiar dacă nu are păcat, dacă e lipsit de virtuți, el stă gol”²⁴⁰. În felul acesta, chiar dacă n-am săvârși păcate, tot nevrednici ne vom arăta pentru slava dumnezeiască de nu vom avea virtuți.

Sfântul merge chiar mai departe pentru a arăta că nu sunt îndeajuns doar virtuțile, ci este necesară și slava lui Dumnezeu, harul Său. Asta arată că virtuțile nu sunt simple reușite ale încercării personale din partea omului, ci sunt roade ale Sfântului Duh. Așa cum Adam a fost dezgolit de slava dumnezeiască și lipsit de rai, pentru că nu a păzit poruncile lui Dumnezeu, tot așa și cel care va fi găsit „cu adevărat dezbrăcat și gol de slava dumnezeiască” va fi scos din rai, din împărăția lui Dumnezeu și din camera cerească de nuntă²⁴¹.

Ceea ce este necesar pentru cineva ca să intre în împărăția lui Dumnezeu, la a Doua Venire a lui Hristos, este părtășia sa cu Duhul Sfânt. Ziua judecății este înfricoșătoare fiindcă omul, pe lângă alte lucruri, va afla „că aceia care nu au Duhul dumnezeiesc strălucind în gândul lor ca un sfeșnic și locuind în inimă în chip cu neputință de exprimat, vor fi trimiși în întunericul veșnic”²⁴².

²⁴⁰ IDEM, *Imne* 17, SC 174, 46; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 106.

²⁴¹ *Ibidem*, SC 174, 44-46; trad. rom.: p. 106.

²⁴² *Ibid.* 21, SC 174, 146; trad. rom.: p. 132.

De aceea, îndemnurile repetate ale Sfântului Si-meon, care este considerat pe drept cuvânt teologul luminii, stăruie în depărtarea de rele și de patimi, în eliberarea inimii de orice necurăție, în dobândirea curăției minții, în părtășia la harul dumnezeiesc, în desfătarea de lumina dumnezeiască. Când omul trăiește în acest fel, la venirea lui Hristos va fi bucurie negrăită. Va fi în părtășie cu Dumnezeu, pe când cel păcătos Îl va vedea pe Dumnezeu, dar acest lucru va fi pentru el osândire de sine și pedepsirea sinelui, va trăi atunci energia arzătoare a luminii.

În concluzie, vom spune că Hristos va veni din nou în lume, și aceasta va fi a Doua Sa Venire. Întreaga zidire va fi înnoită, morții vor învia, toți cei care vor trăi atunci se vor schimba și apoi va urma judecata oamenilor. Toate acestea sunt adevăruri care, cu siguranță, se vor întâmpla, dar nu știm ziua și ceasul în care ele se vor petrece.

De aceea Hristos ne îndeamnă să fim întotdeauna pregătiți. Așa cum s-a petrecut înainte de potopul lui Noe, când oamenii *mâncau și beau, se însurau și se măritau*, până când Noe a intrat în corabie, și atunci toți au înțeles că a venit potopul, tot așa se va petrece și cu venirea Fiului Omului. De aceea Hristos spune: *Așadar, privegheați, că nu știți în care zi vine Domnul vostru (Matei 24, 37-42)*. Iar la sfârșitul parabolei celor zece fecioare, Hristos a spus: *Drept aceea, privegheați, că nu știți ziua și nici ceasul în care Fiul Omului va veni (Matei 25, 13)*.

VII

Raiul și iadul*

A Doua Venire a lui Hristos, învierea morților, înfățișarea tuturor oamenilor în fața înfricoșătorului scaun de judecată al lui Hristos și, firește, judecata finală, toate vor avea ca finalitate raiul și iadul. Dreptii vor dobândi raiul, viața veșnică, pe când păcătoșii vor avea parte de iad.

Raiul își are originea la începutul istoriei omului, însă la sfârșit va fi un rai și un iad. De aceea, în toată Scriptura se vorbește atât despre rai, cât și despre iad.

Potrivit învățăturii fundamentale a Sfintei Scripturi, omul a fost pus în rai după crearea sa, iar mai apoi a pierdut comuniunea cu Dumnezeu. De atunci se află în om această căutare a vieții paradisiace. Hristos, prin întruparea Sa, a dat posibilitatea fiecărui om să reintre în rai și să-și recâștige comuniunea cu Dumnezeu Întreit în Persoane. Astfel, omul, în întreaga sa viață, mai ales cel din Biserică, se luptă să păzească poruncile lui Dumnezeu și să

* Aici l-am redat pe κόλασις doar prin *iad*, fiind vorba doar despre iadul de după a Doua Venire. A se vedea și nota de la pagina 84 (n.tr.).

aibă părtășie la harul Său, se luptă să se mântuiască și să reintre în rai.

Prin urmare, „Raiul și iadul” este una dintre temele centrale ale Sfintei Scripturi și ale Bisericii. Însă este nevoie de studiu și cercetare pentru a cunoaște ce este mai exact raiul și iadul, cum sunt ele interpretate în tradiția patristică ortodoxă. Această lucrare este necesară și de neapărată trebuință pentru că astfel nu numai că vom putea tâlcui Sfânta Scriptură, dar vom vedea și care este lucrarea Bisericii. După cum se va observa în continuare, această temă este extrem de importantă, fiindcă prezintă esența și lucrarea Bisericii. Nu putem aborda misiunea Bisericii dacă nu vom analiza mai întâi concepția ortodoxă despre rai și iad. Așadar, urmările acestei tâlcuiri sunt foarte importante.

1. Sfânta Scriptură despre rai și iad

În capitolul acesta nu ne vom preocupa de subiectul raiului inteligibil și sensibil, așa cum este el descris în Vechiul Testament, ci ne vom ocupa, în special, de rai și iad în învățătura lui Hristos și a Sfinților Apostoli.

În Noul Testament există trei citate în care se vorbește despre rai. Primul este încredințarea lui Hristos adresată tâlharului de pe cruce: *Adevăr îți spun Eu ție: astăzi vei fi cu Mine în Rai!* (Luca 23, 43). Raiul despre care vorbește Hristos este însăși împărăția lui Dumnezeu. Este de remarcat faptul că împărăția lui Dumnezeu și raiul sunt unul și același, de vreme ce tâlharul Îl roagă: *Pomenește-mă, Doamne, când*

vei veni întru împărăția Ta! (Luca 23, 42), iar Hristos îl încredințează că va intra în rai. Este grăitoare și tâlcuirea Sfântului Teofilact, pe care o face pe această temă: „Căci tâlharul este cu adevărat în Rai, adică întru împărăție; și nu numai el, ci și toți pe care îi enumeră Pavel, însă nu s-au desfătat de moștenirea cea desăvârșită a bunătăților”²⁴³.

Al doilea citat, în care se vorbește despre rai, aparține Apostolului Pavel, și face referire la o experiență pe care o avusese el însuși: Și-l știu pe acest om – fie în trup, fie în afară de trup, nu știu; Dumnezeu știe – că a fost în rai și a auzit cuvinte de nespus, pe care nu-i este îngăduit omului să le grăiască (2 Corinteni 12, 3-4).

Tâlcuind acest citat, Sfântul Nicodim Aghioritul spune că „rai (παράδεισος) este un cuvânt persan și înseamnă grădină plantată peste tot cu pomi feluriți...”. În același timp, spune că răpirea Apostolului Pavel în rai, potrivit unor exegeți, înseamnă „inițierea în cuvintele tainice și intime despre rai, care până astăzi ne sunt ascunse”. Atunci, prin contemplație, Apostolul Pavel a urcat până la al treilea cer, a străbătut cele trei ceruri, adică filosofia practică, contemplația naturală, și a ajuns la teologia mistică, adică la al treilea cer, iar de acolo a fost răpit în rai, după cum spune Sfântul Maxim Mărturisitorul. A fost inițiat astfel în ceea ce au însemnat pomul vieții

²⁴³ TEOFILACT AL BULGARIEI, *Tâlcuire la Evanghelia după Luca*, PG 123, 1106; trad. rom. în: *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de la Luca*, ed. îngrij. de R. P. Sineanu și L. S. Desartovici, București, Edit. Sophia, 2007, p. 330-331.

din mijlocul raiului, pomul cunoștinței, heruvimii și sabia de foc cu care păzeau poarta Edenului, cei doi pomi, al vieții și al cunoștinței binelui și răului, și toate celelalte adevăruri mari, pe care le înfățișează Vechiul Testament²⁴⁴.

Al treilea citat se află în *Apocalipsa* lui Ioan. Episcopului din Efes i se spune printre altele: *Biruitorului, lui îi voi da să mănânce din pomul vieții, care este-n raiul lui Dumnezeu (Apocalipsa 2, 7)*. Potrivit lui Andrei al Cezareei, pomul vieții este înțeles în sens metaforic ca viața veșnică. Dumnezeu poruncește „să ne împărtășim de bunătățile veacului viitor”²⁴⁵. De asemenea, potrivit lui Areta al Cezareei, „raiul este viața fericită și veșnică ce trebuie răpită”²⁴⁶.

Prin urmare, raiul, viața veșnică și împărăția cerurilor sunt același lucru. Nu vom recurge la o analiză mai amănunțită în acest punct despre ceea ce înseamnă *rai* în relație cu termenii *împărăția lui Dumnezeu* și *împărăția cerurilor*. E limpede că raiul este viața veșnică în comuniune și unitate cu Dumnezeuul Întreit în Persoane.

Cuvântul κόλασις provine de la verbul κολάζω și are două sensuri. Primul este acela de copilire, adică tăierea lăstarilor neroditori din copaci, iar al doilea sens este acela de pedepsire. În Sfânta Scrip-

²⁴⁴ NICODIM AGHIORITUL, *Tâlcuire la cele 14 Epistole ale Apostolului Pavel*, vol. II, Atena, Edit. ἁγ. Νικόδημος, 1971, p. 113, nota 3.

²⁴⁵ ANDREI AL CEZAREEI, *Tâlcuire la Apocalipsă*, PG 106, 233; trad. rom. în: *Tâlcuire la Apocalipsă*, ed. îngrij. de Florin Stuparu, București, Edit. Sophia, 2007, p. 44.

²⁴⁶ ARETA AL CEZAREEI, *Tâlcuire la Apocalipsă*, PG 106, 529.

tură, cuvântul este folosit cu al doilea sens, arătând că nu Dumnezeu este Cel ce pedepsește, ci omul se pedepsește pe sine, fiindcă nu primește darul lui Dumnezeu. Într-adevăr, lipsa comuniunii omului cu Dumnezeu este o pedeapsă, mai ales când ne gândim că omul a fost creat după chipul și asemănarea lui Dumnezeu, și acesta este cel mai adânc scop al existenței sale.

Două citate din Sfânta Scriptură vorbesc în mod clar despre iad.

Unul se află în pericopa rostită de Hristos despre judecata viitoare. Hristos a spus: (...) *Și vor merge aceștia la osânda veșnică, iar dreptii la viața veșnică* (Matei 25, 46). Dacă citatul acesta este îmbinat cu cel de mai sus, (...) *Duceți-vă de la Mine, blestemaților, în focul cel veșnic, care este gătit diavolului și îngerilor lui...* (Matei 25, 41), reiese că iadul se identifică cu focul cel veșnic, care a fost pregătit diavolului și îngerilor săi, nu omului.

Celălalt citat, în care se găsește cuvântul *κόλασις*, se află în epistola Evanghelistului Ioan: *iubirea desăvârșită alungă frica, pentru că frica merge mâna-n mâna cu pedeapsa (κόλασιν), iar cel ce se teme nu este desăvârșit în iubire* (1 Ioan 4, 18). Desigur, nu se referă tocmai la iad, adică la modul de viață al celor nedrepți, după a Doua Venire a lui Hristos, ci la pedepsirea care este legată de frică și străină de iubire.

Viața în iad este redată în Sfânta Scriptură prin alți termeni și expresii, cum ar fi *focul veșnic* (Matei 25, 41), *întunericul cel mai dinafară* (Matei 25, 30), *ghena focului* (Matei 5, 22) etc. Nu intenționez să analizez aici și aceste sensuri. Le vom atinge oarecum

când vom analiza, într-un alt subcapitol, consecințele învățaturii Sfinților Părinți ai Bisericii despre rai și iad.

2. Sfinții Părinți despre rai și iad

Este foarte important să vedem care este învățătura Sfinților Părinți despre rai și iad, fiindcă ei sunt dascălii nerătăciți ai Bisericii, purtători ai tradiției nepătate. De aceea Sfânta Scriptură nu poate fi tâlcuită în afara învățaturii lor inspirate de Dumnezeu. De altfel, Sfânta Scriptură este scrisă și tâlcuită de Biserică, cea care este Trupul divino-uman al lui Hristos.

Potrivit învățaturii Sfinților Părinți ai Bisericii, raiul și iadul nu există din perspectiva lui Dumnezeu, ci din perspectiva omului. Desigur, raiul și iadul există ca două moduri de viață, însă nu Dumnezeu este Cel care le-a creat. Din tradiția patristică reiese clar că nu există două locuri, ci Însuși Dumnezeu este raiul pentru cei sfinți, și tot El este iadul pentru cei păcătoși.

Acest fapt este strâns legat de învățătura patristică despre împăcarea, respectiv, vrăjmășia omului cu Dumnezeu. Nicăieri în Sfânta Scriptură nu apare că Dumnezeu Se împacă cu oamenii, ci că Hristos îl împacă pe om cu Dumnezeu. De altfel, din întreaga tradiție patristică reiese că Dumnezeu nu este niciodată dușmanul omului, ci omul se pune în postura de dușman al lui Dumnezeu, fiindcă nu este în comuniune și părtășie cu El. În felul acesta, omul devine dușman al lui Dumnezeu, și nu Dumnezeu

dușman al omului. Din cauza păcatului pe care îl săvârșește, omul Îl vede pe Dumnezeu mânios și ostil²⁴⁷. Această temă o vom cerceta atunci când vom analiza învățătura anumitor Părinți ai Bisericii.

Cred că este potrivit să începem de la Sfântul Isaac Sirul, care vorbește despre ce este raiul și iadul.

Vorbind despre rai, spune că acesta este iubirea lui Dumnezeu. Și, firește, atunci când vorbim despre iubire, înțelegem în primul și-n primul rând energia necreată a lui Dumnezeu. Scrie: „Raiul este dragostea lui Dumnezeu, în care se cuprinde desfătarea de toate fericirile”²⁴⁸. Dar când vorbește și despre iad, spune aproape aceleași lucruri, că iadul este biciul iubirii. Acesta scrie: „Iar eu zic că cei chinuți în gheenă vor fi biciuiți de biciul iubirii. Și ce chin mai amarnic și mai cumplit este decât chinul dragostei!”²⁴⁹.

Astfel, iadul este tortura iubirii lui Dumnezeu. De altfel, după cum spune Sfântul, tristețea din inimă, pricinuită de păcatul împotriva iubirii lui Dumnezeu, „este mai ascutită decât orice chin”²⁵⁰. Într-adevăr, când respingem și ne opunem iubirii cuiva este un chin. Este înfricoșător să fim iubiți, iar noi să ne purtăm nepotrivit. Dacă vom compara acest lucru cu iubirea lui Dumnezeu, vom putea înțelege tortura iadului. Aceasta are legătură cu ceea ce spune iarăși Sfântul Isaac, că este nepotrivit ca cineva să

²⁴⁷ *Vezi Ioannis ROMANIDIS, Πωμηοσύνη...*, p. 96 ș.u.

²⁴⁸ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* LXXII, FR 10..., p. 362.

²⁴⁹ *Ibidem* LXXXIV, p. 423.

²⁵⁰ *Ibid.*, p. 423.

susțină „că păcătoșii sunt lipsiți în gheenă de dragostea lui Dumnezeu”²⁵¹.

Așadar, și cei din iad vor avea parte de iubirea lui Dumnezeu. Dumnezeu îi va iubi pe toți oamenii, și drepti și păcătoși, dar nu toți vor simți în aceeași măsură și în același fel această iubire. Într-adevăr, este nepotrivit să susținem că iadul este lipsa iubirii lui Dumnezeu.

Din acestea rezultă că trăirea lui Dumnezeu din partea oamenilor este diferită. Fiecăruia i se va da de către Stăpânul Hristos „ceea ce e potrivit cu vrednicia sa”, „după măsura însușirilor celor bune ale lui”. Fiindcă acolo vor fi desființate clasele celor ce învață și ale celor care sunt învățați, „și tăria dorinței lor va atârna de Cel Unul”. Astfel, Unul va fi Acela care va da harul Său tuturor, adică Dumnezeu Însuși, însă oamenii îl vor primi în funcție de capacitatea lor de primire. Iubirea lui Dumnezeu va cădea peste toți oamenii, dar va lucra în două moduri, pe cei păcătoși îi va chinui, iar pe cei drepti îi va veseli. Sfântul Isaac Sirul scrie, exprimând tradiția ortodoxă asupra acestui subiect: „Dar dragostea lucrează prin puterea ei în două feluri: pe păcătoși îi chinuiește, cum se întâmplă și aici unui prieten din partea prietenului; iar pe cei ce au păzit cele convenite îi veselește”²⁵².

Prin urmare, aceeași iubire a lui Dumnezeu, aceeași energie va veni peste toți oamenii, însă va lucra diferit. Dar cum se va face această diferențiere?

²⁵¹ *Ibid.*, p. 423.

²⁵² *Ibid.*, p. 423.

Dumnezeu i-a spus lui Moise: *și-l voi milui pe cel de care-Mi va fi milă și Mă voi îndura de cel ce-Mi este de-ndurare* (Ieșirea 33, 19). Când Apostolul Pavel vorbește despre acest citat din Vechiul Testament, trage următoarea concluzie: *Prin urmare, Dumnezeu miluiește pe cine vrea El și împietrește pe cine vrea El* (Romani 9, 18). Este nevoie de o tâlcuire într-un cadru ortodox. Cum adică Dumnezeu îl miluiește pe unul, iar pe altul îl împietrește? Există părtinire la Dumnezeu?

Potrivit tâlcuirii lui Teofilact al Bulgariei, acest fapt este legat de natura omului, și nu de natura și energia lui Dumnezeu. Spune Sfântul Teofilact: „Așa cum soarele topește ceara, dar lutul îl întărește, nu prin el însuși, ci datorită deosebirii de materie pe care o au ceara și lutul, tot așa se spune că Dumnezeu a împietrit inima de lut a lui Faraon”²⁵³. Așadar, în funcție de starea omului va lucra și harul lui Dumnezeu, adică iubirea Sa, care va străluci asupra tuturor.

Pe aceeași linie se află și Sfântul Vasile cel Mare. Tâlcuind versetul din psalmi *Glasul Domnului, Celui ce taie para focului*, spune că această minune s-a realizat cu cei trei tineri în cuptorul de foc. În cazul acesta, focul a fost tăiat în două, și de aceea „a ars pe toți cei din jurul lui”, pe când „cuptorul a primit vânt, adiere și răcorire, care a adus tinerilor o stare de liniște, ca sub umbra unor copaci”. Așadar, deși focul acela i-a ars pe cei ce erau afară din el, i-a răcorit pe tineri, ca și când s-ar fi aflat sub umbra unui copac.

²⁵³ NICODIM AGHIORITUL, *Ἑρμηνεία εἰς τὰς ἸΔ' Ἐπιστολάς...*, vol. I, p. 110.

Mai departe arată că focul care a fost pregătit de către Dumnezeu diavolului și îngerilor săi „este tăiat la glasul Domnului”. Focul are două puteri, puterea și energia arzătoare și cea luminătoare. De aceea arde și luminează. Astfel, cei vrednici de foc vor resimți însușirea arzătoare, iar cei vrednici de luminare vor resimți însușirea luminătoare a focului. De aceea completează într-un mod deosebit de grăitor: „Glasul Domnului deci taie para focului și o împarte în așa fel încât focul pedepsei să fie neluminos, iar lumina odihnei să rămână nearzătoare”²⁵⁴.

Prin urmare, focul iadului va fi neluminos, va fi lipsit de însușirea luminătoare, pe când lumina dreptilor va fi nearzătoare, va fi lipsită de însușirea arzătoare. Aceasta va fi consecința lucrării diferite a lui Dumnezeu. În orice caz, se subînțelege că, în funcție de starea sa, omul va avea parte de energia necreată a lui Dumnezeu.

Această tâlcuire despre rai și iad nu aparține doar Sfinților Isaac Sirul și Vasile cel Mare, ci este învățătura generală a Părinților Bisericii, care tâlcuiesc în mod apofatic cele despre focul veșnic și despre viața veșnică. Când vorbim despre apofatism, nu înțelegem că Părinții schimbă învățătura Bisericii, vorbind în mod abstract și speculativ, ci tâlcuiesc aceste teme, încercând să le desprindă de categoriile cugetului omenesc și de imaginile lucrurilor sensibile²⁵⁵. Și în acest caz se vede diferența dintre

²⁵⁴ VASILE CEL MARE, *Omilii la Psalmi 28, EΠΕ 5*, 120-122; trad. rom. în: *PSB 17...*, p. 231.

²⁵⁵ Ioannis ROMANIDIS, *Ρωμηοσύνη...*, p. 99.

Părinții greci ortodocși și franco-latini, care au considerat aceste realități drept create²⁵⁶.

Și Sfântul Grigorie Teologul dezvoltă acest adevăr izbitor, adevăr care, așa cum se va vedea, are mare importanță pentru viața bisericească și duhovnicească.

Îi îndeamnă pe ascultătorii săi să primească învățăturile Bisericii despre învierea trupurilor, despre judecată și despre răsplătirea dreptilor. Și trebuie să le primească din perspectiva că viața viitoare este „lumină pentru cei care și-au curățit cugetul”, firește, „pe măsura curățirii”, iar această lumină este numită împărăția cerurilor. Viața viitoare mai este și întuneric „pentru cei orbiți în partea conducătoare”, „pe măsura orbirii de aici”, ceea ce este, în realitate, înstrăinarea de Dumnezeu²⁵⁷. Viața veșnică este lumină pentru cei care și-au curățit mintea, și, bineînțeles, pe măsura curățirii. Este și întuneric pentru cei care sunt orbi la minte, adică pentru cei care nu au fost luminați în viața aceasta și nu au ajuns la luminare și îndumnezeire.

Această diferență o putem vedea și în realitatea sensibilă. Același soare „luminează vederea sănătoasă, dar o întunecă pe cea bolnăvicioasă”. Așadar, nu soarele e de vină, ci starea ochiului. Exact același lucru se va petrece, prin analogie, și la a Doua Venire a lui Hristos. Unul este Hristos, „dar pentru unii este cădere, iar pentru alții ridicare; cădere pentru cei ne-

²⁵⁶ *Ibidem*, p. 96 ș.u.

²⁵⁷ GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea 40: Despre Sfântul Botez* 45, *ЕПЕ* 4, 376.

credincioși și ridicare pentru cei credincioși”²⁵⁸. În-suși Cuvântul lui Dumnezeu, atât acum, dar mai cu seamă atunci, „este înfricoșător pentru cei nevrednici datorită firii Sale, dar cu puțință de cuprins de către cei astfel pregătiți datorită iubirii Sale de oameni”²⁵⁹. Datorită acestui fapt, nu toți se învrednicesc să se afle în aceeași ceată și în aceeași stare, ci unul este vrednic de o anumită treaptă, iar altul de o alta, „după măsura curăției fiecăruia, precum cred”²⁶⁰. În funcție de curățirea inimii și a minții, omul va gusta din una și aceeași energie necreată a lui Dumnezeu.

Prin urmare, potrivit Sfântului Grigorie Teologul, același Dumnezeu este și rai, și iad pentru om, fiindcă fiecare gustă din energia lui Dumnezeu în funcție de starea sa sufletească. De aceea el spune într-un fragment doxologic: „O, Treime, Căreia m-am învrednicit să-I fiu și slujitor, și propovăduitor preasincer! O, Treime, Care te vei face cândva cunoscută tuturor, unora prin lumină, altora prin pedeapsă”²⁶¹. Același Dumnezeu Întreit este și lumină, și pedeapsă pentru oameni. Acest cuvânt al Sfântului este limpede și revelator.

Aș dori însă să-l pomenesc și pe Sfântul Grigorie Palama, Arhiepiscopul Tesalonicului, care pune în evidență aceeași învățătură.

²⁵⁸ IDEM, *Cuvântarea 17: Către locuitorii din Nazianz* 7, EΠE 5, 382.

²⁵⁹ ID., *Cuvântarea 39: La Sfintele Lumini* 10, EΠE 5, 88.

²⁶⁰ ID., *Cuvântarea 45: La Sfintele Paști* 11, EΠE 5, 174.

²⁶¹ ID., *Cuvântul 23: Despre pace* 13, EΠE 1, 380.

Făcând referire la cuvântul lui Ioan Botezătorul despre Hristos: *Acesta vă va boteza cu Duh Sfânt și cu foc*, spune că vrea să arate tocmai acest adevăr, că oamenii vor primi, în chip asemănător, fie însușirea arzătoare, fie pe cea luminătoare ale harului. Scribe astfel: „*Acesta – zice – vă va boteza cu Duh Sfânt și cu foc*, adică cu foc luminător și pedepsitor, după vrednicia și potrivit cu starea fiecăruia”²⁶².

Desigur, este necesar să privim această învățătură a Sfântului Grigorie Palama din perspectiva întregii teologii despre harul necreat al lui Dumnezeu. Sfântul învață că întreaga zidire are părtășie la harul dumnezeiesc necreat, însă nu în același fel și în aceeași măsură. Astfel, părtășia sfinților la harul lui Dumnezeu este diferită de părtășia zidirii. El spune în acest sens: „Iar dacă *unu* fiind ceea ce e împărtășit tuturor, nu unitar, ci felurit se împărtășește [de către acelea] ..., deși toate sunt părtașe de Dumnezeu, vedem însă multa și prea marea deosebire a împărtășirii sfinților”²⁶³.

De altfel, cunoaștem din întreaga învățătură a Bisericii că harul necreat al lui Dumnezeu primește denumiri diferite în funcție de rezultat și de lucrarea pe care o săvârșește. Dacă îl curățește pe om, se numește curățitor, dacă îl luminează, se numește luminător, iar dacă-l îndumnezeiește, se numește

²⁶² GRIGORIE PALAMA, *Omilia 59, EΠΕ 11*, 498; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 3..., p. 315.

²⁶³ IDEM, *Despre dumnezeiasca împărtășire*, trad. rom. de Cornel Coman, Adrian Tănăsescu și Cristian Chivu în: *Opere complete*, vol. V, București, Edit. Gândul Aprins, 2016, p. 69.

îndumnezeitor. De asemenea, uneori se numește dătător de ființă, alteori dătător de viață sau dătător de înțelepciune. Prin urmare, întreaga zidire are părtășie la harul necreat al lui Dumnezeu, însă în moduri diferite. De aceea nu trebuie să creăm confuzie între harul îndumnezeitor, la care au părtășie sfinții, și alte lucrări ale lui.

Desigur că același lucru se va petrece cu harul lui Dumnezeu și în viața veșnică. Dreptii vor avea părtășie la energia luminătoare și îndumnezeitoare, pe când cei păcătoși și necurați vor trăi energia arzătoare și chinuitoare a lui Dumnezeu.

Această învățătură o întâlnim și în scrierile ascetice ale unor sfinți. De exemplu, îl amintim pe Sfântul Ioan Scărarul, care spune că același foc se mai numește „foc mistuitor și lumină luminătoare”. Este vorba despre focul sfânt și mai presus de ceruri, adică harul dumnezeiesc. Harul lui Dumnezeu, pe care oamenii îl primesc în această viață, „îi arde pentru nedeplinătatea curățirii”, iar pe ceilalți „îi luminează pentru măsura desăvârșirii la care au ajuns”²⁶⁴. Desigur, harul dumnezeiesc nu îi va curăți în cealaltă viață pe păcătoșii nepocăiți, ci ceea ce spune Sfântul Ioan Scărarul se petrece acum. Experiența ascetică a confirmat faptul că, la început, sfinții simt harul dumnezeiesc ca pe un foc ce arde patimile, iar mai apoi, pe măsură ce inima este curățită, harul este simțit ca o lumină. Văzătorii de Dumnezeu din zilele noastre confirmă faptul că omul, pe parcursul său ascetic, cu cât se pocăiește mai mult

²⁶⁴ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXVIII*, 52, FR 9..., p. 474.

și trăiește iadul prin mijlocirea harului, cu atât acest har, fără ca el să se aștepte, se preschimbă în lumină necreată. Este același har dumnezeiesc, care, la început, îl curățește pe om, iar când acesta ajunge la o măsură înaintată de pocăință și curățire, este văzut ca lumină. Așadar, nu sunt lucruri create sau stări sentimentale, ci însăși trăirea harului dumnezeiesc necreat.

3. Raiul și iadul în viața bisericească

Cele descrise de Sfinții Părinți ai Bisericii, pe care le-am analizat mai sus cu citate din câțiva Părinți importanți, le vedem limpede și în viața bisericească. De altfel, Sfinții Părinți, pe care i-am menționat, nu sunt filosofi gânditori care stau și meditează la problemele credinței, ci tâlcuiesc experiența bisericească și sunt purtători ai Revelației ce se află în Biserică.

Voi folosi doar două exemple ca să arăt că toate cele pe care le-am spus sunt constatarea și experiența comună a Bisericii.

Primul exemplu este prefacerea Trupului și Sângelui lui Hristos. Sfânta Împărtășanie lucrează în funcție de starea în care se află omul. Dacă omul este necurățit, îl arde, iar dacă se luptă să se curețe sau se află în etapa de îndumnezeire, atunci lucrează în mod analogic.

Apostolul Pavel le scrie corintenilor despre acest subiect: *Astfel, oricine va mânca pâinea sau va bea paharul Domnului cu nevrednicie, vinovat va fi față de Trupul și de Sângele Domnului (1 Corinteni 11, 27),*

ca să confirme mai apoi că *de aceea sunt mulți dintre voi neputincioși și bolnavi și mulți au murit* (1 Corinteni 11, 30). Iar acest lucru se întâmplă fiindcă *cel ce mănâncă și bea cu nevrednicie, osândă își mănâncă și bea* (1 Corinteni 11, 29). Adică împărtășirea cu Trupul și Sângele lui Hristos devine viață pentru cei curățiți și îndumnezeiți, pe când pentru cei necurățiți devine osândă și moarte, chiar și trupește. Multe boli și morți, așa cum afirmă Apostolul, se trag din împărtășirea cu nevrednicie din Cinstitele Daruri. De aceea Apostolul Pavel îndeamnă: *Să se cerceteze dar omul pe sine, și așa să mănânce din Pâine și să bea din pahar* (1 Corinteni 11, 28).

Dacă acest *să se cerceteze* este corelat cu duhul Apostolului Pavel, potrivit căruia harul dumnezeiesc trebuie să fie în inimă, și cu citatul *bine este ca inima să fie întărită prin har* (Evrei 13, 9), vom vedea că omul trebuie să se cerceteze ca să vadă în ce stare duhovnicească se află, și astfel să se apropie de Sfânta Împărtășanie. Deoarece Sfânta Împărtășanie pentru cei curățiți devine curățire, pentru cei luminați devine luminare, pentru cei îndumnezeiți devine îndumnezeire, iar pentru cei necurățiți devine judecată și osândă, devine iad.

De aceea, în rugăciunile de la Liturghie, preotul Îl roagă pe Dumnezeu ca Sfânta Împărtășanie să nu fie spre judecată sau spre osândă, ci spre iertarea păcatelor. Rugăciunea Sfântului Ioan Gură de Aur este grăitoare: „învrednicește-ne să ne împărtășim, având cuget curat, cu cereștile și înfricoșătoarele Tale Taine ale acestei sfinte și duhovnicești mese, spre lăsarea păcatelor, spre iertarea greșelilor, spre

împărtășirea cu Sfântul Duh, spre moștenirea împărăției cerurilor, spre îndrăznirea cea către Tine, iar nu spre judecată sau spre osândă”.

Același duh îl putem vedea și în toate rugăciunile de dinainte, dar și de după împărtășirea cu Sfintele Taine.

Ceea ce se petrece acum cu Sfânta Împărtășanie se va petrece la a Doua Venire cu arătarea lui Dumnezeu. Pentru cei care s-au curățit și s-au pocăit, Dumnezeu va fi rai, însă pentru cei care nu s-au curățit, Dumnezeu va fi iad.

Celălalt exemplu e preluat din iconografie, care, de altfel, este expresia învățaturii Bisericii. Când ne uităm la pictura celei de-a Doua Veniri a lui Hristos, așa cum este ea reprezentată în pridvoarele mănăstirilor, observăm că din tronul lui Dumnezeu izvorăște lumina, care îi înconjoară pe sfinți, și tot din tronul lui Dumnezeu izvorăște și râul de foc, care îi arde pe cei nepocăiți. Același izvor este atât izvor de lumină, cât și de foc. Această reprezentare descrie minunat învățătura Părinților Bisericii despre însușirea arzătoare și luminătoare a harului, așa cum am văzut mai înainte. Acestea țin, desigur, de starea omului.

4. Consecințele teologice și eclesiologice ale acestui adevăr

Toate cele spuse până acum nu sunt adevăruri teoretice, ci sunt legate de întreaga viață bisericească. De altfel, învățătura Sfinților Părinți despre rai și iad este o cheie de interpretare atât pentru Sfân-

ta Scriptură și textele patristice, cât și pentru viața bisericească. În acest subcapitol vom analiza mai amănunțit consecințele perspectivei ortodoxe asupra raiului și iadului în ce privește viața bisericească și duhovnicească.

a) Raiul și iadul sunt energia harului dumnezeiesc necreat, așa cum îl trăiesc oamenii. De aceea, și raiul și iadul sunt necreate. Potrivit Sfinților Părinți ai Bisericii, nu există rai necreat și iad creat, după cum spune tradiția franco-latină. Francii, urmându-l pe Augustin, au crezut că cei din iad nu-L vor vedea pe Dumnezeu, și de aceea au considerat focul iadului ca fiind creat. Ne sunt cunoscute *Infernul* lui Dante și descrierile celor din el. În acest fel și-au imaginat francii că lumea este situată pe trei nivele, formată din cerul neschimbător pentru cei fericiți, pământul schimbător, în care oamenii sunt ispitiți, și infernul schimbător pentru cei care se chinuie și care se purifică. O consecință a acestei concepții este și învățătura francilor despre purgatoriu²⁶⁵.

Prin urmare, raiul și iadul nu există sub aspectul amenințării și al pedepsirii din partea lui Dumnezeu, ci ele există sub aspectul slăbiciunii și al vindecării. Cei vindecați și curățiți trăiesc energia luminoasă a harului dumnezeiesc, iar cei nevindecați și bolnavi trăiesc energia arzătoare a lui Dumnezeu.

În Sfânta Scriptură, slava lui Dumnezeu este denumită prin antiteze: lumină-beznă, foc-întuneric, sau slavă-nor și fulger-fum. Cei care manifestă o iubire dezinteresată și sunt prieteni ai lui Dumnezeu

²⁶⁵ Vezi Ioannis ROMANIDIS, *Ρωμηνισμός...*, p. 96.

Îl văd „în lumină-beznă”, pe când cei egoiști și necurățiți Îl văd pe Dumnezeu Judecător ca „foc-întuneric”²⁶⁶.

Astfel, raiul este numit și lumină, și beznă. Din punct de vedere lingvistic, sunt două înțelesuri antitetice, fiindcă lumina se opune beznei, iar bezna se opune luminii. Desigur, în tradiția patristică bezna este lumină „datorită strălucirii mai presus de fire”. De asemenea, iadul este denumit prin imaginile focului și întunericului. Însă ambele înțelesuri sunt antitetice.

De aceea, iadul nu este nici foc, nici întuneric, așa cum credeam noi că ar fi aceste realități. Firește că nici raiul nu este lumină sau beznă. De aceea Sfinții Părinți preferă terminologia apofatică pentru a nu crea confuzii.

Chestiunea e că nici raiul și nici iadul nu sunt realități create, ci necreate. Și dreptii, și păcătoșii Îl vor vedea pe Dumnezeu în cealaltă viață, dar dreptii vor avea părtășie și comuniune cu Dumnezeu, pe când păcătoșii nu vor avea parte de acestea. Lucrul acesta reiese din parabola bogatului nemilostiv. Bogatul îl vedea pe Lazăr în sânul lui Avraam, dar nu era în părtășie cu Dumnezeu, și de aceea se chinuia. Avea parte de energia arzătoare a vederii lui Dumnezeu. Deși este doar o parabolă, ea exprimă realitatea. Acest gen de parabole este întrebuințat pentru a putea fi exprimat adevărul.

b) Curățirea este necesară încă din această viață, fiindcă oamenii au experiențe diferite ale harului

²⁶⁶ *Ibidem*, p. 99.

dumnezeiesc, în funcție de starea lor duhovnicească. Curățirea, potrivit Sfinților Părinți, are loc mai ales în inima și în mintea omului. Mintea este partea conducătoare a sufletului, prin care omul este în părtășie și comuniune cu Dumnezeu. Întunecarea părții conducătoare se numește înstrăinare, nu fiindcă omul se desparte de Dumnezeu, ci pentru că nu mai este în părtășie cu El. Din cauza căderii omului și a păcatului acestuia, mintea s-a întunecat și s-a identificat cu rațiunea, cu patimile și cu lumea înconjurătoare. Acum este necesară curățirea minții.

Sfântul Grigorie subliniază într-un mod succint: „De aceea, trebuie ca mai întâi să se curețe fiecare pe sine, și apoi să se întrețină cu Cel curat”. Dacă vrea cineva să ajungă la Dumnezeu și să dobândească cunoașterea Sa, fără ca mai întâi să treacă printr-o încercare necesară, care este curățirea inimii, atunci se va petrece întocmai ca și în multe alte cazuri, pe care le întâlnim în Sfânta Scriptură și pe care Sfântul Grigorie Teologul le amintește. Se va întâmpla ceea ce s-a întâmplat și cu poporul israelit, când nu a putut privi la fața strălucitoare a lui Moise, din pricina harului dumnezeiesc. Sau se va întâmpla precum lui Manoe, când a strigat: *Negreșit vom muri, de vreme ce L-am văzut pe Dumnezeu...* (Judecători 13, 22). Se va întâmpla ceea ce s-a întâmplat și Apostolului Petru, care, după pescuirea minunată, a spus: *Ieși de la mine Doamne, că sunt om păcătos...* (Luca 5, 8). Se va întâmpla ceea ce s-a întâmplat și Apostolului Pavel, care și-a pierdut vederea după ce L-a văzut pe Hristos, Cel prigonit de el, fără ca mai înainte să se fi lăsat de prigoniri.

Se va întâmpla chiar și ceea ce s-a întâmplat cu sutașul, care, deși l-a cerut lui Hristos vindecarea, de teamă, Îl roagă să nu vină la el acasă, însă este lădat de către Hristos. După toate acestea, Sfântul Grigorie face următoarea observație. Dacă cineva dintre noi e încă sutaș, slujind stăpânitorului acestei lumi, iar din această pricină este necurățit, să simtă și să spună ceea ce a spus sutașul: *nu sunt vrednic să intri sub acoperișul meu (Luca 7, 6)*. Dar să nu se oprească doar la această conștientizare. Și dacă vrea să-L vadă pe Hristos, atunci să facă ceea ce a făcut și Zaheu. Să-L primească pe Cuvântul la el acasă, dar după ce mai înainte se va fi urcat în sicomor, „adică după ce și-a omorât mădularele pământești și s-a ridicat dincolo de trupul smereniei”.

Este necesar simțământul necurăției noastre, dar și lupta pentru curăție și vindecare. Este nevoie să ne curățim și să ne împodobim sufletul, și să fim luminați și mai mult de puterea și lucrarea lui Hristos. Când ne păzim inima sub orice formă, adică atunci când avem trezvie în inimă și o pregătim pentru urcușuri duhovnicești, „să ne luminăm cu lumina cunoștinței și așa să grăim înțelepciunea lui Dumnezeu cea ascunsă în taină”. De aceea, Sfântul Grigorie Teologul scrie în mod succint: „Până atunci să ne curățim și să slujim Cuvântului, ca să ne ajutăm și mai mult pe noi înșine, lucrând chipul lui Dumnezeu în noi și primindu-L pe Cuvântul atunci când va veni”²⁶⁷.

²⁶⁷ GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea 39: Despre Sfânta Lumină* 9-10, *ΕΠΕ* 5, 86-90.

Așadar, în Ortodoxie se vorbește neîncetat despre curățire și pocăință, potrivit învățaturii lui Hristos: *Pocăiți-vă, că s-a apropiat împărăția cerurilor!* (Matei 4, 17). Doar prin pocăință omul îl cunoaște pe Dumnezeu la nivel de experiență, fiindcă Dumnezeu nu este teorie sau idee gnostică, ci vedere.

c) Cea mai profundă lucrare a Bisericii este vindecarea omului, curățirea minții și a inimii. Omul, după ce s-a curățit, trebuie să dobândească, mai departe, luminarea minții ca să-L vadă pe Dumnezeu și să devină pentru el rai și împărăția cerurilor.

Acest lucru se realizează prin Taine și asceză. Iar aceste două elemente trebuie neapărat îmbinate. Asceza, după cum reiese din tradiția patristică, premerge Botezului, după care este continuată; premerge Sfintei Împărtășanii, după care iarăși este continuată. Când separăm Tainele de asceză și asceza de Taine nimicim viața bisericească.

Dacă vom cerceta cu atenție rugăciunile Bisericii, vom constata că sunt de fapt o conduită terapeutică. Pentru a spune într-un sens metaforic, ele sunt un tratat de medicină duhovnicească pentru vindecarea sufletului omenesc. Desigur, această terapie, după cum reiese clar din toate rugăciunile de la Sfintele Taine, țintește în special la vindecarea minții, la luminarea minții. De aceea preotul nu doar că „taie” bilete pentru rai, ci îl vindecă pe om, astfel încât, atunci când Îl va vedea pe Dumnezeu, Acesta să devină pentru el rai, și nu iad, de vreme ce toți Îl vom vedea pe Dumnezeu, atât drepții, cât și păcătoșii. Dacă vom analiza atent „asceza” franco-latină, vom constata că aceasta încearcă să-l

conducă pe om la vederea lui Dumnezeu. Dar nu aceasta este problema, fiindcă toți Îl vor vedea pe Dumnezeu și vor vorbi cu El. De altfel, acest lucru îl spune Domnul în pericopa despre judecata veșnică. Problema este ca omul, vindecat fiind, să-L vadă pe Dumnezeu.

Ortodoxia deține o metodă de vindecare. Acest lucru reiese, printre altele, și din subtitlul *Filocaliei*: „Filocalia, sau culegere din scrierile Sfinților Părinți care arată cum se poate omul curăți, lumina și de-săvârși”.

d) Nu trebuie să avem dorința nestăpânită de a vedea slava lui Dumnezeu, așa cum fac unii curioși, prin diferite modalități, cum ar fi meditația orientală și alte metode. O astfel de curiozitate, în afara faptului că poate să ducă la rătăcire, poate să ne traseze o altă cale. În Biserica Ortodoxă, deoarece Dumnezeu devine iad pentru cei necurățiți, simțim nevoia, ca un lucru primordial, să ne curățim sufletește. Curățirea este corelată cu vindecarea omului, iar vindecarea este, firește, dobândirea iubirii dezinteresate.

e) Iadul nu este absența lui Dumnezeu, așa cum se spune de obicei, ci este prezența și vederea Sa ca foc. Așa cum am mai spus și într-un alt subcapitol, putem încă de acum să gustăm raiul și iadul. Aș putea să spun mai potrivit că modul în care Îl vom trăi pe Dumnezeu la a Doua Sa Venire depinde de modul în care Îl trăim acum.

Potrivit Cuviosului Ilie Ecdicul, raiul este contemplarea celor inteligibile. În această contemplație gnosticul, adică cel care a dobândit cunoașterea de

Dumnezeu, „intră înlăuntru în rugăciune, ca în casa sa”. Iar făptuitorul, adică cel care se află în etapa curățirii, „e ca un trecător”, deoarece are dorința de a intra, dar este împiedicat de zidul vârstei sale duhovnicești²⁶⁸. Raiul este nepățimirea care, în realitate, este transfigurarea părții pătimitoare a sufletului. Cuviosul Ilie Ecdicul spune că raiul nepățimirii este ascuns înlăuntru nostru și „este icoana raiului viitor, care va primi pe cei drepti”²⁶⁹.

Potrivit Cuviosului Grigorie Sinaitul, focul, întunericul, viermele și tartarul, adică iadul, sunt „împățimirea obștească de plăcere trupească, neștiința generală a întunericului, gâdilirea aprinsă a patimii din toți, tremurarea și vijelia rău-mirositoare a păcatului”. Astfel, împățimirea de plăceri trupești, neștiința și întunericul, groaza și murdăria păcatului sunt trăirea iadului încă de acum. Toate acestea sunt „ca o arvună și pârgă a chinurilor” încă din această viață²⁷⁰.

Concluzia acestei analize arată că Biserica este clinică și spital, care îl vindecă pe om. Aceasta este lucrarea fundamentală a preoților. Având această perspectivă, preoții se pot ocupa și de alte lucrări. Ei se pot îngriji și de problemele poporului care au un caracter mai general, de exemplu, filantropie, milostenie etc., dar problema fundamentală rămâne vindecarea omului.

²⁶⁸ ILIE ECDICUL, *Culegere din sentințele înțelepților*, c. 167, FR 4..., p. 308.

²⁶⁹ *Ibidem* 128, p. 301.

²⁷⁰ GRIGORIE SINAITUL, *Capete foarte folositoare, în acrostih*, c. 34, FR 7..., p. 101-102.

Aceasta este lucrarea filantropică prin excelență, care va avea urmări veșnice. Fiindcă ce folos va avea dacă se va îngriji doar de nevoile materiale, și nu se va îngriji de viitorul său veșnic? O astfel de Biserică poate fi considerată o Biserică secularizată. Omul nu a fost creat să se consume doar în cele de aici, ci să înainteze spre cele de dincolo. Astfel, Biserica se interesează de om în totalitatea sa, întrucât este alcătuit din suflet și trup.

Sunt unii care acuză Biserica pentru că e dezinteresată față de nevoile sociale și este absentă în problemele sociale sau de altă natură. Nimeni nu spune că activitatea Bisericii nu trebuie să includă și această chestiune.

Dar se pune următoarea întrebare: oare moartea nu este și ea o problemă socială? În afara faptului că fiecare om este chinuit de propria sa moarte, fiindcă o poartă înlăuntrul său încă de la naștere, de vreme ce s-a născut ca să moară, el se mai confruntă și cu moartea celor dragi ai săi. Oare moartea nu creează și ea probleme sociale și personale? Biserica este preocupată de această problemă serioasă a morții și îl ajută pe om să o depășească prin viața în Hristos.

Mai mult, când Biserica se ocupă de vindecarea minții omului, acest lucru are urmări sociale directe. Omul vindecat este liniștit, sincer, nepătimaș și, prin urmare, un bun familist, un bun cetățean. De altfel, așa cum un spital în timpul unor molieme continuă să vindece, tot așa și Biserica în timpul multor molieme sufletești nu-și uită caracterul său vindecător, ci îi vindecă pe oameni.

De aceea, fiindcă trăim în Biserică, trebuie să ne vindecăm prin toate mijloacele pe care le are ea, prin Sfintele Taine și asceză, prin metoda de care dispune, astfel încât încă de acum, dar mai cu seamă atunci, la a Doua Venire a lui Hristos, harul dumnezeiesc să lucreze asupra noastră în chip luminător și mântuitor, iar nu pedepsitor.

VIII

Apocatastaza sau restabilirea tuturor lucrurilor

Deși în Biserica Ortodoxă se vorbește mereu despre rai și iad, fiind un punct fundamental al credinței noastre, cu toate acestea încă de demult, s-a dezvoltat o teorie a restabilirii tuturor lucrurilor, în sensul că nu va exista un iad veșnic.

Potrivit acestei teorii, Dumnezeu va restabili, din iubire și dragoste pentru oameni, întreaga creație, va nimici răul și, ca urmare, nu va mai exista iad veșnic. De aici rezultă că toți oamenii se vor mântui. Firește, o astfel de perspectivă asupra eshatologiei și a soteriologiei desființează întregul edificiu al credinței și anulează învățăturile fundamentale ale Bisericii, așa cum sunt ele exprimate în Sfânta Scriptură și în scrierile Sfinților Părinți ai Bisericii. Putem afirma că o astfel de teorie anulează chiar esența eclesiologiei.

Unii exegeți apuseni au susținut că o astfel de teorie a fost dezvoltată și de Sfântul Grigorie de Nyssa, iar opinia aceasta s-a extins și în spațiul nostru ortodox. Așadar, cei mai mulți cred că Sfântul Grigorie de Nyssa, acest mare Părinte al Bisericii noastre, a urmat unor învățături eretice din vechime

cu privire la apocatastază, fiindcă el însuși a vorbit despre restabilirea creației.

Întrebarea este dacă Sfântul Grigorie a susținut astfel de teorii. Chiar dacă există unele fragmente care induc teoria apocatastazei, ele trebuie interpretate într-un cadru ortodox.

Această cercetare trebuie făcută cuprinzând întreaga sa personalitate, precum și duhul învățăturii sale, în ansamblu. Vom încerca să facem acest lucru în capitolul de față.

Încă de la început trebuie să spunem că Sfântul Grigorie de Nyssa nu a vorbit despre apocatastază în sensul în care a înțeles-o Origen, și care este o teorie rătăcitoare, pe care Biserica a condamnat-o prin hotărâre sinodală. În același timp, vom avea prilejul să observăm diferite teme, care sunt legate de viața de apoi, de care ne vom preocupa în această carte.

1. Teologii și filosofi din antichitate despre apocatastază

Se poate observa la popoarele antice teoria despre degradarea și restabilirea lumii. Potrivit acestei concepții, lumea se mișcă într-o limitare temporală precisă. De aceea degradarea și distrugerea acesteia va avea loc prin diferite evenimente, după care va începe o nouă eră de restaurare, realcătuire și orânduire a lumii²⁷¹. În acest fel s-a dezvoltat, încă din vechime, teoria lumii ciclice. Această creare din

²⁷¹ *Vezi* Ἀνδρέου Θεοδώρου, *Ἡ περί ἀποκαταστάσεως τῶν πάντων ἰδέα*, Atena, s.e., 1959, p. 8.

nou a lumii este cunoscută drept „palingeneză” sau „apocatastază a lumii”²⁷².

Putem întâlni astfel de concepții în vechile școli filosofice. Legat de aceste teme au vorbit filosofia prestoică (Anaximandru, pitagoreicii, Heracles, Empedocle), filosofia stoică și neoplatonismul²⁷³. La această ciclicitate a lumii are părtășie și sufletul uman. De aceea cele mai multe curente filosofice vorbesc despre metempsihoză sau reîncarnare, adică despre intrarea din nou a sufletului în lume pentru a se purifica. Nu vom face o analiză extinsă asupra teoriei apocatastazei, așa cum s-a dezvoltat în filosofia antică. Adevărul e că metempsihoza constituie un punct comun al tuturor filosofiilor, împreună cu alte teorii privitoare la crearea lumii, existența răului, crearea omului și reîncarnarea sufletelor.

Origen, acest mare teolog din secolul al III-lea d.Hr., a dezvoltat în mod clar, în învățăturile sale, această teorie despre apocatastază. Origen a fost în multe privințe influențat de filosofie, și a fost adeptul unui creștinism elenizat, pe când Sfinții Părinți au exprimat un elenism încreștinat.

Potrivit învățăturii lui Origen, sufletele oamenilor ajung la împăcarea cu Dumnezeu prin curățire. Alte suflete ajung la curățire și la împăcarea cu Dumnezeu încă din această viață, altele însă au nevoie de mai mult timp, și de aceea revin din nou la viață sub o altă formă corporală. Astfel, se poa-

²⁷² *Ibidem*, p. 9.

²⁷³ *Ibid.*, p. 11 ș.u.

te vorbi despre reîncarnări succesive, până când se realizează curățirea desăvârșită a fiecărui suflet și unirea sa cu Dumnezeu. În acest fel, pedepsele celor necredincioși și ale diavolilor vor fi vremelnice. Când toate sufletele se vor curăți, atunci diavolul va fi biruit, toate se vor supune lui Dumnezeu și va avea loc apocatastaza, va urma apoi învierea oamnelor în trupuri duhovnicești. Potrivit acestei concepții, toate vor reveni la starea primordială.

Principiul de bază al lui Origen este că sfârșitul lumii trebuie să fie asemănător cu începutul acesteia. Pedepsele pe care Dumnezeu le-a impus, și care încep din această viață, continuă și după moarte, până când va avea loc curățirea și restabilirea tuturor lucrurilor, până când toate se vor supune lui Dumnezeu. Această curățire are loc și prin focul curățitor, care curățește lumea de stricăciune și le înnoiește pe toate. Astfel, răul va fi șters cu desăvârșire și desființat prin stăpânirea binelui. Din cele spuse, se vede că Origen leagă apocatastaza de ciclicitatea sufletelor²⁷⁴.

Expresia „restabilirea tuturor lucrurilor” este întâlnită o singură dată în Sfânta Scriptură, mai exact în predica Apostolului Petru în pridvorul lui Solomon, după vindecarea ologului. Printre altele, Apostolul Petru a vorbit despre pocăință și întoarcerea la Dumnezeu. A spus astfel: *Așadar, pocăiți-vă și întoarceți-vă, ca să vi se șteargă păcatele, ca să vină de la fața Domnului*

²⁷⁴ Vezi Παναγ. Χρήστου, Ἑλληνικὴ Πατρολογία, vol. II, Tesalonic. Edit. Πατριαρχικόν Ἰδρυμα Πατερικῶν Μελετῶν, 1978, p. 868-869; Ἀνδρέου Θεοδώρου, op.cit., p. 32 ș.u.

vremi de ușurare și să vă trimită pe Cel mai dinainte vestit vouă, pe Hristos Iisus, pe Care cerul trebuie să-L primească până la vremile reșezării (=restabilirii) tuturor celor despre care a grăit Dumnezeu prin gura sfinților Săi profeți din veac (Faptele Apostolilor 3, 19-21).*

Însă expresia „restabilirea tuturor lucrurilor” aici nu are sensul de apocatastază și de ciclicitate a sufletelor, așa cum susțineau filosofii, ci acela al împărăției viitoare, care va avea loc odată cu a Doua Venire a lui Hristos, când va avea loc înnoirea creației. Există și alți termeni în Sfânta Scriptură, precum „înnoire”, „naștere din nou”, „recapitulare”, care uneori exprimă renașterea și înnoirea lumii, săvârșite odată cu venirea lui Hristos, alteori exprimă renașterea omului odată cu intrarea lui în Biserică prin Sfântul Botez, și alteori exprimă nașterea din nou la a Doua Venire a lui Hristos, fiindcă, așa cum știm, va exista atunci o schimbare a lumii din stricăciunea care este rezultatul păcatului.

Totodată, acest citat scripturistic trebuie, neapărat, interpretat în cadrul întregii învățăături a Sfintei Scripturi, acolo unde se vorbește despre unitatea sufletului, despre existența iadului veșnic, despre faptul că judecata de la a Doua Venire a lui Hristos va avea un rezultat îndoit, adică raiul veșnic și iadul veșnic, despre faptul că există păcatul împotriva Duhului Sfânt și care nu se poate ierta, nici în veacul aceasta, nici în celălalt, despre faptul că

* Termenul ἀποκατάστασις este redat în română prin *apocatastază*, *restaurare*, *restabilire*, sau, în versiunea Bibliei folosite aici, prin *reșezare* (n.tr.).

toți trebuie să se înfățișeze în fața scaunului de judecată al lui Hristos ca să primească rodul faptelor lor, bune sau rele etc.

Nu intenționăm să expunem aici toate aceste citate scripturistice, fiindcă cititorul are ocazia să le citească în capitolele privitoare la acest subiect din cartea de față. Este limpede că nicăieri în Sfânta Scriptură nu se poate susține ideea de apocatastază, că sufletele se vor reîntoarce la viață până la curățirea finală și că nu va exista un iad veșnic.

Tocmai din acest motiv a avut loc și o condamnare sinodală a teoriei apocatastazei. Mai exact, în „Sinodiconul Ortodoxiei” sunt condamnați toți cei care cred în teoria apocatastazei și în toate celelalte teorii legate de aceasta. Se spune așa: „Celor care primesc și transmit vorbele elinești [păgâne] zadarnice cum că ar fi o preexistență a sufletelor, că nu toate s-au făcut și adus din neființă, că ar exista un sfârșit al pedepsei sau o restaurare [apocatastază] a creației și lucrurilor omenești, și prin cuvinte ca acestea introduc faptul că împărăția cerurilor, pe care Însuși Hristos, Dumnezeuul nostru, a spus că este veșnică și de nedesființat, ar fi supusă desființării și trecătoare, în timp ce din întreaga Scriptură Veche și Nouă am primit că pedeapsa va fi nesfârșită și împărăția veșnică; așadar, cei ce se pierd pe ei înșiși și pe alții prin asemenea cuvinte și se fac și altora pricină de osândă veșnică, anatema!”²⁷⁵.

Teoria despre apocatastază este considerată „vorbe elinești zadarnice”, adică rod al filosofiei eline,

²⁷⁵ ****Sinodiconul Ortodoxiei...*, p. 273.

care nesocotește împărăția cerurilor și desființează cuvântul Scripturii cu privire la veșnicia iadului. Toți cei care acceptă astfel de păreri nu doar că se pierd pe ei înșiși, ci devin autori și cauză de pieire și pentru alții. De aceea ei sunt anatematizați și excluși din Biserică asemenea mădularilor bolnave.

Firește, această anatematizare făcută în „Sindiconul Ortodoxiei” este strâns legată de condamnarea de la Sinodul V Ecumenic a teoriilor lui Origen, printre care se numără și teoria apocatastazei.

2. Opiniile exegeților față de poziția Sfântului Grigorie de Nyssa cu privire la apocatastază

În toate scrierile sale, Sfântul Grigorie de Nyssa a fost preocupat de viața după moarte, despre faptul că ipostasul se menține și după despărțirea sufletului de trup, despre ce este sufletul, despre felul în care va avea loc învierea trupurilor, despre ce este împărăția lui Dumnezeu etc. Multe dintre aceste opinii le-am putut vedea în alte capitole din această carte.

Printre aceste subiecte eshatologice se află și așa-numita teorie a apocatastazei. Cu câteva excepții, aproape toți cei care s-au ocupat de învățătura Sfântului Grigorie au ajuns la concluzia că Sfântul a fost influențat de Origen în ceea ce privește tema apocatastazei. Desigur, așa cum susțin ei, el nu a acceptat toate teoriile lui Origen cu privire la aceste teme, atâta timp cât respinge reîncarnarea și ciclicitatea sufletelor, dar în ce privește apocatastaza, el urmează cu moderație concepțiilor lui Origen.

Așadar, aceștia spun că Sfântul Grigorie de Nyssa vorbește despre apocatastază într-un mod pozitiv.

În linii mari, vom observa ce impresie au produs tezele Sfântului Grigorie de Nyssa asupra unor anumiți exegeți cu privire la subiectul de care ne ocupăm acum, iar mai apoi vom cerceta dacă ideile lor corespund cu adevărul. Sigur că fragmentele explicate și prezentate de exegeți aparțin Sfântului Grigorie de Nyssa, însă ceea ce trebuie spus aici e că ele nu au fost interpretate într-un cadru autentic, iar adevărul cuprins în aceste scrieri este pe alocuri neînțeles. După cum vom vedea imediat, Sfântul Grigorie nu a susținut în scrierile sale ceea ce i s-a atribuit mai târziu de către majoritatea cercetătorilor săi. De fapt, pentru ca cineva să poată înțelege învățătura Sfântului Grigorie, trebuie să aibă la îndemână cheia interpretativă corespunzătoare și să-și adapteze propria expunere potrivit cu cadrele întregii tradiții bisericești.

Scopul fundamental al omului, potrivit Sfântului Grigorie de Nyssa, este îndumnezeirea sa. Doar prin acest punct de vedere trebuie privită mântuirea omului. Însă ca cineva să poată dobândi acest scop preaînalt, trebuie să treacă prin etapa de curățire, care este necesară omului. Curățirea poate fi dobândită în această viață. Dar dacă unii nu au putut să o dobândească aici, ea va fi continuată și în cealaltă viață. Desigur, Sfântul Grigorie de Nyssa nu acceptă reîncarnarea, care, potrivit concepției lui Origen, duce mai departe lucrarea de curățire a omului, ci, atunci când el vorbește despre curățire, acceptă că aceasta este continuată și după moarte.

Curățirea de după moarte este dobândită cu ajutorul așa-zisului foc curățitor sau purificator, care este vindecător. În acest fel, chinurile iadului sunt vindecătoare, fapt ce arată că ele nu sunt veșnice. La un moment dat, iadul va înceta de a mai exista. După curățirea lor, fie în această viață, fie în cealaltă, sufletele vor intra în veșnicie.

Curățirea și mântuirea sunt dobândite datorită dragostei și iubirii de oameni a lui Dumnezeu. Dumnezeu, ca iubitor de oameni, îl pedepsește pe om pentru a-l înnoi.

Bunătățile care vor rezulta din această curățire sunt foarte multe. Firea omului se înnoiește după ce, din ea, vor fi îndepărtate toate impuritățile și elementele străine.

În aceste condiții însăși moartea va fi desființată, răul va dispărea și, în acest fel, toate se vor supune lui Dumnezeu. Se dă o atenție deosebită existenței și dispariției răului. Răul, potrivit Sfântului Grigorie de Nyssa, nu este ceva ontologic, tocmai fiindcă el este privarea de bine. Răul este perisabil. Însă orice lucru perisabil este creat. Tocmai din acest motiv nu există rău în esență, ci se poate vorbi doar despre o calitate a răului. Întrucât calitatea nu implică esență, nici răul nu poate fi esență.

Acest fapt vrea să arate că răul nu este veșnic, ci are doar un caracter temporar. Răul, care este neCreat și perisabil, nu poate să predomină binele și neperisabilul, adică pe Dumnezeu. Așadar, la un moment dat, răul, care nu este esență, va fi desființat. Epuizarea și desființarea răului nu intră în contradicție cu libertatea omului, fiindcă atunci li-

bertatea umană ar fi fost mai puternică decât bunul Dumnezeu și decât puterea Sa, fiindcă ar fi avut posibilitatea să extindă la nesfârșit calea răului. Prin urmare, cândva răul va pieri.

Nu doar că sufletele oamenilor se vor curăți, iar răul va dispărea, ci chiar și diavolul se va supune lui Dumnezeu, ceea ce înseamnă că se va mântui. Izbăvirea lui Hristos s-a dovedit în cele din urmă mântuitoare chiar și pentru diavol. Hristos a luat firea umană și a murit pe cruce, iar diavolul, fiindcă a fost prins de trupul lui Hristos ca peștele în năvod, a fost nevoit să înapoieze sufletele pe care le avea în stăpânire. Astfel, acest fapt s-a dovedit mântuitor și pentru diavol.

De asemenea, exegeții Sfântului Grigorie de Nyssa mai notează că există multe contradicții în întregul său sistem teologic. Una dintre acestea, pe care Sfântul Grigorie încearcă să o atenueze, este contradicția dintre curățirea „forțată” și restabilirea tuturor oamenilor, chiar și a diavolului, și libertatea care este atât a omului, cât și a diavolului. O altă contradicție este că, deși vorbește despre desființarea răului și despre mântuirea finală a tuturor oamenilor, în operele sale vorbește și despre veșnicia iadului. Sau de ce acceptă apocatastaza, pe care a susținut-o Origen, dar nu acceptă ciclicitatea sufletelor sau așa-numita metempsihoză, care este legată de curățirea sufletelor și de apocatastază.

Mi se pare că tocmai în aceste aparente contradicții, sesizate de cercetătorii Sfântului Grigorie de Nyssa, stă interpretarea greșită a învățăturii sale, dar și adevărata interpretare a tezelor sale. Va trebui

să analizăm cu atenție aceste „contradicții” pentru a putea vedea care este învățătura Sfântului Grigorie cu privire la apocatastază.

Desigur, există și exegeți care încearcă să descopere care sunt adevăratele premise ale învățaturii Sfântului Grigorie și să demonstreze că el nu susține păreri origeniste. Toate aceste chestiuni le vom atinge în următorul subcapitol, în care vom încerca să schițăm cadrele teologice ale Sfântului Grigorie de Nyssa, deoarece credem că el a fost nedreptățit. Trebuie deci să aibă loc o restabilire și a Sfântului Grigorie legată de așa-numita teorie a apocatastazei.

Nu-mi voi face iluzia că acest subiect va fi epuizat odată cu cele ce vor fi spuse în continuare, însă vom sublinia punctele principale, pe care, dacă cercetătorul operei grigoriene le va cunoaște, va putea tâlcui învățătura Sfântului²⁷⁶.

3. Explicații hermeneutice la învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa și la apocatastază

În acest subcapitol vom încerca să analizăm „contradicțiile” semnalate de exegeți, fiindcă în aceste puncte se află adevărata tâlcuire a operelor sale.

Trebuie să subliniem încă de la început faptul că atât problematica temelor, cât și limba în care a scris Sfântul Grigorie sunt grele pentru cititorul de astăzi.

²⁷⁶ Pentru o analiză a opiniilor sale *vezi* Ανδρέου Θεοδώρου, *op.cit.*, p. 48 ș.u.; Παναγ. Χρήστου, *op.cit.*, vol. IV, p. 197 ș.u.; Αθηναγόρου Κοκκινάκη, *Introducere în opera Sfântului Grigorie de Nyssa*, ΕΠΕ 1, 111 ș.u.

Trebuie avut mereu în vedere faptul că Părinții din secolul al IV-lea, mai cu seamă Sfântul Grigorie de Nyssa, au trebuit să se confrunte cu o problemă serioasă. Adică au fost nevoiți să facă față întrebărilor filosofilor cu privire la problemele de ordin cosmo-logic, ontologic și soteriologic, și să răspundă prin intermediul Revelației. Noi, astăzi, nu ne mai confruntăm cu astfel de probleme, de aceea ne este greu să le mai înțelegem. Putem totuși să tâlcuim învățătura Sfântului Grigorie prin experiența Bisericii.

Vom încerca să observăm care sunt cadrele interpretative ale învățăturii Sfântului Grigorie de Nyssa cu privire la eshatologie și apocatastază, prin intermediul a cinci puncte.

a) Marea sa personalitate bisericească

Sfântul Grigorie a fost, realmente, o mare figură duhovnicească. Când îi citim operele, ne bucurăm de amploarea gândirii sale, de bogăția învățăturii sale, dar în primul și-n primul rând, de marea sa sensibilitate. Abordează teme foarte dificile, și totuși nu se îndepărtează de tradiția ortodoxă.

Întâlnim la Sfântul Grigorie de Nyssa învățătura potrivit căreia lucrarea fundamentală a Bisericii este vindecarea omului, care este dobândită prin curățire, iar scopul omului este îndumnezeirea. Desigur, și alți Părinți au abordat această realitate, însă Sfântul Grigorie de Nyssa întreprinde o analiză amănunțită. În opera sa *Despre viața lui Moise*, care este un model de discurs teologic, face o serie de extrapolări și observații minunate.

În general, Sfântul Grigorie de Nyssa, fratele Sfântului Vasile cel Mare, a fost preocupat de teme greu de rezolvat pentru spiritul uman. Marea sa sensibilitate, care reiese din dialogul pe care l-a purtat cu sora sa Macrina înainte de adormirea ei, dar și felul în care prezintă moartea acesteia, precum și atitudinea pe care a avut-o în momentul despărțirii de sora sa, ne produce o impresie puternică. A fost, într-adevăr, un mare teolog, dar și un părinte duhovnicesc rafinat.

Valoarea marii sale personalități a fost recunoscută de întreaga Biserică. După ce, în 379, moare fratele său, Vasile cel Mare, Sfântul Grigorie de Nyssa a luat diferite inițiative bisericești de consolidare a credinței ortodoxe împotriva ereziilor hristologice din vremea sa. Prezența sa la Sinodul din Antiohia, 379 d.Hr., a fost una energică, la fel ca și misiunea sa în Pont și în Arabia, în vederea liniștirii vieții bisericești. În general, Sfântul Grigorie a dobândit o mare autoritate, și de aceea se interesa de buna rânduială a diferitelor probleme duhovnicești, mai ales în chestiuni dogmatice.

Considerabilă a fost și prezența sa la cel de-al doilea Sinod Ecumenic din Constantinopol, din 381 d.Hr. Desigur, la acest Sinod a prevalat teologia fratelui său, Vasile cel Mare, care adormise cu doi ani înaintea convocării sinodului, însă Sfântul Grigorie s-a dovedit a fi teologul acestui Sinod.

În timpul lucrărilor sinodale, Sfântul Grigorie a citit în fața Sfântului Grigorie Teologul propriul tratat, care combătea părerile lui Eunomie, cel ce polemizase cu Sfântul Vasile. Mai exact, Sfântul Vasile

a scris împotriva tezelor eretice ale lui Eunomie. Argumentarea Sfântului Vasile l-a surprins așa de mult pe Eunomie, încât acesta i-a răspuns abia după paisprezece ani cu o lucrare intitulată *Apologie pentru apologie*. Atunci, Sfântul Vasile nu a putut să-i mai răspundă, fiindcă se afla aproape de sfârșitul vieții. Această misiune a fost îndeplinită cu succes de către Sfântul Grigorie de Nyssa. Printr-o lucrare împărțită în trei cărți a zdrobit părerile lui Eunomie, apărând atât credința creștină, cât și memoria fratelui său. Aceste scrieri sunt socotite printre cele mai bune texte scrise împotriva ereziilor.

La Sinodul II Ecumenic a fost recunoscut de către toți drept teologul prin excelență. El a citit prelegerea de deschidere a Sinodului, a rostit cuvântarea la înmormântarea lui Meletie al Antiohiei, cel ce fusese președintele Sinodului, a rostit cuvântul de la întronizarea Sfântului Grigorie Teologul pe tronul Constantinopolului, și se crede că tot el a dat ultima formă Simbolului de Credință, mai precis a redactat articolul despre Duhul Sfânt: „Și întru Duhul Sfânt, Domnul, de viață Făcătorul, Care de la Tatăl purcede, Cela ce împreună cu Tatăl și cu Fiul este închinat și slăvit, Care a grăit prin proroci”. Se mai spune că în pictura Sinodului II Ecumenic, Sfântul Grigorie este reprezentat ca redactor al practicelelor sinodale.

Înainte de încheierea lucrărilor acestui Sinod, Împăratul Teodosie a dat o directivă prin care Sfântul Grigorie era desemnat printre cei trei episcopi, care vor fi model de credință pentru episcopii din Pont, fapt care arată că cei care nu cădeau de acord

cu învățătura Sfântului Grigorie și nu erau în comuniune cu el erau eretici.

După acest Sinod a călătorit în Siria, Palestina și Arabia pentru rezolvarea diferitelor probleme de ordin bisericesc. La fel a participat și la sinoade ce aveau ca scop întărirea credinței ortodoxe. Toate acestea arată că avea o mare autoritate în spațiul ortodox. Tot lui i s-a încredințat rostirea cuvântărilor la înmormântarea prințesei Pulheria și a Împărătesei Plakilla.

Dincolo de toate aceste evenimente, care sunt cunoscute în istoria bisericească din activitățile bisericești ale Sfântului Grigorie de Nyssa, există și texte sinodale care îl consideră ca fiind mare Părinte ecumenic al Bisericii. Sinodul III Ecumenic, recunoscând valoarea personalității și a teologiei sale, l-a numit „al doilea bărbat după fratele său în cuvânt și faptă”. Această frază arată că a fost al doilea după fratele său, Sfântul Vasile. Dar și Sinodul VII Ecumenic, la patru sute de ani după adormirea sa, i-a acordat denumirea unică ce se acordă teologilor Bisericii, l-a numit „Părintele Părinților”. De asemenea, ne este cunoscut răspunsul pe care l-a dat Sfântul Vasile, atunci când au apărut nedumeriri că un om de o așa valoare a fost pus episcop într-un oraș neînsemnat ca Nyssa: „Nu trebuie ca episcopul să fie mândru de eparhia sa, ci eparhia trebuie să fie mândră de el”²⁷⁷.

O astfel de personalitate patristică impunătoare, pe care însăși Biserica o numește în Sinoadele

²⁷⁷ Vezi Αθηναγόρου Κοκκινάκη, *op.cit.*, p. 31-34; Παναγ. Χρήστου, *op.cit.*, vol. IV, p. 163 ș.u.

Ecumenice „Părintele Părinților” și al doilea după Sfântul Vasile în cuvinte și în fapte, un astfel de sfânt, despre care s-a pus în discuție să fie inclus în triada celor Trei Ierarhi, nu este cu putință să cadă în astfel de rătăcirii grave, cum ar fi teoria apocatastazei. Prin urmare, toți cei care susțin că Sfântul Grigorie acceptă astfel de teorii, pe care însăși Biserica le-a condamnat, greșesc. Cum este cu putință să fie condamnată la nivel de sinod teoria apocatastazei, iar Sfântul Grigorie de Nyssa să fie lăudat la superlativ?

b) Opiniile sale cu privire la filosofie

Unii exegeți ai Sfântului Grigorie de Nyssa susțin că el este cel mai filosofic dintre Părinții Bisericii, având în vedere că Sfântul Grigorie, în multe privințe, dar mai ales în privința apocatastazei, a fost înrâurit de teologii filosofi ai vremurilor sale, cum era cazul lui Origen.

Trebuie să reluăm ceea ce am spus și mai devreme, că Sfântul Grigorie nu a fost înrâurit în scrierile sale de filosofie și de tezele acesteia, de vreme ce el însuși este măsură și etalon pentru viața și credința ortodoxă. Ceea ce a încercat el să facă a fost să răspundă întrebărilor de ordin ontologic puse de filosofie. Filosofia pune următoarele întrebări: Ce este Ființa? Ce sunt ființele? Ce relație există între Ființă și ființe? Ce este răul? Cum a pătruns el în lume? Ce este sufletul? etc. De astfel de întrebări ontologice a fost preocupat Sfântul Grigorie de Nyssa, și a răspuns cu ajutorul experienței sale dumnezeiești.

De fapt, aceasta a fost lucrarea de bază a Părinților din acele timpuri critice²⁷⁸.

Nimeni nu poate să-l eticheteze drept filosof tocmai pentru că a fost preocupat de problemele ontologice puse de filosofie. De altfel, numeroasele scrieri ascetice, omiliile duhovnicești și răspunsurile pe care le-a dat multor chestiuni filosofice arată că acuzele adresate împotriva Sfântului sunt neînțemeiate.

Părerea sa vizavi de filosofie este formulată în multe dintre textele sale. Aș dori să expun părerile acestuia cu privire la filosofie, așa cum reies ele din textul său *Despre virtute, adică despre Viața lui Moise*.

Când Sfântul Grigorie de Nyssa explică faptul că mama lui Moise, care tocmai născuse, l-a așezat pe copil într-un coș, pentru a fi salvat, și i-a dat drumul pe apa râului, spune că râul reprezintă valurile acestei vieți, iar coșul este educația care constă în diverse învățături. Dacă cineva posedă o astfel de educație, nu se va îneca în valuri, ci va ieși la mal.

Fiica lui Faraon, fiind stearpă și neroditoare, l-a înfiat pe micuțul Moise. Acest fapt simbolizează filosofia din afară, care era stearpă și neroditoare. Nimeni nu poate să respingă această educație stearpă și neroditoare atâta timp cât este nedesăvârșit, însă când urcă pe munte precum Moise, atunci „să socotească lucru de rușine să se mai numească copil al celei din fire stearpă”. Astfel, oricine

²⁷⁸ Vezi Ἰωάννου Ζηζιούλα, „Ἑλληνισμός καὶ Χριστιανισμός, ἡ συνάντηση τῶν δύο κόσμων” în: Ἱστορία τοῦ ἑλληνικοῦ ἔθνους, vol. VI, p. 554.

trăiește descoperirea și ajunge la vederea lui Dumnezeu simte rușine și sfială să se mai numească fiu al filosofiei.

Când vorbește în mod detaliat despre filosofie, spunând că este stearpă și nu folosește cu nimic la mântuire, scrie: „Căci e stearpă cu adevărat cultura din afară, fiind mereu în durerile nașterii, dar nedând niciodată viață pruncului. Căci ce fruct a dat filosofia în cursul lungilor dureri ale nașterii, vrednic de atâtea opintiri și osteneli? Nu sunt toți lepădați ca slabi și neîmpliniți, înainte de a veni la lumină prin naștere? Dar pot oare să se nască dacă sunt acoperiți cu totul în sânurile sterpe ale înțelepciunii neroditoare?”.

În acest minunat citat putem vedea părerea Sfântului Grigorie de Nyssa despre filosofie. Prin expresia „cultura din afară” înțelege filosofia, și nu celelalte științe. Filosofia, deși a simțit tot timpul durerile nașterii, nu a născut niciodată, ci a rămas stearpă. Nu a adus niciun rod omului. Mai atrage atenția că oamenii ar fi putut deveni cu adevărat oameni dacă nu s-ar fi închis în sânul acestei filosofii sterpe.

În continuare, Sfântul Grigorie spune că putem să ne ocupăm, în timpul formării noastre, și cu știința din afară, dar, în același timp, nu trebuie să ne despărțim de laptele Evangheliei, cu care ne hrănim. Într-adevăr, cel care se formează doar prin cultura din afară și nu vede învățătura și obiceiul înaintașilor săi, acesta se va așeza între doi dușmani.

Sfântul Grigorie critică filosofia. Spune că în învățăturile filosofiei există ceva trupesc și netăiat împrejur, care, dacă este dat la o parte, va ră-

mâne noblețea israelită. Dă apoi câteva exemple. Filosofia acceptă că sufletul este nemuritor, dar susține că trece dintr-un trup într-altul și din firea rațională în cea irațională. Și filosofia vorbește despre Dumnezeu, însă Îl consideră material. Vorbește despre Dumnezeu în calitate de Creator, dar ea crede totuși că are nevoie de materie pentru a crea, adică Dumnezeu nu a creat lumea din nimic. Ea mai crede că Dumnezeu este bun și puternic, însă spune că este supus în multe nevoi destinului. Astfel, în filosofie există un aer de evlavie, dar care are, în același timp, și ceva trupesc²⁷⁹.

Când opiniile Sfântului Grigorie privitoare la filosofie sunt unele ca acestea, este absurd să-l considerăm drept un Părinte filosof, influențat de concepte filosofice cu privire la apocatastază. Astfel de contradicții nu pot fi întâlnite la un sfânt îndumnezeit ca Sfântul Grigorie de Nyssa, dar nici măcar la un om care are calități intelectuale înalte și harisme, așa cum avea el. Mai degrabă, noi nu dispunem de calitățile sale și nu putem pătrunde în conținutul învățăturii sale insuflate de Dumnezeu.

c) Învățătura sa despre om și despre veșnicia iadului

Sfântul Grigorie vorbește în multe scrieri de-ale sale despre libertatea omului, care nu este desființată de Dumnezeu, precum vorbește și despre veș-

²⁷⁹ GRIGORIE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, EΠΕ 9, 190-192, 202; trad. rom. de D. Stăniloae și Ioan Buga în: PSB 29, București, Edit. IBMBOR, 1982, p. 39-40, 46-47.

nicia iadului. Ambele poziții îl scutesc de orice idee legată de teoria apocatastazei, pe care o susținea Origen.

În marele său cuvânt catehetic, după ce mai întâi vorbește despre catehizare și valoarea Botezului, la final insistă asupra subiectului despre întreaga schimbare a ființei umane, care are loc datorită voinței omului. El scrie că Sfântul Botez este numit naștere de sus, adică naștere din nou și restaurare a omului, însă nu-i schimbă însușirile caracteristice. Omenitatea prin ea însăși nu primește „nicio schimbare de la Botez” și nu își schimbă nici rațiunea, nici înțelegerea, nici știința și nicio altă însușire caracteristică firii umane. Acest lucrul trebuie dobândit prin lupta omului de dinainte și de după Botez. Harul lui Dumnezeu, pe care îl primim la Botez, nu lucrează renașterea noastră dacă nu conlucrăm și noi în același timp.

Sfântul Grigorie ajunge la un punct în care subliniază un detaliu îndrăzneț, după cum chiar el o spune. Chiar dacă Botezul a fost săvârșit, sufletul nu s-a lepădat de întinăciuni, ceea ce înseamnă că viața noastră de după botez este la fel ca cea dinainte, atunci apa Botezului rămâne o simplă apă, „nevăzându-se deloc darul Duhului Sfânt în cel botezat”. Adică e ca și cum omul nu a primit deloc darul Duhului Sfânt.

Cel care trâmbițează peste tot că a fost născut din nou prin Botez, dar de fapt duce același mod de viață, trebuie să asculte cuvântul lui Dumnezeu, care zice: *de se crede cineva că este ceva, în timp ce el nu este nimic, pe sine însuși se amăgește* (Galateni 6, 3) și:

celor câți L-au primit, care cred întru numele Lui, le-a dat putere să devină fii ai lui Dumnezeu (Ioan 1, 12). Dacă cineva susține că L-a primit pe Dumnezeu, trebuie să o arate prin voința sa liberă. „Arată că în tine se află Cel ce te-a născut!”. Sfântul Grigorie întreabă într-un fel foarte semnificativ: „Nu știi că omul nu devine în alt fel fiu al lui Dumnezeu decât doar dacă devine sfânt?”. Deci ca cineva să devină fiu al lui Dumnezeu, trebuie să se sfințească.

Cei care nu își schimbă modul de viață vor avea parte de multe pedepse. Traiul celor păcătoși în viața cealaltă nu va fi asemănător cu necazurile din viața pământească. Sfântul Grigorie vorbește despre focul chinuitor pe care păcătosul nenăscut din nou îl va întâlni în cealaltă viață. El scrie în acest sens: „Când auzi de foc, ai fost învățat să înțelegi ceva diferit decât ceea ce știi, căci există ceva în acel foc, care în acesta de aici nu există”. Focul pe care îl va încerca omul în cealaltă viață va fi diferit de focul din viața aceasta. Focul din viața aceasta este stins prin diferite metode, pe când focul din cealaltă viață rămâne nestins. „Așadar, focul acesta este altceva decât celălalt”.

Și când vorbește despre viermii care îl vor mânca pe om, înțelege cu totul diferit față de ceea ce se află pe pământ. Fiindcă „adaosul «fără sfârșit» trimite la o altă fire decât cea pe care o cunoaștem”²⁸⁰.

Din această scurtă prezentare a învățăturii Sfântului Grigorie despre voința omului și iad sunt

²⁸⁰ IDEM, *Marele cuvânt catehetic*, ЕПЕ 1, 536-542; trad. rom. în: *PSB* 30..., p. 343-346.

evidențiate câteva adevăruri. Primul: harul Duhului Sfânt nu-l renaște pe om prin Botez dacă acesta nu conlucrează prin voința sa. Așadar, voința omului are mare importanță. Al doilea: există un iad în care dăinuie focul și viermele, care nu se aseamănă cu realitatea sensibilă. Este vorba despre realități necreate. De altfel, faptul că cele de acum nu se aseamănă cu cele ce țin de viața veșnică și că viermele este „fără sfârșit” arată că atât focul curățitor, cât și energia chinuitoare a viermilor este de fapt energia necreată a lui Dumnezeu, care va fi trăită în mod chinuitor de acei oameni care nu s-au curățit în această viață. Legătura dintre durerile vieții de după moarte și mențiunea „fără sfârșit” arată că nu va exista un final al focului curățitor, în contrast cu ce susțineau cercetătorii Sfântului Grigorie.

În alt text vorbește despre părtășia la Lumină, adică la Dumnezeu. Când tâlcuiește viața lui Moise, considerându-l pe acesta model de îndumnezeire pentru orice creștin, spune că Moise L-a văzut pe Dumnezeu în rugul care ardea și nu se mistuia, după ce mai înainte și-a dat jos încălțările.

El adaptează această situație la vederea lui Dumnezeu. Dumnezeu este adevărul, iar adevărul este lumină. Spre această cunoaștere a luminii ne conduce practicarea virtuții. Și ca să nu se creadă că Sfântul Grigorie vorbește despre o virtute pur omenească și umanistă, trebuie să spunem că îmbină curățirea sufletului cu virtutea. Nu este cu puțință ca omul să urce la acea înălțime unde este văzută lumina adevărului, având picioarele legate. De aceea, sufletul trebuie să fie eliberat de acestea. Nu e vorba despre

dezicerea de trup, ci despre eliberarea sufletului de veșmintele de piele, cu care a fost îmbrăcat în urma neascultării. Astfel, va vedea lumina adevărului, iar cunoașterea ființei adevărului îl va curăți de cugețarea neadevărului, care cugetare este legată de ne-ființă, fiindcă neființa este minciună și închipuire. Potrivit Sfântului Grigorie, ceea ce este în afara lui Dumnezeu este neființă, în ideea că este minciună și închipuire, nu că ar fi inexistentă²⁸¹.

Și din această tâlcuire reiese că omul ajunge prin curățire la cunoașterea ființei și se dezice de neființa care este minciună și închipuire. Această tâlcuire se va dovedi folositoare când, mai târziu, vom studia opiniile sale cu privire la rău, adică la neființă. Acest lucru nu înseamnă că omul care trăiește potrivit răului va pieri, ci tocmai pentru că trăiește departe de ființă, adică de adevăr, trăiește în minciună. Omul există, dar nu trăiește după Dumnezeu. Există o diferență între existență și viața în Dumnezeu.

Sfântul Grigorie de Nyssa leagă raiul și iadul de voința omului. Știe foarte clar că există rai veșnic și iad veșnic. De altfel, nici măcar criticii săi nu neagă faptul că Sfântul Grigorie, în multe locuri din învățăturile sale, acceptă veșnicia iadului. Tocmai am văzut mai înainte o situație similară, atunci când a vorbit despre viermele fără sfârșit. De fapt, el învață, în cadrul învățăturii Bisericii, că nu există rai și iad din perspectiva lui Dumnezeu, ci din perspectiva omului. Este o chestiune ce ține de voința

²⁸¹ ID., *Despre viața lui Moise*, ЕΠΕ 9, 194-196; trad. rom. în: PSB 29..., p. 42.

și starea omului. Când vom studia învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa în cadrul acestor premise ortodoxe, abia atunci o vom putea înțelege.

Când vorbește despre energia îndoită a luminii atât la evrei, cât și la egipteni, spune că, deși soarele dreptății i-a luminat în același fel cu razele sale, totuși „evreii s-au bucurat de lumină, pe când ceilalți nu simțeau harul ei”. Și egiptenii primeau harul lui Dumnezeu, dar pentru că erau nesimțitori, l-au primit ca pe un întuneric.

Același lucru se întâmplă și oamenilor. Același har strălucește tuturor oamenilor. Aceeași lumină. Însă unii pășesc în întuneric, datorită faptelor lor rele și ale răutății, iar alții sunt luminați, trăind în lumina virtuții.

Egiptenii au fost pedepsiți, fiindcă așa a lucrat voința lor, după ce ei înșiși au stârnit dreptatea lui Dumnezeu. „Căci toate cele făcute de voia liberă egipteană, în înțelesul de mai înainte, atrag după ele judecata dreaptă a lui Dumnezeu”.

La fel se întâmplă și cu necazurile, despre care credem că vin de la Dumnezeu. Fiecare devine cauza întristărilor și a necazurilor prin propria sa voință. „Fiecare se face sieși pricinuitorul acestui fel de plăgi”. Același lucru se va întâmpla și în viața veșnică. Pentru cel care a trăit fără de păcat nu va exista nici întuneric, nici vierme, nici foc. Același loc pentru unul este chin, iar pentru altul nu. De aceea, „niciun rău nu poate lua ființă fără voința noastră liberă”²⁸².

²⁸² *Ibidem*, ЕΠΕ 9, 218-222; trad. rom.: p. 54-55.

Această tâlcuire demonstrează clar că Sfântul Grigorie nu neagă existența iadului, ci spune că totul ține de voința omului. Pentru Dumnezeu nu există iad, nici nu l-a creat pe om pentru iad, ci totul ține de alegerea liberă a omului.

În operele Sfântului Grigorie se spune că răul trebuie lepădat din existența omului, iar „neființa să nu mai existe deloc”. Acest lucru nu înseamnă că va fi un răstimp în care nu vor mai exista ființe care să se afle în părtășie și comuniune cu Dumnezeu. De altfel, răul nu are ipostas prin el însuși, ci este lipsa binelui. Cu alte cuvinte, omul întunecat va fi lipsit de energia luminătoare a lui Dumnezeu, și în acest fel va fi ca și cum n-ar exista, deși va trăi veșnic. Nu va putea avea parte de energia luminătoare a lui Dumnezeu, ci de cea arzătoare și chinuitoare. Sfântul scrie în operele sale astfel: „Fiindcă răul în afara voinței nu are existență firească, rezultă că, atunci când toată voința va fi în Dumnezeu, răul va pieri în totalitate, fiindcă nu se mai poate sălășlui în niciun vas”²⁸³.

Se pune următoarea problemă: ce se va întâmpla dacă omul nu își încredințează propria voință lui Dumnezeu? Aceasta este o întrebare pentru toți cei care susțin că Sfântul Grigorie susține apocatastaza, potrivit concepțiilor lui Origen, considerând că Sfântul se contrazice. Însă nu există nicio contradicție în opera sa. E suficient ca învățătura sa să fie înțeleasă în cadrele tradiției bisericești. Acest fapt

²⁸³ IDEM, *Dialogul despre suflet...*, EΠΕ 1, 314; trad. rom. în: PSB 30..., p. 383.

arată că toți cei care nu își vor încredința propria voie lui Dumnezeu nu se vor afla în părtășie cu El. Iar pentru că Dumnezeu este viață și ființă, aceia, cu toate că există, vor trăi în neființă, nu vor fi în comuniune cu Dumnezeu.

De asemenea, existența focului curățitor, care este harul lui Dumnezeu și care îl curățește pe om, va fi sporirea* și vindecarea sfântului, care va avea loc și în cealaltă viață. Focul curățitor, după cum am arătat, potrivit învățăturii Sfântului Grigorie de Nyssa, este necreat și fără sfârșit, este harul lui Dumnezeu, care îl va curăți și sfinți pe om și mai mult, odată ce desăvârșirea este nesfârșită, așa cum însuși Sfântul susține. În acest sens vorbește și despre focul curățitor pentru cei drepti²⁸⁴.

Prin urmare, învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre rai și iad corespunde tradiției patristice. Cel puțin personal, nu am găsit nicio abatere de la învățătura ortodoxă. Doar că stilul scrierii Sfântului Grigorie este mai dificil decât al altor Părinți ai Bisericii.

În capitolul anterior am putut vedea opiniile fratelui său, Vasile cel Mare, despre cum Dumnezeu devine lumină sau foc, prin analogie cu starea duhovnicească a omului. Nu este cu puțință ca

* Este cunoscută învățătura Sfântului Grigorie numită epectază, potrivit căreia cei pocăiți sporesc neîncetat în etapa curățitoare. Termenul grecesc este ἐπέκτασις, care exprimă, în limbajul său, ideea de urcușuri succesive (*n.tr.*).

²⁸⁴ GRIGORIE DE NYSSA, *Dialogul despre suflet...*, ΕΠΕ 1, 312; trad. rom.: p. 382.

Sfântul Grigorie, care l-a ascultat, iubit și apreciat așa de mult pe Sfântul Vasile, să nu fie în acord în privința acestei învățături ortodoxe.

d) O analiză interpretativă la anumite fragmente

Am prezentat mai devreme opiniile fundamentale ale Sfântului Grigorie de Nyssa despre veșnicia iadului, precum și despre curățirea omului, care se îmbină cu voința sa, și pe care nu o poate anula nici Dumnezeu. Am mai putut vedea cum este înțeleasă curățirea în viața de după moarte, precum și desființarea răului.

Trebuie totuși să revenim la analiza interpretativă a unor fragmente, care sunt folosite de către teologi pentru a putea fi susținută părerea că Sfântul Grigorie de Nyssa vorbește despre apocatastază potrivit concepțiilor origeniste.

Eventualele tautologii pot ajuta la înțelegerea temei, fiindcă vom expune unele analize interpretative la fragmente paralele.

După căderea omului, petele păcatului s-au ivit în suflet. Astfel, omul trebuie să se vindece de aceste pete. Tocmai de aceea „i s-a dat în viața pământească leacul virtuții ca să-l lecuiască de acel fel de răni”. Dacă omul încearcă să păzească poruncile lui Dumnezeu prin virtute, prin luptă, atunci se curățește. Dar dacă rămâne nevindecat după ieșirea din trup, „vindecarea îi este asigurată în viața cealaltă”. Dacă, în privința trupului, unele boli se vindecă mai ușor, iar altele mai greu, la fel se întâmplă și în privința sufletului. De aceea, „același lucru îl prevede

și judecata viitoare pentru vindecarea sufletului de bolile sale”²⁸⁵.

Acest fragment este folosit de diferiți cercetători pentru a dovedi că Sfântul Grigorie susține continuarea etapei curățitoare pentru păcătoșii nepocăiți și în viața de după moarte. Se poate ca cineva să ajungă la o astfel de concluzie arbitrară doar dacă nu cunoaște învățătura potrivit căreia sporirea (epectaza) pentru cei îndumnezeiți va fi continuă în cealaltă viață și nu va înceta niciodată.

Cititorul va putea vedea în următorul capitol învățătura Bisericii despre această temă. Potrivit învățăturii Părinților avizați, dacă omul a intrat în etapa pocăinței înainte de moarte, însă nu a reușit să se curețe, pentru unul ca acesta vindecarea va continua „la infinit”, fiindcă virtutea nu are limite. Desigur, lucrul acesta nu se întâmplă și cu cei care, din proprie voință, au rămas într-un tot nepocăiți și nu au intrat în etapa de pocăință. De altfel, sfinții spun că și îngerii vor fi mai încăpători față de harul dumnezeiesc. Așadar, și în cazul îngerilor putem vorbi despre curățire.

În aceste condiții trebuie discutat și celălalt fragment al Sfântului Grigorie, de care se folosesc toți cei care susțin că Sfântul acceptă teoria despre apocatastază a lui Origen.

În cuvântul său catehetic scrie că ceea ce se întâmplă în cazul trupului, același lucru se va întâmpla și cu sufletul. Așa cum cei bolnavi trupește su-

²⁸⁵ IDEM, *Marele cuvânt catehetic*, ЕΠΕ 1, 426-428; trad. rom. în: PSB 30..., p. 303.

feră și simt neplăceri în timpul îngrijirilor medicale, dar când sunt vindecați și se bucură de sănătate, se poartă cu recunoștință, la fel se întâmplă și cu sufletul. „După lungi perioade de timp, răul fiind șters din firea umană, care acum este amestecat și sădit în aceștia, când toți cei care se află acum în rău vor fi restabiliți în starea primordială, atunci într-un glas va veni mulțumirea de la întreaga zidire, atât de la cei care au fost pedepsiți prin curățire, cât și de la cei care nu au avut dintru început nevoie de curățire”²⁸⁶.

În acest fragment se vorbește despre restabilirea firii umane în starea ei primordială, despre izbăvirea acesteia de răul care a intrat în ea ca rezultat al căderii, și despre mulțumirea într-un singur glas adresată de către toți lui Dumnezeu. Și totuși în acest fragment nu se vorbește despre apocatastaza condamnată de Biserică.

Mai întâi de toate, acest fragment trebuie interpretat în cadrul întregii învățături a Sfântului Grigorie cu privire la veșnicia iadului, care ține de voința omului. Adică acest pasaj nu poate fi separat de restul învățăturii sale, fiindcă atunci este interpretat greșit.

Apoi, mai trebuie precizat faptul că lucrarea de curățire, lepădarea răului din firea umană și restabilirea acesteia sunt legate de lepădarea veșmintelor de piele ale stricăciunii și mortalității. Știm foarte bine că, acum, prin întruparea lui Hristos și prin trăirea acesteia, dar mai ales la a Doua Venire a lui Hristos, stricăciunea și mortalitatea vor fi lepădate.

²⁸⁶ *Ibidem*, ЕΠΕ 1, 482-484; trad. rom.: p. 323-324.

Acest fapt arată că trupurile tuturor vor învia, atât ale dreptilor, cât și ale păcătoșilor, că toate trupurile se vor desfăta de nemurire și nestricăciune. Cuvântul Apostolului Pavel cu privire la păcătos, *se va mântui, dar așa ca prin foc* (1 Corinteni 3, 15), în învățătura Sfinților Părinți are înțelesul că „rămâne chinuindu-se în foc”, adică păcătosul va scăpa, nu va dispărea.

Prin urmare, e vorba despre restabilirea firii, nu a voinței, după cum vom vorbi mai jos.

Potrivit întregii învățături a Sfântului Grigorie de Nyssa, am sentimentul că propoziția „care au fost pedepsiți prin curățire” îi subînțelege pe acei oameni care, datorită propriei lor voințe, se află în focul veșnic, care este trăirea harului dumnezeiesc ca foc. Desigur, nu se înțelege că va veni cândva o vreme când vor ieși din iad, pentru că iadul este veșnic, ci faptul că, biciuiți fiind de focul necreat, vor mărturisi existența lui Dumnezeu. Mulțumirea adusă de întreaga zidire are loc fie în mod pozitiv, fie negativ.

Faptul că restabilirea celor pedepsiți este văzută de Sfântul Grigorie ca lepădare a veșmintelor de piele, a stricăciunii și a mortalității, lucru de care se vor desfăta și păcătoșii prin recunoștința față de Dumnezeu, apare și în alte fragmente paralele.

Când vorbește despre învierea trupurilor, spune că nestricăciunea, slava, cinstea și puterea sunt trăsături ale firii dumnezeiești. Aceleași trăsături au fost la început și ale omului, fiind creat după chipul lui Dumnezeu, și nădăjduiește că vor deveni iarăși ale lui. Prin păcat, stricăciunea a pătruns în firea umană. Dar după învierea trupurilor, va fi izbăvit

de aceasta. Deci se vorbește despre restabilirea firii din păcat, nu despre restabilirea voinței.

Este greu de interpretat fragmentul în cauză, însă putem să o facem dacă privim prin prisma întregii sale învățături. Sfântul Grigorie de Nyssa susține că toți vor învia, însă nu vor fi unii mai desăvârșiți la trup, iar alții mai puțin desăvârșiți. După cum se întâmplă ca atât cel liber, cât și cel întemnițat să aibă același trup, diferența constând doar în bucurie, respectiv întristare, tot așa este și în cealaltă viață între cei buni și cei răi, diferența fiind analogică. Păcătoșii nu vor avea un trup inferior, ci vor fi lipsiți și înstrăinați de Dumnezeu. Dreptii vor avea parte și de salvă, și de cinste.

Ceea ce Sfântul Grigorie vrea să arate aici este că, deși toți vor învia, starea duhovnicească a fiecăruia va fi diferită, în funcție de dispoziția sa lăuntrică și de voință. Cuvintele nestricăciune, slavă, cinste și putere nu se referă pur și simplu la toți oamenii care vor învia, ci la cei care s-au curățit.

Acesta scrie: „Așadar, după ce astfel de patimi au fost curățite prin focul vindecător și au dispărut, va intra în locul acestora ceea ce este mai bun: nestricăciunea, viața, cinstea, harul, slava, puterea și orice altceva ce credem că se află atât în Dumnezeu, cât și în chipul Său, adică în firea umană”²⁸⁷.

Cu aceste cuvinte face referire la învățătura Apostolului Pavel despre trupul înviat: *se seamănă întru necinste, învie întru slavă; se seamănă întru slă-*

²⁸⁷ IDEM, *Dialogul despre suflet...*, ЕΠΕ 1, 380-384; trad. rom. în: PSB 30..., p. 407-408.

biciune, învie într-o putere; se seamănă trup firesc, învie trup duhovnicesc. Dacă există trup firesc, există și trup duhovnicesc (1 Corinteni 15, 43-44).

Ceea ce Sfântul Grigorie notează aici este că, pe lângă lepădarea stricăciunii și a mortalității, și starea oamenilor va fi diferită. Aceste înțelesuri – nestricăciunea, slava, cinstea și puterea – nu fac referire la starea trupească, ci mai degrabă la cea sufletească, ce se reflectă și în trup, adică este legată de curățirea de care sufletul a avut parte în această viață. Nu vorbește despre toți oamenii, ci doar despre cei mai buni, nu despre cei care nu L-au avut pe Dumnezeu. Se vorbește despre vindecarea ce a avut loc atât cu ajutorul lucrării lui Dumnezeu – care apare la început ca foc –, cât și cu ajutorul conlucrării voinei proprii a omului.

După cum reiese de aici, se face distincție între cele curățite și cele nimicite. Prin urmare, nu poate fi vorba despre apocatastază, așa cum susținea Origen.

Aceste opinii pot fi văzute într-o lucrare restrânsă, dar concisă, în care tâlcuiește cuvântul Apostolului Pavel: *când toate-I vor fi supuse Lui, atunci și Fiul I Se va supune Celui care I le-a supus Lui pe toate (1 Corinteni 15, 28)*. Aici se vorbește că Fiul se va supune lui Dumnezeu Tatăl, după ce mai întâi toate Îi vor fi supuse.

În continuare, vom expune ideile de bază din această lucrare a Sfântului Grigorie de Nyssa, fiindcă suntem de părere că aici este rezumată învățătura sa despre eshatologie, adică despre viața de apoi.

Prima. În analiza de față, Sfântul Grigorie își concentrează atenția și interesul mai ales asupra

tâlcuirii citatului: *și Fiul I Se va supune Celui care I le-a supus Lui pe toate*. Această lucrare este mai mult hristologică, fiindcă ereticii din vremea sa se foloseau de acest citat ca să arate că Hristos este creația lui Dumnezeu.

Spune deci că acest cuvânt al Apostolului Pavel se referă la învierea viitoare a morților, când, prin Hristos, toate vor fi supuse Tatălui.

Prin urmare, Sfântul Grigorie de Nyssa demonstrează în amănunt că citatul apostolic face trimitere la firea umană, pe care a luat-o Hristos, și la desființarea viitoare a morții, iar pârga acestei desființări este Învierea lui Hristos.

Sfântul Grigorie demonstrează că acest citat se referă la firea umană, pe care Și-a asumat-o Hristos. Aceasta se supune Tatălui, precum și propriei Sale dumnezeiri, fiindcă dumnezeirea Tatălui nu diferă de dumnezeirea Fiului. Firea umană s-a supus întotdeauna firii dumnezeiești. În Hristos a avut loc supunerea întregii firi omenești.

Fiindcă înfățișarea noastră înaintea Tatălui are loc în Hristos, de aceea această unire se numește supunere a Fiului față de Tatăl. „Supunerea Trupului Său spunem că este supunerea Fiului, Care S-a amestecat cu Trupul Său, care este Biserica”²⁸⁸. Iar în altă parte spune că cunoașterea ființei și mântuirea întregii firi umane dovedesc supunerea Fiului față de Tatăl²⁸⁹.

²⁸⁸ ID., *La cuvintele „când toate-I vor fi supuse Lui, atunci și Fiul I Se va supune Celui care I le-a supus Lui pe toate”*, EIE 10, 90.

²⁸⁹ *Ibidem*, EIE 10, 98.

A doua. Urmarea primei idei arată că această supunere este înțeleasă ca mântuire a omului, dobândită prin Hristos și în Hristos. „Și pentru că orice se află în acest trup se mântuiește, mântuirea este tâlcuită drept supunere”. De aceea nu există nimic în afara celor care se mântuiesc²⁹⁰. Se vorbește aici chiar și despre mântuirea vrăjmașilor lui Dumnezeu. „Este limpede că pentru aceștia mântuirea este numită supunere”²⁹¹.

Prin asumarea și îndumnezeirea firii omenești, precum și prin învierea viitoare a morților, când moartea va fi desființată, toate se vor supune lui Dumnezeu.

A treia. Legat de ideea precedentă, mântuirea, chiar și a păcătoșilor, este tâlcuită și arătată ca desființare a morții și a stricăciunii, a așa-numitelor veșminte de piele. Apostolul Pavel spune că *cel din urmă vrăjmaș care va fi nimicit este moartea* (1 Corinteni 15, 26). De aceea nădăjduim și noi că la sfârșit moartea va fi desființată. Fiindcă viața dumnezeiască va trece prin toate, „moartea va pieri definitiv din ființe, după ce mai întâi va dispărea păcatul, din care, așa cum s-a spus, moartea și-a luat stăpânirea asupra oamenilor”²⁹².

Sfântul Grigorie de Nyssa vorbește despre desființarea morții, dar și despre supunerea vrăjmașilor Săi. Această supunere a tuturor, care va fi făcută în El, nu va fi constrângătoare și înrobitoare.

²⁹⁰ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 94.

²⁹¹ *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 102.

²⁹² *Ibid.*, ЕΠΕ 10, 86.

Supunerea aceasta „nu este însă înțeleasă ca o umilintă de rob, ci ca împărăție și nestricăciune și fericire”²⁹³. Reiese că mântuirea nu depinde de menținerea existenței, nici chiar de cea a vrăjmașilor. Nu poate fi vorba despre menținerea constrângătoare sau nimicirea voinței, ci despre restabilirea firii umane, nu și a voinței.

Deci mântuirea păcătoșilor este înțeleasă ca izbăvire de stricăciune, fiindcă moartea va dispărea și răul, firește, va înceta de a mai exista, fiindcă cei păcătoși nu vor mai putea să păcătuiască.

În altă parte mai adaugă că ceea ce se petrece în om se petrece în întreaga zidire. Hristos a spus că Evanghelia va fi propovăduită la toată lumea, iar acest fapt înseamnă că „ceea ce cuvântul a găsit într-un caz, este plauzibil că aceea se va aplica de asemenea întregii creații omenești”²⁹⁴.

A patra. În acest fel este înțeleasă și nimicirea răului. „Supunerea față de Dumnezeu este înstrăinarea totală de rău”²⁹⁵. Este limpede că aici se vorbește despre nimicirea morții, care a provenit din păcat. După ce zidirea va fi eliberată de moarte și de stricăciune, Dumnezeu va intra în ea și va deveni totul pentru toate. „Căci e limpede că atunci prezența lui Dumnezeu va fi cu adevărat în toate, când nu se va mai vedea niciun rău în ființe”²⁹⁶. Acum acest lucru se dobândește prin Biserică, cea care este Trupul Său.

²⁹³ *Ibid.*, EΠE 10, 104.

²⁹⁴ *Ibid.*, EΠE 10, 100.

²⁹⁵ *Ibid.*, EΠE 10, 86.

²⁹⁶ *Ibid.*, EΠE 10, 88.

A cincea. Cei care se unesc cu El vor trăi propria Sa viață. Pentru cei care, potrivit cuvântului apostolic, se vor lepăda de omul cel vechi, de faptele și de dorințele lor, și Îl vor primi „în ei înșiși pe Domnul, în mod necesar Cel care trăiește în ei lucrează faptele bune făcute de ei”. Cel mai mare bine, care este mântuirea noastră, se face „prin înstrăinarea de rău”. Însă nu ne putem separa de rău în vreun alt mod dacă nu ne vom supune lui Dumnezeu²⁹⁷. Hristos îi primește la Sine pe toți cei care se unesc cu El în Trupul Său, care este Biserica²⁹⁸.

Ceea ce credem că Sfântul Grigorie de Nyssa vrea să evidențieze în textul său este că ultimul dușman care va fi nimicit este moartea, prin faptul că, la a Doua Venire a lui Hristos, morții vor învia, stricăciunea și mortalitatea, care încă se află în creație, vor fi desființate, iar Hristos va împărăți în toți. Toți se vor înfățișa înaintea scaunului Său de judecată, toți Îl vor recunoaște. În înțelesul acesta va fi desființat păcatul, care este cauza morții, și toți Îl vor recunoaște ca Dumnezeu. Dar pentru că voința nu este desființată, oamenii, potrivit cu starea lor, Îl vor trăi în mod diferit pe Dumnezeu. Cei tămăduiți vor trăi energia luminătoare și îndumnezeitoare a lui Dumnezeu, pe când cei păcătoși o vor trăi pe cea arzătoare. Toți Îl vor vedea pe Dumnezeu, însă cei drepti se vor afla în părtășie cu Dumnezeu, pe când cei păcătoși nu vor fi. Așadar, răul nu va mai exista. Oamenii vor fi întocmai ceea ce au fost și în această viață.

²⁹⁷ *Ibid.*, ΕΠΕ 10, 100.

²⁹⁸ *Ibid.*, ΕΠΕ 10, 92.

Prin urmare, atunci toate se vor supune lui Hristos, iar Hristos va supune firea umană lui Dumnezeu Tatăl. Acest fapt începe să se realizeze prin Biserică încă de acum.

e) Sfântul Grigorie de Nyssa tâlcuit de Părinții Bisericii

Este un lucru cert că sfinții sunt înțeleși tot de către sfinți. E ceea ce se întâmplă și în știința adevărată. Specialistul într-un domeniu este înțeles cu adevărat doar de un specialist în aceeași specializare. Apostolul Pavel scrie cu privire la această chestiune: *Omul firesc însă nu primește pe cele ce sunt ale Duhului lui Dumnezeu, căci pentru el sunt nebunie și el nu le poate înțelege, fiindcă ele se judecă duhovnicește. Omul firesc, care nu-L are pe Duhul Sfânt, nu poate să-i judece pe cei duhovnicești. Lucrurile duhovnicești trebuie judecate prin criterii duhovnicești și de către oameni duhovnicești: pe cele duhovnicești supunându-le spre judecată celor ce sunt duhovnicești (1 Corinteni 2, 13-15).*

Așadar, cuvântul Sfântului Grigorie de Nyssa nu trebuie judecat pe baza analizei filologice, nici pe baza gândirii filosofice, ci pe baza învățaturii Sfinților Părinți ai Bisericii. Faptul că Biserica l-a numit pe Sfântul Grigorie „Părintele Părinților” și îl socotește model al credinței și al învățaturii ortodoxe înseamnă că a tâlcuit corect învățătura sa.

Însă avem și mari Părinți care au făcut trimitere la această învățătură. Toate cele spuse mai înainte sunt adevărate, fiindcă se bazează pe cuvintele ce-

lor îndumnezeiți. Primul este Sfântul Maxim Mărturisorul, iar al doilea este Sfântul Marcu Eugenicul. Vom începe cu cel de-al doilea, după care vom vedea cum tâlcuiește Sfântul Maxim Mărturisorul învățătura despre apocatastază a Sfântului Grigorie de Nyssa.

Catolicii, în discuțiile despre purgatoriu avute cu ortodocșii la Sinodul din Ferrara-Florența, s-au folosit, printre altele, și de texte din Sfântul Grigorie de Nyssa. De aceea Sfântul Marcu Eugenicul, în cele două omilii ale sale, combate argumentele catolicilor.

Referitor la citatele din Sfântul Grigorie de Nyssa, printre altele, face două observații. În prima observație arată că, atunci când Sfântul Grigorie vorbește despre focul curățitor, în niciun caz nu se referă la învățăturile catolicilor, fiindcă focul curățitor al catolicilor este creat și se află încadrat în starea intermediară a sufletelor. Pe când focul curățitor la Sfântul Grigorie de Nyssa este veșnic și necreat. În a doua observație arată că și Sfântul Maxim Mărturisorul vorbește despre o apocatastază, așa cum o înțelege Sfântul Grigorie de Nyssa. Spune Sfântul Marcu: „Dar să înfățișăm pe de-a-ntregul și cuvântul de apărare pe care Sfântul Maxim l-a găsit acestei opinii despre apocatastază a minunatului Grigorie”²⁹⁹. Iar în continuare, expune textul Sfântului Maxim Mărturisorul. Este important să subliniem aici faptul că Sfântul Grigorie de Nyssa este numit de Sfântul Marcu Eugenicul „minunat”.

²⁹⁹ MARCU EUGENICUL, *A doua apărare...*, PO 15, 122 ș.u.; trad. rom. în: *Opere*, vol. I..., p. 579.

După prezentarea fragmentului din Sfântul Maxim Mărturisitorul, Sfântul Marcu tâlcuiește învățăturile celor doi Sfinți, trăgând concluzia că atunci când dascălii vechi vorbesc despre focul curățitor, este înțeles focul veșnic, și nu o stare intermediară a sufletelor. Cu alte cuvinte, prin sintagma de „foc curățitor” ei înțeleg focul veșnic, adică, într-un sens mai alegoric, chinurile veșnice, așa cum contemplația veșnică a dreptilor este numită lumină. În viața viitoare nici viermele sau neamul de târătoare veninoase și carnivore nu vor exista, ci „chinuirea de către conștiință a celor neînfrânați și acea amară părere de rău”. Iar plângerea și scrâșnirea dinților este numită, într-un mod mai alegoric, nebunia celor mânioși, întristarea adusă de nebunie și tânguirea cea amară³⁰⁰.

În acest fel tâlcuiește Sfântul Marcu Eugenicul așa-numitul foc curățitor, despre care vorbește Sfântul Grigorie de Nyssa. Este vorba despre focul veșnic, care nu este temporar și nici creat. Este energia chinuitoare a lui Dumnezeu, pe care o vor trăi toți cei care rămân nevindecați datorită propriei lor voințe.

Acum vom vedea fragmentul din Sfântul Maxim Mărturisitorul, în care se vorbește despre apocatastază, așa cum o înțelege Sfântul Grigorie de Nyssa. Sfântul Maxim scrie:

„Trei apocatastaze cunoaște Biserica: prima este cea a fiecăruia după virtute, prin care cineva se restaurează, împlinind în sine însuși rațiunea virtuții; a doua, iarăși, e reșezarea la înviere în ne-

³⁰⁰ *Ibidem*, PO 15, 130; trad. rom.: p. 597.

stricăciune și nemurire a întregii firi; iar a treia, de care s-a folosit peste măsură Grigorie al Nyssei în cuvintele lui, este reșezarea în starea în care au fost zidite puterile sufletești căzute prin păcat”.

Potrivit Sfântului Maxim, există trei restabiliri. Prima este cea care ține de orice om, prin îndeplinirea virtuților. A doua este restabilirea întregii firi în starea de nestricăciune și nemurire, care are loc prin Învierea lui Hristos. Iar a treia este restabilirea puterilor sufletești în starea de dinainte de cădere. La cel de-al treilea tip de restabilire face referire Sfântul Grigorie de Nyssa, despre care, după cum bine spune Sfântul Maxim, a vorbit exagerat de mult. Nu este greșit acest lucru, dar l-a dezvoltat mai mult decât trebuia.

În continuare, Sfântul Maxim mai adaugă că așa cum zidirea nădăjduiește să revină la starea de nestricăciune, tot așa se va întâmpla cu toate sufletele. Desigur, acest lucru nu înseamnă că toate sufletele vor avea părtășie la bunătate, după cum se va petrece cu cei drepti. Sufletele păcătoșilor vor dobândi cunoașterea bunătăților și încredințarea că Dumnezeu nu a fost cauza răului, dar nu vor avea părtășie cu Dumnezeu. „Și astfel – prin cunoaștere, nu prin împărtășire – puterile sufletului vor primi bunătățile și vor fi reșezate în starea cea dintru început, iar Făcătorul va fi vădit ca nepricinuit al păcatului”³⁰¹.

Învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre apocatastază trebuie văzută prin prisma învățăturii

³⁰¹ *Ibid.*, PO 15, 129; trad. rom.: p. 595.

Sfântului Maxim Mărturisorul. Potrivit Sfântului Maxim, restabilirea creației va avea loc pe deplin, după ce, potrivit voinței atotputernice a bunătății lui Dumnezeu, „vor fi adunați toți la un loc, îngeri și oameni, drepti și nedrepti”. Deși Dumnezeu le va cuprinde pe toate, nu toți vor avea aceeași legătură cu El. Dumnezeu va aduna la Sine în „bunătatea veșnică” (ἀεὶ εὖ εἶναι) pe sfinții îngeri și pe oamenii sfinți, iar în „întristarea veșnică” (ἀεὶ φεῦ εἶναι) pe cei care nu se află printre cei dintâi³⁰².

Astfel, și păcătoșii vor fi restabiliți, în sensul că vor vedea pe Dumnezeu, dar fără să aibă părtășie cu El. Părintele George Florovsky, când explică această opinie a Sfântului Maxim, spune că Dumnezeu le va întoarce păcătoșilor tot ceea ce aceștia au pierdut prin păcat, restabilindu-le sufletele în deplinătatea puterilor firești, fără să aibă părtășie și comuniune teurgică. Vor trăi neîncetat lipsa comuniunii cu El, conștientizând în același timp rătăcirea drumului pe care l-au ales și respingând iubirea lui Dumnezeu. Astfel se vor chinui pe ei înșiși datorită mișcării greșite a minții lor³⁰³.

Prin urmare, toți oamenii, drepti și păcătoși, vor fi restabiliți în „veșnicie” (ἀεὶ εἶναι), dar dreptii vor trăi „bunătatea veșnică”, iar păcătoșii „întristarea veșnică”. Din învățătura Sfântului Maxim Măr-

³⁰² Ἀρτεμίου Παντοσάβλιεβιτς, *Τό μυστήριον τῆς σωτηρίας κατὰ τόν ἅγιον Μάξιμον τόν Ὁμολογιτήν*, Atena, s.e., 1975, p. 205 ș.u.

³⁰³ *Vezi* Νικολάου Λουδοβίκου, *Ἡ εὐχαριστιακὴ ὀντολογία*, Atena, Edit. Δόμος, 1992, p. 128.

turisorul reiese că „bunătatea veșnică” este „mai ales, veșnicia unică”³⁰⁴.

Mărturiile și învățăturile Sfinților Maxim Mărturisorul și Marcu Eugenicul, care sunt stâlpi ai Ortodoxiei, arată că învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre apocatastază diferă întru totul față de opinia despre apocatastază pe care o întâlnim în filosofia antică și în concepția origenistă, care a fost condamnată de Sinodul V Ecumenic.

4. Concluzii

La finalul acestui capitol trebuie să rezumăm principalele puncte din tema abordată.

Prima. Învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa despre apocatastază și focul purificator trebuie văzută prin intermediul învățăturii Sfinților Vasile cel Mare și Grigorie Teologul cu privire la rai și iad. Sfântul Grigorie nu poate fi separat de ceilalți doi sfinți, care sunt legați între ei cu legături frățestre și de prietenie. Poate că Sfântul Grigorie de Nyssa a dezvoltat mai detaliat aceste opinii și într-un limbaj filosofic, pentru a da răspunsuri întrebărilor și problemelor de filosofie. Însă nu se îndepărtează de realitate, așa cum o arată și alți sfinți, adică Sfinții Maxim Mărturisorul și Marcu Eugenicul.

A doua. Dragostea și iubirea de oameni a lui Dumnezeu sunt energia Sa necreată, care va fi dată atât celor dreți, cât și celor păcătoși în cealaltă viață. Însă această iubire va fi trăită în mod diferit.

³⁰⁴ *Ibidem*, p. 129.

Cei dreapți se vor afla în părtășie cu Dumnezeu, pe când cei nevindecați Îl vor vedea pe Dumnezeu, dar nu se vor afla în părtășie și comuniune cu El.

A treia. Răul va fi inexistent, de vreme ce chiar și acum răul este lipsa și înstrăinarea față de bine. Ontologic, noaptea nu există, ci este absența soarelui. Când soarele dreptății va apărea, nu va mai exista răul. Va fi desființată și moartea, din care se nasc neîncetat răul, nenumăratele patimi și păcate. Faptul că răul va fi inexistent nu înseamnă că cei nevindecați sufletește și păcătoșii nu vor mai exista. Una este existența omului și alta părtășia și comuniunea sa cu Dumnezeu, Care este fundamentul vieții veșnice.

A patra. La a Doua Venire a lui Hristos va avea loc restabilirea firii, nu restabilirea voinței. Toți vor dobândi nemurirea, trupurile tuturor vor învia, dar voința, cugetul propriu al fiecărui om nu se va schimba. Acolo vor trăi potrivit voii cu care au trăit și în timpul vieții biologice. Și păcătoșii vor avea cunoaștere de Dumnezeu, Îl vor vedea, însă nu vor fi în părtășie cu El. Iadul nu este absența lui Dumnezeu, ci nepărtășia cu Dumnezeu, prezența Sa ca foc.

A cincea. Pentru oamenii care au intrat în etapa de curățire înainte de moarte, desăvârșirea va continua și în cealaltă viață. Desăvârșirea este fără sfârșit, nu are finalitate. De altfel, firea omenească este mărginită, pe când Dumnezeu este infinit.

A șasea. Există o apocatastază de factură eretică, pe care a promovat-o Origen și care a fost condamnată de Biserică. Există și o apocatastază ortodoxă, pe care o dezvoltă Sfinții Grigorie de Nyssa și

Maxim Mărturisitorul. Potrivit celei din urmă, toți oamenii Îl vor recunoaște pe Dumnezeu la a Doua Venire, dar nu toți se vor afla în părtășie cu El. Toți vor învia, dar nu toți vor fi slăviți. Învierea lui Hristos este un dar care a fost dat tuturor, însă Înălțarea va fi trăită doar de sfinți. Așadar, pentru toți va avea loc restabilirea firii, care va rămâne veșnică și nemuritoare, dar nu va exista și o restabilire a voinței, fiindcă fiecare om Îl va simți pe Hristos în funcție de voia sa.

Teologia Sfântului Grigorie de Nyssa cu privire la viața de apoi și la împărăția lui Dumnezeu este revelatoare și ortodoxă. Nimeni nu poate să spună că acest mare Părinte și teolog urmează învățăturilor eretice despre apocatastază ale lui Origen, fiindcă Sfântul Grigorie de Nyssa este asimilat sistematic în întreaga tradiție a Bisericii Ortodoxe.

IX

Viața veșnică

După judecata finală, care va avea loc la a Doua Venire a lui Hristos, va începe viața veșnică, care va fi trăită în două moduri: ca rai veșnic sau ca iad veșnic. Sfântul Maxim Mărturisitorul numește raiul „bunătate veșnică”, iar iadul „întristare veșnică”. Cu toate acestea, în ambele cazuri este vorba despre „veșnicie”. Diferă însă modul de viață raportat la starea omului.

Hristos, în pericopa judecății viitoare, vorbește despre viața veșnică. *Și vor merge aceștia la osânda veșnică, iar dreptii la viața veșnică (Matei 25, 46)*. Acest lucru arată că omul nu dispare odată cu moartea, nici măcar la judecata viitoare, ci viața continuă și după aceea. Păcătosul nu este nimicit după judecată, ci va trăi veșnic, biciuit fiind de energia harului dumnezeiesc. Firește, aceasta va fi urmarea alegerii sale libere.

Cu toate că și iadul este veșnic, sintagma *viață veșnică* este mai aproape de viața în Hristos, fiindcă, în realitate, viața îndepărtată de Dumnezeu este și se numește moarte. De aceea Hristos a spus: *Iar viața veșnică aceasta este: Să Te cunoască pe Tine, singurul Dumnezeu adevărat, și pe Iisus Hristos, pe Care L-ai trimis (Ioan 17, 3)*. Cunoașterea lui Dumnezeu și

comuniunea cu Iisus Hristos sunt și se numesc *viață veșnică*.

În același sens trebuie să privim și celălalt cuvânt al lui Hristos: *Adevăr, adevăr vă spun: Cel ce ascultă cuvântul Meu și crede în Cel care M-a trimis, are viață veșnică și la judecată nu va veni, ci s-a mutat din moarte la viață (Ioan 5, 24)*. Viața aceasta este numită moarte, pe când viața adevărată este socotită depășirea morții și comuniunea cu Dumnezeu.

Viața veșnică este strâns legată de mântuirea omului și de părtășia la slava lui Dumnezeu. Apostolul Pavel, amintind de greutățile și caznele pe care le-a suferit pentru slava lui Dumnezeu, i-a scris ucenicului său Timotei: *De aceea pe toate le rabd de dragul celor aleși, pentru ca și ei să aibă parte de mântuirea cea întru Hristos Iisus, cu slava veșnică (1 Timotei 2, 10)*. Același lucru îl spune și Apostolul Petru: *Dumnezeul a tot harul, Cel ce v-a chemat la slava Sa cea veșnică întru Hristos Iisus, El Însuși vă va întrema... (1 Petru 2, 10)*.

Prin urmare, sintagma *viață veșnică* face referire mai mult la comuniunea și unitatea omului cu Dumnezeu, la părtășia cu veșnicul Dumnezeu și la vederea luminii necreate. Prin prisma aceasta vom vedea cele ce urmează să fie spuse.

Din nou trebuie subliniat faptul că atât viața păcătoșilor, cât și iadul sunt veșnice, fiindcă și sufletele oamenilor păcătoși sunt prin harul lui Dumnezeu nemuritoare. Dar aici redăm sintagma *viață veșnică*, mai ales, în sens soteriologic, de comuniune și părtășie la slava lui Dumnezeu.

În cuprinsul acestui capitol vom avea trei puncte. Primul, ce este împărăția veșnică a lui Dumnezeu.

Al doilea, ce înțelegem când vorbim despre înnoirea creației. Al treilea, viața dreptilor în rai va avea o sporire continuă.

1. Împărăția lui Dumnezeu

În alte capitole ale cărții de față s-a făcut o analiză amănunțită referitor la ce este împărăția cerurilor. De aceea, nu vom face aici o descriere mai amănunțită. În capitolul precedent am putut vedea cele cu privire la rai, iar în cel care va urma vom vorbi despre împărăția lui Dumnezeu și despre părtășia diacronică la aceasta. Aici vom trece în revistă doar câteva adevăruri, care trebuie comentate.

În Sfânta Scriptură și în textele patristice denumirile *împărăția lui Dumnezeu*, *împărăția cerurilor*, *rai* și *viață veșnică* se identifică unele cu altele. Sunt sinonime care indică părtășia omului la slava lui Dumnezeu. Aceasta începe încă din viața de aici, continuă și după viața de după moarte și va fi desăvârșită în viața de după a Doua Venire a lui Hristos, după ce vor fi înviați și trupurile oamenilor.

Sfântul Simeon Noul Teolog, vorbind despre împărăția lui Dumnezeu, spune că împărăția cerurilor „este Însuși Dumnezeu”. Expresia e destul de grăitoare. Susține, de asemenea, că omul devine văzător al acestei bogății a harului în împărăția Cerurilor. Omul îndumnezeit este „cel care devine văzător al unei astfel de slave”³⁰⁵.

³⁰⁵ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 11, SC 129, 348-350; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 344-345.

Părtășia la harul lui Dumnezeu este părtășie la împărăție. Sfântul Simeon Noul Teolog spune din nou într-un mod foarte expresiv: „împărăția cerurilor e împărtășirea Duhului Sfânt”³⁰⁶. Hristos, Care va veni la a Doua Sa Venire, este numit „împăratul nostru cel dorit și preadulce, Iisus Hristos Dumnezeu”. Existența acestei împărății cerești și unirea omului cu El, fapt care are ca urmare strălucirea lui Hristos în sfinți și luminarea fiecărui sfânt, care se află în El, este vederea și părtășia la împărăție.

Mi se va îngădui să adaug cuvântul Sfântului Simeon Noul Teolog, fiindcă nu este posibil să fie redat în alt fel. Împărăția cerurilor „se va arăta tuturor dreptilor, de peste tot, nevăzându-se în ea decât Împăratul a toate, coprezent cu fiecare și fiecare coexistând împreună cu El, strălucind în fiecare și fiecare strălucind în El”³⁰⁷.

Reiese deci de aici că așa-numita împărăție a lui Dumnezeu este întrepătrunderea reciprocă a lui Hristos cu cel credincios. Hristos va locui în omul drept, îl va slăvi, iar omul slăvit va străluci, aflându-se în comuniune cu lumina dumnezeiască și necreată.

Împărăția lui Dumnezeu nu este o realitate creată, nu este o stare lumească, ci este părtășie la slava lui Dumnezeu. Trebuie spus acest lucru, fiindcă astăzi se fac multe interpretări cu privire la împărăția lui Dumnezeu. Avem impresia că deformarea sen-

³⁰⁶ IDEM, *Cateheze* 6, SC 104, 22; trad. rom. în: *Cateheze. Scrieri II...*, p. 109.

³⁰⁷ ID., *Cartea discursurilor etice* 6, SC 122, 222; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 123.

sului teologic pentru sintagma *împărăția lui Dumnezeu* are urmări și consecințe nefaste în viața duhovnicească și socială. Discursul moral nu este străin de această deformare teologică.

Sfântul Andrei, episcopul Cretei, învață că *împărăția lui Dumnezeu este a vedea și a fi văzut* de către Dumnezeu. Iar Sfântul Ioan Damaschin, când vorbește despre schimbarea la față a lui Hristos, care este trăirea împărăției lui Dumnezeu, spune că în veacul viitor „întotdeauna vom fi în Domnul, văzându-L pe Hristos în lumină, strălucind de dumnezeire”³⁰⁸.

Aceeași perspectivă o au toți Sfinții Părinți. Sfântul Grigorie Palama, care poate fi numit teologul luminii necreate, vorbește despre „desăvârșirea veacului viitor”. Amintind de cuvântul Evanghelistului Ioan, că, atunci când Hristos Se va arăta, vom deveni asemenea Lui, Sfântul Grigorie spune că atunci vom deveni fii ai lui Dumnezeu, „văzând și pătimind strălucirea lui Dumnezeu, fiind luminați de strălucirea slavei lui Hristos și împreună cu El iradiind lumina”³⁰⁹. Sfinții vor iradia de strălucirea lui Hristos și vor străluci împreună cu El. Astfel, slava Sa va deveni și slava dreptilor, cu diferența că slava lui Dumnezeu este prin fire, iar slava oamenilor va fi prin har, un dar de la Dumnezeu.

Chiar dacă va exista o diferență de părtășie la slavă potrivit cu starea duhovnicească a dreptilor,

³⁰⁸ Vezi Ἀθανασίου Γιεβτις, Ἡ Θεοτόκος, Atena, Edit. Ἰδρυμα «Ὁσιος Ἰωάννης ὁ Ρώσος», 1970, p. 262.

³⁰⁹ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 57, ΕΠΕ 11, 446*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 3..., p. 293.

cu toate acestea în împărăția cerurilor vor fi desființate toate clasele sociale, fiindcă nu va mai fi „nici cel ce învață, nici cel ce e învățat”. Într-adevăr, în împărăția lui Dumnezeu vor fi desființate „treptele celor ce învață și ale celor ce sunt învățați”³¹⁰.

Părinții scot mereu în evidență adevărul potrivit căruia trăirea împărăției cerurilor începe încă din această viață. Desfătarea de bunătățile viitoare începe încă „de aici”³¹¹.

Nu mai insistăm asupra acestui punct, fiindcă cititorul poate găsi o analiză mai amănunțită asupra acestei poziții și în alte capitole ale cărții de față. Însă ceea ce trebuie scos în evidență e că, atunci când vorbim despre împărăția lui Dumnezeu, înțelegem părtășia la harul necreat al Dumnezeului Întreit. Fiindcă acest har este împărtășit ca lumină, iar în acest fel omul este slăvit, împărăția lui Dumnezeu nu este altceva decât părtășie la slava lui Dumnezeu.

2. Înnoirea creației

Învățătura Bisericii arată limpede că zidirea este creația lui Dumnezeu, care a suferit stricăciunea din cauza căderii omului, însă și creația va fi eliberată de stricăciune.

În tradiția bisericească vorbim mai mult despre creație decât despre natură. Cuvântul *natură* face

³¹⁰ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* LXXXIV, FR 10..., p. 423.

³¹¹ MAXIM MĂRTURISITORUL, *Capete despre dragoste* IV, 78, FR 2..., p. 144.

referire la ceva natural, pe când cuvântul *creație* indică ceva creat, care n-a existat mai înainte. Astfel, în Biserică nu se vorbește despre firesc și suprafiresc, ci despre creat și necreat. Necreatul nu are un început, nici un sfârșit. Necreatul este necauzat, pe când creația are un început. Însă Dumnezeu nu vrea să aibă sfârșit, chiar dacă, potrivit firii, ar fi trebuit să sfârșească la un moment dat.

Diferența dintre creat și necreat nu este clară. Nu există nimic asemănător între ele. Singurul punct comun dintre creat și necreat este Hristos Dumnezeu-Omul, în Persoana Căruia firea dumnezeiască s-a unit cu firea omenească, adică necreatul cu creatul.

Potrivit Sfântului Maxim Mărturisitorul, Ființa nemărginită, atotputernică și creatoare a ființelor este singura ființă simplă, uniformă, fără calități și liniștită. În ființa necreată, adică în Dumnezeu, nu există nicio compoziție. Dimpotrivă, firea creată este compusă, fiindcă este alcătuită din ființă și accident, și are nevoie de Pronia dumnezeiască³¹². Dumnezeu a creat întreaga zidire și o conservă prin Pronia Sa necreată. Pronia mai presus de orice bunătate a lui Dumnezeu este „mântuirea fiecărei făpturi”³¹³.

Desigur, nu trebuie să uităm că termenul *creație* include îngerii, demonii, oamenii și creația irațională. Este un termen care indică întreaga creație, rațională și irațională. Știm că Dumnezeu a creat mai

³¹² *Ibidem* IV, 9, p. 131.

³¹³ TALASIE LIBIANUL, *Despre Dragoste, înfrânare și petrecerea cea după minte* I, 61, FR 4..., p. 16.

întâi lumea inteligibilă, apoi lumea sensibilă și materială, iar apoi pe om, cel care este legătura dintre cele două lumi, inteligibilă și sensibilă. Deci omul este suma întregii creații, microcosmosul în macrocosmos, sau, ca să ne exprimăm mai bine, din perspectiva valorii, macrocosmosul în microcosmos.

Dar aici, când vorbim despre creație și înnoirea ei, ne referim mai mult la creația materială și irațională, care va fi înnoită prin Pronia și harul lui Dumnezeu în veacul viitor. Acest aspect ne interesează în studiul de față.

În Sfânta Scriptură se vorbește despre decăderea creației, dar și despre eliberarea acesteia din stricăciune. Este clasic citatul din Apostolul Pavel, care se află în *Epistola către Romani*. Noi îl vom expune integral, fiindcă este foarte reprezentativ și ne va ajuta în prezentarea imediată a subiectului în cauză.

Fiindcă nerăbdătorul dor al făpturii cu nerăbdare așteaptă descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Căci făptura a fost supusă deșertăciunii – nu de voia ei, ci din pricina aceluia care a supus-o – cu nădejdea însă că și ea, făptura însăși, se va elibera din robia stricăciunii spre libertatea slavei fiilor lui Dumnezeu. Căci știm că pân-acum toată făptura suspină laolaltă și suferă-n durerile nașterii (Romani 8, 19-22).

În acest citat sunt câteva puncte foarte importante. *Primul.* Lumea sensibilă, creația materială, este numită creație, nu natură, fiindcă este legată de existența unui creator. Prin urmare, nu este eternă și veșnică, după cum au considerat-o unii filosofi. *Al doilea.* Creația a fost supusă stricăciunii nu prin voia ei, deoarece creația nu are voință și libertate, ci

din pricina căderii omului. Omul a atras după sine întreaga creație în stricăciune. *Al treilea.* Creația suspină și suferă împreună cu omul, cere eliberarea și nădăjduiește în ea. *Al patrulea.* Așteptarea ei se referă la descoperirea fiilor lui Dumnezeu. Dacă omul a fost cauza căderii, tot de la om trebuie să vină și înnoirea ei. Firește, atunci când vorbim despre om, ne referim la omul din Dumnezeu-Omul, care este fiu al lui Dumnezeu. *Al cincilea.* Avem certitudinea că întreaga creație va fi eliberată din robia ei în stricăciune și va pătrunde în libertatea slavei fiilor lui Dumnezeu. Acest fapt înseamnă că întreaga creație se va desfăta de bunătățile ce vor veni, când omul va dobândi părtășia cu Dumnezeu.

Pe acest citat se bazează concepția și învățătura Bisericii despre așa-numita problemă ecologică și înnoirea creației. Pricina căderii este omul neascultător și rebel, iar cauza înnoirii ei va fi fiul prin har al lui Dumnezeu, adică cel îndumnezeit. El o va elibera și o va înnoi. În realitate, harul lui Dumnezeu, prin intermediul omului, va transfigura creația irațională. Când cineva privește înnoirea creației în afara omului îndumnezeit, vorbește fără rost.

Când omul se unește cu Hristos, este o creație nouă. De aceea devine prilej de slavă. Apostolul Pavel spune: *dacă este cineva întru Hristos, el e făptură nouă* (2 Corinteni 5, 17). Apostolul Petru, făcând trimitere la sfârșitul lumii, nu vorbește despre un dezastru total și final, ci despre înnoire și transfigurare. De aceea spune: *Dar noi, potrivit făgăduințelor Lui, așteptăm ceruri noi și pământ nou, în care locuiește dreptatea* (2 Petru 3, 13). Aici putem vedea limpede

că se vorbește despre înnoirea creației, și nu despre nimicire sau dezastru. Vom analiza acest subiect într-un mod mai amănunțit puțin mai jos, când vom vorbi despre învățăturile Sfinților Părinți.

Acum, fiindcă vom cerceta scrierile patristice, trebuie să analizăm *modul* în care creația a decăzut și în ce constă înnoirea ei, așa cum tâlcuiesc Sfinții Părinți ai Bisericii. Pe parcursul acestei analize trebuie să avem în vedere citatele din Sfânta Scriptură, pe care le-am expus puțin mai sus.

Mai întâi trebuie să vorbim despre *căderea* creației.

Sfântul Grigorie Sinaitul spune că zidirea nu a fost creată fluidă și stricăcioasă, ci a fost supusă stricăciunii fără voia ei, odată cu căderea lui Adam³¹⁴. Sfântul Macarie Egipteanul, pentru a creiona acest adevăr, folosește o imagine frumoasă. Spune că atunci când un împărat este luat prizonier, inevitabil este urmat și de sfetnicii și slujitorii săi. Tot astfel, când Adam a căzut Adam, care era domn și împărat peste toate făpturile, slujit fiind de acestea, în căderea sa a fost cuprinsă și creația, care îl slujea și i se supunea³¹⁵.

Tragismul creației de după căderea lui Adam și pătrunderea stricăciunii în ea sunt descrise foarte frumos de către Sfântul Simeon Noul Teolog. El scrie că, după izgonirea lui Adam din rai, întreaga creație nu a mai vrut să-l vadă pe om și era stăpâni-

³¹⁴ GRIGORIE SINAITUL, *Capete foarte folositoare în acrostih*, c. 11, FR 7..., p. 94.

³¹⁵ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 11, 5, PSB 34..., p. 136-137.

tă de mânie împotriva lui. Creația nu a mai vrut să se supună lui. Soarele nu a mai vrut să strălucească, luna să-și mai trimită lumina, stelele să mai răsară, izvoarele să mai izvorască, râurile să mai curgă. Aerul nu a mai vrut să dea respirație omului, fiarele și toate animalele s-au înfuriat împotriva omului, fiindcă au pierdut slava pe care o aveau. Cerul a vrut, pe bună dreptate, să cadă peste el, iar pământul nu suporta să-l mai țină. Însă Dumnezeu a intervenit tocmai în acel moment prin dragostea și iubirea Sa de oameni, țintind spre nașterea omului din nou prin iconomia întrupării Fiului Său, conservă creația prin puterea Sa și oprește năpustirea creațiilor pornite împotriva omului, până când acesta va redeveni duhovnicesc, nestricăcios și nemuritor, astfel încât și natura să fie eliberată din stricăciune, să fie înnoită împreună cu el, să devină nestricăcioasă și duhovnicească³¹⁶.

De vreme ce căderea creației a avut loc prin om, și înnoirea ei va avea loc prin omul îndumnezeit. De altfel, omul este legătura dintre lumea inteligibilă și lumea sensibilă.

Citatele scripturistice și patristice pe care le-am prezentat, dacă vor fi tâlcuite cu atenție, duc la ideea că, odată cu învierea și renașterea omului, va fi înnoită și creația din stricăciune. Lucrul acesta îl vedem peste tot în întreaga tradiție a Bisericii. În continuare, vom prezenta învățătura Sfântului Simeon Noul Teolog cu privire la înnoirea creației.

³¹⁶ SIMEON NOUL TEOLOG, *Cartea discursurilor etice* 1, SC 122, 190; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 110-111.

Toate cele ce vor fi spuse trebuie văzute prin prisma faptului că întreaga zidire a fost creată de Dumnezeu „din materia inexistentă”. Dumnezeu a adus-o la existență. Acest fapt înseamnă că nu există niciun motiv ca zidirea, creația irațională, să fie distrusă în totalitate și nimicită. Dumnezeu nu creează un lucru ca mai apoi să-l nimicească. De altfel, în toate citatele scripturistice, pe care le-am văzut mai înainte, se vorbește despre *ceruri noi și pământ nou*, despre eliberarea creației din stricăciune, despre înnoirea ei. Aceste expresii nu pot dovedi nimicirea ei deplină și totală.

Sfântul Simeon Noul Teolog este revelator în acest sens. Spune că, așa cum Dumnezeu a creat mai întâi zidirea nestricăcioasă, iar mai apoi pe om, tot așa zidirea trebuie mai întâi „să se prefacă”, adică să se schimbe, și împreună cu ea să fie înnoite și trupurile stricăcioase, ca din nou „omul, făcându-se iarăși duhovnicesc și nemuritor, să locuiască într-un loc nestricăcios, veșnic și duhovnicesc”³¹⁷.

Aici se vorbește despre înnoirea trupurilor, despre schimbarea și prefacerea întregii creații. De asemenea, se mai spune că omul duhovnicesc, după învierea sa și după a Doua Venire a lui Hristos, va locui într-un loc duhovnicesc, nestricăcios și veșnic. Aceasta arată ceea ce spuneam mai înainte, că Dumnezeu nu a creat ca mai apoi să nimicească.

Sfântul Simeon leagă înnoirea trupurilor de plăsmuirea din nou a creației. Așa cum trupurile vor fi înnoite prin înviere, tot așa și „cerul și pământul și

³¹⁷ *Ibidem*, SC 122, 204; trad. rom.: p. 116.

cele din el, adică întreaga creație va fi înnoită și eliberată din robia stricăciunii”. Nu numai că întreaga creație va fi înnoită, ci „și stihiiile se vor împărtăși împreună cu noi de strălucirea de acolo”³¹⁸. Nu doar omul, ci întreaga creație va avea părtășie la strălucirea lui Dumnezeu. Desigur, trebuie să subliniem că acest fapt va avea loc în mod analogic, fiindcă doar omul are părtășie la lucrarea îndumnezeitoare a lui Dumnezeu. Creația are părtășie la lucrarea de ființare și de însuflețire a lui Dumnezeu. Cert este că și creația va fi schimbată și transfigurată.

Dă un exemplu foarte reușit cu vasul de aramă învechit, pe care meșterul îl pune din nou în foc pentru a se curăța și înnoi, după ce rugina a fost dată la o parte. Același lucru se va petrece și cu creația. Deoarece s-a învechit din pricina păcatelor oamenilor, Creatorul o va așeza în foc și astfel „va fi retopită și remodelată, și se va face strălucitoare și neasemănat mai nouă decât cea care se vede acum”³¹⁹. Aici se vorbește despre retopire și remodelare, care o vor face mai strălucitoare decât așa cum este ea astăzi.

Sfântul Simeon Noul Teolog insistă cu precădere în acest loc. El spune că atunci când Dumnezeu îl va înnoi pe om și-l va face nestricăcios, nemuritor și duhovnicesc, „va schimba împreună cu el și întreaga creație, și o va face veșnică și nematerială”³²⁰. Creația va deveni nematerială și veșnică. Întreaga creație se va schimba „împreună cu” omul.

³¹⁸ *Ibid.*, SC 122, 206; trad. rom.: p. 117.

³¹⁹ *Ibid.*, SC 122, 208; trad. rom.: p. 117.

³²⁰ *Ibid.*, SC 122, 210; trad. rom.: p. 118-119.

Acest lucru este foarte important, pentru că am auzit un teolog spunând că creația va fi transfigurată în om, fiindcă omul este suma întregii creații. Adică nu întreaga lume va fi înnoită. Însă o astfel de concepție contravine cuvintelor Scripturii despre eliberarea creației din stricăciune și cuvântului Sfântului Simeon Noul Teolog, care vorbește despre înnoirea „împreună cu” omul, nu „în el”.

Desigur, aceste opinii ale Sfântului Simeon Noul Teolog nu favorizează nicio concepție de factură milenaristă, din cauză că ultima opinie se referă la starea pământească. Pentru a nu părea că Sfântul Simeon are o astfel de perspectivă, trebuie spus că el nu vorbește despre un loc material și sensibil, nici despre o creație materială și sensibilă, ci despre una duhovnicească.

Sfântul Simeon susține că, atunci când vorbim despre înnoirea creației, nu înțelegem că ea se va reîntoarce la starea care era în rai înainte de căderea lui Adam. Atunci Adam era sensibil, schimbător și avea nevoie de hrană. Dar, odată cu învierea trupurilor, Adam va fi duhovnicesc, fiindcă, așa cum spune Apostolul Pavel, *se seamănă trup firesc, învie trup duhovnicesc*. Așa cum Adam va fi duhovnicesc și nu va avea nevoie de hrană, tot așa și întreaga creație, prin lucrarea lui Dumnezeu, se va preface „printr-o naștere din nou într-o locuință imaterială și duhovnicească, mai presus de orice simțire”. Creația nu va fi materială și sensibilă, așa cum a fost creată de Dumnezeu ca să corespundă nevoilor de atunci ale lui Adam. Ea va fi duhovnicească și imaterială, astfel ca oamenii, având trupuri netrupești, să ajungă

„la o simțire mai presus de simțire”, și fiind acum „necircumscriși în cele necircumscrise”, să aibă „o locuință vrednică de slava lor”³²¹.

Aici se vorbește clar despre locuința duhovnicească și despre un loc aparte, unde vor locui oamenii duhovnicești. Sfântul Simeon vorbește în repetate rânduri despre o locuință, fiindcă întreaga creație va deveni rai, se va schimba și se va înnoi împreună cu omul³²².

În învățătura Sfântului Simeon sunt date și câteva exemple pentru ca această opinie să fie înțeleasă mai bine. Toate vor deveni duhovnicești și dumnezeiești, fără ca rațiunea omului să le înțeleagă, deoarece ele depășesc orice cuget omenesc. Toate se vor uni cu cele inteligibile și „se vor face un alt rai inteligibil și un Ierusalim ceresc”. Nimeni nu a mai stat până acum într-un asemenea loc frumos. Sfântul dă diferite exemple, spunând că soarele, luna și stelele vor străluci și mai mult. Același lucru se va întâmpla și cu pământul, toate vor străluci, își vor împărtăși frumusețea. Expunem aici cuvântul Sfântului Simeon Noul Teolog: „Iar pământul își va relua frumusețea negrăită și nouă și un chip de verdeată neveștejită, înfrumusețat de flori luminoase și de o diversitate spirituală, în care, potrivit cuvântului cuvios, locuiește dreptatea”³²³.

Vorbim aici despre unirea dincolo de simțire dintre creația pământească și cea cerească. Sfântul Simeon

³²¹ *Ibid.*, SC 122, 212-214; trad. rom.: p. 119-120.

³²² *Ibid.*, SC 122, 218; trad. rom.: p. 121-122.

³²³ *Ibid.*, SC 122, 218-220; trad. rom.: p. 122.

este foarte expresiv: „toată această creație pământească, văzută și sensibilă, va fi schimbată și se va uni cu cele cerești, adică cu cele nevăzute și mai presus de simțire”. Iar atunci, când toate cele pământești se vor uni cu cele cerești prin harul lui Dumnezeu, „și dreptii vor moșteni acest pământ înnoit, pe care îl vor moșteni cei fericiți de către Domnul ca blânzi”³²⁴.

Din toată învățătura Sfântului Simeon reiese că, atunci când vorbim despre viața veșnică și despre înnoirea creației, înțelegem transfigurarea omului și așezarea sa într-un loc duhovnicesc. Creația nu va fi nimicită, ci se va preface, se va înnoi, se va schimba.

Această teologia a Sfântului Simeon este împărtășită și de Sfântul Nicodim Aghioritul, când vorbește despre acea bucurie viitoare a dreptilor. Desigur, fiindcă se adresează poporului, folosește un limbaj mai explicit și mai simplu, dar, cu toate acestea, prezintă adevărul teologic pe care l-am dezvoltat puțin mai înainte. Scrie așa: „la aminte, cititorule, că la a Doua Venire lumea va fi înnoită și va deveni mult mai frumoasă și mai strălucitoare decât acum. Stihiile vor fi curățite de orice stricăciune, focul va fi mai strălucitor, dar nu va arde, fiindcă toată arderea sa se duce în iad. Văzduhul se va curăți de întuneric și nori. Apa se va limpezi, va străluci ca oglinda și cristalul. La fel și pământul va deveni subțire, va fi curat față de orice murdărie sau materie vătămătoare, pentru că toate cele vătămătoare, care aduc necaz și boală, adică fierbințeala

³²⁴ *Ibid.*, SC 122, 220; trad. rom.: p. 122.

focului, răceala apei, întunericul văzduhului, arșița verii, și toată necurăția și mizeria acestei lumi, vor fi adunate la un loc în abisul iadului spre mai multă durere pentru nefericiții păcătoși. În acest fel stihii-le vor rămâne curățite, pământul întreg va rămâne nevătămător și înfrumusețat ca un alt rai.

La fel cerurile și soarele, luna și stelele vor da o lumină minunată și de șapte ori mai multă, așa cum spune Isaia, că lumina lunii va fi ca lumina soarelui, iar lumina soarelui va fi de șapte ori mai strălucitoare, precum lumina celor șapte zile (cf. *Isaia* 30, 26). Ele își vor opri mișcarea, fiindcă soarele, luna și planetele se mișcă acum spre folosul omului, adică pentru creare și stricăciune, dar atunci, după învierea obștească, acestea vor înceta. Soarele se va opri la răsărit, iar luna la apus, și restul în locurile lor, așa cum au fost create la început. Nici timpurile nu se vor mai schimba, nu va mai fi nici iarnă ori vară, nici noapte, ci va fi mereu o statornicie veșnică a timpurilor, însoțită de o bucurie nesfârșită și veselie nemărginită. Iar acestea toate se vor face la porunca dumnezeiască pentru mai multă slavă și desfătare față de cei drepti, ca să primească înmulțit răsplata faptelor lor”³²⁵.

Înnoirea viitoare a creației este trăită chiar de acum. Așa cum omul poate să devină văzător al slavei lui Dumnezeu încă din această viață, tot astfel poate dobândi încă de pe acum simțul schimbării creației, care va avea loc atunci. Când omul are

³²⁵ NICODIM AGHIORITUL, *Χρηστοθήθεια τῶν Χριστιανῶν*, Tesalonic, Edit. Πηγοπούλου, 1974, p. 398-399.

mintea luminată, nu mai este rob al creației, ci vede prin ea rațiunile ființelor, harul necreat și energia lui Dumnezeu. Când are în el harul dumnezeiesc, în mod „palpabil și sensibil”, atunci trăiește propria sa înviere și rezidirea creației. Toate îi par bune. Într-o astfel de viziune trebuie încadrate descrierile frumoase ale creației făcute de sfinți. Deoarece omul este centrul creației, harul necreat se transmite, prin el, și creației iraționale. De aceea, și animalele sălbatice se supun sfinților, așa cum putem vedea în sinaxarele Bisericii. Trăirea acelei transfigurări și schimbări viitoare în interiorul creației se manifestă în moaștele sfinților.

Sub acest înțeles spunem că Hristos, prin întruparea Sa, a adus pe pământ zidirea cea nouă, fiindcă ne-a dat posibilitatea ca încă de pe acum să dobândim simțul înnoirii ei, dar și așteptarea înnoirii viitoare. De aceea în Biserică nu există bănuieli privitor la această viață, ci avem direct dovezi.

3. Sporirea continuă din veacul viitor

Viața veșnică nu este o stare, ci o mișcare continuă. De aceea sfinții vor deveni tot mai încăpători în ce privește părtășia la slava necreată a lui Dumnezeu. Acesta este un adevăr scos în evidență de tradiția scripturistică și patristică.

Fundamentul teologic al acestui adevăr poate fi observat în două puncte. *Primul*: Omul a fost creat după chipul și după asemănarea lui Dumnezeu. Expresia *după asemănare* arată mișcarea, avântul spre Dumnezeu. Firește, din acest fapt rezultă că nu va

exista o finalitate a desăvârșirii, fiindcă altfel ar însemna să se ajungă la desăvârșirea deplină și la asemănarea cu Hristos. *Al doilea* punct, care este legat de primul, vizează diferența dintre necreat și creat. Creatul nu poate ajunge niciodată necreat. Creatul se mișcă înspre necreat, dar nu va putea deveni niciodată necreat prin fire. Tocmai de aceea creatul se va mișca întotdeauna spre necreat, dar nu va exista o finalitate și un sfârșit al acestei mișcări.

Sfinții, prin intermediul contemplării lui Dumnezeu, își văd foarte bine caracterul creat și schimbător al firii. Iar acest fapt îl simt ca pe o consecință a căderii. Desigur, acest lucru este spus în virtutea faptului că, prin comparația dintre creat și necreat, își văd propria lor nimicnicie. De aceea, toți cei care Îl văd pe Dumnezeu își văd stricăciunea, mortalitatea și spun, precum Avram, *eu sunt pulbere și cenușă* (*Facere* 18, 27).

Această mișcare și sporire continuă poate fi observată în multe citate scripturistice. Tipul verbal de prezent cu valoare continuă, care este folosit în multe expresii, precum *privegheați, pocăiți-vă* etc., arată că nu este vorba despre o situație statică, ci despre o evoluție continuă, încă din această viață.

În *Apocalipsa* lui Ioan se află îndemnul: *și cel ce este sfânt, să se mai sfințească* (*Apocalipsă* 22, 11). Aceasta nu se va petrece doar în viața de aici, ci va continua și în cealaltă viață. Cel care a intrat în etapa de curățire și pocăință va înainta din sfințenie în sfințenie și din har în har. Cu cât omul se bucură de contemplarea slavei dumnezeiești, cu atât mai mult îi va spori și dorința după aceasta.

Așadar, acesta este parcursul virtuții. Virtutea nu are sfârșit, fiindcă altfel ar duce la o saturație, iar saturația creează oboseală și efort. Dacă virtuțile sunt roade ale Duhului Sfânt și nu putem ajunge niciodată la desăvârșirea vieții lui Hristos, atunci nu există o limită a virtuții. Pornind de la aceste premise, înțelegem că nu există un sfârșit al pocăinței, fiindcă altfel acest lucru ar presupune asemănarea, după fire, cu Hristos.

Sfântul Grigorie de Nyssa susține că virtutea nu are sfârșit. Perfecțiunea în toate lucrurile, care se măsoară prin simțuri, este percepută în anumite limite, și, firește, se măsoară având o unitate de măsură. Însă pentru bunătățile cele mari, așa cum este virtutea, nu există vreo limită. „Despre virtute însă am învățat de la Apostol un singur hotar: acela că nu are hotar”. Virtutea nu are hotar și limită. Subliniază acest fapt, având în vedere cuvântul Apostolului Pavel: *Nu că am și dobândit-o sau că de pe-acum am ajuns la desăvârșire; dar o urmăresc, că doar o voi dobândi, de vreme ce și eu dobândit am fost de Hristos Iisus. Fraților, eu încă nu socotesc s-o fi dobândit, dar una fac: uitând cele ce sunt în urma mea și tinzând la cele dinainte, alerg la ținta către răsplata chemării de sus a lui Dumnezeu întru Hristos Iisus. Așadar, câți suntem desăvârșiți, pe aceasta s-o gândim (Filipeni 3, 12-15).* Apostolul Pavel, deși simte că a fost dobândit de către Hristos și că se află pe calea desăvârșirii, totuși simte că încă nu a ajuns până acolo.

Sfântul Grigorie de Nyssa, referindu-se la acest citat, spune că Apostolul Pavel, deși aleargă pe calea virtuții și tinde doar înainte, nu are simțământul

că acest parcurs al său a luat sfârșit, fiindcă zăbovirea pe cale o consideră nesigură. Sfârșitul virtuții este răutatea, așa cum sfârșitul vieții este moartea. Dumnezeu, prin firea Sa, este binele desăvârșit, în care nu este urmă de răutate. De aceea, firea dumnezeiască este infinită și necuprinsă, adică nu are margine. A exersa virtutea înseamnă a avea părtășie cu Dumnezeu. Toți cei care cunosc binele firesc au dorința de a avea părtășie la el. Dar pentru că binele firesc nu are limită și margine, dorința de a avea părtășie la bine nu duce la păcat. Prin urmare, „virtutea are un singur hotar: nehotărnicia”³²⁶.

Dacă aceasta se întâmplă în viața de aici, înseamnă că în cealaltă viață va continua și mai mult, când omul va dobândi o mai multă cunoaștere despre Dumnezeu, iar aceasta va spori năzuința după ceea ce este dorit. Deoarece cu cât iubirea este mai mare, cu atât mai mare este și cunoașterea. Și cu cât cunoașterea este mai mare, cu atât va spori și iubirea, precum și năzuința.

Sfântul Simeon Noul Teolog spune că sălășluirea Sfintei Treimi în inima celor îndumnezeiți, „în chip conștient și simțit”, nu este o împlinire a doririi lor, ci cauza unei doriri și mai puternice, și mai mari. Când Dumnezeu îl cercetează pe om, nu îl lasă să se liniștească, ci omul, în acea clipă, este cuprins de foc. Deoarece mintea nu poate ajunge la un sfârșit a ceea ce este dorit și nici nu poate da o măsură doririi și iubirii, ci se silește să aibă părtășie

³²⁶ GRIGORIE DE NYSSA, *Despre viața lui Moise*, EΠΕ 9, 148-150; trad. rom. în: PSB 29..., p. 22-23.

la acel sfârșit fără de sfârșit, „poartă în ea dorirea mereu nesfârșită și iubirea mereu neîmplinită”³²⁷.

Așadar, definiția desăvârșirii constă în incapacitatea de a fi cuprinsă în unități de măsură. Ea este o iubire continuă și crescândă, o dorire înflăcărată după Dumnezeu. Orice oprire (σπάσις) de-a lungul acestei căi este nefastă. De aceea, potrivit Părinților, desăvârșirea este definită drept „desăvârșirea fără sfârșit a celor desăvârșiți”.

În învățătura Sfinților Părinți despre viața veșnică și părtășia la harul dumnezeiesc necreat este pusă în evidență și sporirea continuă. Sfântul Maxim Mărturisitorul vorbește despre starea veșnic mișcătoare (ἀεικίνητος σπάσις) a celor plini de dorință pentru Cel dorit. Potrivit Sfântului Maxim, îndumnezeirea este aceeași cu părtășia și cu asemănarea lui Dumnezeu. Când vorbește despre părtășie, o socotește drept bucurie veșnică și neîncetată față de Cel dorit. Se vede clar că aici vorbește despre bucuria neîncetată, care este starea veșnic mișcătoare. Sfântul scrie în acest sens: „Iar starea veșnic mișcătoare a celor plini de dorință în jurul Celui dorit este bucuria veșnică și neîncetată de Cel dorit. Bucuria veșnică și neîncetată e împărtășirea de bunurile dumnezeiești mai presus de fire”³²⁸.

În învățătura Sfântului Maxim se vede limpede că viața duhovnicească are o sporire continuă și

³²⁷ SIMEON NOUL TEOLOG, *100 de capitole practice și teologice* 7, SC 51, 42; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 366-367.

³²⁸ MAXIM MĂRTURISITORUL, *Către preacuviosul prezbiter și egumen Talasie*, c. 59, PG 90, 608-609; trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: *FR 3*, București, Edit. IBMOB, 2017, p. 359-360.

că nu va înceta niciodată. De aceea se vorbește despre urcușul continuu și sporirea în părtășia la cele bune. În operele sale sunt întâlnite foarte des sintagmele „stare veșnic mișcătoare” și „mișcare statică” (στάσιμος κίνησις). Dar pentru a tâlcui mai bine această poziție esențială a Sfântului, trebuie să vedem problemele filosofice cu care s-a confruntat el. Este un fapt cunoscut că Părinții au răspuns întrebărilor ontologice ale filosofilor, și au dat răspunsuri corecte, izvorâte din descoperirea lui Dumnezeu.

Origen, fiindcă de multe ori a urmat teoriilor lui Platon, susținea că mișcarea a existat mai înainte de crearea lumii și că după naștere urmează starea (στάσις). El spunea că spiritele care se aflau în Dumnezeu au simțit o saturație, și de aceea s-au pus în mișcare. Rezultatul mișcării a fost crearea și facerea lumii. De aceea răul este cauza creării lumii. Prin urmare, mântuirea omului este readucerea sufletului în Dumnezeu, acolo unde se află și statornicirea. Deci schema ar fi aceasta: mișcare – creare – statornicire. Adică mai întâi s-au pus în mișcare spiritele, apoi a fost creată lumea, și la urmă va avea loc statornicirea, când sufletele, după ce vor fi eliberate din trupuri, se vor odihni în Dumnezeu³²⁹.

Sfântul Maxim, când se confruntă cu această înșiruire de idei expusă de Origen – cel care se manifesta într-un univers platonian cu privire la crearea

³²⁹ Vezi analiza părintelui Dumitru STĂNILOAE la Sfântul Maxim Mărturisitorul în: *Φιλοσοφικά και θεολογικά ερωτήματα*, vol. I, Atena, Edit. Αποστολική Διακονία, 1978, p. 21 ș.u., precum și Νικολάου Λουδοβίκου, *op.cit.*, p. 217 ș.u.

și mântuirea omului –, deși păstrează termenii *mișcare*, *creare*, *stare* (κίνησις, γένεσις, στάσις), schimbă totuși ordinea lor și le dă un alt conținut. Pentru Sfântul Maxim nu mișcarea a fost mai înainte, ci crearea. Lumea este o creație pozitivă a lui Dumnezeu. Dumnezeu a creat mai întâi lumea, după care a pus în ea mișcarea. Fără mișcare, creația nu putea să urce la Dumnezeu. Așadar, mișcarea este rodul energiei creatoare a lui Dumnezeu, care a fost pusă în lume. Deci ea nu este cauză a creării și căderii omului și a lumii. Orice lucru creat își are puterea de mișcare de la Dumnezeu, fiindcă fără aceasta n-ar fi existat desăvârșire. Pentru aceea, mișcarea nu este cauză a căderii, ci mod de înălțare. Este firesc să nu existe un sfârșit al mișcării, fiindcă necreatul, adică Dumnezeu, nu are sfârșit, întrucât este infinit.

Sfântul Maxim s-a confruntat cu următoarea problemă: odată ce mișcarea este o trăsătură naturală a creatului, cum va domina atunci starea? Cu alte cuvinte, cum va fi cu putință ca această mișcare să se oprească vreodată? Cu ocazia acestei întrebări Sfântul Maxim a introdus sintagma „stare veșnic mișcătoare”. Omul va rămâne în comuniune cu Dumnezeu, dar această statornicire va fi o mișcare continuă. Motivul este că niciodată creatul nu va putea să se asemene întru totul cu necreatul, iar mărginitul nu se va putea identifica pe deplin cu infinitul.

Combătând astfel concepția origenistă despre *mișcare* – *creare* – *stare*, Sfântul Maxim vorbește despre *creare* – *mișcare* – *stare*, precum și despre faptul că starea este veșnic mișcătoare. Firește, dincolo de

această schimbare a cuvintelor a schimbat și conținutul, fiindcă Sfântul Maxim nu înțelege prin sintagma *stare veșnic mișcătoare* eliberarea sufletului de trup și rămânerea lui în Dumnezeu, ci existența veșnică a omului întreg, alcătuit din suflet și trup, și desăvârșirea sa continuă.

Zidirea nu poate să se miște spre inexistență, spre neființă, pentru că este împiedicată de energia conducătoare a lui Dumnezeu. Deci mișcarea firească este spre viețuirea în Hristos, spre îndeplinirea cuvântului creării ei.

În acest climat teologhiesc toți Sfinții Părinți. În continuare vom da câteva exemple din doi Părinți, care au abordat acest subiect, potrivit căruia în cealaltă viață va exista o sporire continuă a oamenilor, care vor avea părtășie la slava necreată a lui Dumnezeu.

Sfântul Grigorie Sinaitul scrie: „În veacul viitor îngerii și sfinții vor spori în adăugirea harurilor și niciodată nu vor sfârși, sau nu vor slăbi în dorirea bunătăților. Căci în veacul de acolo nu va fi slăbire sau micșorare a virtuții în favoarea păcatului”³³⁰.

O astfel de teză dezvoltă și Sfântul Grigorie Palama, când îl combate pe filosoful Varlaam. Varlaam susținea că, dacă omul, în timpul rugăciunii, se află într-o stare mai presus de simțire, așa cum înțelegea el, este un dar atotdesăvârșit de la Dumnezeu. De aceea, rugăciunea făcută chiar cu durere și trudă nu ajunge la darurile atotdesăvârșite ale lui Dumnezeu.

³³⁰ GRIGORIE SINAITUL, *Capete foarte folositoare în acrostih*, c. 54, FR 7..., p. 107.

Sfântul Grigorie Palama folosește multe argumente pentru a respinge această teză. Printre altele, spune că nu există daruri atotdesăvârșite ale lui Dumnezeu, adică finale și care nu mai suportă adaos, fiindcă este limpede și cunoscut că, în veacul viitor, sfinții vor înainta la nesfârșit în vederea lui Dumnezeu. Dorirea celor care o dobândesc nu va înceta niciodată. Harul pe care sfinții îl primesc este dătător de putere, fiindcă îi conduce la împărtășirea de cele mai mari, iar Dumnezeu, Care dă harul Său în mod îmbelșugat, este infinit. Tocmai de aceea, ce mai lipsește „ca să nu înainteze fiii veacului viitor în ea la nesfârșit, agonisind har peste har și urcând cu bucurie urcușul cel neobosit?”. Toate darurile pe care Dumnezeu le dă nu sunt atotdesăvârșite, fiindcă ceea ce este atotdesăvârșit nu mai suportă nimic adăugit³³¹.

Așadar, potrivit Sfântului Grigorie Palama, în veacul viitor va exista o sporire continuă. Oprirea este identificată cu răul. Sporirea continuă are loc și aici, în această viață, și va continua și în cealaltă pentru cei drepti. Având părtășie la slava necreată, vor dobândi o mai mare dorire și o ardoare mai înaltă. De altfel, Dumnezeu e infinit și este cu neputință să fie cuprins de firea umană creată, indiferent de câtă putere ar dispune.

Și pentru că Sfântul Grigorie Palama se sprijină pe un citat din Sfântul Dionisie Areopagitul, trebuie să spunem că dumnezeiescul Dionisie, în lucra-

³³¹ GRIGORIE PALAMA, *Către cei care se liniștesc cu evlavie. Despre rugăciune* 11, FR 7..., p. 235-237.

rea sa despre Ierarhia Cerească, în care descrie cele trei cete îngerești, dintre care prima este superioară, aflându-se mai aproape de Dumnezeu, ultima este inferioară, aflându-se aproape de oameni, și ceata mijlocie, care primește strălucirile celei superioare, vorbește despre curățirea, luminarea și desăvârșirea îngerilor, ultima fiind legată de strălucirea mai încăpătoare.

Așadar, există o sporire continuă în a-L vedea pe Dumnezeu și a cetelor îngerești, în funcție de fiecare ceată în parte. Prima ceată „este curată, luminată și desăvârșită. Ea e netulburată spre vreo aplecare din cele de jos. Este plină de lumina cea mai începătoare și primă, și este desăvârșită prin deprinderea cu împărtășirea de cunoștința și știința ce i s-a dat cel dintâi”, „fiind plină de cea mai sfântă curăție a luminii celei nemăsurate”. Și îngerii se curăță de neștiință prin cunoașterea tainelor celor mai desăvârșite, care sunt date în funcție de ceată. Taina cea mai desăvârșită aduce mai multă cunoaștere, iar cunoașterea aceasta se numește curăție de neștiința de mai înainte. Același lucru se petrece și cu celelalte cete îngerești³³².

Mai trebuie adăugat că veacul viitor, potrivit Sfântului Grigorie Palama, este numit nesfârșit, nu doar din perspectiva timpului, ci și din perspectiva adăugării de haruri. Când Sfântul Grigorie vorbește despre valoarea cea mare a Maicii Domnului, fiindcă prin ea Hristos a venit în lume, pune în evidență și

³³² DIONISIE AREOPAGITUL, *Despre Ierarhia Cerească*, trad. rom. în: *Opere complete...*, p. 25.

valoarea Născătoarei de Dumnezeu în veacul viitor, fiindcă „în veacul viitor nesfârșit, orice purcedere a luminii dumnezeiești și orice descoperire a dumnezeieștilor taine și orice vedere a harismelor duhovnicești vor fi tuturor cu neputință în afara ei”³³³.

Așadar, faptul că, în viața viitoare, nu va exista vreo stagnare pentru cei dreپți, ci o sporire continuă –, iar lucrul acesta se va petrece la nesfârșit, deoarece, pe de-o parte, dorul omului după o cunoaștere mai mare a lui Dumnezeu va spori, iar pe de altă parte, omul nu va înceta de a mai fi creat, astfel încât să ajungă necreat prin fire – este esența înțelepciunii patristice. Omul poate trăi necreatul prin har, însă nicidecum prin fire, care aparține exclusiv lui Dumnezeu, Cel care ființează prin Sine și trăiește prin Sine.

Firește, de acest lucru vor avea parte doar cei care au intrat înainte de moarte în stadiul de curățire și de pocăință. Dacă omul s-a pocăit și s-a spovedit, dar nu a reușit să se vindece, să i se lumineze mintea, unul ca acesta, prin harul lui Dumnezeu, va spori în cunoașterea dumnezeiască. Nu înțelegem acest fapt în duhul teologiei catolice, potrivit căreia omul care s-a pocăit, dar care nu și-a îndeplinit canonul, va trece prin așa-numitul purgatoriu. În Biserica Ortodoxă nu se vorbește despre o satisfacere a dreptății dumnezeiești, ci despre intrarea în etapa de curățire și de pocăință, chiar dacă nu s-a vindecat desăvârșit. În astfel de situații, harul dumnezeiesc va ajuta la

³³³ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 37, EΠΕ 10, 460*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 3..., p. 29.

vindecare și după moarte, în sensul că cei pocăiți vor deveni, cu ajutorul harului, și mai încăpători față de strălucirea și părtășia la slava lui Dumnezeu.

Dimpotrivă, pentru cei care nu s-au pocăit și nici nu au arătat fapte de pocăință, nu va exista o sporire în bine și în virtute. Nu am întâlnit locuri la Sfinții Părinți, în care să se spună că cei nepocăiți vor tinde spre o viațuire mai nefastă. Știm doar că, așa cum în rai vor exista trepte în funcție de starea duhovnicească a omului, așa va fi și în iad.

Când Hristos vorbește despre cetatea aceea din care Apostolii vor fi alungați, spune: *Adevăr vă grăiesc, în ziua judecății mai ușor îi va fi pământului Sodomei și Gomorei decât cetății aceleia (Matei 10, 15)*. Cuvintele *mai ușor* arată că vor exista trepte și în iad.

În concluzie, trebuie spus că există viață veșnică, dar aceasta este trăită fie ca rai, fie ca iad. Această veșnicie ar trebui să ne problematizeze. Trupurile transfigurate ale tuturor oamenilor vor trăi viața veșnică. Toate trupurile vor învia, atât ale păcătoșilor, cât și ale dreptilor. Învierea trupurilor este un dar care a fost dat tuturor oamenilor, prin Învierea lui Hristos. Doar dreptii vor trăi și Înălțarea, de vreme ce vor fi răpiți în nori *ca să-L întâmpine pe Domnul în văzduh (1 Tesaloniceni 4, 17)*. Cu prilejul celei de a Doua Veniri a lui Hristos va avea loc și înnoirea creației din stricăciune. Părtășia la slava lui Dumnezeu, pentru cei drepti, va fi continuă și crescătoare. Nu va exista o stare statică, ci o stare veșnic mișcătoare și o mișcare statică.

Omul trebuie să vadă stricăciunea și caracterul trecător al acestei vieți, și să privească spre veșnicie.

Sfântul Grigorie Palama, când tâlcuiește următoarele citate din Scriptură: *chipul lumii acesteia trece* (1 Corinteni 7, 31) și: *vremea se scurtează* (1 Corinteni 7, 29), spune: „Viața este scurtă, moartea este aproape, lumea aceasta este stricăcioasă, Cel ce rămâne de-a pururi este altfel”. Disprețuirea față de această lume, pregătirea pentru lumea viitoare, viața potrivită cu viețuirea veacului viitor pe cât este cu putință, și paza față de stricăciunea vieții de acum „ne trimit pe noi către El, în deplină siguranță”³³⁴.

Gândul nostru trebuie să fie îndreptat spre viața veșnică, fiindcă *pentru noi, cetatea noastră e de la-nceput în ceruri* (Filipeni 3, 20). Oamenii pământești pot fi conduși de sisteme capitaliste, socialiste sau marxiste, însă patria creștinilor este cerească. Scopul omului este dorirea după viața veșnică și părtașia la împărăția lui Dumnezeu, care „nu va avea sfârșit”. Nici desăvârșirea nu va avea sfârșit. Ea este nesfârșită.

³³⁴ IDEM, *Omilia 19, EΠΕ 9, 568*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 1..., p. 249-250.

Eshatologia diacronică

Încă de la începutul cărții am spus că ne vom ocupa, în mod special, de viața omului după moarte. Am urmărit calea sufletului din clipa despărțirii sale de trup până la a Doua Venire a lui Hristos și viața acestuia de după judecata viitoare.

Toate aceste teme sunt cuprinse în termenul *eshatologie*. Se știe că eshatologia și toate evenimentele care îi vor urma îl preocupă pe omul zilelor noastre. Se poate spune că, în afară de grija pentru sănătate, acum este la modă să lași deoparte cele prezente și să te preocupi de cele viitoare. Se poate ca acest lucru să fie un semn al decăderii. În vremuri de disperare cumplită, provocată de diferite evenimente sociale, oamenii s-au întors spre cele viitoare și au căutat cu sârguință să afle mai multe despre acestea. De obicei, atunci când sistemele sociale și antropocentriste aveau baze solide, oamenii se atașau de ele și nu mai erau interesați de cele viitoare. Dimpotrivă, în vremurile tulburi, oamenii au tins spre ceva mai adânc. Astfel, din considerente umane, s-a dezvoltat astăzi știința viitorologiei, care analizează viitorul planetei și încearcă să cerceteze condițiile de trai viitoare ale oamenilor.

Problema e că astăzi se petrece o confuzie cumplită cu privire la această căutare. Mulți creștini confundă teologia ortodoxă despre eshatologie cu alte interpretări eretice asupra acesteia, și chiar sunt preocupați într-un mod în care ar face-o un adept al altei religii sau un umanist. Lucrurile sunt încurcate, nu sunt așezate la adevărata lor dimensiune. De aceea este necesar să cercetăm din perspectivă ortodoxă acest subiect al eshatologiei. Doar în felul acesta vom evita ispita de a confunda eshatologia cu elemente străine, care anulează Revelația.

Termenul de *eshatologie diacronică* arată că cele din urmă, în tradiția ortodoxă, nu înseamnă doar cele viitoare, adică nu sunt legate exclusiv de timp, ci de modul de viață. Doar în acest fel, eshatologia este, totodată, trecut, prezent și viitor. Când vorbim despre eshatologie, din perspectivă ortodoxă, trebuie să avem mereu în vedere că cele din urmă, care vor avea loc în viitor, sunt ca cele de la început și ca cele intermediare.

1. Explicația cuvântului *eshatologie*

Așa cum termenul *hristologie* denotă vorbirea despre Hristos, iar termenul *eclesiologie* denotă vorbirea despre Biserică, tot așa termenul *eshatologie* denotă vorbirea despre evenimentele din urmă.

Cuvântul ἔσχατα (*eshata*) este folosit cu mai multe sensuri. Inițial, înseamnă ultim, la urmă, adică adjectiv ce indică locul, gradația (mai sus, mai jos), condiția socială, timpul. Astfel, putem vorbi despre un loc îndepărtat, despre un om de joasă

speță, despre un om modest sau josnic, despre evenimentele care vor avea loc în viitor³³⁵.

Când Hristos vorbește despre slava Apostolilor, care au lăsat toate și L-au urmat, spune: *Și mulți dintre cei dintâi vor fi la urmă (ἔσχατοι), și cei de la urmă vor fi întâi (Matei 19, 30)*. Aici este folosit cu sensul de valoare. Apostolii, care erau considerați cei din urmă, în comparație cu înțelepții și puternicii vremii, s-au dovedit a fi cei dintâi. Cu acest sens, este întâlnit de multe ori în Scriptură acest cuvânt.

Într-o altă situație, Hristos, când vorbea despre buna purtare la ospete, spunea că omul trebuie să aleagă ultimul loc, ca, dacă va fi nevoie, stăpânul casei să-i arate cinste: *când vei fi chemat, mergi și te așază pe locul cel mai de la urmă (ἔσχατον) pentru ca, atunci când va veni cel care te-a poftit, să-ți spună: Prietene, mută-te mai sus! (Luca 14, 10)*. Aici, cuvântul ἔσχατος este pus în comparație cu înălțimea poziției sociale. Printre altele, subînțelege și smerenia care trebuie să-i caracterizeze pe ucenicii lui Hristos. De aceea Domnul îndemna în alt loc: *Dacă vrea cineva să fie întâiul, să fie cel din urmă (ἔσχατος) dintre toți și slujitor al tuturor (Marcu 9, 35)*.

Cuvântul ἔσχατος este utilizat și pentru indicații geografice ca să indice marginea orizontului sau a pământului. Hristos le-a vestit ucenicilor săi: *dar putere veți primi prin venirea peste voi a Sfântului Duh și-Mi veți fi Mie martori în Ierusalim și-n toată Iudeea și-n Samaria și pân-la marginea (ἕως ἔσχατου) pământului (Faptele Apostolilor 1, 8)*.

³³⁵ LIDDELL-SCOTT, *A greek-english lexicon...*, s.v. 699-700.

Desigur, termenul *eshatologie* este folosit mai ales pentru a desemna sfârșitul timpului. Cu acest sens îl întâlnim în multe locuri din Noul Testament. Vom vedea în continuare câteva dintre acestea, fără să menționăm și altele în care termenul are și alte sensuri.

În cuvântările Sale, Hristos leagă acest termen de învierea trupurilor și, firește, de judecata care va urma. Vorbindu-le iudeilor, le spunea printre altele: *Iar voia Celui ce M-a trimis, aceasta este: să nu-l pierd pe nici unul din cei pe care Mi-a dat, ci să-l înviez în ziua de apoi* (τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) (Ioan 6, 39). Aceasta era și credința iudeilor. De aceea sora lui Lazăr, Marta, la încredințarea lui Hristos că *fratele tău va învia*, a răspuns: *știu că va învia, la înviere, în ziua de apoi* (τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) (Ioan 11, 23-24). Și după cum spuneam mai înainte, învierea trupurilor este legată de judecata care va urma. De aceea Hristos spune: *Pe cel ce se leapădă de Mine și nu primește cuvintele Mele, are cine să-l judece: cuvântul pe care Eu l-am grăit, acela îl va judeca în ziua de apoi* (τῇ ἐσχάτῃ ἡμέρᾳ) (Ioan 12, 48).

Cele din urmă se referă și la perioada dinainte de a Doua Venire, când Hristos îi va judeca pe oameni, adică la sfârșitul timpului, când oamenii se vor învârtoșa la inimă, iar răutatea va ajunge la apogeu. De aceea Apostolul Pavel îl încredințează pe ucenicul său: *și pe aceasta s-o știi, că-n vremile din urmă* (ἐσχάταις) *veni-vor vremuri grele* (1 Timotei 3, 1). În același cuget se află și Apostolul Petru, când reamintește adevărul: *Mai întâi pe aceasta trebuie s-o știți: că-n zilele cele de apoi* (ἐπ' ἐσχάτων) *vor veni cu batjocură batjocoritori care vor trăi după poftele lor* (2 Petru 3, 3).

Prin urmare, termenul *eshatologie* este folosit pentru a desemna vremurile din urmă, sfârșitul timpului, acele vremuri când Hristos Se va arăta, ca să-i judece pe oameni, și pe toate cele ce vor urma înainte și după această arătare. Putem să mai adăugăm că eshatologia se mai referă și la ieșirea sufletului din trup, moment în care va începe judecata particulară a oamenilor.

Din aceste puține elemente introductive reiese că nu este foarte ușor să încadrăm eshatologia doar într-un interval de timp, fiindcă, potrivit percepției ortodoxe despre timp, trăim unitatea dintre trecut, prezent și viitor, de vreme ce pentru sfinți, adevăratele mădulare ale Bisericii, cele din trecut și cele viitoare sunt trăite ca prezente. De aceea, putem vorbi despre eshatologia diacronică, atâta timp cât cele din urmă sunt ca cele dintâi și ca cele intermediare.

2. Timpul în percepție ortodoxă

Pentru a vedea mai limpede învățătura ortodoxă despre eshatologie, trebuie să analizăm puțin problema timpului în percepția ortodoxă. Acest lucru ne va ajuta să observăm pe deplin acest subiect important și fundamental, care este și de actualitate. De altfel, titlul acestui capitol este intitulat *Eshatologia diacronică*.

Desigur, nu vom studia timpul din perspectivă științifică, ci din perspectivă bisericească și, mai ales, în relație cu descoperirea dumnezeiască. De altfel, și cele din urmă sunt cercetate în relație cu a Doua Venire a lui Hristos și cu fericirea viitoare.

În perioada de dinaintea întrupării lui Hristos, timpul era liniar, de vreme ce evreii Îl așteptau pe Mesia, pentru a-i izbăvi din robie și de păcat. Însă în perioada bisericească, după ce Hristos a venit, S-a întrupat și a dat fiecărui om posibilitatea de a trăi împărăția lui Dumnezeu, nu mai există atâta timpul liniar, cât mai degrabă timpul în accepțiunea Crucii. Noi nu mai suntem conduși în viitor spre descoperirea împărăției lui Dumnezeu, ci Hristos și împărăția Sa se îndreaptă spre noi, adică vin și ne întâmpină în fiecare moment. Așadar, viața de apoi poate fi trăită de om în orice moment. Dacă ne gândim că Hristos, prin întruparea Sa, l-a readus pe Adam în rai și l-a ridicat la înălțimea la care ar fi ajuns dacă nu ar fi păcătuit, atunci putem constata că cele de la început și cele din urmă sunt trăite în prezent, și astfel trăim așa-numitul timp liturgic. Timpul este cuprins în veșnicie.

Faptul că întruparea lui Hristos le-a adus pe cele din urmă în cadrul istoriei și al timpului reiese din multe citate scripturistice. Aș dori să le amintesc pe cele mai reprezentative.

Apostolul Pavel, când vorbește despre modul în care Dumnezeu S-a descoperit, scrie: *În multe rânduri și-n multe feluri grăindu-le Dumnezeu odinioară părinților noștri prin profeți, în zilele acestea de pe urmă ne-a grăit nouă prin Fiul (Evrei 1, 1-2)*. De aici reiese că zilele de pe urmă sunt zilele venirii lui Hristos. Odată cu intrarea lui Hristos în lume a început și împărăția lui Dumnezeu.

Apostolul Petru, când vorbește despre izbăvirea dobândită prin întruparea lui Hristos, scrie:

știind voi că nu cu lucruri stricăcioase, cu argint sau cu aur ați fost răscumpărați din deșarta voastră viață moștenită de la părinți, ci cu sângele cel scump – ca al unui miel nevinovat și neprihănit – al lui Hristos, Cel ce rânduit a fost mai-nainte de-ntemeierea lumii, dar Care-n anii cei mai de pe urmă S-a arătat de dragul vostru (1 Petru 1, 18-20). Venirea lui Hristos pentru mântuirea neamului omenesc a fost preștiută înainte de întemeierea lumii, dar a fost realizată în anii din urmă. Sfinții Apostoli, care s-au învrednicit de marea descoperire, au intrat în viața celor din urmă.

Sfârșitul veacurilor din Sfânta Scriptură nu se referă doar la terminarea timpului, ci și la întruparea lui Hristos, de vreme ce ne dă posibilitatea să trăim viața evenimentelor din urmă. Când Apostolul Pavel vorbește despre ispitele iudeilor din Vechiul Testament, scrie: *Și toate acestea li s-au întâmplat lor ca pilde și au fost scrise spre povățuirea noastră, a celor care-am ajuns sfârșiturile veacurilor (1 Corinteni 10, 11).*

Trăirea evenimentelor din urmă are legătură și cu discuția lui Hristos cu Marta, sora lui Lazăr, de care am pomenit puțin mai sus. Hristos o încredințează că fratele ei, Lazăr, va învia. Ea Îi răspunde că știe bine că va învia la ziua de apoi. Atunci Hristos îi spune: *Eu sunt învierea și viața; cel ce crede în Mine, chiar dacă va muri, va trăi; și tot cel ce trăiește și crede întru Mine, în veac nu va muri!, iar la scurt timp l-a înviat pe Lazăr (Ioan 11, 23 ș.u.).*

Această convorbire și minune care au urmat sunt grăitoare. Arată că El este învierea și viața, și, ca urmare, odată cu venirea Sa în lume a adus și viața. Învierea lui Lazăr trebuie văzută prin această

prismă. Hristos nu l-a înviat pe Lazăr doar dintr-un sentiment de prietenie, ci pentru că a vrut să arate că este începutul învierii oamenilor, că El Însuși este învierea, că prin întruparea Sa moartea este desființată și, prin urmare, prin întruparea Sa a venit în lume împărăția cerurilor. Așadar, împărăția lui Dumnezeu nu este viața de dincolo de timp, ci trăirea lui Dumnezeu încă din această viață.

În același duh, în imnografia bisericească, este abordat și timpul, precum și trăirea evenimentelor din urmă. Întru-un tropar al Învierii cântăm așa: „Cuvântul Cel născut din Dumnezeu Tatăl mai înainte de veci, iar în vremurile de pe urmă Același din cea neprihănită de nuntă întrupându-Se, de voie răstignire de moarte a răbdat, și pe omul cel omorât de demult l-a mântuit prin Învierea Sa”³³⁶.

Astfel, în Noul Testament, împărăția lui Dumnezeu nu este doar o așteptare eshatologică, ci o realitate venită deja. Sfântul Grigorie Palama, cercetând acest adevăr, spune că în Sfânta Scriptură trăirea împărăției lui Dumnezeu are loc în trei moduri.

În primul mod, împărăția lui Dumnezeu *vine*, și de aceea este necesară pocăința, după cum au propovăduit Cinstitul Înaintemergător și Hristos. În al doilea mod, împărăția lui Dumnezeu *a venit*, și este *înălăuntrul vostru* (Luca 17, 21). Iar în al treilea mod, împărăția lui Dumnezeu *va veni* în toată deplinăta-tea și slava ei. Împărăția lui Dumnezeu este Însuși Hristos și vederea harului necreat.

³³⁶ ***Octoihul Mare, Doamne strigat-am..., glas 8, Stihira a 3-a, București, Edit. IBMBOR, 2003, p. 590.

Sfântul Grigorie Palama Spune: „*Pocăiți-vă, că s-a apropiat împărăția cerurilor*. Și nu numai că s-a apropiat..., dar nu peste multă vreme încă și mai limpede ni se va înfățișa nouă... Așadar, întrucât împărăția lui Dumnezeu s-a apropiat, și este în noi, și nu după multă vreme se va înfățișa [deplin], să ne facem pe noi înșine vrednici de ea, prin fapte de pocăință”³³⁷.

Deoarece împărăția lui Dumnezeu a venit deja, dar și urmează să vină la sfârșitul timpului, fără să știm când va veni, *ceasul de pe urmă* este în fiecare clipă (1 Ioan 2, 18), potrivit Evanghelistului Ioan.

Prin urmare, în percepția ortodoxă timpul nu este liniar, în sensul că nu așteptăm împărăția lui Dumnezeu în viitor. Nu este nici circular, în sensul platonian, adică anarhic și fără sfârșit. Însă putem spune că timpul este al crucii. Deși ne îndreptăm spre viața de după moarte, spre bunătățile viitoare, totuși ele pot fi trăite încă din această viață. Deci timpul în percepție ortodoxă nu funcționează ca trecut, prezent și viitor, ci ca timp comprimat, mântuitor și liturgic.

Mai întâi de toate, în tradiția ortodoxă, faptul acesta arată că cele din urmă nu sunt viața după moarte și după cea de-a Doua Venire a lui Hristos, nu sunt viața din celălalt veac, ci sunt comuniunea și unitatea cu Hristos, putând fi dobândite încă din această viață. O eshatologie separată de trecut și de prezent nu mai este ortodoxă. Este o denaturare a învățăturii Bisericii despre cele din urmă.

³³⁷ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 10, EΠΕ 9, 252-254*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 1..., p. 105.

3. Trecutul și prezentul evenimentelor din urmă

Vorbind despre evenimentele din urmă, după cum s-a arătat în mod lămurit, înțelegem îndeosebi cele ce vor urma în viața de după moarte și în viața de dinainte și de după a Doua Venire a lui Hristos în lume ca să-i judece pe oameni. Însă în tradiția interpretativă ortodoxă, după cum vom vedea în cele ce urmează, nu le vom trăi pe cele din urmă ca pe o așteptare viitoare, ci ca pe o realitate prezentă. Deci cele din urmă au un caracter tridimensional. Ele aparțin trecutului, prezentului și viitorului, ele aparțin sfinților. Lucrul acesta îl vom cerceta în mod mai amănunțit în cele ce urmează.

a) Ce este împărăția lui Dumnezeu

În întreaga tradiție biblico-patristică se vede limpede că împărăția lui Dumnezeu nu este o realitate creată și lumească, ci este vederea luminii necreate, fiindcă vederea luminii necreate este îndumnezeirea omului și unirea sa cu Dumnezeu. De aceea împărăția lui Dumnezeu este părășia la slava dumnezeiască. Așadar, slava lui Dumnezeu va fi comună atât lui Hristos, cât și sfinților îndumnezeiți, cu deosebirea că Hristos, fiind Dumnezeu, este izvorul slavei necreate și al împărăției, pe când sfinții vor fi părăși la aceasta prin har. Sfântul Isaac Sirul subliniază: „(Sfinții) spun că împărăția cerurilor este vederea duhovnicească”³³⁸.

³³⁸ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* XIX, FR 10..., p. 99.

În predica de pe munte, Hristos i-a fericit pe cei smeriți și pe cei blânzi, spunând: *Fericiți cei săraci cu duhul, că a lor este împărăția cerurilor, precum și Fericiți cei blânzi, că aceia vor moșteni pământul* (Matei 5, 3-5).

Sfântul isihast Grigorie Sinaitul, când tâlcuiește aceste fericiți, dar mai ales pe cea despre împărăția lui Dumnezeu, spune că „pământul celor blânzi” este împărăția cerurilor. Arată că împărăția cerurilor este starea divino-umană a lui Hristos, la care am ajuns sau la care ajungem, primind nașterea după har a înfierii și înnoirea prin înviere. Pământul sfânt mai este și „firea îndumnezeită”, care a ajuns la îndumnezeire sau doar la curățire. În plus, pământul sfânt este seninătatea dumnezeiască a păcii, care este mai presus de pătrunderea și înțelegerea minții³³⁹. Prin urmare, împărăția lui Dumnezeu este părtășia sfinților îndumnezeiți la harul lui Dumnezeu.

Desigur, se știe că oamenii se vor afla în stări diferite, în funcție de măsura îndumnezeirii lor. Sfântul Grigorie Sinaitul este foarte expresiv când tâlcuiește cuvântul lui Hristos adresat ucenicilor Săi: *în casa Tatălui Meu multe locașuri sunt* (Ioan 14, 2), spune că împărăția lui Dumnezeu este una singură, dar are multe deosebiri lăuntrice, în funcție de „deosebitele trepte și înaintări ale stării de acolo”. Toți vor străluci pe tăria cerului, dar *stea de stea se deosebește în strălucire*, după cum spune dumnezeiescul Apostol (1 Corinteni 15, 41). Astfel, cei îndumnezeiți, sfin-

³³⁹ GRIGORIE SINAITUL, *Capete foarte folositoare în acrostih*, c. 47, FR 7..., p. 106.

ții, vor străluci, vor iradia „potrivit cu virtutea, cu cunoștința și cu măsura îndumnezeirii”³⁴⁰.

Același sfânt analizează lucrul acesta, dând ca exemplu cortul mozaic. Cortul lui Moise avea două încăperi, două corturi separate. Tot așa și împărăția cerurilor se aseamănă cu cortul lui Moise făcut de Dumnezeu. În primul vor intra „toți câți sunt preoți ai harului”. În al doilea, care este inteligibil, vor intra doar cei care au intrat încă de aici în întunericul cunoștinței de Dumnezeu și au slujit Treimii ca ierarhi desăvârșiți, cu mintea, cu cuvântul și cu duhul, avându-L ca întâi Ierarh pe Hristos³⁴¹.

Astfel, preoții harului, adică sfinții, care în timpul vieții lor au intrat în etapa de luminare a minții, se vor învrednici să intre în primul cort, pe când arhieriei harului, adică văzătorii de Dumnezeu și adevărații teologi, vor intra în al doilea cort, primind în mod vădit strălucirile harului.

Acest lucru înseamnă că, în funcție de curățirea inimii și de luminarea minții în această viață, se vor învrednici și de experiența potrivită și pe măsură. Așadar, se ajunge la concluzia neforțată că împărăția cerurilor este vederea lui Dumnezeu *față către față*, este comuniunea și unirea omului cu Dumnezeu.

Parabolele lui Hristos despre împărăția cerurilor sunt foarte grăitoare. În multe dintre ele, împărăția cerurilor este asemănată cu stăpânul casei care face nuntă. Aș dori să amintesc de una dintre ele: *Asemănatu-s-a împărăția cerurilor omului împărat*

³⁴⁰ *Ibidem* 44, p. 104.

³⁴¹ *Ibid.* 43, p. 103-104.

care i-a făcut nuntă fiului său. Și și-a trimis slujitorii să-i cheme la nuntă pe cei poftiți, dar ei n-au vrut să vină (Matei 22, 2-3).

Sfântul Teofilact, când tâlcuiește această parabolă, face câteva observații remarcabile, legat de subiectul ce ne preocupă. Spune că, atunci când noi trăim ca oameni, cu patimi și slăbiciuni, Dumnezeu ni se arată ca om. Când trăim ca dumnezei după har, „atunci Dumnezeu stă întru adunare de dumnezei”. Când trăim ca fiarele, „ni se face și El nouă ca o panteră și ca un urs și ca un leu”. În parabola aceasta, Dumnezeu Se prezintă ca om, care face nuntă fiului său. Desigur că vorbește despre nunta Fiului Său, „împreunând cu El tot sufletul cel frumos, că Mire este Hristos, iar Mireasă – Biserica și sufletul [cel râvnitor]”.

Astfel, parabola nunții arată unitatea lui Hristos cu oamenii legați de El. I-a chemat la nuntă și la ospăț. Împărăția lui Dumnezeu se aseamănă cu un ospăț. „În vremurile de pe urmă s-a arătat desăvârșit această nuntă, și spre seară, adică la sfârșitul veacurilor”. Aici se vede clar că se referă, în special, la taina întrupării Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu, adică atunci când în persoana Cuvântului s-au unit firea dumnezeiască cu cea omenească în mod neamestecat, neschimbat, neîmpărțit și nedespărțit. Acest ospăț, cu care este asemănată împărăția cerurilor, se numește prânz, „fiindcă și în veacurile cele dintâi s-a descoperit taina, deși în chip mai umbrit”³⁴².

³⁴² TEOFILACT AL BULGARIEI, *Tâlcuire la Evanghelia după Matei*, PG 123, 384-385; trad. rom. în: *Tâlcuirea Sfintei Evanghelii de*

Acestea ne conduc la concluzia că împărăția lui Dumnezeu a venit prin întruparea lui Hristos, și că această taină a fost descoperită de mai înainte, deși într-un mod mai nedeslușit. Vom vedea acest punct în cele ce urmează. Dar din nou doresc să repet că împărăția cerurilor și împărăția lui Dumnezeu sunt sinonime cu vederea luminii necreate, cu îndumnezeirea omului și cu unirea sa cu Dumnezeu.

b) Cele din urmă sunt ca cele dintru început

Învățătura Sfinților Părinți este limpede în privința faptului că Dumnezeu nu l-a creat pe om muritor, adică nu Dumnezeu este cauza morții, ci l-a creat dându-i puterea să ajungă la îndumnezeire și să se întărească în ea. Sfântul Grigorie Sinaitul spune că trupul omului a fost creat nestricăcios, „precum va și învia”, iar sufletul a fost creat neîmpătimit³⁴³. Cu alte cuvinte, trupul omului a fost creat de Dumnezeu în starea în care se va afla după învierea trupurilor, adică nestricăcios. Desigur, sufletul era neîmpătimit. Înseamnă deci că nu Dumnezeu este cauza răului.

Unii dintre Sfinții Părinți spun că Adam, imediat după crearea sa, se afla în etapa luminării minții, iar alții spun că se afla în etapa îndumnezeirii. Aceste două tradiții sunt cuprinse în învățătura Sfântului Ioan Damaschin, care, așa cum știm, a redactat

la Matei, ed. îngrij. de R. P. Sineanu și L. S. Desartovici, București, Edit. Sophia, 2007², p. 340-341.

³⁴³ GRIGORIE SINAITUL, *Capete foarte folositoare în acrostih*, c. 82, FR 7, p. 117.

un rezumat al învățăturii tuturor Sfinților Părinți. Într-o altă carte am cercetat această învățătură a Sfântului Ioan Damaschin, potrivit căreia Adam se afla în etapa luminării minții și în contemplație. De altfel, luminarea este prima etapă a contemplării lui Dumnezeu³⁴⁴.

Prin urmare, Adam trăia în raiul sensibil și inteligibil, și era în comuniune cu Dumnezeu. Trăia împărăția lui Dumnezeu. Însă trebuia să se întărească în această stare și să treacă, mai departe, la hrănirea din pomul vieții. Nu a reușit să realizeze acest lucru, fiindcă era încă neîncercat și neexperimentat, și nu a ascultat de voia lui Dumnezeu.

De altfel, felul în care Sfântul Ioan Gură de Aur tâlcuiește viața lui Adam și a Evei în rai arată că întâiul om era plin de Duhul Sfânt, nu purta veșmintele de piele ale stricăciunii și ale mortalității, era îmbrăcat cu Duh Sfânt, vorbea cu Dumnezeu, iar toate acestea sunt trăsăturile unui om îndumnezeit, sunt trăsăturile oamenilor din împărăția cerurilor, care va veni. Desigur, există o diferență care constă în faptul că acum firea omenească s-a unit cu firea dumnezeiască în Persoana Cuvântului, dar viața aceea era fericită și era începutul îndumnezeirii desăvârșite³⁴⁵.

Lăsând la o parte analiza mai amănunțită a celor doi Părinți amintiți, fiindcă a fost făcută în alte

³⁴⁴ Ierotheos VLACHOS, *Vremea lucrării*, trad. rom. de Teofan Munteanu, București, Edit. Sophia, 2014, p. 81 ș.u.

³⁴⁵ IDEM, *Ανατολικά*, vol. I, Edit. Ἱεράς Μονῆς Γενεθλίου τῆς Θεοτόκου, 1993, p. 130 ș.u.

cărți, aş dori să vedem descrierea vieţii lui Adam în rai, pe care o face Sfântul Macarie Egipteanul. Descriind starea lui Adam de dinainte de cădere, spune că avea Duh Sfânt şi că era unit cu Cuvântul. „Cuvântul lui Dumnezeu era împreună cu el”. Deşi era gol, era acoperit de Cuvântul lui Dumnezeu: „căci Însuşi Cuvântul era pentru el moştenire, îmbrăcăminte, slavă care îi acoperea şi învăţătură”. Aceasta înseamnă că Cuvântul era totul pentru Adam, „fie cunoştinţă, fie simţire, fie moştenire, fie învăţătură”.

În continuare scrie că aşa cum Sfântul Duh lucra în profeţii Vechiului Testament, „îi învăţa şi era înlăuntrul lor, iar în afara lor li se arăta, la fel era şi cu Adam”. Sfântul Duh îl învăţa, dar şi Cuvântul Însuşi era totul pentru el, iar în acest fel Adam, atâta timp cât păzea porunca, „era prieten cu Dumnezeu”³⁴⁶. Adam, în raiul Edenului, era în comuniune atât cu Hristos Cuvântul, a doua Persoană a Sfintei Treimi, cât şi cu Duhul Sfânt.

Observaţia Sfântului Macarie Egipteanul, potrivit căreia Duhul Sfânt lucra în Adam înainte de cădere ca şi în profeţi, adică „îi învăţa şi era înlăuntrul lor, iar în afara lor li se arăta”, ne conduce la o altă concluzie, că, în ciuda căderii lui Adam şi a izgonirii sale din rai, Dumnezeu a continuat să rămână în comuniune şi relaţie cu prietenii Săi. Iar în acest fel au fost numeroşi prietenii lui Dumnezeu de dinaintea întrupării Cuvântului. De aceea, în învăţătura Sfântului Grigorie Palama, harul lui Dumnezeu lucra atât înainte de Lege, cât şi după Lege, atât înainte

³⁴⁶ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 12, 6-8, PSB 34..., p. 144.

de întruparea lui Hristos, cât și după întrupare, prin mijlocirea acesteia.

Vechiul Testament este plin de teofanii, adică de arătări ale lui Dumnezeu. Firește că aceste arătări nu sunt apariții optice, ci descoperiri, vederi ale lui Dumnezeu prin mijlocirea îndumnezeirii. De aceea și în Vechiul Testament era posibilă îndumnezeirea, cu diferența că moartea nu era încă desființată ontologic, iar firea umană nu era unită cu firea dumnezeiască în ipostasul Cuvântului. De aceea vederea lui Dumnezeu avea loc prin îndumnezeire, dar încă nu exista Trupul divino-uman al lui Hristos, iar cei îndumnezeiți nu erau mădulare ale Trupului lui Hristos.

Trebuie să notăm aici că toate arătările lui Dumnezeu în Vechiul Testament erau arătări ale Cuvântului, mai exact ale Cuvântului neîntrupat. Nu erau arătări ale Tatălui. Adică profeții, care erau prieteni ai lui Dumnezeu, nu Îl vedeau pe Tatăl, ci pe Cuvântul. Așadar, prin Cuvântul erau în comuniune și cu Tatăl. Pentru a ne exprima mai bine, vom spune că în Cuvântul Îl vedeau și pe Tatăl.

Evangelistul Ioan spune la începutul *Evangheliei* sale: *Pe Dumnezeu nimeni niciodată nu L-a văzut; Fiul Cel Unul-Născut, Care este în sânul Tatălui, El L-a făcut cunoscut (Ioan 1, 18)*. Sfântul Chiril al Alexandriei, când tâlcuiește acest citat, pe de-o parte, îl leagă de cuvântul lui Hristos: *tot cel care a auzit și a învățat de la Tatăl, vine la Mine*. Nu că L-a văzut pe Tatăl cineva în afară de Cel ce este de la Dumnezeu; Acela L-a văzut pe Tatăl (Ioan 6, 45-46), iar pe de altă parte, îl raportează la ființa lui Dumnezeu, care nu poa-

te fi văzută de om. El notează în acest sens: „Căci numai Fiului îi este Tatăl văzut prin fire, ca să nu presupună cineva că vede și se vede firea dumnezeiască. Nici unei alteia dintre cele ce sunt nu Se face văzut”³⁴⁷.

Se știe că în multe tropare ale Bisericii putem vedea limpede că Descoperirile lui Dumnezeu din Vechiul Testament sunt descoperiri ale Cuvântului neîntrupat. Există însă și citate scripturistice. Apostolul Pavel, când vorbește despre băutura pe care au băut-o evreii în pustie, scrie: *toți aceeași băătură duhovnicească au băut – pentru că beau din duhovniceasca piatră care-i urma, iar piatra era Hristos (1 Corintheni 10, 1-4)*. Însuși Hristos, vorbind despre pâinea pe care au mâncat-o evreii în pustie, și rugat de ascultătorii Săi: *Doamne, dă-ne nouă întotdeauna pâinea aceasta*, le-a răspuns: *Eu sunt Pâinea vieții... Eu sunt Pâinea Care S-a pogorât din cer (Ioan 6, 31-41)*. Tatăl a dat pâinea, iar această pâine este Cuvântul.

Așadar, multe tropare care exprimă teologia Bisericii descoperă acest mare adevăr, că Dumnezeu cel descoperit în Vechiul și Noul Testament este Cuvântul, a doua Persoană a Sfintei Treimi, cu deosebirea că în Vechiul Testament era neîntrupat, iar în Noul Testament era întrupat. Într-unul dintre tropare cântăm așa: „Prorocia lui David împlinind-o Hristos, mărirea Sa în Sion a descoperit-o ucenicilor, lăudat arătându-Se pe Sine, și slăvit pururea cu

³⁴⁷ CHIRIL AL ALEXANDRIEI, *Comentariu la Ioan*, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: *PSB 41*, București, Edit. IBMBOR, 2000, p. 124.

Tatăl și cu Duhul Sfânt. Mai întâi adică neîntrupat ca un Cuvânt, iar mai pe urmă pentru noi întrupat”³⁴⁸.

Dumnezeu, Cel care S-a arătat pe Sinai și pe Tabor, este Însuși Cuvântul: „Cel ce a grăit de demult cu Moise prin închipuiri în muntele Sinai, zicând: Eu sunt Cel ce sunt de-a pururea, astăzi schimbându-Se la față în muntele Taborului înaintea ucenicilor Și-a arătat frumusețea chipului celui dintâi, ridicând întru Sine firea omenească”³⁴⁹. Îngerul care s-a arătat celor trei tineri în cuptor este Cuvântul care S-a întrupat: „Cel ce a izbăvit pe tineri din cuptor, Făcându-Se Om pătimește ca un muritor”³⁵⁰. Cel care a condus poporul evreu din Egipt în pământul făgăduinței este Cuvântul lui Dumnezeu, Care a pătimat și a fost îngropat de către fiii celor scăpați atunci: „Pe Cel ce cu valul mării a acoperit oarecând pe prigonitorul tiran, sub pământ l-au ascuns feciorii celor ce s-au mântuit”³⁵¹. Cred că aceste tropare sunt foarte grăitoare și nu mai este nevoie de o altă tâlcuire.

Este foarte grăitor faptul că între ortodocșii și arienii secolului al IV-lea exista un acord total că Îngerul și Domnul slavei, Care S-a arătat profetilor, a fost Cuvântul Care, prin întruparea Sa, le-a des-

³⁴⁸ ****Octoihul Mare, Doamne strigat-am...*, glas 7, Stihira a 5-a..., p. 511.

³⁴⁹ ****Mineiul pe August, Ziua a șasea, Vecernia Mare, La Stihoavnă, București, Edit. IBMO, 1974, p. 70-71.*

³⁵⁰ ****Penticostar, Canonul Învierii, Cântarea a 7-ea, Irmosul, București, Edit. IBMBOR, 1999, p. 20.*

³⁵¹ ****Triodul, Canonul din Sâmbăta Mare, Cântarea 1, Irmosul, București, Edit. IBMBOR, 2000, p. 662.*

coperit Apostolilor slava Tatălui. Desigur, potrivit ortodocșilor, Cuvântul văzut de către profeți era ne-creat și Dumnezeu, pe când potrivit arienilor, Cuvântul era creat din nimic și nu S-a născut din ființa și ipostasul lui Dumnezeu Tatăl³⁵².

Dacă există câteva locuri din scrierile Părinților în care se spune că profeții L-au văzut pe Dumnezeu Tatăl, acestea trebuie văzute și tâlcuite prin intermediul teologiei troparelor Bisericii și, firește, prin tâlcuirea Sfântului Chiril, pe care am expus-o puțin mai înainte. Acest lucru înseamnă că lucrarea Persoanelor Sfintei Treimi este comună și că întotdeauna sunt unite după ființă și după fire. Cuvântul nu este fără Tatăl și fără Duhul Sfânt, nici Duhul Sfânt fără Tatăl și fără Cuvântul, nici Tatăl fără Cuvântul și fără Duhul Sfânt. Astfel, Cuvântul Se arată sfinților profeți. Deci ori de câte ori se vorbește în Vechiul Testament despre vederea Tatălui, trebuie înțeleasă ca vedere a Tatălui întru Cuvântul cel neîntrupat.

Este semnificativ răspunsul lui Hristos la cererea și îndemnul lui Filip: *„Doamne, arata-ni-L nouă pe Tatăl și ne e de-ajuns”*. *„De atâta vreme sunt cu voi, Filipe, și nu M-ai cunoscut? Cel ce M-a văzut pe Mine L-a văzut pe Tatăl; și cum de zici tu: Arată-ni-L nouă pe Tatăl!? Nu crezi că Eu sunt întru Tatăl și că Tatăl este întru Mine? Cuvintele pe care Eu vi le grăiesc, nu de la Mine le grăiesc, ci Tatăl – Cel ce rămâne întru Mine –*

³⁵² Ioannis ROMANIDIS, Δογματική καί Συμβολική Θεολογία τῆς Ὁρθοδόξου Καθολικῆς Ἐκκλησίας, vol. I, Tesalonic, Edit. Πουρναρά, 1973, p. 240-241.

Își face lucrurile Sale. Credeți-Mă că Eu sunt întru Tatăl și Tatăl întru Mine... (Ioan 14, 8-11).

Reiese, așadar, că cele din urmă, adică trăirea împărăției lui Dumnezeu care va veni, erau trăite de către Adam înainte de căderea și de izgonirea sa din rai, precum și de profeții Vechiului Testament, de vreme ce L-au văzut pe Dumnezeu Cuvântul și erau în comuniune cu El. Deoarece moartea nu era încă desființată, după ieșirea sufletului din trup erau conduși în iad (ᾠδης), din care Hristos i-a eliberat când S-a pogorât acolo*.

c) Cele din urmă sunt ca cele prezente

Întruparea Fiului și Cuvântului lui Dumnezeu a dat o altă putere omului și a schimbat istoria în adevăratul sens al cuvântului. Prin unirea firii dumnezeiești cu firea omenească în persoana Cuvântului, omul a dobândit ca ipostas pe Însuși Hristos, și astfel a primit medicamentul vieții. Biserica, cea care mai înainte era spirituală, acum devine trupească, devine Trupul lui Hristos, iar Hristos – Capul ei.

Multe tropare de la slujbe arată acest mare adevăr. Într-o stihiră de la Vecernia sărbătorii Crăciunului cântăm așa: „Astăzi s-a dezlegat legătura cea de multă vreme a osândirii lui Adam; raiul ni s-a deschis și șarpele ni s-a surpat. Că pe aceea pe

* Pentru o analiză mai detaliată a acestei teme a se vedea Ierotheos VLACHOS, *Dogmatica Empirică după învățăturile prin viu grai ale Părintelui Ioannis Romanidis*, vol. II, trad. rom. de Tatiana Petrache și Mănăstirea Diaconești, Iași, Edit. Doxologia, 2017, p. 237 ș.u. (n.tr.).

care a amăgit-o mai-nainte a văzut-o acum Mai-că a Ziditorului”³⁵³. Într-un alt tropar este din nou prezentată întruparea lui Hristos ca restabilire a lui Adam și readucere a sa în rai. „În Betleem Se naște Ziditorul a toate, și Împăratul Cel mai-nainte de veci Edenul deschide. Sabia de văpaie se trage înapoi; zidul cel de mijloc al vrajbei se strică; puterile cerești cu cei de pe pământ se amestecă”³⁵⁴. Ne este cunoscut troparul: „Betleeme, gătește-te că s-a deschis tuturor Edenul! Împodobește-te, Efrata, că pomul vieții în peșteră a înflorit din Fecioară! Iar pântecul ei rai înțelegător s-a arătat, întru care este Pomul Dumnezeiesc, din Care gustând vom trăi în veci, și nu vom muri precum Adam. Hristos Se naște, ca să ridice chipul cel căzut mai înainte”³⁵⁵.

Faptul că prin întruparea lui Hristos a venit în lume împărăția lui Dumnezeu reiese din propovăduirea Cinstitului Înaintemergător și a lui Hristos: *Pocăiți-vă, că s-a apropiat împărăția cerurilor* (Matei 3, 2; 4, 17). Întruparea lui Hristos este taina cea mare și ascunsă, potrivit Sfântului Maxim Mărturisitorul, „ținta pentru care s-au întemeiat toate”, este „scopul dumnezeiesc gândit mai înainte de începutul lucrurilor”, și „spre această țintă privind, Dumnezeu a adus la existență ființele lucrurilor”. Întruparea lui Hristos

³⁵³ *** *Mineiul pe Decembrie, Vecernia Nașterii Domnului, La Stihoavnă, Slavă...* glasul al 4-lea, București, Edit. IBMBOR, 1991, p. 384.

³⁵⁴ *Ibidem, Stihoavna Utreniei din 23 decembrie, Și acum...*, p. 337.

³⁵⁵ *Ibid.*, Troparul înainteprăznuirii, glas al 4-lea, Vecernia din 21 decembrie, p. 292.

este finalul întregii creații. Astfel, întreaga lume sensibilă și inteligibilă a fost cunoscută mai înainte și a fost menită pentru Maica Domnului, iar Maica Domnului a fost menită pentru Domnul nostru Iisus Hristos, adică pentru întruparea Sa, așa cum tâlcuiește amănunțit Sfântul Nicodim Aghioritul³⁵⁶.

Însă întruparea lui Hristos nu ne-a deschis doar raiul, nu ne-a arătat doar slava lui Adam de dinainte de cădere, nu ne-a făcut cunoscut doar scopul creației omului, ci ne-a făcut cunoscută și slava împărăției cerurilor de după cea de-a Doua Venire a lui Hristos. Acest fapt reiese limpede din teologia Schimbării la față a lui Hristos.

Lumina pe care au văzut-o ucenicii la Schimbarea la față nu era un spectru sau un fulger, nu era ceva care apare și apoi dispare, nu era o a treia fire ascunsă în Hristos, ci era slava energiei necreate. Potrivit tâlcuirii Sfântului Grigorie Palama, care pe bună dreptate a fost numit teologul Luminii, această Lumină era ipostasul bunătăților viitoare, era însăși împărăția lui Dumnezeu. Ucenicii au văzut pe Tabor împărăția cerurilor, și nu numai că au văzut-o, dar au și trăit-o în mod existențial, de vreme ce și ei s-au preschimbat în acel moment.

Sfântul Grigorie Palama arată că, atunci când Hristos le-a spus ucenicilor Săi: *Adevăr vă grăiesc că sunt unii din cei ce stau aici care nu vor gusta moartea*

³⁵⁶ NICODIM AGHIORITUL, Συμβουλευτικόν ἐγχειρίδιον, Volos, Edit. Σχοινᾶ, 1969, p. 209 ș.u.; MAXIM MĂRTURISITORUL, *Către preacuviosul prezbiter și egumen Talasie* 60, PG 90, 621, FR 3, p. 373.

până ce nu vor vedea împărăția lui Dumnezeu venind întru putere (Marcu 9, 1), se referea la slava Schimbării Sale la față. Tâlcuind acest eveniment hristologic, Sfântul Grigorie spune că împăratul Hristos se află pretutindeni, iar, ca urmare, și împărăția Sa este pretutindeni. Astfel, „venirea împărăției Lui nu se arată a fi altundeva sau în vreun loc oarecare, ci este descoperită prin puterea dumnezeiescului Duh”³⁵⁷.

Schimbarea la față a lui Hristos și părășia ucenicilor la această Lumină arată că împărăția lui Dumnezeu și, prin urmare, cele din urmă nu sunt doar evenimente ce vor avea loc în veacul viitor, ci sunt realitatea prezentă pentru cei îndumnezeiți. Orice sfânt care are părășie la Pogorârea Duhului Sfânt, are părășie încă din această viață la împărăția lui Dumnezeu și la cele din urmă. De altfel, ce-a mai înaltă măsură a Revelației este Pogorârea Duhului Sfânt. Sfinții se desfată încă de acum de împărăția lui Dumnezeu și de toate cele din urmă, ca arvună, iar acest lucru se vede din luminarea minții, din rugăciunea minții, din contemplarea lui Dumnezeu, din strălucirea sufletelor și a trupurilor. Sfintele moaște, care fac minuni, sunt dezvăluiri ale acestei realități.

Apostolul Pavel, potrivit mărturisirii sale, a urcat până la al treilea cer, iar de acolo a fost răpit în rai. Acest lucru, potrivit Sfântului Maxim Mărturisitorul, arată etapele desăvârșirii, care sunt curățirea inimii, luminarea minții și îndumnezeirea omului.

³⁵⁷ GRIGORIE PALAMA, *Omilia 34, EΠΕ 10, 364*; trad. rom. în: *Omilii*, vol. 2..., p. 154.

Faptul că a fost răpit la cer, potrivit Sfântului Nicodim Aghioritul, înseamnă că a fost inițiat în toate tainele raiului, în care se afla Adam și în care se vor afla dreptii. Apostolul Pavel a avut experiențe ale trăirii celor din urmă încă din această viață.

Din multe citate pe care aş fi putut să le dau, trebuie să menționez unul în care este arătată această realitate. Le scrie corintenilor așa: *Acum cunosc în parte; atunci însă deplin voi cunoaște, așa cum și eu deplin sunt cunoscut* (1 Corinteni 13, 12-13). Trebuie să fim foarte atenți mai ales la verbele *deplin voi cunoaște*, *așa cum și eu deplin sunt cunoscut*. Adică atunci va cunoaște ceea ce a cunoscut în trecut. Chiar și numai din acest citat paulin putem vedea că cele din urmă sunt ca cele de la început.

Împărăția lui Dumnezeu este vederea slavei lui Dumnezeu. Există momente în care sfinții, precum Apostolul Pavel, au cunoscut fericirea viitoare încă din această viață. Este vorba despre aceeași cunoaștere. Dar fiindcă purtăm trup, starea aceasta nu este permanentă.

Este semnificativ faptul că între *sunt cunoscut* și *voi cunoaște* sunt cuprinse și cuvintele *acum cunosc în parte* și *acum vedem prin oglindă, ca-n ghicitură*. Asta înseamnă că între contemplarea lui Dumnezeu, de care sfinții se învrednicesc în această viață, în anumite momente și zile, și între contemplarea lui Dumnezeu după a Doua Venire a lui Hristos sau chiar și după ieșirea sufletului din trup se află luminarea, cunoașterea în parte, care este rugăciunea minții.

Viața bisericească îi dă omului puterea să trăiască această realitate eshatologică în prezent. Aceasta este

dobândită prin mijlocirea Tainelor și a ascezei, de vreme ce ambele sunt inseparabil legate între ele.

Sfântul Botez ne introduce în Biserică și ne face mădulare ale Trupului lui Hristos. Sfântul Mir ne oferă darurile Duhului Sfânt, iar Sfânta Împărtășanie ne dă Trupul și Sângele lui Hristos ca să putem trăi.

Este semnificativ faptul că la Sfânta Liturghie, când participăm cu vrednicie și în deplina perspectivă pe care o presupune această taină, și nu într-un sens magic, trăim toate evenimentele din viața lui Hristos, chiar și pe cele de la a Doua Sa Venire. La Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Ioan Gură de Aur preotul se roagă așa: „Aducându-ne aminte, așadar, de această poruncă mântuitoare și de toate cele ce s-au făcut pentru noi: de cruce, de moarte, de învierea cea de a treia zi, de înălțarea la ceruri, de șederea cea de-a dreapta și de cea de-a Doua și slăvită iarăși Venire”. După Sfânta Împărtășanie, la Dumnezeiasca Liturghie a Sfântului Vasile cel Mare, preotul mărturisește: „Plinitu-s-a și s-a săvârșit, pe cât a fost în a noastră putere, Hristoase Dumnezeu nostru, Taina rânduiei Tale: că am avut pomenirea morții Tale, văzut-am chipul învierii Tale, umplutu-ne-am de viața cea nesfârșită, îndulcitu-ne-am de desfătarea Ta cea neîmputinată, de care binevoiește a ne învrednicii pe noi toți și în veacul ce va să vie”.

Deși reiese din cele prezentate că împărăția lui Dumnezeu și cele din urmă sunt trăite și în prezent ca arvună, vom proceda totuși și la prezentarea învățăturii unor sfinți, din care reiese mai limpede acest adevăr, care este învățătura clară a Bisericii și, firește, experiența sfinților.

Sfântul Isaac Sirul, după ce arată că împărăția cerurilor este contemplația duhovnicească, spune că „din aceasta simte desfătarea aceea a împărăției cerurilor”³⁵⁸. Într-un alt loc, după ce descrie mai întâi experiența venirii harului dumnezeiesc, desfătarea și veselia care cad peste tot trupul omului, spune: „Iar când vine desfătarea aceasta în om, care face să palpite tot trupul, cel ce o simte socotește în acele clipe că împărăția cerurilor nu e altceva decât aceasta”³⁵⁹.

Sfântul Macarie Egipteanul, pentru a prezenta relația dintre bunătățile viitoare și darurile harului dumnezeiesc, de care omul se desfată încă din această viață, dă ca exemplu palatele împărătești. Un om – spune el – care merge des pe la palat și cunoaște toate tainele și slava împăratului, nu este surprins și nici nu-i este teamă dacă el însuși devine la un moment dat împărat și este încoronat. Același lucru se petrece și cu creștinii adevărați. „Urmând să domnească în veacul viitor, nu-și vor pierde cumpătul, deoarece cunosc de mai înainte tainele harului”. În continuare adaugă că, în veacul viitor, dreptii vor trăi în împărăția lui Dumnezeu, în lumină și în slavă, fără să mai vadă și altceva decât numai pe Hristos de-a dreapta Tatălui. „(...) tot așa și aceia care sunt de acum fascinați și captivați de veacul acela, văd frumusețile și minunățiile de acolo”³⁶⁰.

Potrivit Cuviosului Nichita Stithatul, atunci când cineva simte că pornirea patimilor este nelu-

³⁵⁸ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* XIX, FR 10..., p. 98.

³⁵⁹ *Ibidem* VIII, p. 66.

³⁶⁰ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 17, 3-4, PSB 34..., p. 178-179.

crătoare și amortită, iar lacrimile străpungerii și ale cugetului smerit curg din ochi, atunci „să știi că a venit la tine împărăția lui Dumnezeu și ai fost zămislit de la Duhul Sfânt”³⁶¹.

Această învățătură a Bisericii, exprimată de mulți sfinți, este și mai expresivă în scrierile Sfântului Simeon Noul Teolog. El însuși mărturisește de multe ori că a văzut lumina necreată, adică împărăția lui Dumnezeu. Consider că scrierile acestui Sfânt vor face ca această temă să fie mai bine înțeleasă. Vom vedea care este adevărul despre părtășia la bunătățile viitoare și la darurile harului dumnezeiesc încă din această viață.

Văzându-L pe Hristos și împărăția, și „primind de la El împărăția cerurilor, care este Duhul Sfânt, o vom avea pururea înlăuntrul nostru”³⁶². Același Sfânt descrie o experiență personală și mărturisește despre vederea și părtășia la împărăția lui Dumnezeu. Scrie într-un mod foarte semnificativ:

„Acolo am văzut viața și nestricăciunea viitoare pe care Hristos le dăruiește celor ce-L caută pe El, și am găsit împărăția cerurilor care este înlăuntrul meu, și care este Tatăl, Fiul și Duhul, o Dumnezeu ire nedespărțită în Trei Persoane, de a cărei vedere neprihănită, desfătare și bucurie, precum și de toate cele bune sunt nevrednici cei care n-au preferat-o în locul lumii întregi și n-au socotit drept slavă, cinste

³⁶¹ NICHITA STITHATUL, *Cele 300 de capete despre făptuire, despre fire și despre cunoștință*, c. 58, trad. rom. de Dumitru Stăniloae în: FR 6, București, Edit. IBMOB, 2011, p. 380.

³⁶² SIMEON NOUL TEOLOG, *Cateheze* 31, SC 113, 236; trad. rom. în: *Cateheze. Scrieri II...*, p. 330.

și bogăție faptul de a-I se închina, de a-I sluji și a sta numai înaintea Ei”³⁶³.

Sfântul Simeon se miră cum de este posibil ca cineva să intre în împărăția lui Dumnezeu după moarte, dacă nu a dobândit-o în mod sensibil încă din această viață. El scrie: „Cine n-a dobândit în chip conștient înlăuntrul său împărăția cerurilor cum va intra în ea după moarte? Cine nu rămâne în El prin Duhul, cum va vedea pe Fiul împreună cu Tatăl, cum va fi în veacul viitor împreună cu Ei”³⁶⁴. Acest cuvânt este atât revelator, cât și înfricoșător. Arată înălțimea vieții duhovnicești, măsura trăirii și finalitatea scopului existenței umane. Arată și trăirea evenimentelor din urmă încă din această viață.

Însă Sfântul Simeon Noul Teolog este mai expresiv într-un cuvânt de-al său intitulat astfel: „Despre ziua cea înfricoșătoare a Domnului și despre judecata viitoare, că ea se lucrează încă înainte de moarte în noi, cei ce ne curățim prin lacrimi, și că aceia în care se face încă din viața de față nu se vor mai întâlni cu ea în viața viitoare”.

După cum reiese din acest titlu, nu doar că cei îndumnezeiți se desfată de împărăția lui Dumnezeu încă din această viață, ci vor evita și judecata, fiindcă s-au curățit cu lacrimile pocăinței³⁶⁵. Acest lucru se datorează faptului că, pentru cel care trăiește în

³⁶³ IDEM, *Imne* 19, SC 174, 106; trad. rom. în: *Imne, Epistole și Capitole...*, p. 120-121.

³⁶⁴ ID., *Cateheze* 34, SC 113, 278; trad. rom. în: *Cateheze. Scrieri II...*, p. 346.

³⁶⁵ ID., *Cartea discursurilor etice* 10, SC 129, 258; trad. rom. în: *Discursuri teologice și etice...*, p. 308.

asceză, judecata se face acum și, în realitate, pentru el a Doua Venire a lui Hristos vine încă de acum.

Sfântul Simeon învață că descoperirea Dumnezeirii este, în realitate, judecată pentru cei cărora li se descoperă. Astfel, unii oameni simt însușirea arzătoare a harului, iar alții pe cea luminătoare, după cum spun Sfinții Părinți. Pentru cei necredincioși și împătimiți, harul lui Dumnezeu rămâne inaccesibil și nevăzut, pe când pentru cei credincioși, care păzesc poruncile lui Dumnezeu cu frică și cutremur, dând dovadă de pocăință adevărată, dumnezeiescul har este văzut, iar judecata viitoare are loc în ei. Pe acest om harul dumnezeiesc îl curățește. De aceea „un astfel de om nu este judecat la Judecata și dreptatea viitoare, căci este judecat dinainte”. Toți cei care, după curățirea de patimi, sunt fii ai luminii, și devin fii ai zilei viitoare, „pentru aceștia Ziua Domnului nu va veni niciodată, căci ei sunt pururea și totdeauna în ea”³⁶⁶.

Când tâlcuiește pericopa despre a Doua Venire a lui Hristos, Sfântul Simeon Noul Teolog spune că dialogul lui Hristos cu dreptii și cu păcătoșii nepocăiți are loc încă de acum. „Acestea le va spune, așa-dar, și le rostește și acum Domnul...”³⁶⁷. „Căci venirea Domnului la cei credincioși s-a făcut și se face pururea și s-a făcut către toți cei ce o vor”³⁶⁸.

Nu trebuie să așteptăm veacul viitor ca să vedem împărăția lui Dumnezeu, pentru că putem să o

³⁶⁶ *Ibidem*, SC 129, 264-270; trad. rom.: p. 310-313.

³⁶⁷ *Ibid.*, SC 129, 306; trad. rom.: p. 328.

³⁶⁸ *Ibid.*, SC 129, 308; trad. rom.: p. 328.

vedem acum. „(...) nu numai în veacul viitor, ci mai întâi în această viață, iar apoi și în veacul viitor”. Desigur, va exista o diferență în funcție de măsura contemplării și a părtășiei. „Dacă acum [este] în chip mai nedeslușit, acolo [va fi] în chip mai desăvârșit”. Credincioșii primesc, cu certitudine, pârga împărăției lui Dumnezeu încă din această viață. Asta înseamnă că nici nu se desfată de acum de toate făgăduințele, nici nu nădăjduiesc să se desfete de ele în cealaltă viață, dacă acum „rămân aici nepărtași și fără să guste din bunătățile viitoare”³⁶⁹.

Într-un punct al discursului său teologic, Sfântul Simeon spune că Hristos este lumina lumii. Iar ca urmare, cei care nu se îmbracă în această lumină nu se deosebesc cu nimic de un mort: „Așadar, dacă Acela e Lumină, iar cei care se îmbracă în El spun că nu-L simt, în ce ne deosebim atunci de un mort?”. Mai departe îi ferește pe oamenii care văd lumina și, prin urmare, trăiesc încă de acum împărăția lui Dumnezeu.

Nu intenționez să expun toate fericirile, ci doar câteva fraze foarte reprezentative: „Feriți cei care au îmbrăcat acum lumina Lui, pentru că s-au înveșmântat deja în haina de nuntă”. „Feriți cei ce au recunoscut încă de aici lumina Domnului ca pe Domnul Însuși, fiindcă aceștia se vor înfățișa nerușinați înaintea Lui în veacul viitor”. „Feriți cei ce petrec mereu în lumina lui Hristos, fiindcă aceștia sunt și vor fi pururea acum și în veci frați și împreună-moștenitori ai Lui”³⁷⁰.

³⁶⁹ *Ibid.*, SC 129, 308-310; trad. rom.: p. 328-329.

³⁷⁰ *Ibid.*, SC 129, 314-316; trad. rom.: p. 330-332.

Acest cuvânt al Sfântului Simeon Noul Teolog și minunatele sale fericiri nu ne mai lasă prea mult loc să lungim acest subiect. În încheiere, aș dori doar să spun, ca o concluzie, că eshatologia ortodoxă este diacronică, fapt care arată că viața împărăției lui Dumnezeu și toate evenimentele din urmă au fost trăite și în trecut de către Adam și de profeții Vechiului Testament, au fost trăite de către sfinți, dar sunt trăite și în viața de acum, ca arvună, și vor fi trăite în mod desăvârșit după învierea trupurilor. Dacă eshatologia este lipsită de dimensiunea ei diacronică și este legată doar de viitor, atunci nu mai e ortodoxă.

Epilog

Moartea este cea mai înfricoșătoare taină care a preocupat încă de la început spiritul uman. Este rezultatul păcatului, dar și cauza acestuia. Mortalitatea pe care de la naștere o purtăm în noi ne determină cursul vieții. Dacă vom lua seama la reacțiile noastre, vom constata că toate pornesc de la problema morții. Nesiguranța, teama, iubirea de sine, din care se nasc iubirea de slavă, iubirea de avere și iubirea de plăcere, precum și multe alte patimi, își au originea în trăirea morții.

Moartea desparte persoanele dragi, scindează societatea, unitatea familiei și a celor dragi. Provoacă deznădejde și disperare. Iubirea este strâns legată de moarte. Iubim ca să depășim neliniștea și durerea morții, pe care le trăim în existența noastră. Dar și când iubim, simțim apropierea morții, care, la un moment dat, va deveni cauza încetării acestei iubiri. Oricine vede iubirea în afara trăirii morții, o abordează în mod eronat și sentimental, fiindcă iubirea este legată de durere. Durere în aflarea iubirii și durere în teama de a o pierde.

Astfel, omul care cugetă la moarte exprimă o autenticitate. Niciun alt eveniment nu e mai sigur decât moartea. Un mare filosof al conceptului de ființă, Heidegger, spune că existența este „existența

spre moarte”. Într-adevăr, „a exista în mod autentic înseamnă acceptarea existenței spre moarte”.

Creștinismul, care este filosofia cea adevărată, este meditația la moarte. Sfinții au abordat în mod corect această problemă serioasă, care îl chinuie pe om. Asceții din pustie sunt adevărații cugetători la moarte. Însă această meditație se făcea prin trăirea harului dumnezeiesc și nu cauză deznădejde sau disperare, ci libertate, ușurare, iubire, nădejde, ieșire din limitele constrângătoare ale simțurilor. De aceea au și fost oameni adevărați și sociabili prin excelență.

Sfinții Părinți au dat greutate pomenirii morții. Au considerat-o cel mai eficient mijloc de dobândire a fricii de Dumnezeu, din care se naște pocăința. De aceea este lăudat cel care își amintește de ieșirea din această viață. „Fericit este cel ce-și aduce aminte de ieșirea sa din această viață”³⁷¹. Amintirea continuă a morții este „pedagog bun, și al sufletului, și al trupului”³⁷². Gândul morții, la care meditează creștinul, este aducător de întristare mântuitoare³⁷³. Amintirea limpede a morții este aducătoare de multe virtuți. Cel care își aduce aminte de moarte pune în practică multe virtuți. Amintirea morții „naște plânsul, îndeamnă la înfrânarea de la toate, aduce aminte de gheenă, e maica rugăciunii și a lacrimilor, păzitoarea inimii, despățimirea de țărână... curăți-

³⁷¹ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință* XLIII, FR 10..., p. 225.

³⁷² ISIHIE PREZBITERUL, *Scurt cuvânt de folos sufletului și mântuitor despre trezvie și virtute* I, 94, FR 4..., p. 78.

³⁷³ ILIE ECDICUL, *Culegere din sentințele înțelepților*, c. 121, FR 4, p. 342.

rea gândurilor pătimase din inimă. Deci ea cuprinde multe porunci ale Domnului”³⁷⁴.

În felul acesta, Sfinții Părinți sunt siguri că prin meditarea la moarte cineva poate să ajungă la mântuire. După cum este cu neputință ca cel flămând să nu se gândească la pâine, tot așa și celui ce se îngrijește de propria mântuire „este cu neputință să nu se gândească la moarte și la judecată”³⁷⁵.

Sfatul Părinților este să avem amintirea neîncetată a morții, care ne va însoți și în somn, și la priveghere. „Aducerea aminte de focul veșnic să se culce în fiecare seară și să se scoale cu tine”³⁷⁶. Îndemnul lor este să ne aducem aminte de moarte. „Și pururea să ne aducem aminte de moarte”³⁷⁷.

Desigur, această aducere-aminte este strâns legată de amintirea celor ce vor urma după moarte. Nu este vorba despre simțământul că va veni timpul să murim, ci este vorba despre conștientizarea faptului că acea clipă a morții este definitorie pentru veacul viitor. Nu contează doar faptul că cineva va fi lipsit de această viață și de persoanele dragi, ci contează conștientizarea faptului că va urma judecata, de care depinde viața viitoare. Lucrul acesta este cu adevărat înfricoșător.

Amintirea morții este trăită în două moduri, după cum vedem în scrierile Sfinților Părinți.

³⁷⁴ FILOTEI SINAITUL, *Capete despre trezvie*, c. 38, FR 4..., p. 137.

³⁷⁵ IOAN SCĂRARUL, *Scara XXVI*, III, 33, FR 9..., p. 413-414.

³⁷⁶ *Ibidem* VII, 23, p. 204.

³⁷⁷ ISAAC SIRUL, *Cuvinte despre nevoință XXXIV*, FR 10..., p. 194.

Primul mod este amintirea rațională, când ne amintim că va veni sfârșitul vieții biologice, după care va urma judecata. Este important și acest fel de amintire, fiindcă îl scapă pe om de alipirea de cele pământești, îl eliberează de înrobirea de cele pământești și sensibile.

Al doilea tip de amintire este amintirea harismatică, sau mai bine zis, simțul existențial al morții. Este vorba despre o harismă duhovnicească foarte mare, care este, pe de-o parte, rod al experienței lui Dumnezeu, iar pe de altă parte, este o forță puternică ce îl mișcă pe om spre rugăciunea înflăcărată, spre suspine nestăpânite, spre lupta continuă de păzire a poruncilor lui Hristos, pentru a i se transfigura întreaga lume lăuntrică.

Vrednicul de pomenire Arhimandritul Sofronie Saharov descrie, cu o îndemânare uimitoare, al doilea tip de amintire a morții, care este o harismă duhovnicească aparte dată de Dumnezeu. Într-un mod paradoxal, când este insuflat de harul dumnezeiesc, își vede deșertăciunea lăuntrică, uitarea veșnică, lipsa de sens a vieții. Vede moartea înlăuntrul și în jurul său. Îi simte pe toți oamenii muritori, întreaga creație moare împreună cu el. Aflându-se în această stare, îi sporește și rugăciunea înflăcărată către Dumnezeu cel veșnic și nemuritor. În paralel, trăiește și căutarea dureroasă a Dumnezeului viu³⁷⁸. Nu trebuie să se creadă că o astfel de trăire a mor-

³⁷⁸ Sofronie SAHAROV, *Vom vedea pe Dumnezeu precum este*, trad. rom. de ierom. Rafail Noica, București, Edit. Sophia, 2010, p. 10 ș.u.

ții este înspăimântătoare și întunecă duhul omului sau că îl lipsește pe acesta de energiile necesare vieții. Se poate întâmpla și lucrul acesta dacă omul o face fără harul lui Dumnezeu. Dar dacă meditează la moarte în cuget duhovnicesc, adică are nădejde în Dumnezeu, atunci se însuflețește și mai mult. În organismul său psihosomatic pătrund energii revitalizante, sporește nădejdea pentru viața veșnică și pentru depășirea morții. Nepătimirea este cultivată în existența lui și, în general, ajunge cel mai sociabil și mai autentic om. Știm foarte bine că astăzi societatea duce lipsă de oameni autentici.

Creștinii trăiesc într-un spațiu și într-un timp determinat, dar „aparțin altei lumi; ei sunt fii ai lui Adam celui ceresc, o făptură nouă, fii ai Duhului Sfânt, frați luminoși ai lui Hristos, asemenea Părintelui lor, lui Adam cel duhovnicesc și luminos; aparțin acelei cetăți, acelui neam, acelei puteri”. Și de aceea, avându-L pe Domnul cu ei în timpul ieșirii lor, „se îndreaptă către cele de sus cu mare bucurie. Acolo, prietenii Domnului îi primesc, pregătindu-le case, grădini și veșminte scumpe și strălucitoare”³⁷⁹.

Patria adevărată este cerul. De aceea ei biruiesc moartea cu puterea lui Hristos, Care a biruit-o mai înainte, și sunt stăpâniți de nădejde, fiindcă din locul trecător, din exil, pleacă spre patria cea adevărată.

În acest fel moartea este depășită prin Hristos. Cei care se unesc cu Hristos nu se tem de moarte, ci o consideră trecere la viață. Acest lucru îl vedem la

³⁷⁹ MACARIE EGIPTEANUL, *Omilii* 16, 8, PSB 34..., p. 175.

miliardele de sfinți, martiri, cuvioși, mireni, care au plecat cu bucurie și nădejde la Hristos.

Este semnificativ sfârșitul Sfintei Gorgonia, sora Sfântului Grigorie Teologul, așa cum l-a descris el însuși în cuvântarea funebră pe care a rostit-o. Ea își dorea dezlegarea prin moarte fiindcă avea mare îndrăznire față de Cel ce o chema la Sine. În inima ei crescuse o iubire față de Cel iubit, „Care, voi adăuga, este și Iubitul ei”.

Sfântul Grigorie Teologul spune că fusese înștiințată de ziua adormirii ei. Când a venit ziua rânduită, s-a pregătit de moarte și de plecare, „și a plinit legea rânduită pentru acestea, căzând la pat”. Când a înțeles că se apropie ceasul ieșirii sufletului din trup, s-a întins pe pat și aștepta moartea. A adormit după ce mai întâi a dat sfaturi soțului, copiilor și prietenilor, și a vorbit în mod strălucit despre cele ce se petrec în cer, și a făcut din ultima ei zi „adevărată zi de praznic”. Ziua ieșirii sufletului a fost pentru ea zi de sărbătoare. Sfântul Grigorie Teologul, vorbind despre moartea ei, spune că sora sa „a fost eliberată, sau mai bine zis a fost luată, sau s-a înălțat în zbor, s-a mutat, ori a plecat pentru puțin timp din trup într-o călătorie”.

La finalul acestei cuvântări, Sfântul Grigorie ne relatează un detaliu, care este grăitor cu privire la depășirea morții.

În odaia în care se afla Sfânta Gorgonia, în ceasul în care se pregătea să plece din această lume, domnea „o tăcere adâncă, iar moartea ei parcă era o slujbă”. Este foarte frumoasă această caracterizare a ceasului morții. Ea este de fapt o slujbă. Sfânta murmură ceva. Tatăl ei s-a apropiat să asculte ce spunea

mai exact. Se păstrează detaliul că psalmodia slujba înmormântării. „Murmurul era o psalmodie – și psalmodia era cu cuvintele plecării”. Modul în care ea a plecat, spune Sfântul Grigorie Teologul, a fost „o mărturie a îndrăzneții”, îndrăzneală datorită căreia a avut loc ieșirea ei³⁸⁰.

În felul acesta pleacă sfinții din lume, cei care au îndrăznire în fața lui Dumnezeu. Pleacă cu nădejdea învierii, cu certitudinea că Îl vor întâlni pe Mirele iubit. Clipa morții ascunde o taină. De aceea și tensiunea de atunci e mare. Predomină diferite sentimente. Pocăință, rugăciune, teamă, nădejde, așteptarea întâlnirii. De aceea, nu numai cel care moare trebuie să se roage, ci și cei care se află în jurul său trebuie să-l însoțească cu rugăciunile lor. Acest moment trebuie întâmpinat cu teamă sfântă și cu insuflare duhovnicească.

Am fost învrednicit de Dumnezeu să mă aflu la întreaga ceremonie de înmormântare a unui om sfânt, a vrednicului de pomenire Calinic, Mitropolit al Edessei, Starețul meu. Toată viața sa a fost o pregătire pentru moarte. Se gândea neîncetat la ea. Avea amintirea intensă a morții, iar acest fapt se vede din multe întâmplări.

Dar din momentul în care i s-a făcut cunoscută boala și până în ziua adormirii sale, șapte luni întregi, am trăit slujba morții unui om sfânt. Șapte luni s-a aflat, ca să spun așa, în grădina Ghetsimani. Se ruga

³⁸⁰ GRIGORIE TEOLOGUL, *Cuvântarea 8. Despre sora sa, Gorgonia*, *ΕΠΕ* 6, 374 ș.u.; trad. rom. de Călin Popescu în: *Cuvântări*, București, Edit. De suflet, 2013, p. 67 ș.u.

neîncetat pentru întâlnirea cu Judecătorul ceresc. Trăia în trezvie duhovnicească și continuă, în rugăciune neîncetată. A făcut ascultare desăvârșită de voia lui Dumnezeu. S-a învrednicit să aibă diferite experiențe. Toate acestea le-am transcris într-o carte pe care am publicat-o pentru a-i cinsti memoria. Faptul este că am văzut adormirea „vitejilor” lui Hristos. Am cunoscut slăvita adormire a unui sfânt, a unui om sfânt. Am trăit ceea ce înseamnă depășirea morții.

Fericiți sunt morții care de-acum înaintea mor întru Domnul! (Apocalipsă 14, 13).

Fericiți cei care au trăit întru pomenirea morții. Fericiți cei care au simțit dorul din inimă și dragostea față de Mirele Hristos. Fericiți cei care au fost înștiințați și au știut că sunt oamenii „altui veac”, altei patrii, altei viețuiri. Fericiți cei care au fost atrași de Cel Iubit. Fericiți cei care în această viață au depășit moartea. Fericiți cei care au adormit întru nădejdea învierii. Fericiți sunt cei care au plecat din această lume, mărturisind: „aștept învierea morților”. Fericiți cei care pot să repete cuvintele psalmului: în pace mă voi culca și voi adormi. Fericiți cei care au trăit ca morți față de păcat și cei care au murit față de păcat și au înviat. Fericiți cei care ies din această lume cu certitudinea că se duc la părinți, la poporul lui Dumnezeu.

Fericiți sunt morții care de-acum înaintea mor întru Domnul!

Îi fericesc pe acei oameni care au cunoscut puterea vieții. Sunt nostalgic după meditarea la moarte, pe care au trăit-o, și sunt mișcat de dorul din inimă lor pentru cer. Și le cer rugăciunile ca acel dor să mă

atingă și pe mine ca să adorm în pace și pocăință. E cea mai mare dorință a mea.

Vrednicul de pomenire Arhimandritul Sofronie, într-o rugăciune alcătuită de el, a cuprins printre altele și două cereri: *prima*, să-i prelungească Dumnezeu zilele vieții până când Îi va arăta pocăință adevărată. *A doua*, când Dumnezeu va hotărî să-l ia, să-i descopere sfârșitul ca să se pregătească pentru întâlnirea cu El.

„Dă-mi, Doamne, să cunosc adevărul Tău înainte de plecarea din această viață. Lungește-mi zilele până ce-Ți voi aduce pocăință adevărată. Nu mă lua la jumătatea zilelor mele, iar când vei binevoi să pui capăt vieții mele, înștiințează-mă mai-nainte de moartea mea, ca sufletul meu să se pregătească de întâmpinarea Ta.

În acea zi mare și sfântă pentru mine nu mă lăsa, Doamne, ci dă-mi veselia mântuirii Tale. Curățește-mă de tot păcatul văzut și ascuns, de toată fărădelegea ascunsă întru mine, și învrednicește-mă să-Ți aduc răspuns bun înaintea scaunului Tău de judecată. Amin”³⁸¹.

Aceste două cereri sunt cele mai îndrăgite rugăciuni ale mele.

Îl rog pe cititor să se roage lui Dumnezeu pentru mine pentru împlinirea lor.

Neîntreruptă să fie rugăciunea noastră:

„Ca cealaltă vreme a vieții noastre în pace și cu pocăință a o săvârși de la Domnul să cerem”.

³⁸¹ Sofronie ΣΑΗΑΡΟΝ, *Περί προσευχῆς*, Essex, Edit. Ἱερωᾶς Μονῆς Τιμίου Προδρόμου, 1993, p. 258.

„Sfârșit creștinesc vieții noastre, neînfruntat, în pace și răspuns bun la înfricoșătoarea judecată a lui Hristos să cerem”.

Înflăcărat să fie răspunsul:

„Dă, Doamne!”

Cina împărăției lui Dumnezeu*

De este cineva binecredincios și iubitor de Dumnezeu, să se bucure de acest praznic frumos și luminat. De este cineva slugă înțeleaptă, să intre, bucurându-se, întru bucuria Domnului său. De s-a ostenit cineva postind, să-și ia acum răsplata. De a lucrat cineva din ceasul cel dintâi, să-și primească astăzi plata cea dreaptă. De a venit cineva după ceasul al treilea, mulțumind să prăznuiască. De a ajuns cineva după ceasul al șaselea, să nu se îndoiască nicidecum, căci de nimic nu se va păgubi. De a întârziat cineva până în ceasul al nouălea, să se apropie, nicidecum îndoindu-se. De a ajuns cineva abia în ceasul al unsprezecelea, să nu se teamă din pricina întârzierii, căci darnic fiind Stăpânul, primește pe cel din urmă ca și pe cel dintâi, odihnește pe cel din al unsprezecelea ceas ca și pe cel ce a lucrat din ceasul dintâi; și pe cel de pe urmă miluiește, și pe cel dintâi mângâie; și aceluia plătește, și acestuia dăruiește; și faptele le primește, și gândul îl ține în seamă; și lucrul îl prețuiește, și voia o laudă.

* Cuvânt de învățătură al Sfântului Ioan Gură de Aur, care se citește în noaptea Învierii lui Hristos, înainte de începerea Sfintei Liturghii.

Pentru aceasta, intrați toți întru bucuria Domnului nostru: și cei dintâi, și cei de-al doilea, luați plata. Bogații și săracii, împreună bucurați-vă. Cei ce v-ați înfrânat și cei leneși, cinstiți ziua. Cei ce ați postit și cei ce n-ați postit, veseliți-vă astăzi. Masa este plină, ospătați-vă toți. Vițelul este mult, nimeni să nu iasă flămând. Gustați toți din ospățul credinței; împărtășiți-vă toți din bogăția bunătății.

Să nu se plângă nimeni de lipsă, că s-a arătat împărăția cea de obște. Nimeni să nu se tânguiască pentru păcate, că din mormânt iertare a răsărit. Nimeni să nu se teamă de moarte, că ne-a izbăvit pe noi moartea Mântuitorului; a stins-o pe ea Cel ce a fost ținut de ea. Prădat-a iadul Cel ce S-a pogorât în iad; umplutu-l-a de amărăciune, fiindcă a gustat din trupul Lui. Și aceasta mai înainte înțelegând-o Isaia, a strigat: Iadul – zice – s-a amărât, întâmpinându-Te pe Tine jos: amărātu-s-a că s-a stricat. S-a amărât, că a fost batjocorit; s-a amărât, că a fost omorât; s-a amărât că s-a surpat; s-a amărât, că a fost legat. A primit un trup și de Dumnezeu a fost lovit. A primit pământ și s-a întâlnit cu cerul. A primit ceea ce vedea și a căzut prin ceea ce nu vedea.

Unde-ți este, moarte, boldul? Unde ți-e, iadule, biruința? Înviat-a Hristos și tu ai fost nimicit. Sculat-S-a Hristos și au căzut diavolii. Înviat-a Hristos și se bucură îngerii. Înviat-a Hristos și viața stăpânește. Înviat-a Hristos și nici un mort nu este în groapă: că Hristos, sculându-Se din morți, începătură celor adormiți S-a făcut.

Lui se cuvine slava și stăpânirea în vecii vecilor.
Amin.

Despre vămi

Sunt unii care susțin că idei precum vămile, duhurile văzduhului etc. au pătruns în creștinism după ce au fost preluate din teorii gnostice sau din mituri păgâne, care predominau în acea vreme.

Nu există nicio îndoială că astfel de idei n-ar putea fi întâlnite în multe texte gnostice sau în teze păgâne, întâlnite în miturile egiptene sau caldeene. Însă trebuie subliniat faptul că mulți Părinți au adoptat învățătura aceasta despre vămi, dar au curățit-o de substratul idolatric sau gnostic, și au încadrat-o în duhul Bisericii. Sfinților Părinți nu le-a fost teamă să introducă astfel de elemente.

Este un fapt adevărat că Părinții, în multe situații, au procedat în mod creativ și eficient, după ce au preluat mai multe opinii și teorii din lumea idolatră, dându-le însă un conținut bisericesc. Se știe că învățătura despre nemurirea sufletului, despre extazul omului, despre nepătimirea sufletului și a trupului, despre tridimensionalitatea sufletului, și multe altele, au fost preluate de către Părinți de la filosofi antici, precum și din tradițiile antice, însă aceștia le-au dat un alt conținut și o altă viziune. Nu putem respinge învățătura despre nemurirea sufletului din motiv că despre ea au vorbit și filosofi antici. Trebuie să vedem mai întâi conținutul pe care i l-au dat Sfinții Părinți.

Prin urmare, ceea ce s-a întâmplat în multe alte cazuri s-a întâmplat și în cazul vămilor. Desigur, este cert că unele tradiții antice și unele teorii eretice vorbeau despre „stăpânitorii lumii astrale”, despre

„porțile călătoriei astrale” etc. Pe unele dintre aceste imagini le întâlnim și în Sfânta Scriptură și în textele patristice. După cum am arătat în capitolul acesta, mulți dintre Părinții Bisericii vorbesc despre vămi, despre duhurile văzduhului, însă le-au dat un alt conținut și un alt sens. Învățătura patristică despre vămi trebuie interpretată prin prisma următoarelor patru puncte.

Primul. Limbajul simbolic al Sfintei Scripturi necesită o interpretare pe măsură. Cel care rămâne doar la imaginile folosite în ea denaturează mesajul evanghelic. De exemplu, trebuie spus că cele relateate în Sfânta Scriptură despre iad pot fi răstălmăcite dacă nu vedem mai întâi sensul lor teologic. Același lucru se întâmplă și în cazul vămilor. Nu trebuie să avem în minte doar imaginea vămilor de astăzi, care se află la granițele dintre state, prin care trec toți oamenii. Imaginea aceasta simbolică vrea să spună ceva, însă trebuie interpretată în mod ortodox.

Al doilea. Există demoni care sunt îngeri ai întinericului, și fiindcă sunt persoane au libertate și îngăduință de la Dumnezeu. Deoarece omul s-a folosit rău de libertatea sa, aceștia pun stăpânire pe el. Adică după ieșirea sufletului din trup, demonii caută să pună mâna pe suflet, pe care, din cauza lipsei de pocăință, îl stăpânesc. În cunoscuta parabolă a lui Hristos despre bogatul nesăbuit este întâlnită fraza: *Nebunule!, în noaptea aceasta îți vor cere sufletul. Și cele ce-ai pregătit ale cui vor fi? (Luca 12, 20).* Potrivit tâlcuirii patristice, cei care cer să pună stăpânire pe sufletul bogatului nesăbuit, după ieșirea sufletului din trup, sunt demonii.

Al treilea. Demonii nu au nicio putere asupra oamenilor lui Dumnezeu. Cei care sunt uniți cu Dumnezeu, iar în suflet și în inimă au energia neCreată a lui Dumnezeu, nu pot fi stăpâniți de către demoni. Astfel, cei îndumnezeiți nu vor putea trece prin așa-numitele vămi.

Al patrulea. Potrivit învățaturii Părinților, demonii, care sunt duhuri reale, lucrează prin intermediul patimilor. Faptul că patimile nu pot fi satisfăcute după ieșirea sufletului din trup este o sufocare pentru suflet.

Când analizăm vămile într-un astfel de cadru teologic, atunci această învățătură nu este zadarnică. Dar dacă avem alte opinii, atunci, în orice caz, ne aflăm pe un drum greșit.

Despre experiențele în afara trupului

În ultima vreme, s-a discutat mult în America nu doar despre așa-numitele experiențe la limita morții, ci și despre opiniile părintelui Serafim Rose, discutate în special de către Lazăr Puhalo, Arhiepiscopul Bisericii Autonome Ucrainene*. Subiectul este vast și nu voi face aici o analiză detaliată, fiindcă pot apărea în orice caz multe greșeli teologice și erori duhovnicești.

Mai întâi de toate, trebuie observat faptul că, în cartea sa, Arhiepiscopul Lazăr susține în repetate rânduri că așa-numitele experiențe în afara trupului sunt întotdeauna stări demonice, însă uneori sunt

* Lazar PUHALO, *The soul, the body and death*, Synaxis Press, Canada.

și rezultatul firesc al reacției corpului aflat în comă, adică iluzii și halucinații. Dar, de cele mai multe ori, susține că sunt rezultatul energiilor demonice.

În general, pozițiile sale teologice se situează într-o orientare corectă. Putem identifica, în special, trei argumente teologice de bază.

Primul. Experiența duhovnicească și trăirea împărăției lui Dumnezeu nu pot fi căutate în afara trupului omenesc, de vreme ce trupul omului este templu al Sfântului Duh. Cine vorbește despre experiențe în afara trupului acesta ignoră învățătura Sfinților Părinți ai Bisericii și se află sub influența scolastică latino-elenistică.

Al doilea. „Experiențele în afara trupului” nu sunt niciodată reale, ci sunt fie un rezultat al halucinațiilor, imaginațiilor sau înșelărilor demonice, fie al halucinațiilor provocate de tratamentul medicamentos, fie al bolilor psihice. Cel care urmărește ieșirea sufletului din trup își expune fantezia și sentimentele în fața lumii duhurilor demonice, care contribuie la rândul lor cu propriile lor descoperiri. Deci este vorba despre experiențe demonice.

Al treilea. Experiențele Părinților Bisericii sunt experiențe mentale, care se află în adâncul ființei lor, acolo unde se află împărăția lui Dumnezeu.

Având în vedere aceste teze teologice, Lazăr Puhalo susține că cei care vorbesc despre experiențe în afara trupului au legături cu practici mistice păgâne, cu hinduismul și șamanismul, presupun dualismul lui Origen sau chiar maniheismul.

Nici această constatare teologică generală nu o putem nega, și nici argumentele teologice pe care scri-

itorul le-a expus. Însă, după părerea mea, nu trebuie să fim exclusiviști, dar nici să comparăm fiecare experiență cu experiențe non-creștine similare. Aș putea identifica doar câteva dintre punctele caracteristice.

Când apusenii vorbesc despre experiențele în afara trupului, le leagă de experiențele de după moarte, adică fac referire la cazuri de oameni care au murit sau despre care cred că au murit, iar mai apoi au revenit la viață. Adică nu poate fi vorba despre încercarea minții de a ieși din trup.

Apoi, citatele din Sfântul Grigorie Palama și din *Cântarea Cântărilor*, pe care le folosește Arhiepiscopul Lazăr, nu se referă la situațiile așa-numitelor experiențe în afara trupului, care sunt legate de moarte, ci la stări de extaz, în înțeles ortodox. Este vorba despre lucruri diferite. Versetul din *Cântarea Cântărilor*: *eu dorm, dar inima mea veghează*, se referă la starea de rugăciune. De asemenea, citatul din Sfântul Grigorie Palama, potrivit căruia faptul că mintea este condusă în afara trupului e „o născocire drăcească și o învățătură elinească” se referă la extazul grecilor din antichitate, care chiar era o stare demonică. Varlaam învăța că, în timpul rugăciunii, mintea trebuie să iasă din trup, fiindcă trupul este rău. Sfântul Grigorie Palama spunea că acest lucru este demonic, de vreme ce mintea trebuie să se întoarcă în inimă, iar de acolo la Dumnezeu. Potrivit Sfântului Grigorie Palama, extazul nu este îndepărtarea minții de trup, ci îndepărtarea ei de cugetul trupesc. Mintea este energia sufletului, ochiul sufletului, nu sufletul însuși, așa cum înțelege Arhiepiscopul Lazăr.

Am mai observat că părintele Serafim Rose face distincție, în mod repetat, între experiențele duhovnicești și cele demonice, proprii altor religii. În multe puncte face intervenții critice. Spune că astfel de fenomene sunt interpretate de unii uneori prin intermediul teoriilor oculte sau duhovnicești, alții prin intermediul concepțiilor protestante, potrivit cărora sufletele se află după moarte într-o stare de inconștiență, alții prin intermediul ateismului dogmatic, care respinge viața sufletului după moarte, iar alții prin intermediul unei opinii „ortodoxe” conservatoare, spunând că Ortodoxia nu are o părere încheiată despre cum va fi viața viitoare. Concluzia părintelui Serafim este că nu trebuie să avem multe așteptări de la cartea lui Moody, ci să privim aceste experiențe prin prisma tradiției patristice ortodoxe.

Pe lângă acest fapt, există câteva întâmplări, așa cum sunt ele întâlnite în textele patristice, în care se spune că un om anume a murit din voia lui Dumnezeu, iar mai apoi a revenit la viață. Vizavi de învierile din Vechiul și Noul Testament, nu ni se dau amănunte despre ce au simțit acele persoane în tot acel răstimp al morții. Însă în unele descrieri din textele ascetice avem o scurtă învățătură. Nu putem ignora această realitate.

Desigur, nu pot să susțin că toate punctele de vedere ale părintelui Serafim Rose sunt ortodoxe. De altfel, nici nu sunt dispus să fiu apologetul său. Nici nu pot să spun că argumentele teologice ale Arhiepiscopului Lazăr nu sunt corecte. Vreau doar să scot în evidență faptul că este nevoie de multă atenție.

Majoritatea așa-numitelor experiențe de după moarte fie sunt demonice, fie naturale din cauza medicamentelor, fie sunt iluzii sau halucinații. Sunt însă și unele, deși foarte puține, care sunt adevărate și care demonstrează faptul că există viață după moarte. Învățătura patristică ne sfătuiește că nu trebuie să negăm nimic și nici să acceptăm ceva, dacă nu privim mai înainte prin cugetul luminat și prin experiența celor îndumnezeiți.

Cuprins

INTRODUCERE	7
I. PARABOLA BOGATULUI NEMILOSTIV ȘI A SĂRACULUI LAZĂR CU PRIVIRE LA VIAȚA DE DUPĂ MOARTE	11
1. Parabola bogatului nemilostiv și a săracului Lazăr	12
2. Analiza interpretativă a parabolei	13
II. DESPĂRȚIREA SUFLETULUI DE TRUP	27
1. Definiția sufletului	27
2. Crearea și nașterea sufletului	30
3. Moartea și păcatul strămoșesc	34
4. Taina ieșirii sufletului din trup	45
5. Trecerea sufletelor prin vămile văzduhului	56
6. Starea intermediară a sufletelor	73
7. Moartea pruncilor	90
8. Concluzii	105
III. EXPERIENȚE LA LIMITA MORȚII	107
1. Experiințe la limita morții în zilele noastre	109
2. O analiză critică din perspectivă ortodoxă a acestor experiențe	116
3. Deosebirea experiențelor	121
IV. NEMURIREA SUFLETULUI	127
1. Nemurirea sufletului din perspectiva filosofiei	128
2. Nemurirea sufletului în teologia ortodoxă	131
3. Tnitopsihismul și Biserica Ortodoxă	134

V. PURGATORIUL	141
1. Dezbaterile de la Ferrara-Florența cu privire la purgatoriu	143
2. Învățătura Sfântului Marcu Eugenicul cu privire la purgatoriu	157
<i>a) Este necesară o dezbateră dogmatică</i>	<i>158</i>
<i>b) Există rai și iad</i>	<i>160</i>
<i>c) Nu există purgatoriu</i>	<i>164</i>
<i>d) Învățături teologice care combat existența purgatoriului</i>	<i>167</i>
<i>e) Tâlcuirea unui citat apostolic</i>	<i>172</i>
<i>f) Citate patristice în dialog</i>	<i>177</i>
<i>g) Focul veșnic este necreat</i>	<i>186</i>
3. De unde a apărut învățătura catolicilor despre purgatoriu	189
VI. A DOUA VENIRE A LUI HRISTOS	199
1. Venirea plină de slavă a lui Hristos	200
2. Învierea morților	211
3. Judecata viitoare	229
VII. RAIUL ȘI IADUL	251
1. Sfânta Scriptură despre rai și iad	252
2. Sfinții Părinți despre rai și iad	256
3. Raiul și iadul în viața bisericească	265
4. Consecințele teologice și eclesiologice ale acestui adevăr	267
VIII. APOCATASTAZA SAU RESTABILIREA TUTUROR LUCRURILOR	277
1. Teologii și filosofii din Antichitate cu privire la apocatastază	278
2. Opiniile exegeților față de poziția Sfântului Grigorie de Nyssa cu privire la apocatastază	283

3. Explicații hermeneutice la învățătura Sfântului Grigorie de Nyssa și la apocatastază ...	287
a) <i>Marea sa personalitate bisericească</i>	288
b) <i>Opiniile sale cu privire la filosofie</i>	292
c) <i>Învățătura sa despre om și despre veșnicia iadului</i>	295
d) <i>O analiză interpretativă la anumite fragmente</i>	303
e) <i>Sfântul Grigorie de Nyssa tâlcuit de Părinții Bisericii</i>	313
4. Concluzii	318
 IX. VIAȚA VEȘNICĂ	321
1. Împărăția lui Dumnezeu	323
2. Înnoirea creației	326
3. Sporirea continuă din veacul viitor	338
 X. ESHATOLOGIA DIACRONICĂ	351
1. Explicația cuvântului <i>eshatologie</i>	352
2. Timpul în percepție ortodoxă	355
3. Trecutul și prezentul evenimentelor din urmă	360
a) <i>Ce este împărăția lui Dumnezeu</i>	360
b) <i>Cele din urmă sunt ca cele dintru început</i>	364
c) <i>Cele din urmă sunt ca cele prezente</i>	371
 EPILOG	383
Cina împărăției lui Dumnezeu	392
Despre vămi	394
Despre experiențele în afara trupului	396

Distribuție:
S.C. Egumenița S.R.L.
tel./fax: 0236-326.730
e-mail : editura@egumenita.ro
www.egumenita.ro

Ceasul morții este înfricoșător pentru orice om. Moarte nu este înfricoșătoare pentru că părăsim această lume, de care am fost legați, ci pentru că intră în lucrare diferite taine, pe care mai înainte nu am putut să le percepem datorită grosimii organelor de simț ale trupului.

În acel moment critic, omul, fără să-și fi programat ceva, își înțelege foarte bine sinele. Întreaga sa viață, pe care a trăit-o, îi este înfățișată ca pe un ecran de cinematograf. Sfântul Ioan Scărarul spune că cei mândri, care credeau că sunt nepătimiși, „și-au văzut sărăcia (de virtute) în ceasul ieșirii din viață”. Adică cei mândri își văd atunci sărăcia lăuntrică a sufletului. Cu atât mai mult cei care au făcut multe alte fapte, care sunt săvârșite prin puterile sufletului și trupului. Un Stareț contemporan spunea că, în clipa morții, vom vedea și cea mai neînsemnată faptă pe care am făcut-o în viață, după cum putem vedea într-o fracțiune de secundă o mică impuritate într-un pahar cu apă.

Însă frica dinaintea tainei morții constă în aceea că, pentru om, începe o nouă viață. Firește, aceasta are legătură și cu starea veșnică a sufletului și a trupului. Potrivit Cuviosului Teognost, clipa morții este o nouă naștere, de vreme ce omul, mai ales cel drept, iese ca dintr-un al doilea pântec întunecos, și se îndreaptă spre cele imateriale și luminoase. De aceea ne sfătuiește ca omul să se bucure pentru că trece, prin moarte, la bunătățile cele nădăjduite. Pe lângă acest lucru, ne sfătuiește că omul trebuie să fie cu luare aminte la „dracii necinstitori, care dau târcoale în jurul nostru”, care urmăresc până în ultima clipă să-i facă rău.

